

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

102. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Heikki Talvitie (pj.), Pirkko Leino-Kaukiainen (vpj.), Pauli Kettunen,

Marjatta Rahikainen, Harri Rinta-aho, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juha Sihvola, Historia ja talouden rationaalisuus 441

Autonomian ajan sodat

Maria Lähteenmäki, Tautinen sota. Suomen sota paikallisena ilmiönä 447

Oiva Turpeinen, Suolaa ja diplomatiaa. Suomalaisen kokemuksia Krimin sodasta 456

Pirkko Leino-Kaukiainen, Turkin sodan tuntematon sotilas 470

Risto Marjomaa, Psykologien sotaanmarssi. Sota-psykologian synty ensimmäisen maailmansodan aikana 481

Kolumni

Risto. E. J. Penttilä, Kohti uutta autonomiaa 492

Tutkimuksia

Heikki Ylikangas, Kiista uudisasutuksesta isojaon syynä 494

Katsauksia

Matti Favorin, Voimattomuuden diplomatiaa – Saksan demokraattisen tasavallan taistelua asemastaan 508

Ari Helo & Jussi Pakkasvirta, Yhdysvaltain terrorisminvastaisen sodan aatehistoriallinen perusta 511

Kirjallisuuskatsaus

Simo Muir, Fenno-jidica. Suomi ja jiddishinkielinen kirjallisuus 518

Keskustelua

Veli-Matti Rautio, Jatkuuko kriisi lukion historian opetuksessa? 528

Syväluotaus

Jubana Vartiainen, Turbokapitalismin helvetinäyt 537

Arvosteluja

Markku Kuisma, Kahlittu raha, kansallinen kapitalismi. Kansallis-Osake-Pankki 1940–1995 (*Su-sanna Fellman*) 548

Kai Häggman, Avarammille aloille väljemmille vesille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1940–2003 (*Risto Turunen*) 550

Svein Jentoft, Henry Minde & Ragnar Nilsen (toim.), Indigenous Peoples: Resource Management and Global Rights (*Helena Ruotsala*) 552

Jukka Partanen, Isän tuvasta omaan tupaan. Väestö ja kotitaloudet Karjalankannaksen maaseudulla 1750–1870 (*Pirjo Markkola*) 554

Marja-Leena Hänninen ja Maijastiina Kahlos (toim.), Roomalaista arkea ja juhlaa (*Ville Vuolanto*) 556

Auvo Kostiainen, Janne Ahola, Leila Koivunen, Katriina Korpela ja Taina Syrjämaa, Matkailijan ihmeellinen maailma. Matkailun historia vanhalla ajalta omaan aikaamme (*Ritva Hapuli*) 558

Diplomatarium Suecanum. Supplement och register 1371–1375 (*Mikko Piippo*) 560

Tiedemaailma

Väitöksiä 562

Kirjoittajat 561
Notes on the contents 563

Vuosikertahakemisto

565

Kansi: Marvy!/Corbis/Suomen Kuvapalvelu.

Historia ja talouden rationaalisuus

■ Pohjoismaiden johtaviin ekonomisteihin kuuluva Juhana Vartiainen epäilee tässä lehdessä, että taloustieteen pääasiallinen yhteiskunnallinen käyttö on väärinkäyttöä. Puuttumatta Vartiaisen kirjoituksen varsinaiseen aiheeseen Juha Siltalan kirjan *Työelämän huonontumisen lyhyt historia* arvioon voidaan pohtia taloustieteen väärinkäyttöä koskevaa väitettä historiallisen kehityksen valossa.

Tieteellinen taloustiede ja taloustieteen väärinkäyttö

Taloustieteen tehtävä on Vartiaisen mukaan tutkia talousjärjestelmän tehokasta organisoimista ihmisten preferenssien toteuttamiseksi. Määritelmä ei ole tavoitteeksi taloudellisen kasvun tai rahassa mitattavan tuotannon maksimointia riippumatta ihmisten tunteuksista ja hyvinvoinnista.

Vartiaisen tieteellinen taloustiede ei ole poliittista propagandaa. Sen normatiivinen ulottuvuus on ehdollisten normien asettamista: jos haluamme päämäärää A olosuhteissa B, on tehtävä C. Taloustieteen on selvitettävä muuttujat B ja C, kun taas A on riippuvainen ihmisten valinnoista. Tieteellä voi toki olla sanansa sanottavana myös A:sta eli päämääristä. Ihmiset näet usein haluavat asioita, jotka ovat keskenään ris-

tiriitaisia tai joiden toteuttaminen edellyttäisi olosuhteisiin suurempia muutoksia kuin ihmiset ovat valmiita hyväksymään tai on mahdollista toteuttaa.

Jos halut ja preferenssit oletetaan keskenään yhteen sopiviksi, taloustiede arvioi ihmisten valintojen toteuttamisedellytyksiä. Jos ihmiset haluavat enemmän vapaa-aikaa kuin lisätuloja, taloustieteen laskema tuotannollinen tehokkuus on tehokkuutta vapaa-ajan ja tulotason välisen tasapainon toteuttamisessa. Monet huippuekonomistit pohtivatkin juuri tasapainoa tehokkaan tuotannon ja poliittisesti ohjatun turvallisuuden välillä. He eivät ole hyvinvointivaltion ja sosiaaliturvan periaatteellisia vastustajia.

Populaarijulkisuudessa yliotteen ovat saaneet toisenlaiset taloustieteilijät. Kuten Vartiainen myöntää, taloustieteellisiksi suosituksiksi kirjataan ennen kaikkea ”kehityskulkuja, jotka raatelevat ihmisten itsenäisyyden ja turvallisuuden pyrkimyksiä”. Ääriesimerkki on yhdysvaltalaisen supermarketketjun Wal-Martin nostaminen taloudellisen tehokkuuden symboliksi ja sankariksi. Ketjuhan on saavuttanut julkisuutta huippuluokan tuottavuuden kasvulla, mutta hintana on ollut työprosessien tehostamisen lisäksi palkkojen painaminen köyhyysrajalle, järjestäytymisen estäminen, lyhyet työsuhteet

ja pitkät työajat, naisten syrjintä palkoissa ja ylenemisessä sekä työntekijöiden vakoulija- ja ilmiantajajärjestelmän perustaminen (ks. Simon Head, "Inside the Leviathan", *New York Review of Books*, 16.12.2004, 80–89). Ekonomistien roolia koskevat ennakkoluulot eivät kuitenkaan Vartiaisen mukaan johdu taloustieteestä sinänsä vaan syyt näyttävät poliittisilta ja historiallisilta.

Oikeudenmukaisuus ja hyvinvoinnin taloustiede

Vartiaisen kuva taloudellisen teorianmuodostuksen lähtökohdista on hieman kapea ja vastaavasti näkemys tieteellisen taloustieteen tilasta liian optimistinen. Samansuuntaisia mutta kriittisempiä äänenpainoja kohtasin toimiessani muutama viikko sitten vastaväittäjänä Helsingin Kauppakorkeakoululla Jukka Mäkisen puolustaessa erinomaista väitöskirjaansa *John Rawlsin oikeudenmukaisuuskäsityksen merkitys normatiiviselle taloustieteelle*.

Mäkisen mukaan hyvinvoinnin taloustieteen valtalinja, jonka lähtökohtana on utilitaristisesti perusteltu rationaalisen valinnan teoria, on liian kevein perustein sivuuttanut yhdysvaltalaisen filosofin John Rawlsin esittämän haasteen. Se on johtunut väittelijän mielestä siitä, että Rawlsin vaikutusvaltaiset kriitikot taloustieteen piirissä ymmärsivät väärin filosofisen oikeudenmukaisuusteorian tehtävän. He tulkitsivat Rawlsin kapeasti päätöksenteoreetikoksi, jonka esittämät oikeudenmukaisuusperiaatteet perustelevat omia intressejään toteuttavien yksilöiden strategisia valintoja riskinottolanteessa.

Rawlsin esittämä eroperiaate suosittaa yhteiskunnallisten erojen sallimista, jos järjestelmä on huono-osaisimpien kannalta paras mahdollinen ja jos sitä ennen on taattu yksilönvapaudet ja kaikille avoimet reilut menestysmahdollisuudet. Kriitikoiden mukaan eroperiaate samastuu ns. maximin-päätöksentekosääntöön, joka kehottaa valitsemaan parhaan mahdollisen tuloksen huonoimmassa kuviteltavissa olosuhteissa antavan vaihtoehdon. Maximin-sääntö ei kuitenkaan sovellu strategiseen päätöksentekoon, koska se johtaa mahdottomiin tuloksiin kieltäessään valitsemasta mitään toimintaa, johon sisältyy pieniäkään epäonnistumisen riskejä. Eroperiaatteella ei ole kriitikoiden mukaan mitään käyttöä rationaalisen valinnan teoriassa ja siihen perustuvassa hyvinvoinnin taloustieteessä.

Mäkisen mukaan eroperiaate ei kuitenkaan toimi samoin kuin riskinottotilannetta koskeva päätöksentekosääntö. Se on yleinen oikeudenmukaisuusperiaate, joka koskee yhteiskunnallisen kehityksen ideaalista tavoitetta. Perustana eivät ole vain yksilön strategiset valinnat vaan myös vakautta ja luottamusta koskevat näkökohdat. Kriitikot ovat Mäkisen mielestä erehtyneet tulkitessaan Rawlsin konservatiivisen päätöksentekoteorian edustajaksi. Rawls on edelleen ajankohtainen taloustieteessä, koska sen pohjaksi ei riitä rationaalisen valinnan teoria vaan tarvitaan myös yleistä oikeudenmukaisuusteoriaa.

Mäkisen kritiikki taloustieteilijöitä kohtaan ei ehkä ole riittävää. Rawlsilla on näet niukasti sanottavaa strategisten valintojen periaatteista, joita myös kiistatta tarvitaan

käytännön päätöksenteossa. Mäkinen ei myöskään juuri käsittele esimerkiksi Amartya Senin esittämää kritiikkiä, joka kohdistuu Rawlsiin nimenomaan yleisen oikeudenmukaisuusteorian edustajana.

Mäkisen Rawls-tulkinnan haasteen voisi kuitenkin tiivistää Vartiaisen avaamasta näkökulmasta. Jos hyvinvoinnin taloustiede tarvitsee rationaalisen valinnan teorian lisäksi myös yleisen oikeudenmukaisuusteorian, jopa Vartiaisen luonnehtimat tieteellisen taloustieteen teoriat ovat liian kapea-alaisia vastaamaan oikeudenmukaisuusongelmiin. Tarvitaan laajempia teorioita. Jos taas yleinen oikeudenmukaisuusteoria ei kuulu taloustieteen kompetenssiin, oikeudenmukaisuuskysymyksiä ei voida lainkaan ratkaista ekonomistisin termein. Kumpi tahansa vaihtoehto hyväksytään, rationaalisen valinnan malliin perustuvat talousteoriat eivät ole riittäviä. Tarvitaan joko yleisen oikeudenmukaisuusteorian huomioon ottavia hyvinvoinnin taloustieteen teorioita tai filosofisia teorioita, jotka jäävät hyvinvoinnin taloustieteen ulkopuolelle mutta täydentävät sitä.

Kapitalismin saatanallinen mylly

Miksi taloustiedettä käytetään väärin poliittisessa julkisuudessa? Miksi ihmisen itsenäisyyttä ja turvallisuutta murentava poliittinen propaganda voi uskottavasti esiintyä taloustieteellisen totuuden edustajana? Historia voi valaista vastauksen etsintää.

Opiskeluaikanani suosittu yhteiskunta-teoreettinen suuntaus oli Karl Marxin ajattelun pääomalooginen tulkinta, jonka mukaan Marx ei myöhäistuotannossaan esittänyt yleistä teoriaa historian ajasta ja paikasta

riippumattomista säännönmukaisuuksista. Hän päinvastoin ajatteli, että esimoderneissa yhteiskunnissa kehitystä hallitsivat kulttuurisidonnaiset tekijät: politiikka, uskonto, moraalitraditio.

Kapitalismi sen sijaan mullisti maailmanhistorian. Kun tavaratuotannon alkumuodoista oli uuden ajan alun Länsi-Euroopassa syntynyt pääomasuhteeseen perustuva kapitalistinen talous, joka omalla voimallaan alkoi hallita kehitystä, maailmanhistoria muuttui peruuttamattomasti.

Kapitalismi lisäsi yhteiskunnan voimavaroja räjähdysmäisesti ja teki mahdolliseksi aikaisempaa rikkaamman inhimillisten tarpeiden tyydyttämisen. Samalla se myös aiheutti ristiriitoja. Kapitalismissa oli Marxin mukaan kolme epäkohtaa. Kun pääoman arvonlisäystendenssi normittaa tavoitteita, eivät ihmisten toiveet ja tarpeet, pääomasuhde alkaa ohjata yhteiskuntaa pimeänä voimana. Väline muuttuu päämääräksi ja hyvästä rengistä tulee huono isäntä. Lisäksi pääomasuhteen talouteen synnyttämät toimintaperiaatteet leviävät taloudesta kaikille elämänoiloille ja yhteiskunnalliset ristiriidat kärjistyvät.

Pääomaloogikoiden Marx ei kuitenkaan ollut ensisijaisesti kurjistumisteoreetikko, kapitalismin työväenluokalle aiheuttamien helvetinnäkyjen maalari. Hän oli päinvastoin hyvin perillä kapitalismin sivilisatorisesta potentiaalista parhaana koskaan koettuna aineellisen vaurauden tuotantomenetelmänä.

Pääomaloogikkojen Marx ei myöskään ollut vallankumousteoreetikko. Kommunismi ja vallankumous olivat Marxille vain

poliittista uskoa, eivät ajattelun teoreettista ydintä. Marxistis-leninistinen kommunismi viimeistään ymmärsi Marxin ajattelun aivan nurinkurisesti. Reaalisosialistisessa järjestelmässä valtiollinen omistus tuhosi markkinoiden dynamiikan mutta ei ratkaissut tavara tuotannon perusongelmaa eli välineen muuttumista päämääräksi. Lisäksi poliittinen diktatuuri tuhosi ihmisten tarpeita artikuloivan kansalaisyhteiskunnan.

Marxin kapitalismiteorian luonteva sovellus on pääomaloogisessa tulokinnassa sen sijaan hyvinvointivaltio, jossa yhdistettiin markkinoiden tuotannollinen potentiaali kansalaisten turvallisuuteen säätelemällä talouden reunaehdoja yhteiskunnallisia ristiriitoja hillitsevällä tavalla.

Marxin tulkinta hyvinvointivaltion visioonääräksi tuntuu historian valkopesulta, jälkikäteisselittelyltä. Tosiasiassa Marx tunnisti kapitalismin paradoksaalisen olemuksen mutta suhtautui pessimistisesti sen ristiriitojen reformistiseen ratkaisemiseen. Hän oli pessimisti, jonka mukaan ainoa vaihtoehto estää kapitalismin kriisin kärjistyvästä täys-tuhoksi on vallankumous ja koko tavara tuotantojärjestelmän hävittäminen.

Pääomaloogisesta Marxista tulee melkein Adam Smith tai Hegel, jotka olivat myös perillä markkinatalouden paradokseista mutta silti uskoivat reformiin. Smith ja Hegel kannattivat traditionaalisista erioikeuksista ja säätelystä riisuttua liberaalia taloutta tehokkuuden takia. Toisaalta he huomasivat kahlitsemattoman kapitalismin ongelmat, erityisesti omistajien ja työntekijöiden epäsymmetrisen aseman. Koska yksittäisten työntekijöiden neuvotteluvoima vapailla

markkinoilla on mitätön, he vaativat valtiota tasoittamaan tehotalouden ristiriitoja kasvatuksen, sosiaali- ja kulttuuripolitiikan sekä poliittisen ja ammatillisen järjestäytymisoi-keuden kautta. Vain siten liberaali talous voi tuottaa näkymättömän käden tavoin kaikkien kannalta suotuisia tuloksia.

1900-luvulla Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa rakennetut hyvinvointivaltiot olivat Smithin ja Hegelin ajatusten sovelluksia. Hyvinvointivaltio oli kuitenkin vain yksi yritys ratkaista kapitalistisen talouden ongelmia. Fasististyyppiset järjestelmät olivat toinen ja kommunismi kolmas.

Pessimistisen tulkinnan mukaan hyvinvointivaltiot saattoivat syntyä ainoastaan siksi, että kapitalistien kannalta fasismi ja varsinkin kommunismi olivat vielä pahempia vaihtoehtoja. Kun hirmuhallitukset tukehtuivat omaan mahdottomuuteensa ja kapitalismi voitti järjestelmien taistelun, reformistiselle politiikalle näytti jäävän vähemmän sijaa. Markkinatalouden menestyjien kommunismin pelko hellitti, joten kapitalismin saatanallinen mylly voitiin taas vapauttaa jatkamaan säälimättömä rouhintaansa.

Tässä on globalisaation aikakauden keskusteluasetelma myös Suomessa. Vapaan markkinatalouden menestyjät puolustavat äärioliberalismia historiallisen välttämättömyyden ja tieteellisen auktoriteetin nimissä. Harva huomaa, että retoriset keinot ovat samoja kuin tieteellisen sosialismin agitoinnissa pari sukupolvea sitten. Pankinjohtaja Björn Wahlroosin kuuluminen kumpaankin liikkeeseen on oireellista. Vastapuolella taas on kysyntää turbokapitalismin synkkien helvetinnäkyjen maalareille.

Maltilliset reformistit, joiden lähtökohdat vaihtelevat hyvinvoinnin taloustieteen valtalinjasta Rawlsin oikeudenmukaisuusteorian kautta Senin ja kumppaneiden kosmopolittiseen uusaristotelismiin, ovat jääneet mediaseksikkyudessa altavastaaajiksi. Reformismi on kuitenkin monien mielestä ainoa kestävä vaihtoehto. Vallankumoukseen ja kapitalismin korvaamiseen jollakin täysin toisenlaisella aineellisen tuotannon järjestelmällä ei usko juuri kukaan. Traditioihin vetoava vastarinta, esimerkiksi hyvinvointivaltion kultakauden ihannointi, vaikuttaa sekin heikosti argumentoidulta itsepetokseliselta nostalgialta. Globalisoidun reformipolitiikan motiivina on hauras toivo, että ihmisarvoisen elämän ylläpitäminen eriarvoisuutta ja kriisejä hillitsemällä on lopulta myös hyväosaisten edun mukaista.

Talous ja uskonto

Juhana Vartiainen kaipaa tutkimusta myös uskonnon ja talouden välisestä suhteesta. Kysymys on kiinnostava muun muassa siksi, että globaalin kapitalismin menestyjiin kuuluu Yhdysvaltojen sydänmaiden osavaltioita, joissa yhdistyvät ääri-liberaali talouspolitiikka ja uskonnollinen fundamentalismi. Siellä yhteisöllisyyden ja turvallisuuden tarpeista vastaavat julkisen säätelyn lakkauttamisen jälkeen Vartiaisen sanoin vain ”Raamattu ja omassa kaapissa säilytettävät konetuliaseet”.

Vartiainen on oikeassa huomatessaan, että yhteisöllisyyttä voi rakentaa vapaan markkinatalouden oloissa myös menestyksen teologiaan nojaava fundamentalistinen kristillisuus. Sellainen on perinteisestikin

ollut vahvassa asemassa Yhdysvalloissa, nyt se on saanut poliittista ja taloudellista menestystä uskonnollisen oikeiston riveissä.

Menestyksen teologia perustuu aatehistoriallisesti kalvinismiin ja puritanismiin. Niissä uskottiin, että Jumala on valinnut pelastettavansa jo ennalta ja pelkästään armosta eikä suoritusten perusteella. Samalla ajateltiin, että maallinen ja erityisesti taloudellinen menestys on todennäköinen merkki Jumalan karitsoihin kuulumisesta.

Tämä merkillinen, alun perin kalvinistinen ajatuskuvio oli se kuuluisa protestantismin etiikka, joka Max Weberin mukaan motivoi monien yrittäjäsukujen jäseniä itsekuriin ja pitkäjänteiseen taloudelliseen toimintaan ja tuki siten kapitalismin hengen vakiintumista. Kalseanpuoleinen ajattelutapa ei uhrannut monta ajatusta inhimilliselle heikkoudelle ja vähäosaisille lähimäisille. He todennäköisesti kuuluivat Jumalan luokituksessa vuohiin eikä heidän pelastamiseen maallisesta ja tuonpuoleisesta helvetistä voitu tehdä mitään.

Luterilaisessa teologiassa sen sijaan korostuvat erilaiset piirteet. Luterilaistenkin Jumala pelastaa vain armosta, mutta Jumalan ajatukset ovat salatut eikä niiden merkkejä kannata ainakaan maallisesta menestyksestä etsiä. Luterilainen suhtautuu epäluuloisesti ihmisten toimintamotiivien puhtauteen. Silloinkin kun joku toimii muodollisesti oikein, luterilainen epäilee motiiveja pohjimmiltaan itsekkäiksi, kiitosta kalastaviksi. Jos ihminen todella toimii oikein vapain mielin ja puhtain sydämin, luterilainen arvelee sen johtuvan Jumalan armosta. Toimiva subjekti on tällöin Kristus, ei ihminen

itse. Luterilainen ei anna teologisia suoritusasteita hyvien tekojen perusteella. Parhaimpienkin pyrkimystemme selittäjänä on Vanhan Aatamin itsekkyyks. Luterilaisen katsannon mukaan olemme kaikki paitsi syntisiä myös haavoittuvia, avun tarpeessa olevia. Lisäksi luterilaiset arvelevat ihmisten olevan yksilöitä, joista jokainen lopulta kohtaa Jumalansa yksin, ei perhekunnan, työpaikan, puolueen tai kansakunnan edustajana.

Luterilainen moraaliteologia perustuu sekin merkilliseen ihmiskuvaan. Samalla se antaa perustelun luterilaisten maiden sosiaalipoliittiselle eetokselle. Ajatus ihmisestä syntisenä ja penseä suhtautuminen omaaloitteiseen kykyyn toimia Jumalalle otollisesti johti luterilaiset kannattamaan valtiollisesti organisoitua sosiaalipoliittikkaa, kun spontaaniin hyväntekeväisyyteen ei kuitenkaan voitu luottaa. Ajatus kaikkien haavoittuvuudesta johti valitsemaan universaalien sosiaalipoliittikan tarveharkintaisen sijasta. Luterilainen individualismi puolestaan johdatti kohdistamaan sosiaalipoliittiset ratkaisut yksilöihin eikä perhekuntiin tai työyhteisöihin. Se edisti ratkaisevasti sukupuolten tasa-arvoa.

Kaiken lisäksi luterilainen työetiikka on erilaista kuin kalvinistis-puritanistinen. Vaikka luterilainen epäilee kaikkia, myös itseään, itsekkäiksi, hän ei hyväksy kalvinistien ajatusta, että työmenestys heijastaisi Ju-

malan mielisuosiota. Työn tarkoitus on jakaa Jumalan hyvyyttä kaikille ihmisille. Tämän tietävä luterilainen on valmis harkitsemaan sellaisia yhteiskunnallisia ratkaisuja, jotka toteuttaisivat Jumalan tarkoituksen. Hän ei valita edes korkeasta verotuksesta.

Teologiset opit ovat vahvistaneet yksilökeskeisen ja tasa-arvoisen hyvinvointivaltion rakentamista. Sekularisoitumisen jälkeen emme ehkä tunnista teologista perintöämme, mutta luterilaispohjainen eetos voi selittää hyvinvointivaltion ja julkisesti organisoitun yhteisvastuun jatkuvasti vahvaa kannatusta Suomessa ja muissa Pohjoismaissa.

Kun menestyksen teologia jyrää maailmalla ja tunkeutuu myös Suomeen lestadiolaisuuden ja eräiden muidenkin herätysliikkeiden ja lahkojen kautta, perinteinen luterilainen eetos tuntuu uhanalaiselta ja suojelemisen arvoiselta luonnonvaralta. Kenties olisi paikallaan puolustaa sitä ideologioiden taistelussa ja luottaa siihen, että sen ansiosta omaleimainen yhteiskuntamallimme on globalisaation kulttuurissa voimavara eikä rasite. Tosin tätä tehtävää toteuttaessaan näyttävät eräät körttiläishenkiset luterilaisuuden versiot saaneen turbokapitalismin tuiverruksessa liiankin synkeitä sävyjä. Ehkä silti on vielä sijaa myös valoisaa reformismia perustelevalle yhteishengelle.

Juha Sihvola

MARIA LÄHTENMÄKI

Tautinen sota

Suomen sota paikallisena ilmiönä

Akatemiatutkija Maria Lähtenmäki tarkastelee Suomen sodan tapahtumia Tornion ja Alatornion seudun näkökulmasta.

■ Sodan sosiaalishistoria on noussut viime vuosina laajemman kiinnostuksen kohteeksi myös akateemisessa historiantutkimuksessa. Nyt kun vuoden 1918 sodan sekä talvi- ja jatkosodan taistelukohtaukset, johtomiesten roolit, häviöt ja tappiot on saatu karotittua olemassa olevien lähteiden perusteella hyvinkin yksityiskohtaisesti, on katseet käännetty yhä useammin myös rivisotilaiden ja siviiliväestön sotakokemuksiin.

Autonomian ajan sotien osalta tilanne on samansuuntainen. Suomen sota odottaa kuitenkin vielä uudelleentulkintoja ja onkin oletettavissa, että kiinnostus tämänkin kriisiajan sosiaalishistoriaan kasvaa tulevina vuosina. Ikään kuin innoitukseksi aihepiiriin esittelen tässä artikkelissa Suomen sodan kokemuksia paikallisesta näkökulmasta. Kohdealueenani on Perämeren pohjukka, Tornion ja Alatornion seutu, joka joutui marras-joulukuussa 1808 perääntyvien ruotsalais-suomalaisien joukkojen leiriksi ja kuolemanloukuksi. Ennen kuin menen varsinaiseen aiheeseen, on syytä lyhyesti palauttaa mieliin Suomen sodan vaiheet.¹

Heikot odotukset

Lapin historian näkökulmasta Suomen sota ja alueen erottaminen Ruotsista ovat merkittäviä käännekohtia. Eikä vähiten siksi, että koko käsite ”Suomen Lappi” syntyi sodan myötä. Alun perin sodassahan ei ollut ensisijaisesti lainkaan kyse taistelusta Suomen, puhumattakaan Lapin alueesta, vaan vuoden 1808–09 sota oli ainoastaan eräs osa Napoleonin sotien sarjassa. Vuosien 1789–1814 aikana, Ranskan suuresta vallankumouksesta Wienin kongressiin, Eurooppaa jaettiin aggressiivisesti uudestaan ja Suomen sota oli tässä mittelössä keskieuroppalaisittain katsottuna vain pieni juonne. Sota alkoi Venäjän ja Ruotsin välillä 21. helmikuuta 1808 venäläisten joukkojen ylitettyä Kymijoen. Kahta viikkoa aiemmin kuningas Kustaa IV Adolf oli julistanut ”ylösmanauksen kaikille Maan asukkaille heitäs sotan asettumaan”: tyly vihollinen uhkasi ”Suomen Isänmaata”, sen asukkaiden vapautta, koteja, vaimoja ja lapsia.²

Venäläisten etenemisreitti Suomeen oli kolmisuuntainen. Venäjän kolmas armeijakunta lähti etenemään helmikuun lopussa 1808 Savon halki kohti Vaasaa ja Torniota, pääjoukko eteläistä rannikkoa myötäillen ja yksi armeijakunta eteni maahan Kuopio–Vaasa-suunnassa. Rannikkoseutu oli sotatoimien kannalta parhaita aluetta, sillä tieverkosto oli siellä jo rakentunut eikä siellä ol-

1. Artikkelini pohjautuu tutkimukseen Maria Lähtenmäki (2004) *Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889, Historiallisia tutkimuksia 220*, Helsinki: SKS.

2. Kustaa IV Adolfin julistus Venäjän taholta uhkavasta sodasta 6.2.1808. Suomen historian dokumentteja 1 (1968), Helsinki: Otava, 459–461.

lut niin paljon metsiä etenemisen esteenä kuin tietämässä sisämaassa. Helsinkiin venäläiset saapuivat maaliskuun alussa 1808 ja Turkuun pari viikkoa myöhemmin. Sodan erikoista onnetta kuvaa se, että ensimmäinen varsinainen taistelu käytiin vasta huhtikuussa 1808 Oulun eteläpuolella, Siikajoella. Kaiken kaikkiaan sodassa käytiin 12 todellista kenttätaistelua 18.4.–27.10.1808 välisenä aikana eli sotatoimet kestivät Suomessa noin kahdeksan kuukauden ajan.

Voidaan sanoa, että huhtikuussa 1808 sodankäynti kääntyi selkeästi Venäjän eduksi. Silloin alettiin myös suomalaisilla vannottaa uskollisuudenvaloja Venäjän keisarille. Ja kesäkuussa 1808 – jolloin sota oli vielä täydessä käynnissä Oulun ja Kuopion lääneissä – keisari lupasi pitää Suomessa voimassa Ruotsin vallan aikaiset lait ja oikeudet. Aselepo tehtiin Raahen pohjoispuolella Olkijoella 19. marraskuuta 1808: se tarkoitti sitä, että ruotsalais-suomalaisen armeijan oli vetäydyttävä Kemijoen taakse. Huolimatta venäläisten huolto-ongelmista, suomalaisten talonpoikien sissitoiminnasta ja ankarasta vastarinnasta taistelukentillä kamppailu Suomesta päättyi venäläisten voittoon. Mutta vielä silloinkin, kun Porvoossa juhlittiin maaliskuussa 1809 valtiopäiviä ja vannottiin uskollisuudenvaloja, kun Ruotsin kuningas Kustaa IV Adolf vangittiin ja luopui kruunustaan, oli tilanne pohjoisessa epäselvä. Ruotsin puolella Västbottenissa käytiin vielä taisteluja.

Sodan lopputulos ei ollut yllätys, jos tarkastellaan Venäjän ja Ruotsin armeijoiden kokoonpanoa. Valtaosa ruotsalais-suomalaisesta ruotuarmeijasta oli kouluttamattomia, keski-ikältään noin 40-vuotiaita talonpoikia ja perheenisiä. Venäläiset joukot sen sijaan koostuivat koulutetuista sotilaista. Vanhin sotilas kaikkiaan noin 20 000 miehen Ruotsin armeijassa oli tietävästi 63-vuotias. Kaiken kaikkiaan 3,5 miljoonan asukkaan Ruotsin ja 40 miljoonan asukkaan Venäjän armeijoiden epäsuhta oli ilmeinen. Venäjän armeijassa oli yhteensä noin 400 000 miestä. Suomeen helmikuussa 1808 hyökänneitä sotilaita oli noin 24 000. Tammikuussa 1809 joukkojen määrä oli korkeimmillaan,

noin 52 000 miestä. Sotatoimia Suomeen oli alettu Venäjällä suunnitella heti Tilsitin sopimuksen (1807) jälkeen.³

Pohjoissuomalaiset miehet kuuluivat Savon rykmenttiin ja rannikkoseudulla Pohjanmaan rykmenttiin, jossa oli huhtikuussa 1808 noin 1 200 miestä. Sisämaan miehiä kuului noin 220 miehen Kajaanin pataljoonaa. Pohjanmaan rykmenttiin kuului muun muassa 150-miehinen Kemian komppania. Pohjanmaan rykmenttiä komensi eversti G. von Numers ja Kajaanin pataljoonaa eversti-luutnantti G. Fahlander.⁴ Tornion seudun miehet kuuluivat puolestaan Tornion komppaniaan, johon kuului 180 miestä ja se muodosti yhdessä muiden Länsipohjan rykmentin pohjoisten komppanioiden kanssa pataljoonan, joka liitettiin Savon jääkärirykmenttiin. Rykmentin komentaja oli eversti Johan August Sandels. Joukkojen tehtävänä oli estää Savosta päin eteneviä venäläisiä pääsemästä rannikkoseuduille. Miehet joutuivat taisteluihin muun muassa Oulun eteläpuolella Pulkkilassa ja sittemmin kuuluisalla Koljonvirralla Savossa.⁵

Miesten sotataidon epäsuhtana lisäksi ruotsalaisia joukkoja kaiversivat edelliset tappiot. Aikojen saatossa Ruotsi ja Venäjä olivat sotineet tuon tuosta toisiaan vastaan ja useimmiten Suomen maaperällä. 1700-luvun sodat olivat olleet Ruotsille nöyryyttäviä. Suuri pohjan sota (1700–21) isoine vihoineen oli johtanut siihen, että venäläiset olivat miehittäneet osan Suomea ja Ruotsille kuuluvia Baltian alueita, samoin kävi pikku vihan (1741–43) aikana. Vielä vuosina 1788–90 Ruotsi ja Venäjä ottivat yhteen. Näistä ikävistä kokemuksista johtuen voidaan sanoa, että Ruotsi oli psykologisen sodankäynnin näkökulmasta alakynnessä jo Suomen sodan alettua. Lisäksi sen strateginen asema oli vakava. Maa oli vihollisten ympäröimä, sillä Ranskan kanssa liittoutunut Tanska-Norja oli julistanut sodan Ruotsille 29. helmikuuta 1808.⁶ Lähtöasetelma Suomea ajatellen oli heikko. Tilannetta pahensi se, että sotilaat eivät luottaneet kuninkaaseensa. Jo heti sotatoimien alettua ruotsalais-suomalaisten joukkojen komentaja K. J. Adlercreutz huokaisi, että ”meiltä puuttuu kaikkea paitsi rohkeutta”. Maalis-

kuussa 1808 eräs upseeri puolestaan arvioi Suomen mahdollisuuksia heikoiksi: ”Tulevaisuutemme näyttää synkältä, erittäinkin meidän sotilaiden. Me jätämme vaimon, lapset, omaisuutemme, ystävät, kaikki vihollisen käsiin, ilman että saamme, ilman että voimme täyttää tehtäväämme, puolustaa heitä ja isänmaata...”⁷

Kuolemanloukku

Vaikka Suomen sodan taisteluja ei juurikaan käyty Peräpohjan kaupungeissa eikä Tornionjoki-varressa, puhumattakaan pohjoisemmasta alueesta, oli sota läsnä rannikkoseudulla, kuten Oulussa ja Torniossa. Tosi-asiallisesti sota tai paremminkin sanottuna sen seuraukset aiheuttivat juuri näillä alueilla 1800-luvun pahimman väestökatastrofin, johon eivät edes 1860-luvun nälkävuosien kuolinluvut yltäneet. Toisaalta sodan tärkeimmät taistelupaikat sijaitsivat lähellä: eräs keskeinen taistelupaikka Siikajoki oli vain vajaan 60 kilometrin päässä Oulusta. Myös Revonlahti ja Pulkmila kuuluivat Oulun lääniin.

Tornioon ruotsalais-suomalaiset pääjoukot saapuivat 21.–22. marraskuuta 1808. Marssi kaupunkiin tapahtui pääasiassa ase-lajeittain lähes ilman lepoa Oulusta eli noin 150 kilometrin pituisen matkan. Loput joukoista tulivat kaupunkiin joulukuun alkuvuikolla. Armeijan pääsairaala pystytettiin Ruotsin Haaparantaan ja pienempiä yksiköitä lähikyliin. Armeijan saaristolainasto asetui Tornion edustalle, josta tarvikkeita siirrettiin Ruotsin rannikkokaupunkeihin ja kyliin tammikuun alussa.

Vaikka vihollisuudet olivat pysähdyksissä, armeijan marssi Tornioon oli hyvin raskas ja puutteen leimaama. Lukuisat jokien ylitykset Oulun ja Tornion välillä haittasivat väsyneiden ja haavoittuneiden miesten kulkua. Kuljetusvälineiden puutteen vuoksi miehet kulkivat jalan marraskuun lopun tuiskuissa ja hyytävässä kylmyydessä – pakkasta oli aika ajoin lähes 30 astetta. Lähtiessään taisteluihin Västerbottenin miehillä oli ollut mukanaan myös suksia. Sotajoukkojen perässä laahusti haavoittuneita ja kulkutautien heikentämiä toipilaita, jotka eivät halunneet jäädä vihollisen kä-

siin. Monille matka oli viimeinen. Matkalla Ouluun kuoli hankkeen noin 200 sairasta, joille ei ollut löydetty hevoskyytiä. Raahesta Hailuotoon matkalla ollut laiva juuttui jäihin ja matkustajina olleista 40 sairasta jäi kuoliaaksi. Perääntymisreitit varrelta olivat monet asukkaat paenneet metsiin sotaa pakoon eikä sopivia levähdyspaikkoja suurilukuiselle joukolla ollut.⁸ Kun suomalais-ruotsalaiset joukot lähtivät Oulusta kohti Torniota, se oli oululaisen opettajan ja kirjailijan Sara Wacklinin muistelun mukaan järkyttävä ja liikuttava näky.

”Heidän käyntinsä oli uupumuksesta ja surusta horjuvaa, he olivat laihtuneita, kalmankalpeita, varjoja entisestään, loppuun kuluneissa vaatteissa, miltei paljasjalkaisina lumirännässä, katseet painuneina, kun he kiväärin sinne tänne sojottaen marssivat epävireisten rumpujen kumeasti päristessä. Hitaasti ja synkkinä he astuivat viivyttelvin askelin, kuin ruumissaatto”.⁹

Joukkojen sairastavuus oli ennen kokemattoman suuri. Tilanne vaikeutui juuri jouk-

3. Sotaan johtaneesta kehityksestä ja Suomen valloituksesta mm. Erkki K. Osmonsalo (1947) *Suomen valloitus 1808*, Helsinki: WSOY.

4. *Sveriges krig 1808–1809, del II* (1895), Stockholm, liite 25; Matti Lauerma (1983), ”Vuoden 1808 sota”, teoksessa Heikki Rantatupa (toim.) *Paikallisyhteisö ja sotalaat. Paikallishistoriallisen toimiston julkaisuja 5*, Jyväskylä, 84–86.

5. Länsipohjan (Västerbottenin) rykmentin taisteluita tarkemmin C. G. A. Bergensträhle (1917), *Kungl. Västerbottens krigshistoria*, Stockholm, 427–458; Björn Gäfvert (2000) ’Disaster Stikes Sweden – the Wars of 1805–1809’, teoksessa *Between the Imperial Eages. Swedens Armed Forces during the Revolutionary and the Napoleonic Wars 1780–1820, Meddelende 58–59*, Stockholm: Armémuseum, 291–292; Päiviö Tommila (1984), *Suomen autonomian synty 1808–1819*, Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 7–24; Pertti Luntinen (1997) *The Imperial Russian army and navy in Finland 1808–1918, Studia Historica 56*, Helsinki: Finnish Historical Society, 36–39.

6. Gäfvert (2000) 286–292.

7. Ks. Danielson Joh. Rich. (1896) *Suomen sota ja Suomen sotilaat vuosina 1808 ja 1809*, Helsinki: Weilin & Göös, 89, 102.

8. *Sveriges krig 1808–1809, del V:1–2* (1905), Stockholm, 340–343; Bergensträhle (1917), 431; Danielson (1896), 541–543.

9. Sara Wacklin (1989) [1844–45], *Sata muistelmaa Pohjanmaalta, Scripta historica XV*, Jyväskylä: Gummerus, 128.

kojen saavuttua Tornioon. Runsaan kolmen kuukauden oleskelu alueella oli monille koko sodan raskain ja surullisin kokemus. Sairaita sotilaita oli joulukuun alussa 1808 jo noin 8 000. Heikossa kunnossa olevia miehiä oli jouduttu jättämään rannikon kaupunkiin Kokkolasta Ouluun kaikkiaan noin 1 400. Tornion alueen piirilääkärinä vuosina 1802–06 toiminut ruotsalainen kenttälääkäri Carl A. Dahlgren toteaa sodan aikaisessa raportissaan, että sotilaat joutuivat ”asumaan ja elämään kuoleman valtakunnassa”. Ruotsin armeijan terveydenhuolto oli ollut koko sodan ajan hyvin puutteellinen ja sairaanhoitoon oli osoitettu aivan liian vähän varoja, vaikka julistus sotilälääkärinkunnasta olikin annettu vuonna 1806. Käytännössä julistuksen ohjeita ei noudatettu. Lääkäreitä oli vähän, osa heistä oli kokemattomia, osa täysin kouluttamattomia välskäreitä ja heidän apureitain. Instrumentteja, sidetarpeita ja muita varusteita oli heikosti. Kaiken kaikkiaan lääkintätöissä toimi Suomen sodan aikana noin 80 henkilöä. Laskuissa on kuitenkin mukana myös kaupunginlääkäreitä, piirilääkäreitä ja lääketieteen opiskelijoita. Siteinä käytettiin muun muassa kaulahuiveja, irtileikattuja kauluksia, paidan riekaleita, sukkanauhoja, tuohta ja puiden lehtiä. Joiltakin joukkueilta puuttui kokonaan jopa peruslääke ja välinekirjasto. On arvioitu, että kolmen kuukauden aikana, joulukuusta 1808 helmikuuhun 1809 kuoli Tornion seudulla tauteihin yli 2 000 sotilasta.¹⁰

Tukholmassa ongelmat tunnettiin. Johtavana kenttälääkärinä Tornion seudulla toiminut ruotsalainen Per af Bjerken raportoi huolestuneena Tukholmaan useita kertoja paitsi tarvikkeiden puutteesta myös vakavasta lääkäriongelmasta: monet lääkärit apureineen sairastuivat ja menehtyivät samoihin tauteihin kuin potilaatkin. Lääkäri tiedotti myös, että kaikille jouduttiin antamaan samaa lääkettä, oli tauti mikä tahansa. Monille tosin ei voitu antaa mitään, sillä paikkakunnan apteekki oli työpöyhjä. Ongelmana oli myös se, että parantuneet saivat taudin uudestaan ja yleensä kuolivat pian sen jälkeen. Bjerken yritti hankkia haisseissa tuvissa makaaville toipilaille muun

muussa poron nahasta tehtyjä nutukkaita, että nämä pääsisivät välillä hengittämään ulos raitista ilmaa. Lääkäri lähetti joka päivä sairastupiin viinakannun, lihakeittoonkin lorautettiin viinaa ja pippuriherneitä tautien ennalta ehkäisemiseksi.¹¹

Bjerken tuli Ouluun Tukholmasta marraskuussa 1808 ja lähti Tornioista loppen uupuneena helmikuun alussa seuraavana vuonna. Hän koki suurena ongelmana ”itsekkäät porvarit ja hienot virkamiehet”, jotka eivät olleet lainkaan halukkaita antamaan tilojaan tai noudattamaan hänen ohjeitaan. Oulun raatimiehet muuttivat ylilääkärin ohjeita ja sairaita sullottiin ”toinen toisensa päälle”. Raportissaan Tornioista tammikuun alussa 1809 ylilääkäri toteaa, että

”armeijan pysähdyttyä tänne Tornioon, sairaat sijoitettiin niin hyvin kuin oli sillä hetkellä mahdollista; niitä taloja ja huoneita, joita edeltäksin olin maaherralta anonut, ei saatu, ja kun ei ollut makuuvaatteita, sillä hevosten puutteessa varasto oli kadotettu, täytyi laittaa sijat vain oljille. Sairasluvun enentyessä ei huoneita riittänyt, pakkaneen oli ankara ja ahdinko sellainen, että suomalaisessa pirtissä, jossa ei sitä ennen koskaan asunut kuutta henkeä enempää, makasi nyt kolmekymmentä.”

Keittohuoneita ei ollut saatu vielä kuntoon joulunpyhinäkään. Tämä johti Bjerkenin mukaan siihen, että tauti ”katarrisesta tulehduksesta muuttui mätäkuumeeksi, joka on saastuttanut ilman ja synnyttänyt vaarallisen ja kuolettavan kulkutaudin”. Ihmisiä sairastui samoin oirein laajalla alueella.¹²

Aikansa mobilisoitua terveydenhoitoa kuvaa hyvin J. L. Runebergin *Vänrikki Stoolin tarinoissa* ilmestyneet kaksi runoa. Toisen runoelman aiheena on Lotta-muori, joka oli aikaisemmissa taistoissa kaatuneen sotilas Svärden leski. Lotta seurasi eturintaman liepeillä sotapoikia ja myi heille viinaa kauhtuneesta teltastaan. Taistelujen päätyttyä Lotta pakkasi kiireesti teltan, pikarit ja viinalekkerit vedettäviin kärryihin ja riensi perään. Vanhojen naisten leipä oli pieninä palasina maailmalla ja moni Lotan ikätoveri kulki pitkin maata kaupustelemassa, te-

kemässä luutia tai kuppaamassa. Toisessa runossa vanha sotilas, ukko Lode, kulki auttamassa pelloille ja taistelutantereille kaatuneita haavoittuneita sotilaita, jotka saattoivat maata pitkäänkin, ennen kuin kuolema tai omainen heidät korjasi. Adlercreutz toteaa eräässä kirjeessään, että hevosten puutteen vuoksi pahasti haavoittuneita jouduttiin jättämään kuolemaan ”viheliäisissä” olosuhteissa maanteille.¹³ Viinaa tarjottiin sotilaille taistelun tuoksinassa, että ”urhot tilkkasen sais, jos ken tulis taisteluss’ uuvuksiin tai haava jos vaivuttais...”¹⁴

Myös rannikkoseudun ja alisen Tornion-jokilaakson paikallisia ihmisiä koskettivat kuolettavasti sotilaiden mukanaan tuomat taudit. Asiakirjoissa puhutaan sotilaiden kuolleen kenttätautiin (*fältsjukan*). Se tarkoitti useita eri sairauksia. Arvellaan, että liikkeellä olisi ollut ainakin punatautia, lavantautia, ”hermokuumetta” ja pilkkukuumetta. Täiden vuoksi monet taudit levisivät nopeasti: ”Ilma oli ruton saastuttama.” Sairaanhoido oli alkeellisella tasolla. Sairaat, kuolevat, toipilaat ja terveet sijoitettiin samoihin kurjiin mökkeihin ja pirtteihin, joiden hygieniataso oli äärimmäisen alhainen. Kuten sanottu, myös monien lääkärien ja sairaanhoitajien kohtalona oli kuolla samoilla lavereilla tai pikemminkin permannoilla kuin sotilaidenkin. Sängyistä oli kova pula ja suurin osa potilaista makasi kylmillä ja vetoisilla lattioilla, joiden verhoiksi oli haalittu vanhoja käytettyjä olkia. Sairashuoneiden pahnat olivat kosteita virtsasta. Peittoina käytettiin takkeja. Hoitohenkilökunnan avuksi hoitajiksi värvättiin paikallisia naisia ja toipilaita. Kentäsairaaloista puuttui keittomahdollisuudet ja sairaille tarjottiin vain leipää ja vettä, lämmintä ruokaa he eivät saaneet. Pääasiallisin lääke oli viina. Lisäksi sotilaat olivat puutteellisesti vaate-tettuja. Tilanne oli niin kriittinen, että tautien pelättiin koituvan koko armeijan kohtaloksi.¹⁵

Tornion, Alatornion, Karungin ja Ylitor-nion sotavuoden 1809 kuolleisuusluvut kertovat karua kieltään. Alatorniolla kuoli vuonna 1809 yhteensä 624 ihmistä. Heistä 228 eli 37 % menehtyi ”kuumeeseen”, 112 ”rokoon” ja 41 punatautiin ja ripuliin. 93

ihmisen kuolinsyytä ei osattu nimetä. Katastrofaalisesta epidemiasta kertoo se, että normaaleina vuosina ennen sotaa (1805) pitäjässä kuolleiden määrä oli 156 ja heti sodan jälkeen (1810) 103. Vuoden 1809 kuolleisuusprosentti oli 21 %, kun se ennen ja jälkeen sodan oli 4–5 %. Tilanne Torniossa oli samansuuntainen (*ks. kaa-vio 1*). Menehtyneet olivat kaikenikäisiä, miehiä, naisia ja lapsia. Eniten kuume tappoi tammi–helmikuussa 1809 eli pian sen jälkeen, kun sotilaat olivat saapuneet alueelle. Rokko tappoi puolestaan touko–heinäkuussa. Syksyn tullessa epidemiat laantuivat.¹⁶ Ruotsin puolella tilanne oli pahin Uumajan seudulla. Uumajan seurakunnassa väkimäärä laski sodan seurauksena 19 prosenttia eli 8 400:sta 6 800:aan. Paitsi sotatappiot ja taudit, alueen väkimäärää alensi muuttoliike rauhallisemmille seuduille.¹⁷

Kuumetauti koski nimenomaan rannikkopitäjiä, mutta väestön liikkuvuudesta kertoo se, että kuumeeseen kuolleita oli myös Lapin sisämaassa ja pohjoisessa, kuten Sodankylässä, missä väestöstä kuoli kuumeeseen vuonna 1809 kaikkiaan 26 henkilöä eli 25 % kuolleista. Jokivarren pitäjässä Ylitorniolla kuumeeseen kuolleita oli jo 32 % kaikista kuolleista. Alatornion kuolleitten

10. *Sveriges krig 1808–08, del V:1–2* (1905), 343; *Sveriges krig 1808–1809, del II* (1895), 431; Gäfvert (2000), 307; Danielson (1896), 302, 512; K. E. Lindén (1908), *Sjukvård och läkare under kriget 1808–1809, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland* 85, Helsingfors, 221–229.

11. Ks. mm. Axel Quennerstedt (1901) *I Torned och Umeå 1808–1809*. Lund: C. W. K. Gleerups förlag, 6–13.

12. Per af Bjerkénin raportti 2.1.1809, ks. Danielson (1896) 555–556.

13. Ks. Danielson (1896) 105.

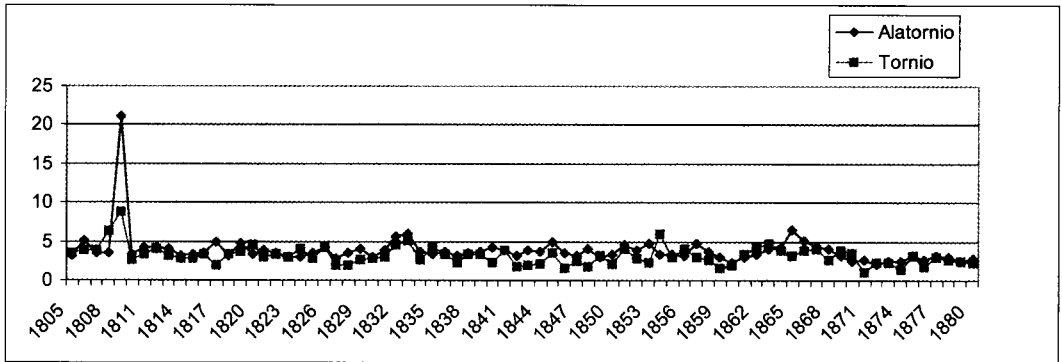
14. Runeberg (2000) [1860] *Vänrikki Stoolin tarinan II*, Hämeenlinna: Karisto, 157–167, 173.

15. Lindén (1908) 95–97; Tom Ericsson (2000) 'War and Local Society – Social and Demographic Changes in Northern Sweden after the War between Sweden and Russia', teoksessa *Between the Imperial Eagles. Swedens Armed Forces during the Revolutionary and the Napoleonic Wars 1780–1820, Meddelande 58–59*, Stockholm: Armémuseum, 337–338; William Snell (1966) 'Suomen sodan loppuvaiheista Tornion seutuvilla', *Tornionlaakson vuosikirja 1966*, 70.

16. Alatornio, Tornio, Karunki, Ylitornio. Kemin rovastikunnan syntyneiden ja kuolleiden luettelot pitäjittäin 1805–65. Oulun Maakunta-arkisto (OMA).

17. Ericsson (2000) 341–342.

Kaavio 1: Kuolleisuus (%) Alatorniolla ja Torniossa 1809–80.

Lähde: Alatornion ja Tornion kuolleiden luettelot 1805–1865. Kemin rovastikunnan arkisto. OMA; SVT, Kuolleisuus Alatorniolla ja Torniossa 1870–1880.

luettelossa on paljon lapsia ja nuoria, joskin myös vanhuksia. Alle kymmenvuotiaita lapsia kuolleista oli peräti 251 eli 40 % tuona vuonna kuolleista. Väkilukuun suhteutettuna Alatornion alle 10-vuotiaiden lasten kuolleisuus nousi vuonna 1809 8,5 prosenttiin, kun se ennen sotaa (1805, 1806, 1807) oli ollut keskimäärin 3,5 prosenttia. Sodan jälkeen (1810, 1815) lasten kuolleisuus laski 2,5 prosenttiin. Lapsikuolleisuus ja erityisesti alle yksivuotiaiden kuolleisuus oli tuona aikana muutenkin korkea, mutta katastrofivuonna lasten kuolleisuus nousi entisestään.¹⁸ Alle yksivuotiaiden tavallisimpia kuolinsyitä olivat 1700–1800-luvulla isorokko, tuhkarokko, hinkuyskä ja tulirokko sekä kurkkumätä. Sotavuosina 1808–09 ja katovuosina 1867–68 pikkulapsia kuoli lisäksi aikuisiakin kaataviin kulkutauteihin.¹⁹

Tilanne Tornion seudulla oli monissa kylissä kaoottinen. Sotilaille rakennettuja kenttäsairaaloita perustettiin Haaparannan lisäksi läheisiin Vuonon, Mattilan, Nikkalan, Putaan ja Laivajärven kyliin. Kaakaman (Kalixin) pitäjässä oli lisäksi yksi kenttäsaarala, samoin Luulajassa ja Piitimessä. Lisäksi sairastupia oli ainakin Vojakkalassa, Alarauholla ja Karungissa. Kyläkunnille sairaiden sijoittaminen oli kohtalokas. Kylistä saattoi kuolla lyhyen ajan sisällä kymmeniä erikäisiä ihmistä. Tammikuun 1809 aikana Vuonon kyläläiset saivat saattaa haudan lepoon 27 kyläläistä eli noin 14 % yhteisön väestä. Tammikuussa kuoli paljon väkeä

myös muissa Vuonon kaltaisissa sotilassairaalan sijoituspaikoissa, kuten Haaparannassa. Kuolleissa oli naisia ja miehiä suurin piirtein saman verran.²⁰

Vuonon kylään (joka rajanvedossa jäi Ruotsin puolelle) tuotiin 224 sairasta sotilasta joulukuun alussa 1808 eli sairaita oli enemmän kuin kylän omaa väkeä. Sairaat olivat ruotsalaisesta rykmentistä ja passitettu Vuonoon, koska Haaparannan sairaalaan ei enää mahtunut. Viisi päivää myöhemmin sairaita oli jo 320 ja jo seuraavana päivänä 567. Sairaat joutuivat makaamaan ilman hoitoa: ”suurin osa ei kyennyt suoriutumaan edes välttämättömimmistä tarpeistaan”. Kylä osoittautui sopimattomaksi kenttäsairaalan paikaksi: keittomahdollisuudet olivat kaukana mökeistä ja pirteistä, jonne sairaita oli osin sijoitettu talonväen sekaan. Sairasmökkeihin puolestaan oli tungettu parikymmentä sairasta mökkiä kohden. Vuonon sairaahuoneen lääkäriksi määrättiin Porin rykmentistä Johan Edgren ja hänelle apulaiseksi vangittu venäläinen lääkäri. Edgren teki ensivierailunsa Vuonoon joulukuun puolivälissä:

”Kohta sairaitten luo astuttaessa tunkee vastaan myrkyllinen löyhkä, että joka pirttiin on pantu 20 ja 30 sairasta ja että tarpeellisen palvelus- ja hoitoväen puutteesta kaikkialla vallitsee suurta siivottomuutta”.

Tammikuun alussa, jolloin suomalaisen armeijan kymmenen kenttälääkärinä kokoon-tui selostamaan tilannetta sotilasjohdolle, todettiin sairaiden määrän olevan Tornion seudulla 2 515 miestä, näistä 317 oli Vuonossa. Vuonossa oli helmikuun lopussa vielä 93 potilasta, jotka pyrittiin siirtämään pois venäläisten alta.²¹

Se, miksi tilanne muodostui niin tuhoisaksi Tornion seudulla, voidaan selittää osittain tuonaikaisen armeijan huoltojärjestelmällä. Sodankäynti aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka perustui pääosin siihen, että sotatantareelta toiselle etenevät sotilaat huollettiin paikallisten asukkaiden toimesta. Tosin oli Euroopan sodissa käytetty myös toisenlaisia huoltotapoja: sotilaille saatettiin antaa rahaa ruoan ostoa varten, ruokaa pakko-otettiin paikallisilta tai miehityiltä alueilta alettiin kerätä sotaveroja. Myös sotilaille varta vasten rakennettuja varastoja käytettiin. Suomen sodan aikana huoltokuormastot olivat myös käytössä, mutta tiet ja kuljetuskalustot olivat niin heikot, samoin kuin pohjoisessa merenkulun estävä jäättilanne, että huolto ontui pahoin. Osittain huoltoon perustui käytössä ollut sodankäyntitapakin. Joukot pyrkivät etenemään nopeasti alueelta toiselle, sillä yksi paikkakunta ei pystynyt kovin kauan aikaa elättämään sotajoukkoja. Tilanne Torniossa muodostui toiseksi: joukot pysähtyivät suhteellisen köyhälle ja vähäväkiselle alueelle ja huolto joutui vakaviin ongelmiin, vaikka ruotsalaisjoukkoja siirrettiinkin heti Tornioon saapumisen jälkeen kotiseuduilleen.²² Pysähtymisen aiheuttaman katastrofin maksoivat näin paikalliset ihmiset ja suomalaiset sotilaat.

Venäläiset tulivat ruotsalais-suomalaisten joukkojen jäljessä niin, että he olivat Oulussa jo 30. marraskuuta ja ensimmäiset kasakat ilmestyivät Kemiin 13. joulukuuta 1808. Matkan varrella he kohtasivat kuitenkin ankaraa rahvaan vastarintaa. Kalajoen tienoilla venäläiset kohtasivat autioita kyliä: asukkaat olivat liittyneet aseistautuneisiin kapinallisiin, jotka ahdistivat venäläiset metsäpoluille. Kokkolassa kaupungin asukkaat olivat aseistautuneet vihollista vastaan kirvein ja ryöstäneet venäläisiltä 53

asetta. Tapahtumat saivat venäläisen upseerin toteamaan, ettei tätä kansaa voiteta lempeydellä, vaan ankaralla kurilla.²³

Olkijoen sopimus, jonka mukaan ruotsalaisen armeijan oli vetäydyttävä Kemijoen taakse, solmittiin kaksi viikkoa myöhemmin eli 27. joulukuuta 1808. Suomalaiset joukot vetäytyivät kohti Kaakamaa, missä ne antautuivat 25. maaliskuuta 1809. Ruotsin Västerbotteniin venäläiset joukot etenivät keuhkolla 1809 aina Uumajan eteläpuolelle saakka. Siellä käytiin myös useampia taisteluita, jotka koituivat pääosin ruotsalaisten tappioksi. Venäjän ja Ruotsin väliset rauhanneuvottelut aloitettiin elokuun 9. päivänä Haminassa ja rauha solmittiin 17. syyskuuta 1809. Ruotsi menetti yli kolmanneksen maa-alastaan ja yli neljäsosan väestöstään.

Ruotsalaisten neuvottelijoiden asema oli vaikea: valtakunta tarvitsi välttämättä rauhaa. Muistelmissaan Suomen sodan rauhanneuvottelija eversti A. F. Skjöldebrand toteaa, että olisi tarvittu Jumalan kaikkivalta, jotta olisi kyetty voittamaan jotain siitä, mikä oli sodassa menetetty. Venäläisten vaatimukset olivat kovot; he vaativat koko Suomea Ahvenanmaa mukaan lukien sekä Ruotsin Lapinmaan osaa Kaakama-joelta itään. Näin Ruotsin Lapinmaan suomea puhunut väestö olisi pääosin tullut liitetyksi Venäjään. Vain Jällivaaran (Gällivaren) seudun suomalaisasutus olisi jäänyt Ruotsin alaisuuteen. On esitetty, että Kaakama-jokea

18. Lapsikuolleisuus 1805–1815, Alatornio. Kemin rovastikunnan väkilukutaulut. OMA.

19. Oiva Turpeinen (1987) 'Lastensuojelu ja väestökehitys. Lastensuojelun lääkinöllinen ja sosiaalinen kehitys Suomessa', teoksessa Panu Pulma ja Oiva Turpeinen (1987) *Suomen lastensuojelun historia*, Helsinki: Lastensuojelun Keskusliitto, 292–293.

20. Alatornion srk:n kuolleiden luettelo 1808–1810. Mf. KA; Kemin rovastikunnan väkilukutaulut 1809. Alatornio. OMA; Olof Hederyd (1988), *Vuono – en by vid Bottenviken*. Luleå: Birkkarlens förlag, 51.

21. Lindén (1908), 97–101; Hederyd (1988) 63–66; Danielson (1896), 556.

22. Martin Hårdstedt (2000) 'Living Off the Country – Logistics, Local Resources and Civilian Society in the North of Sweden during the Swedish-Russian War of 1808–1809', teoksessa *Between the Imperial Eagles. Swedens Armed Forces during the Revolutionary and the Napoleonic Wars 1780–1820, Meddelande 58–59*, Stockholm: Armémuseum, 352–355.

23. *Sveriges krig 1808–1809, del V:1–2* (1905), 344–345; Danielson (1896) 151–152.

rajaksi esittänyt olisi ollut kreivi David Alopeaus, joka oli suomalainen taitava valtiomies. Alopeaus oli syntynyt Viipurissa 1769, opiskellut Saksassa ja palvellut Venäjän ulkoministeriössä. Rauhaneuvotteluissa hän sitkeästi halusi suomenkielisen väestön muodostavan yhtenäisen alueen osana Venäjää.

Venäjä tuli sen verran Ruotsia vastaan, että suostui vetämään rajan Tornion–Muonionjoelle Kaakama-joen sijasta. Kerrotaan itsensä keisari Aleksanteri I:n piirtäneen punakynällä rajan kulkemaan suoraan jokilaaksoa myöden. Samalla keisari ilmoitti, ettei hän suostuisi luovuttamaan vallattua Torniota. Haminan rauhansopimus allekirjoitettiin 17. syyskuuta 1809. Näin Lappi liitettiin yli vuosi myöhemmin Venäjään kuin muu Suomi.

Venäjän intresseissä oli tasaannuttaa siviiliväestön elinolot mahdollisimman nopeasti rauhanajan oloihin. Niinpä jo vuoden 1809 alussa suomalaiset saivat hakea korvauksia Venäjän armeijan aiheuttamista vahingoista. Eniten vahinkoilmoituksia senaattiin Oulun läänistä tuli Keski-Pohjanmaan rannikkopitäjistä. Helmikuussa 1809 laaditussa, 305 nimeä käsittävässä listassa, eniten hakijoita oli Siikajoelta (195), sitten Limingasta (56) ja Oulun pitäjistä (45) eli Suomen sodan taistelupaikoilta. Tornion seudulta listassa ei ole yhtään korvausanomusta:²⁴ korvauksiahan annettiin nimenomaan venäläisten sotilaiden aiheuttamien vahinkojen korjaamiseen, joita Tornion seudulla ei ollut. Omaisten menetyksistä ei annettu korvauksia.

”Kotteelee vaan ei hylkää”

Mitkä sitten olivat tavallisen rahvaan selviytymismahdollisuudet näin yht’äkkisestä ja syvästä kriisistä? Miten pohjoisen ihmiset reagoivat katastrofin sattuessa? Ruotsalainen historioitsija Peter Englund on todennut, että yhtenäisesti vauhkoonuva joukko on elokuvaohjaajien ja ideologiiden luoma kliisee. Tavallisessa arkielämässä toiset kävelevät, toiset lähtevät juoksemaan väärään suuntaan ja kolmannet jäävät vain paikoilleen ihmettelemään, mitä tapahtuu.²⁵ Tor-

nion seudun väestöstä suurin osa valitsi jälkimmäisen reagoititavan, joskin koko ajan seutu oli muuttotappiollinen. Mutta sitä se oli ollut jo ennen sotaa. Muun muassa vuonna 1805 muuttotappio Tornion kaupungissa oli 61 ja 1810 kaikkiaan 49 henkeä. Vasta vuonna 1825 tilanne kääntyi niin, että sisään muuttajia oli enemmän kuin ulos muuttajia.²⁶

Mitään joukkopakoa ei katastrofin aikana kuitenkaan syntynyt. Näin siksi, että sotilaiden saapuessa paikkakunnalle uskottiin heidän olevan ohikulkumatkalla: tuonaikaiseen sodankäyntitapaan ei kuulunut asettuminen aloilleen, eikä varsinkaan näin köyhälle ja vähäväkiselle alueelle, kuten kenttälääkäri af Bjerkén asian ilmaisi. Ja sotilaathan olivatkin koko ajan liikkeessä, heitä tuli pikku hiljaa joulukuun aikana ja helmikuun ajan heitä pyrittiin siirtämään pois. Toinen tekijä, joka pysytti asukkaat ahtaaksi käyvissä kodeissaan oli talviaika, elettiin syvintä ja kylmintä talven kautta. Kolmas asiaan vaikuttanut seikka oli ajan lainsäädäntö: hädän hetkellä seurakunnan tuli huolehtia omista jäsenistään eikä irtolaisuusasetusten mukaan voitu noin vain lähteä kotipitäjästä. Neljäs asiaan vaikuttanut seikka on se, että väestö oli jo parin vuoden ajan ollut katovuosien riuduttamaa: ehkä osa oli jo huonossa fyysisessä kunnossa sairaiden sotilaiden saapuessa eikä huonokuntoisia omaisia haluttu jättää. Lapsikuolleisuuskin oli ennen sotaa hieman korkeampi kuin sodan jälkeen.

Toisaalta tarttuvia tauteja osattiin kyllä pelätä: muun muassa Enontekiöllä kuoli 1798 isorokkoon 25 henkeä, ja ihmiset pelkäsivät kovasti taudin leviämistä. Tällöin sairas saatettiin jättää oman onnensa nojaan metsään taudin tarttumisen estämiseksi.²⁷ Rahvas turvautui myös vanhoihin kansanomaisiin lääkintäkeinoihin, amuletteihin ja loitsuihin. Tautien arveltiin tulevan ihmiseen tuulesta, vedestä tai maasta. Tappavia tauteja, joihin ei ollut keksitty mitään lääketä, nimitettiin ”Jumalan taudiksi”. Isorokko oli niistä yksi. Sitä pyrittiin kuitenkin ehkäisemään polttamalla katajaa tai juomalla katajassa keitettyä vettä. Saman keinon arveltiin tepsivän muihinkin tarttuviin tautei-

hin. Tautia kantavan henkilön vieraillessa talossa poltettiin kuivia katajan havuja niin, että tupa tai kota oli täynnä savua. Oli myös hyvä pureskella männynpihkaa tai ryypätä katajanmarjavettä. Viinan arveltiin olevan kuitenkin paras lääke kaikkiin tauteihin. Myös terva, pihka ja suopursuista keitetty vesi auttoivat moniin tauteihin. Villalangan käärminen ranteeseen tai sormeen auttoi puolestaan särkyyn. Lisäksi käytettiin kuivattua väinönputkea ja karhunsappea. Vanha kansa uskoi myös tiettyjen lähteiden veden parantavaan voimaan. Keripukkiin eli könttysiin keitettiin kuumaa lihalientä, johon lisättiin verta ja ruisjauhoja tai sairaalle juotettiin pelkkää verta.²⁸ Lapissa keripukki ei ollut kovin yleinen, koska alueella syötiin hilloja. Muun muassa tunnettu suomalaissyntyinen tutkimusmatkailija A. E. Nordenskiöld keräytti keripukkiä vastaan hilloja ja karpaloita mukaan matkalleen Koillisväylälle. Niin kuin muiden katastrofien ja vastoinkäymisten sattuessa uskottiin Jumalan rankaisseen tätä köyhää kansaa sen syneistä ja nöyrästi rahvas otti vastaan, mitä annettiin.

Liitos-Lappi

Suomen sodan rauhansopimuksen mukaan Suomeen yhdistetystä pohjoisesta alueesta muodostettiin 21.9./3.10.1809 kenraaliku-

vernööri Barclay de Tollyn määräyksestä Tornion kihlakunta. Se käsitti Tornion kaupungin sekä Alatornion (ja Karungin), Ylitornion (ja Turtolan), Muonionniskan (ja Kolarin), Enontekiön, Sodankylän, Kittilän, Inarin ja Utsjoen pitäjät.

Liitosalue tuli olemaan viides kihlakunta laajassa Oulun läänissä.²⁹ Perämeren pohjukan väestön mieliin siirtymä Ruotsin valasta Venäjän alaisuuteen oli kalmanhajuisen, ja sen muisto säilyi pitkään kansan mielissä. Oman ongelmansa alueen väestön elämään toi uusi raja kauppa-alueiden menetyksineen ja passikäytäntöineen,³⁰ mutta se on jo toinen tarina.

24. Sotavahinkojen korvausanomukset 1808–1811. Oulun lääni. Senaatin kamaritoimituskunnan arkisto. Kansallisarkisto (KA).

25. Peter Englund (2003) *Kirjeitä nollapisteestä. Historiallisia esseitä*, Helsinki: WSOY, 27–28.

26. Väkilukutaulut 1805–1825. Tornio. Kemin rovastikunnan arkisto. OMA.

27. Erik Grape (1969) [1803–1804] *Utkast till Beskrifning öfver Enontekis Sökn i Torneå Lappmark. Kong. Vetenskaps Academiens Nya Handlingar*. Näköispainos Torneådalica, 206.

28. Jacob Fellman (1906) *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken III*, Helsingfors, 161–165; T. I. Itkonen (1984) [1948] *Suomen lappalaiset II*, Helsinki: WSOY, 449–474.

29. O. I. Lehtonen (1925) *Kuvauksia Oulun läänin oloista Aleksanteri I:n aikana, Historiallisia tutkimuksia VIII.1*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 28–29.

30. Ks. Lähteenmäki (2004).

OIVA TURPEINEN

Suolaa ja diplomatiaa

Suomalaisten kokemuksia Krimin sodasta

Toisin kuin toisen maailmansodan aikana Suomessa sovellettiin 150 vuotta sitten kyyntyn ja tarjonnan tosiasiaa suolakaupassakin. Vallitsi markkinatalous. Sama sääntö pätee myös molempien sotien jälkeisiin kausiin: 1940-luvun lopulla taloutta kontrolloitiin kovalla kädellä mutta ei Itämaisen sodan jälkeisinä vaikeina vuosina. Oolannin sota ei ollut kauhea mutta silti se oli tärkeä virstanpylväs niin Suomelle kuin koko Euroopalle. Ahvenanmaan demilitarisoinnin myötä Pohjan tilanne vakiintui pitkälle tulevaisuuteen.

■ Haminan rauhan jälkeisissä selvittelyissä Suomesta muodostui jos nyt ei aivan sotilaallista tyhjiötä, niin kuitenkin autonominen alue, jossa oli normaaleina vuosina melko vähän miehitysjoukkoja, venäläistä sotaväkeä. Taisteluista tarpeekseen saanut Suomi ei napissut eikä kapinoinut ratkaisua vastaan. Vähäinen vieras armeija herätti vähemmän pahaa verta suomalaisissa kuin suuri miesmäärä. Sotaväen majoitukseen ei aiheuttanut erityisen paljon ongelmia. Venäjä taas tarvitsi sotajoukkojaan muilla rintamilla.

Autonomian aika kuitenkin osoitti, että kriisitilanteissa Suomeen pystyttiin tuomaan nopeasti venäläisiä sotajoukkoja. Napoleonin taltuttamisen jälkeen ensimmäinen paha kriisi osui 1820-luvun lopulle. Venäjä alkoi mitellä voimiaan Turkin kanssa keväällä 1828. Englanti vastusti Venäjän vaikutusvallan kasvua Balkanilla. Sota Englannin ja Venäjän välillä näytti todennäköiseltä. Pietarissa oli pantu huolestuneena merkille, että Ruotsissa oli voimistunut liike saada Suomi takaisin. Englannin salainen diplomatia löi lisää löylyä lupailamalla Ruotsille

Suomea, jos se liittyisi mukaan sotaan. Ruotsin kuningas puhui venäläisystävällisyydestä, mutta Pietari piti sitä perinteisenä juonena eli puhua rauhan aatteesta mutta samalla hautoa sotaa.

Kenraalikuvernööri Zakrevski piti tilannetta hälyttävänä ja vaati Venäjältä lisäjoukkoja Suomeen Ruotsin mahdollisen hyökkäyksen varalta. Suuriruhtinaskunnassa oli hänen mielestään aivan liian vähän venäläistä sotaväkeä, ja sekin oli hajallaan. Zakrevskin mielestä Suomeen oli siirrettävä osia Kronstadtin 23. divisioonasta ja Pietarista Donin kasakkarykmentti. Kaikki Suomen strategisesti tärkeät paikat oli miehittävä. Erityisen huolissaan Zakrevski oli Ahvenanmaan jääkäripataljoonasta, joka helposti hyökkäyksen seurauksena saattaisi joutua turmioon.

Sodan varjo väistyi viimeistään 1829, mutta jo seuraavana vuonna huolestuneisuus kasvoi kun Ranska osoitti, että se ei ollut vielä saanut vallankumouksesta tarpeekseen. Kiperä tilanne pulpahti esiin myös 1831, kun kapinoivat puolalaiset olivat vaatimassa muutakin kuin jokapäiväistä leipää ja 1848, kun Pariisissa punottiin vallankumousta, vieläpä keskellä talvea. Seuraavana vuonna Venäjä näytti mahtiaan maailmalle. Unkarin kapina kukistettiin verisesti.

Sota tulee

Tämä kaikki oli kuitenkin vasta esinäytös. Tänä syksyllä 1853 Venäjä ja länsimaat ajautuivat vastakkain. Seuraavan vuoden 1854 alussa sota oli tosiasia. Julkisuudessa Venäjä lähti uskonsotaan Turkia, Ranskaa ja Englantia ja lopulta Sardiniaakin vastaan. Länsivallat eivät voineet propagandassaan vetää samaisesta narusta, kun muslimien ja kristittyjen uskonopeissa oli vielä pikkueroja.

Suomessa tajuttiin tilanteen vakavuus. Talvella 1854 salaneuvos paroni Lars Gabriel von Haartman laati salaisen lisäsuunnitelman Suomen rannikkoalueen puolustuksen lujittamiseksi. Sen keskeinen ajatus oli vapaaehtoislaivaston muodostaminen. Kahdenkymmenen laivan tehtävänä oli puolustaa rannikkoaluetta ja saaristoa Han-

gon ja Eckerön välisellä osuudella. Jokaisessa aluksessa olisi yksi tai kaksi tykkiä ja komentajan lisäksi 7–10 hengen miehistö.

Hangon ja Koiviston välille tuli muodostaa tykkilaivasto, joka käsittäisi 64 venettä. Koko vahvuus olisi kaksi prikaatia, molemmissa kaksi pataljoonaa. Jokaisessa veneessä olisi 35 soutajaa ja sen ohella kunkin prikaatin reservinä olisi 80 henkeä, joista saataisiin miehistöä mahdollisten tappioiden peittämiseksi. Soutajien palveluaika olisi viisi kuukautta, toukokuun alusta syyskuun loppuun. Tykkiveneiden komentajiksi tulisivat suomalaiset.

Keisari hyväksyi semmoisenaan Haartmanin ehdotuksen Pietarissa 22. maaliskuuta 1854, ja siitä annettiin majesteetin allekirjoittama salainen reskripti. Rahoittajana oli Suomi. Ministerivaltiosihteeri Armfelt toimitti Nikolain vahvistaman suunnitelman aseuksineen kenraalikuvernöörin tehtäviä hoitavalle Rokassovskille, joka Suomessa olevien sotajoukkojen komentajana oli näidenkin uusien sotilasyksiköiden ylivalvoja. Rokassovski viestitti asiasta senaatille. Suunnitelmista siirryttiin pikavauhdilla toimiin – ja niin salainen kuin asia olikin, tihkui siitä tietysti tietoja monille tahoille.¹

Maalis-huhtikuun vaihteessa 1854 kypsyy Pietarin meriministeriössä suunnitelma yksityisten suomalaisten omistamien höyrylaivojen mahdollisesta käyttämisestä sotatarkoituksiin erityisesti hinaustehtävissä. On mahdollista, että idean isä oli meriministeri Menshikov, jonka kenraalikuvernöörin tehtäviä Suomessa hoiti Rokassovski. Ministeriö oli saanut tietoja Suomen höyrylaiva-yhtiön Pietarin asiamieheltä viidestä höyryaluksesta. Nämä olivat Furst Menschikoff, Storfursten, Murtaja, Valamo ja Viborg. Ministeriö halusi nyt tietää, millä ehdoilla alukset voitaisiin antaa sotavoimien käyttöön. Asialla oli tietysti kiire; Rokassovskin olisi lausuttava oma kantansa asiaan.

Aluksia käytettäessä sotatarkoitukseen oli otettava huomioon useita eri tekijöitä. Molempien alusten polttoaineena oli kivihiili, jonka varastopaikkoina olivat Helsinki ja Turku. Yhteensä varastossa oli kuitenkin vain noin 5 000 tynnyriä kivihiiltä. Sota-ajan oloissa laivojen miehistön vuokraaminen

olisi erittäin ongelmallista, jopa mahdotonta. Niin ikään vastuukysymykset olivat pulmallisia. Vahinkojen varalta alukset pitäisi vakuuttaa täydestä arvostaan. Laivojen elegantti sisustus saattaisi kärsiä pahoja vaurioita miehistö- ja rahtikuljetuksissa. Vahingoilta ei välttyttäisi siinäkään tapauksessa, mikäli aluksista tulisi sairaaloita.²

Neuvoteltuaan Venäjän merivoimien kanssa Suomen hallitus antoi suuriruhtinaskunnan tullilaitokselle sota-ajan erityisohjeet 23. maaliskuuta 1854. Näiden tarkoituksiksi mainittiin Suomen suojaaminen vihollisen hyökkäyksiltä odotettavissa olevien sotaoperaatioiden aikana.

Kaikkien majakoiden valaisu kahta lukuun ottamatta olisi kiellettyä. Poikkeuksen tekivät vain Norrskärin ja Enskärin majakat Pohjanlahdella, mutta jos havaittaisiin vihollisen lähestyvän, nämäkin majakat oli heti sammuettava. Järjestely merkitsi myös sitä, että Ruotsin ja Eckerön välinen postitie suljettiin.

Samalla määrättiin, että ulompana Suomenlahdella, Porkkalaniemellä, Ahvenanmaalla ja Signilskärissä olevat luotsipaikat siirrettiin läheisille saarille tai mantereelle. Poikkeuksen muodosti vain Pellingin luotsipaikka Glasholmenilla. Ahvenanmaan pohjoisosan ja Pohjanlahden luotsipaikat jäivät toimintaan mutta ehdolla, että vihollisen lähestyessä niistäkin poistuttiin välittömästi. Niin ikään kaikkien purjehdusväylien merimerkit oli luotsi- ja majakkalaitoksen määräyksestä heti poistettava.³

Muihinkin varotoimiin ryhdyttiin. Niinpä kruununkyydillä kuljetettiin Suomen pankista kolmantena, viidentenä ja seitsemäntenä päivänä huhtikuuta 1854 Hämeenlinnan rahatoimikamariin kulta- ja hopearahaa. Sen arvoksi laskettiin hopeassa lähes 2,2 miljoonaa ruplaa. Tällainen mahtava mammonaläjä ei mahtunut aivan pieniin astioihin. Kultarahat, joita oli 25 005 kappaletta,

1. Kenraalikuvernöörin kanslian arkisto (lyh. KKK), salaiset aktit 325/1854, kotelo 25: Na tshjot dopolnitelnyh merah k oborone pribrezhja Finljandii (lisätöimistä Suomen rannikon suojelemiseksi). Kansallisarkisto.

2. KKK, salaiset aktit 325, lehdet 1–32.

3. Kiertokirje 23.3.1854 aktissa KKK, salaiset aktit 325.

pantiin rautakirstuun. Hopearahat sullottiin 292 astiaan.

Toisena sotavuonna 1855 katsottiin Hämeenlinna liian vaaralliseksi kalleuksien säilytyspaikaksi. Bomarsundin valloitus ja sen räjäyttämisen ilmaan merkitsi uusia uhkia Suomelle. Yleisesti oltiin sitä mieltä, että vihollinen tekisi maihinnousun ja yrittäisiin tunkeutua Hämeen kautta Pietariin. Silloin saattaisivat Hämeenlinnassa olevat Suomen pankin varat ja muut kalleudet joutua vihollisen käsiin. Niinpä kenraalikuvernöörin tehtäviä hoitava kenraaliluutnantti Rokassovski – laajoine erikoisvaltuuksineen – ja Suomen hallitus laativat varasuunnitelman tämän varalta. Salaisessa kirjelmässä Hämeen läänin kuvernöörille annettiin elokuun jälkipuoliskolla 1854 toimintaohjeet. Jos vihollinen ylittäisi läänin rajan, arvotava olisi heti kuljetettava kruununkyydillä Mikkeliin. Kuljetusten varmistamiseksi olisi mahdollisuuksien mukaan otettava sotilasosasto.⁴

Jo aiemmin eli 1. helmikuuta 1854 senaatti esitti salaisen selonteon Rokassovskille. Se huokui syvää huolestuneisuutta. Miten Suomen merenkulku ja kauppalaivasto selviytyisivät sodan oloissa? Samalla kysymys liittyi kiinteästi elinkeinoelämään ja mahdollisen kadon sattuessa elintarvikehuoltoon. Hallitus arvioi Suomen kauppalaivaston määräksi 470 alusta, missä luvussa eivät olleet mukana maalaisalukset. Laivaston lästimäärä oli noin 54 000 ja miehistö 6 000 henkeä. Suurten rahtikustannusten takia suuri osa laivastosta toimi ulkomailla ja kuljetti rahtia ulkomaan satamien välillä. Tästä saivat suomalaiset varustamot sievoiset voitot. Varsinkin vuonna 1853 rahtihinnat olivat nousseet pilviin, jollaista ennen kymmeneen vuosiin ei ollut koettu. Niinpä kauppalaivastosta vain mitätön osa oli talvehtinut Suomessa. Ulkomailla oli noin 220 laivaa, joiden lästimäärä oli 32 000 ja miehistön luku 3 500.

Senaatti toi painokkaasti esiin Rokassovskille laivanvarustamojen näkemyksen. Euroopan poliittisen tilanteen järkkyyessä Venäjän ystävälliset suhteet ajautuisivat kriisiin jonkun suuren läntisen merivallan kanssa. Sotakin leijui ilmassa. Niinpä siinä tilan-

teessa oli vaarana, että suomalaiset alukset Venäjän lipun suojassa joutuvat hyökkäysten tai kaappausten kohteeksi.

Tämä ei ollut vain hallituksen heittävä huoli. Finanssiministeri von Haartman mainitsi, että muutamit laivavarustamot olivat jo ilmaisseet hänelle huolensa. Niin ikään oli tuotu esiin, että parhaillaan mietittiin keinoja, kuinka voitaisiin välttyä näkyvissä olevista suurista tappioista, joita lopulta koituisi koko maalle sodan syttyessä. Tällöin oli nostettu esiin mahdollisuus siirtää laivat jonkin puolueettoman vallan lipun suojiin. Varustamojen tekemien selvitysten mukaan tällaisen pakoportin voisi tarjota vapaakaupunki Hampuri, jossa laivat voitaisiin muodollisesti myydä hampurilaiselle ja kapteeni hankkisi porvarioikeudet niin, ettei hänen tarvinnut luopua vastaavasta oikeudesta Suomessa. Sitä varten tarvittiin vain papintodistus hyvämaineisuudesta ja viiden vuoden takuiden luovuttaminen kaupungille.

Suunnitelman toteuttamiseksi tarvittiin yhteistyötä Venäjän kanssa. Asiasta piti neuvotella Venäjän Hampurin pääkonsulin kanssa kuten muidenkin ulkomailla toimivien konsulien kanssa. Tarkoitus oli, että suomalaiset alukset voisivat Hampurin puolueettoman lipun suojassa jatkaa purjehtimista Hampurista ulkomailla ja myös Suomeen.

Finanssipäällikkö von Haartmanin esille nostama asia oli senaattoreiden mielestä todella tärkeä. Ulkomailla – pääosin Itämeren ulkopuolella – olevien suomalaisten laivojen yhteisarvo laskettiin noin kolmeksi miljoonaksi hopearuplaksi. Jos Venäjä ajautuisi sotaan Englannin ja Ranskan kanssa, oli todella vaarana, että Venäjän lipun suojissa purjehtivat alukset kaapattaisiin. Laivat pakotettaisiin siirtymään puolueettomien maiden satamiin. Näin satamissa olevat alukset menettäisivät mukavat rahtitulot. Yksityisille koituva tuntuva tappio olisi samalla menetys myös kaikille, kun maan vienti suurelta osin estyi. Suomi saisi kärsiä monien ulkomaisten tuotteiden puutteesta; jo nyt niiden hinta oli merkittävästi noussut. Ja kun suomalaisia laivoja kaapattaisiin, osa kauppalaivojen miehistöstä pa-

kotettaisiin tai houkuteltaisiin toimimaan tiennäyttäjänä Itämerellä ja Suomenlahdella, jos sota syttyisi. Samalla Suomi mahdollisesti ikiajoiksi menettäisi suuren osan parhaista merimiehistään, kun he joutuisivat vierailta mailta etsimään elantoaan.

Hallitus näki velvollisuudekseen helpottaa varustamojen selviytymistä tässä vaikeassa tilanteessa, etenkin kun Hampurin senaatti oli ilmoittanut, ettei se aseta esteitä suunnitelman toteuttamiselle, siis siirtymistä Hampurin lipun suojiin. Niinpä toivottiin kenraalikuvernöörin myötävaikutusta ja anottiin, että Hänen Korkeutensa vaikuttaisi ratkaisemaan tämän maan kaupan ja merenkulun kannalta tärkeän kysymyksen. Kenraalikuvernöörin tulisi luottamuksellista kanavaa käyttäen kääntyä keisarikunnan valtiokanslerin puoleen ja tämän edelleen piti ottaa yhteyttä Venäjän konsuleihin.

Kun Hampurin merkitys tässä juonessa oli niin tärkeä, oltiin valmiita vastalahjaan. Keisarin olisi sallittava, että nämä entiset suomalaisalukset, jotka nyt purjehtivat Hampurin lipun suojissa, vapautettaisiin 50 prosentilla korotetusta tavaroiden tullimaksusta, josta oli säädetty asetuksella 9. syyskuuta 1845. – Näiden piirustusten pohjalta toimittiin ja tämä tärkeä asia hoitui huhtikuun alkuun mennessä 1854.⁵

Tarkkoja tietoja ei ole käytettävissä, miten tämä muodollinen kaupanteko onnistui. August Schauman, joka ilmeisestikään ei ollut tietoinen mainitusta sotajuonesta, kirjoittaa:

”Ennen kuin vihollislaivat saapuivat Suomen rannikoille, kohtasi jo Suomen kauppalaivastoa sotavaurio. Laskettiin lähes kolmas neljäsosan tästä laivastosta olleen sodanjulistusten aikana omien aluevesien ulkopuolella ja näistä huomattava osa Englannin vesillä tai sen määräysvallan alaisissa satamissa. Laivanvarustamat koettivat sen vuoksi kiihuttaa laivojensa kotiinpaluuta tai saada ne ulkomaiden merisatamissa puolueettomien lippujen alaisiksi tai, missä mitään muuta keinoa ei ollut, saada ne myydyksi siedettäviin hintoihin. Maaliskuun kuluessa ilmoitettiin jo yli 20 suomalaisen laivan tulleen myydyksi. Mutta kahden

seuraavan kuukauden aikana oli vielä suurempi joukko laivojamme, englantilaisen risteilijän valtaamina milloin missäkin valtameren osassa, joutunut auttamattomasti vihollisen saaliiksi.

Kotona olevat laivat saivat levätä rauhassa satamissaan. Kaikki meriliikenne muihin maihin oli ehkäisty. Suomenlahdelle ja Pohjanlahdelle ei yksikään venäläinen lippu uskaltanut mennä. Koko sotalaivasto pysyi levollisesti Kronstadtin ja Viaporin tykkien turvissa. Suuri linjalaiva puolustusatteriksi Kustaanmiekan salmen sisäsuulle; toinen niin ikään Särkän salmeen. Ainoastaan saariston sisäreittejä saattoivat pienehköt purret hiiviskellä eteenpäin; täten voitiin ainakin kaupunkien välttämättömien halkojen ja ruokatavarain yms. tyydyttää.”⁶

Kun sota Venäjän ja länsivaltojen välillä oli tosiasia keväällä 1854, Englannin ulkoministeri lordi Clarendon julisti hallituksensa periaatteet. Tarkoitus oli lievittää haittoja, joita koituisi yksityisille henkilöille ja heidän omaisuudelleen. Asia koski paitsi Venäjää samalla myös Suomea. Niinpä Englannin satamissa olevat kauppalaivat saivat kuusi viikkoa armonaikaa, joka laskettiin sodan julistuksesta. Sen kuluessa laivat saivat purkaa ja ottaa tavaraa Englannin satamissa ja purjehtia rauhassa määrättyyn paikansa. Niiden oli kuitenkin tarvittaessa pysyttävä se osoittamaan, milloin ja mistä laivan lasti oli otettu.

Välttämätön suola

Tämä määräaika loi jännitystä ja pani vauhtiakin kuljetuksiin. Huhtikuun 14. päivänä 1854 saapui onnellisesti kuusi laivaa Viaporin luokse. Yksi näistä, Alma, jatkoi matkaansa suolalastissaan Porvooseen. Viisi muuta pääsivät seuraavana päivänä sahatua väylää myöten Helsingin eteläsatamaan. Kolmessa laivassa oli suoloja ja kahdessa

4. Mainittu akti 325.

5. KKK, salaiset aktit 319/1854, kotelo 25: Na tshjot mer k ohraneniju finljandskih kupetssheskih sudov po slutshaju voiny (toimenpiteitä Suomen kauppalaivaston turvaamiseksi sodan syyttymisen varalta).

6. August Schauman (1967) *Kuudelta vuosikymmeneltä I.*, Porvoo, 73–74.

kahvia, sokeria ja muuta ulkomaan tavaraa. Pääkaupungissa voitiin huokaista helpotuksesta: ”Ei siis näistä tavaroista nyt puutetta ole.”

Mainituista suolalainoista Helsinkiin tuli yksi Espanjasta Cádizin kaupungista. Alus ei ollut tavannut Hankoniemen jälkeen yhtään vihollisen sotalaivaa. Sen sijaan kun mainittu porvoolainen laiva Alma oli saapunut Cádizista suolalastissaan, se oli Riian lahdella Dagerortin tienoilla pysäytetty. Englantilaisalus oli tarkastanut lastin ja päästänyt Alman jatkamaan matkaansa. Samalla oli sanottu, että Venäjän ja siten Suomenkin laivat saivat vapaasti kulkea 10. toukokuuta, mikäli niillä ei ollut sotatavaraa, kuten ruutia, patruunoita, lyijyä tai salpietaria. Mainitun Alman mukana tuli myös kolmen suomalaisen kauppalaivan miehistö. Alukset oli hiljattain myyty ulkomailla. Vastaavan kuuden viikon ajan saivat purjehtia myös englantilaiset ja ranskalaiset laivat Mustallamerellä. Määräaika alkoi 7. toukokuuta Itämerellä ja Viananmeren satamissa silloin, kun merenkulku niissä alkoi.⁷

Ahvenanmaan kauppamiehet arvioivat jo huhtikuussa 1854, että olisi liian uhkarohkeaa hakea suolaa Turusta. Vihollislaivat saattaisivat ottaa kiinni suola-aluksen tuhoin seurauksin. Sen takia anottiin, että suola voitaisiin ilman ylimääräistä tullia nousta omaa tarvetta varten Itämeren ja Pohjanlahden ulkomaisista satamista. Senaatti suostui 12.4. anomukseen, mutta rajoitti määrän 30 tynnyriin kertareissulta. Suola piti tullata normaalisti.⁸

Pian tämän jälkeen Ahvenanmaan pahin suolan puute poistui, kun laivuri Müller joutui huhtikuun jälkipuolella etsimään suojaa vihollisaluksilta Eckerön kappelin ja Hammarlandin pitäjän välissä sijaitsevasta Marsundin satamasta. Hänellä oli tuota välttämättömyystarviketta mukana annos, noin 3 000 tynnyriä.

Müller oli halukas myymään lastista suolaa Ahvenanmaan viranomaisille tarpeen mukaan. Maakunnan kuvernööri Furuhjelm ehdotti, että suola – sen hinta oli rajussa nousussa – ostettaisiin kruunulle ja pantaisiin varastoon. Siitä myytäisiin edelleen kuluttajille. Senaatti ja kenraalikuvernööri

hyväksyivät ratkaisun, ja niin suolapulma alueella ratkaistiin.⁹

Jo ennen määräaikaa eli 10. toukokuuta liittoutuneiden alukset pysäyttivät useita suomalaisia laivoja. Jos kaikki oli sääntöjen mukaista, eikä kuljetettu sotatavaraa, matkaa saatiin jatkaa. Kun aseiden hinta oli noussut pilviin, monella laivalla oli suuri houkutus ostaa näitä ulkomailta ja myydä Venäjän armeijalle kalliilla hinnalla. Suuri voitto kiihotti. Kun turkulainen alus Freja palasi suolalastissa Espanjasta, löysivät englantilaiset tarkastuslaivat siltä kaksi laivatykkiä ja huomattavan määrän ruutia. Laiva vietiin Portsmouthin satamaan, ja miehistö päästettiin vapaaksi. Myöhemmin Englannin hallitus päättäisi, mitä laivalle tapahtuisi.

Samantapaisen kohtalon koki 11. huhtikuuta raumalainen Dido, joka oli tulossa 2 000 tynnyrin suolalastissa Suomeen, ja kokkolalainen Patriotin 17. huhtikuuta (900 tynnyriä suolaa). Laivat vietiin Tanskan vesiltä Lontooseen.

Loviisalainen kapteeni Serlachius kirjoitti, että hänenkin laivansa Fidentia joutui 9. huhtikuuta kiinni otetuksi Hiidenmaan saaren luona. Hänet vietiin laivan ja miehistön kanssa ensin Tanskaan. Siellä päästettiin miehistö vapaaksi. Sen sijaan kapteeni, perämies ja kokki vietiin Englantiin. Ainakin yli kymmenen suomalaista suolalainaa koki huhtikuussa 1854 saman kohtalon.

Toukokuussa jatkui sama suolakaruselli. Helsinkiläinen alus Augusta jäi loukkuun mentyään piiloon Tammisaaren satamaan. Vihollinen otti kiinni myös kaksi vaasalaislaivaa (Themis, Vesta), aluksen Neljä Veljeä Uudestakaupungista ja Bolinan Torniosista. Oululainen Primus jäi satimeen yrittäessään paeta Ahvenanmaan saariston satamaan. Kaikilla näilläkin laivoilla oli suolalasti. *Suometaren* mukaan *Helsingfors Tidningar* puhui ”aina itkusilmin näistä otetuista laivoista”. *Suometar* lohdutteli: ”Kun emme voi kauppalaivojamme puolustaa, niin vähän se itku ja muu muriseminen auttaa!”

Loppuisiko Suomesta suola? Ei loppuisi: ”Moni ehkä luulee Suomeen kohtakin ilmestyvän kovan suolanpuutoksen, kuin vihollinen näin on ottanut suolalaivamme;

mutta olemme kuulleet maamme kauppiailta toki nykyään vielä löytyvän, jos sitten tosi lienee, suolavaroja hyvin kahdeksi ja jopa kolmeksi vuodeksi. Se tuo vaan on että suolain hinnat luonnollisesti kallistuvat, niin kuin muutkin ulkomaan tavarat, kaupan liikkeen sodassa sortuessa. Sen tähden on paras, jos niin voi, ostaa ajoissa suoloja ja muita tarpeellisia ulkomaan tavaroita.” Suolosten kerrottiin Helsingissä maksavan vajaat viisi hopearuplaa tynnyri.¹⁰

Suolapula oli kuitenkin uhkaamassa. Eri puolilta maata kantautui huolestuttavia tietoja. Elokuussa 1854 kerrottiin Kokkolan seudulla saadun valtavasti silakoita ja haliä. Osa pantiin takaisin mereen. Syyksi sanottiin suolan puutetta. Pietarsaareissa lienee suolatilanne ollut parempi, koska ”meidän kaupungissa ovat kalastajat ostaneet kaikki tyhjät kalatynnyrit, niihin suolatakensa rikkaita saaliitansa, joita eivät suinkaan he aivo merelle laskea”.

Niinpä senaatti kenraalikuvernööri Rokassovskin esityksestä päätti 13. syyskuuta, että suojatullia alennettaisiin neljästäkymmenestä kahteenkymmeneenviiteen hopeakopeekkaan tynnyriltä. Alennusta sai yhtä lailla oman kuin vieraan maan kauppias. Lisäksi säädettiin, että jokaisella maa-seudullakin asuvalla oli oikeus vuoden 1854 loppuun asti Itämeren ja Pohjanlahden ulkomaisista satamista omilla tai muiden aluksilla tuoda suoloja ilman määrärajoituksia. Niin ikään laillisesti tullattua suolaa saatiin maallakin vapaasti kaupata 31.12.1854 saakka.

Suolan tullin alentaminen ja vapaa maa-kauppa lienevät lisänneet sen saatavuutta ja poistaneet puutetta. Kun alkutalvesta ei ollut vielä paljon lunta, mutta rekikelit olivat jo mainiot, kuskattiin suolaa sisämaahan ja etelään. Joulukuun alussa 1854 todettiin Kuopiosta, miten oli ollut kova liike suolan perään. Matkamiehiä oli suola-kuormain kanssa tullut Oulusta ja mennyt sinne samaa ainetta hakemaan, vieden talia mennessänsä.¹¹

Suolaongelma oli jotenkin hallinnassa aina syyskesään saakka 1855. Mutta liittoutuneiden laivaston paljon tehokkaampi sulkku 1855 kuin edellisessä alkoi vähitel-

len purra. Suolan hinta oli rajussa nousussa ja ajoittain siitä oli puutetta.

Suolan hinnan suuret alueelliset erot

Omassa sarjassaan on kiintoisa kansallisru-noilija Johan Ludvig Runebergin kannan-otot. Hänen kirjoituksensa toukokuussa 1855 osoittaa, ettei edes suolan hinnan kuu-sinkertaistuminen murtautunut hänen lojaali-suuttaan Venäjään:

”Mitä tulee sotaan, niin, katsoen siihen, että varustukset tänä vuonna ovat verrattain suuremmat kuin mennä vuonna, näyttää toivo sen loppumisesta olevan vielä kaukana. Nytkin uuden keisarimme aikana meillä on ilo nähdä viranomaisten pitävän suurta huolta Suomen asujaimiston sotataakan keventämisestä. Nuo suunnattomat sotatarpeitten kuljetukset toimitetaan nyt suureksi osaksi kruunun hevosilla ja sotajoukoille annetut ankarat käskyt heidän noudatettavansa käytöksen suhteen tekevät majoituksen niin helpoksi kuin mahdollista. Kaiken sen tunnemme ja tunnustamme kiitollisuudella. On kuitenkin itsestään selvää, että monet huolet ja monet kieltämykset ovat seurauksena nykyisestä asemastamme.

Tuntuvin painaa jo nyt suolan puute, joka esim. Porvoossa on nostanut tynnyrin binnan aina 12 hopearuplaan. Tämä hinta on birmuinen, nimittäin kuusi kertaa

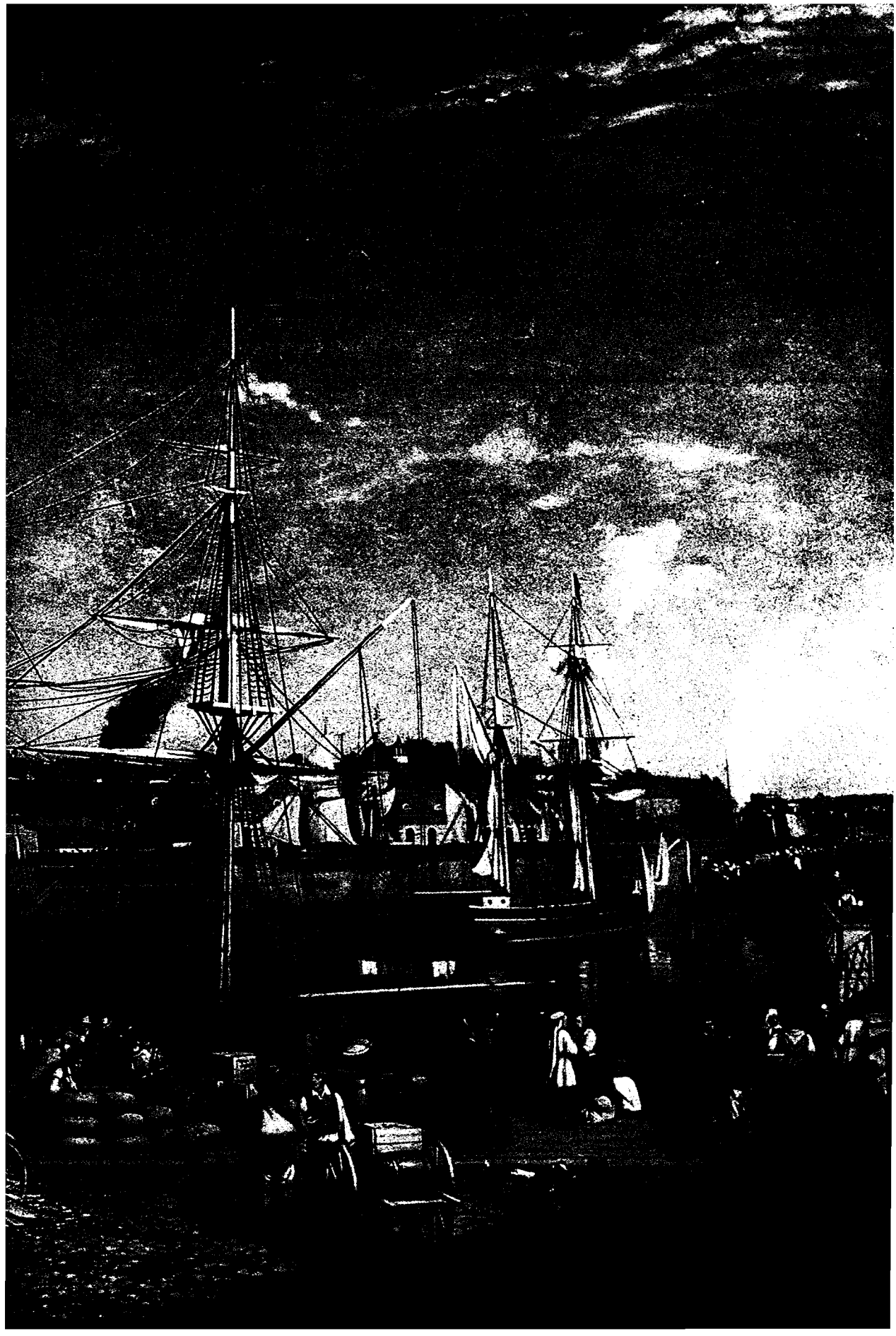
7. Oiva Turpeinen (2003) *Oolannin sota. Itämainen sota Suomessa*, Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi. Viisiosaisen sarjan *Suuriruhtinaan Suomi* ensimmäinen osa (lähdeviittein varustettu käsikirjoitus on tallennettuna Helsingin yliopiston kirjastossa). *Suometar* 15.4.1854 n:o 15 (Helsingistä), 21.4.1854 n:o 16 (Helsingistä) ja 12.5.1854 n:o 19 (Pietarista).

8. KKK 78/1854: O snabzhenii Alandskih obyvatelij solju.

9. BD 21/497 FE 39/508 1854. KKK 78/1854.

10. *Suometar* 12.5.1854 n:o 19, 19.5.1854 n:o 20 ja 2.6.1854 n:o 22. Baltiasta kuului myös laivojen kiinni-ottoja (*Suometar* 2.6.1854): ”Libaun kaupungin satamasta Kuurinmaalla on Englannin Kapteeni Kooper Key toukokuun 4. päivänä ottanut 8 sotalaivaa. Hän tuli kahdella ruuvilaivalla ja uhkasi ampua kaupunkia, jos ei satamassa olevat laivat 3 tunnin sisällä hänelle annettaisi. Ne luvattiin antaa ja 10 venettä 200 miehen kanssa kävi ne noutamassa.”

11. *Suometar* 20.10.1854 n:o 42 (Suolain keskihinnat), 18.9.1854 n:o 37 (Pietarsaaresta. Suolain kauppa ja tulli) ja 15.12.1854 n:o 50 (Kuopiosta).

*Suolatynnyreitä käsitellään Viipurin sisäsatamassa
1850-luvulla. Mikael S. Erassin maalaus.
Labden historiallinen museo. Kuva: Matti Ruotsalainen.*

tavallista korkeampi, mutta onneksi se ei vielä ole niin suuri kaikkialla maassamme (kursiivi OT). Useat muut tavarat, joita ei valmisteta kotimaassa, ovat nousseet viidelläkymmenellä, jopa sadallakin prosentilla. Siltä, joka elää määrätystä palkasta, kysytään taitoa hoitaa asioitaan semmoisissa olosuhteissa.¹²

Orimattilasta lähetti J. S. Arvela pienen välähdyksen *Suomettareen* pitäjän tilanteesta lokakuun alussa 1855. Kuvaus on kiintoisa:

”Sudet ovat vahinkoja tehneet, mutta ei niin paljon kuin edesmenneinä vuosina. Ovat paikka paikoin ottaneet eläimiä joka kuudennesta talosta. Sotajoukkoja on paljon kulkenut pitäjämme läpi. Ransporttia olemme yhtenään saaneet tehdä. Silakasta ja suoiloista on suuri valitus; suoiloista on nyt maksettu 12 ruplaa hopeassa.”

Pietarsaaresta kerrottiin 26. lokakuuta 1855, miten Suomessa taisteltiin suola-asoiden kanssa. Niinpä ruotsalainen kaksimastoinen laiva sulusta huolimatta puikahti Pietarsaaren satamaan täydessä suolalastissa, ja kun se oli tyhjennetty, pantiin tilalle rukiita. Osasyynä siihen, että laiva tuli aivan satamaan asti, eikä lastia vaihdettu merellä, joihinkin siitä, että alus oli saanut karilla pohjajalkosketuksen. Se oli pakko korjata. Toisen, lyypekkiläisen laivan, sanottiin odottavan Ruotsin aluevesillä tilaisuutta livistää Pietarsaaren satamaan.

Suoloista pyydettiin Pietarsaaresta neljä ja puoli ruplaa, enimmillään ehkä viisikin, mikä hinta tähän aikaan – niin korkea kuin se tavanomaiseen tasoon verrattuna oli – sijoittui silti kohtuulliseen asteikkoon. Kauppojen valikoimasta vitsailtiin: ”Muuten voi melkein sanoa, että kauppapuodissamme puute on etevin kalu.” Lisäksi muistutettiin, että ”pienistä rahoista on kova puute.”¹³

Syksyllä 1855 vertailtiin suolan hintaa eri puolilla Suomea. Jo yksinomaan läänikohtaiset erot olivat valtavat. Halvimmalla sai sitä Oulun läänissä, vähän yli viidellä ruplalla tynnyrin. Vaasan läänissä se oli jo noin kolmannesruplan kalliimpaa ja saman ver-

ran lisää hintaan oli pantava Turun ja Porin läänissä. Sisämaassa suola oli paljon kalliimpaa, Kuopion läänissä yhdeksän ja puoli ruplaa tynnyri ja Hämeen läänissä täydet kymmenen ruplaa. Uudellamaalla suolatynnyri oli peräti yksitoista ruplaa ja kahdeksan kopeekkaa. Mutta sekään ei ollut vielä katto, vaan Viipurin läänissä hinta lähenteli jo kahtatoista ruplaa ja Mikkelin läänissä kirjattiin huippu eli kaksitoista ruplaa ja kaksitoista kopeekkaa.

Suolan hintaerot kertovat, kuinka tavattoman hyvin liittoutuneiden merisulku piti vuoden 1855 purjehduskaudella. Suolaa saatiin pääasiassa Ruotsista. Tämä selittää senkin, miksi suolan tynnyrihintaa oli kaukuvierailussa halvinta juuri Torniossa, vain kolme ruplaa ja kolmekymmentä kopeekkaa. Raahessa hinta oli kaksikymmentä kopeekkaa kalliimpi. Uudessakaarlepyyssä suolatynnyristä joutui maksamaan jo neljä ruplaa. Mutta tämä ei ollut mitään eteläisen Suomen hintoihin verrattuna. Huippua edusti Heinola, jossa Tornioon verrattuna tynnyri maksoi lähes nelinkertaisesti, nimitäin kaksitoista ja puoli ruplaa. Tasan kaksitoista ruplaa oli suolatynnyri Mikkelissä, Savonlinnassa, Sortavalassa, Viipurissa, Haminaassa ja Loviisissa. Heinä-elokuun vaihteessa 1855 kirjoitettiin Viipurista, miten suoiloja on tuotettu ja tuodaan Pohjanmaan kaupungeista. Samalla todettiin – korkeasta hinnasta huolimatta (tai ehkä sen ansioista) – että suoiloista ei ollut puutetta.

Parikkalasta kerrottiin puolestaan elokuussa 1855, miten sitä kautta oli kuljetettu suoiloja Käkisalmeen, ja niitä oli saatu halvalla hinnalla, nimittäin vaihtokaupalla puunkuoriin. Leiviskällä puunkuorta saatiin 10 naulaa suoiloja, mutta kun kauppiat älyivät petoksen tässä vaihtokaupassa, rupeivat he olemaan enemmän varuilleen suolain annissa. Toisaalta mainostettiin, että Parikkalan kuori oli parempaa kuin muissa pitäjissä, sillä se otettiin nuorista pajuista.

Viipurissa oli ilmeisesti syksyllä 1855 jonkinlainen suolakriisi ainakin köyhän väestöosan keskuudessa, sillä suolatynnyri maksoi huikeat 12 ruplaa. Niinpä kaupunginhallitus määräsi 1 000 tynnyriä myytäväk-

si vähitellen 10 ruplaan. Kuitenkin Oulun joulukuun markkinoilla oli väkeä aina Viipurista saakka ja ihmiset riensivät huonon kelin aikaankin oululaisilta kauppamiehiltä tätä tärkeää tavaraa hakemaan. Kun Oulussa suolan tynnyrihinta oli kuusi ruplaa, sai Viipuriin viejä rahtauspalkkaa saman verran. Silti siellä tuote kävi kaupaksi kuin kuumille kiville. Mikkelin syysmarkkinoilta suolatynnyri maksoi myös 12 ruplaa. Kuopion syysmarkkinoilta sai suolatynnyrin vajaalla kymmenellä ruplalla, mutta tavara loppui jo toisena markkinapäivänä. Porvoossa suolan markkinahinta oli puolestaan 11 ruplaa tynnyri.

Ahvenanmaan suolatynnyrin hintaa ei tuolloin mainittu erikseen. Voisi ajatella, että ehkä Ruotsin läheisyyden takia sieltä jollakin konstilla sulusta huolimatta saatiin suolaa. Seuraava pieni uutinenkin viittaisi siihen:

”Marraskuun 10. päivänä oli Ahvenanmaan vesillä yksi vene purjehtinut kumoon. Kaksi miestä hukkui, ja kolmas mies pelastettiin tässä onnettomassa tilaisuudessa. Sodan tähden ei ole täällä markkinoita pidetty, eikä niitä ole kaivattukaan, sillä ne eivät ole ennenkään matkaan saattaneet muuta kuin ajan ja rahan tappiota.”¹⁴

Pietarsaaresta 7. joulukuuta 1855 lähetetty viesti *Suomettareen* on monella tapaa valaiseva. Todettiin jo saapuneen tukevan talven ja sen mukana kaupungissamme jo nähtiin ylimalaisia Kangasniemeltä ja Mikkelistä saakka. Ne täällä kävivät suoloja hakemassa samoin kuin menneenäkin talvena ja toivat tullessansa muutamia maantavaroita, kuten palvilihaa. Suolan hinta on täällä noussut ja ”ylenee luultavasti vieläkin talvempana”. Portugalin suolasta eli karkeammasta lajista maksetaan viisi hopearuplaa tynnyriltä ja Liverpoolin suolasta 50 kopeekkaa vähemmän. Kirjoittaja arveli Kokkolassa hinnan kivunneen kuuteen ruplaan.

Kirjeen lähettäjän mukaan kun sydänmaan miehet Savosta ja muualta kaupunkiin tulevat, niin he kuulostelevat tavallisesti suolojen hinnat ja poikkeavat sitten

korttieriin sille kauppamiehelle, jolta aikovat suolat ostaa. Jos nyt talonpojalla on maantavaroita muassansa myytävänä, niin kauppamies eli porvari vie ne kaikki kelihinnalla ja uhkaa hänelle ei myydäkään suoloja, jos talonpoika muka omat tavaransa muulle myy isompaan hintaan. Moista säikähtämistä kirjoittaja piti virheenä. Kyllä kaupungista suoloja sai, jos ei yhdeltä niin toiselta. Moni kuitenkin suostuu kauppaan porvarin kanssa ja saa palvilihasta leiviskältä vain 40–50 kopeekkaa, kun siitä torilla irtoaisi jopa 70 hopeakopeekkaa.

Hän neuvoikin, etteivät talonpojat ollenkaan menisi porvarien luo korttieriin, vaan muille kaupunkilaisille, jopa krouviinkin eli kapakoihin, joissa tosin maksetaan 10 kopeekkaa vuorokaudelta mutta kumminkin saadaan käydä vapaata kauppaa, porvarien puijaamatta. Suoloja kyllä sai ostaa mistä hyvänsä, jopa merikapteeneiltakin, ja ”yleensä on täällä niin monta tuhatta tynnyriä, ettei loppumisesta ole pelkoa”. Kirjoittaja tiesi, että suvella saatiin tuotua Ruotsista suolaa, ja edelliseltä vuodeltakin oli vielä varastoja, ”koska kauppiat viime talvena ylensivät hinnan, nähdessänsä niitten kelpaavan.”

Mikkelistä suolaa haettiin maaseudulle. Mutta maalaispitäjäläisiä matkasi suoraankin Pohjanlahden rantamaille. Ristiinasta kirjoitettiin tammikuussa 1856: ”Puheena on täällä vaan sota ja suolojen kalleus. Suolat, joita tänne on vedetty ja yhä vaan vede-

12. Werner Söderhjelm (1908) *Johan Ludvig Runeberg. Hänen elämänsä ja runoutensa. Muutamia runoilijan muotokuvia*, toinen osa, suomentanut Juhani Aho, Helsinki, 347–48 (Juhani Ahon käännöstä on vähän stilisoitu). Söderhjelmän teksti perustuu tässä kohdin pääasiassa J. E. Strömborgin tutkimukseen *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg, I–III ja IV: 1–2*, 1927–31. On kiintoisaa havaita, että Lauri Viljasta (*Runeberg ja hänen runoutensa II*, Porvoo 1948, erityisesti 309–14) – toisin kuin Runebergiä – suolaasiat eivät enää kiinnostaneet.

13. *Suometar* 12.10.1855 n:o 41 (Orimattilasta) ja 9.11.1855 n:o 45 (Pietarsaaresta 26.10.).

14. *Suometar* 7.12.1855 n:o 49 (suolain hinnat), 10.8.1855 n:o 32 (Viipurista), 31.8.1855 n:o 35 (Parikkalasta), 5.10.1855 n:o 40 (Viipurista), 11.1.1856 n:o 2 (Oulusta 22.12.1855), 8.2.1856 n:o 6 (Oulusta 26.1.), 12.10.1855 n:o 41 (Mikkelistä 1.10.), 26.10.1855 n:o 43 (Kuopiosta ja Porvoosta), 7.12.1855 n:o 49 (suolain hinnat) ja 14.12.1855 n:o 50. Ahvenanmaalta.

tään Kokkolasta ja Pietarsaaresta, maksavat noin 12 ruplaa tynnyri.” Lähipitäjästä, Hirvensalmelta, uutiset olivat samantapaiset, ”suoloja vedetään paljon Kokkolasta ja Pietarsaaresta”.

Hailuodosta 12. joulukuuta 1855 lähetetty kirje kertoo, että saarelaiset olivat eläneet jännittäviä aikoja:

”Kesä ja syksy on taas, Jumalan avulla, täälläkin onnellisesti loppunut. Rukiita saatiin paremmin puolin; mutta kevät-kylvöjä vahingoitti pouta, niin kuin kuuluu muuallakin. Vihollisesta ei meillä suurta haittaa ollut, sitten kuin se kesäkuussa täällä teki pieniä pahojansa. Elokuun 13. päivänä kävi tosin toinenkin laiva edustalamme, jossa tarttui matalaan ja parin tunnin työllä vaivoin irtipäästyänsä pyrki Oulua kohden, mutta meni taas matalain väliin umpiperään, josta täytyi takaisin palata pois aavalle merelle.”

Vihollisen poistuttua ja jäiden tultua toimittiin. Niinpä 1. joulukuuta 1855 Hailuodosta lähti useita hevosia jauhokuormineen jäitä myöten Tornioon, josta palattiin suolalasti mukana. Kirjoittajan mukaan hailuotolaiset olivat lapsuudesta asti karaistuneet ja oppineet välttämään pahinta puutetta:

”Sen tähden kokevat suolojakin, joita täällä paljon tarvitaan, jo hankkia tulevaisuutta; koska tietymättömältä näkyy, jos ja mitenkä niitä silloin saataisiin. Viimeinkin on jo jää niin vahvistunut, että sitä rantavesillä kulkea saattaa. Marraskuun 21.päivänä vietiin vielä posti veneellä Siikajokeen, mutta 25. päivänä tuotiin se jalan jäätä myöten takaisin. Vielä 30. päivänä hukkuu heikolla paikalla, josta tuuli oli ensimmäisen jään poisvienyt, kaksi mannermaan hevosta, jotka Siikajoelta tänne tulossa olivat.”

Pian lukijalle selvisi, miksi Hailuodossa niin paljon suoloja tarvittiin. Silakkaa ja muutaakin kalaa oli tullut rutkasti. Marraskuun 23. päivänä oli nimittäin muuan pieni nuotta saanut parhaan saaliin miesmuistiin: peräti seitsemän hevoskuormaa isoja ahvenia ja vähän päälle säynäviä samasta apajasta.

Päivää myöhemmin sai vielä toinen samoilta vesiltä neljä hevoskuormaa kalaa.

Heti kun saatiin kuulla, että kauppasulku Itämeren satamissa oli päättynyt, pyrittiin kilvan kauppatoimiin sulan veden aikana. Pakkanen teki kuitenkin tepposensa. Joulun aikana 1855 saapui Suomen satamiin kauppalaivoja, joilla oli kaikenlaista tavaraa mutta erityisesti suoloja. Ja mikä oli tulos. Hinta putosi Helsingissä kahdeksaan ruplaan tynnyriltä. Tallinnassa, jossa jäätilanne oli paljon parempi, oli todellinen suolatungos. Satamaan saapui 21. joulukuuta peräti 27 laivaa. Niistä peräti 17 alusta oli yksinomaan suolalastissa.

Raumalaiselle laivalle oli vähällä käydä ohraisesti Gävlessä. Kapteeni J. W. Walenius ja hänen laivansa Mentor, joka oli tulossa suolalastissa, menetti ohjaukskykynsä ja ajelehti ilman apua jäämassojen seassa. Muona oli lopussa ja laivaväki paleltumassa, kun viime hetkillä apuun tuli luotsialus viiden hengen miehistön kanssa. He pääsivät hädin tuskin laivaan, saivat sen ankkuriin ja pelastivat nälkäiset ja kylmän kangistamat merimiehet.

Turun satamassa oli myös kova vilske. Sinne tuli useita ruotsalaisia laivoja, joilla oli ongelmia pakkasen kanssa joulun tienoilla. Vastaavasti turkulaiset aluksen kamppailivat jäiden kanssa Ruotsin saaristossa. Onneksi uudenvuoden aikoihin ilmat lauhituivat. Satoi räntää, jopa vettä.

Paljon pahemmin kävi Petolahden viidelle miehelle, kun he marraskuun myrskyssä 1855 lähtivät Ruotsin puolelta suolan hakuun. Kun he lähtivät lännenpuolelta kotia suolapaatin kanssa, iski niin kova myrsky, että keskellä Kurkkua Pitkänluodon ja Sappiluodon välillä alus kaatui. Vuorokauden värjöteltään tavattomassa kylmyydessä kaksi miehistä suistui 6. marraskuuta veteen ja hukkuu; sen sijaan kolme muuta onnistuttiin pelastamaan.¹⁵

Kuopion markkinoilta 15.–18. tammikuuta 1856 raportoitiin, että väkeä ja tavaraa oli lujasti. Suoloja oli tuotu markkinoille yli 3 000 tynnyriä. Hinta tynnyriltä oli kahdeksan ja puolen hopearuplan paikkeilla. Oulussa samoihin aikoihin sai vastaavan määrän kuudella ruplalla.

Suolaa ja muitakin tavaroita kuljettivat talonpojat välillä todella pitkiä matkoja. Talvella 1856 kerrottiin Kärämäestä, miten rahtia ajettiin Oulusta Kuopioon. Hanketta ei kuitenkaan pidetty erityisen hyvänä: ”Siitä ei paksuksi liho, eipä tasku talonpojan, eikä ruumis ruunaparan.”

Helmikuussa 1856 valitettiin Tohmajärveltä, miten sodan raskaudet ovat tuntuneet raskaana kaukana korpipitäjässäkin. Erityisesti valitettiin suolan kallista hintaa. Moni oli joutunut hakemaan tarpeensa aina Oulusta asti. Kirjoittaja lisäkin: ”Kummako sitten että rauha on toivottava ja kysymys siitä kova.” Etelämpänä oli vielä suurempi aihe toivoa rauhaa. Sulkavalta viestitettiin nimittäin, että suolatynnyri maksoi niin tavattoman paljon kuin viisitoista hopearuplaa, mikä osoittaa, miten pahassa kuljetuskatveessa – suoranaudessa pussissa – kyseisen pitäjä oli.

Varsin kiintoisa oli suolan hinnan kehitys Mikkelin markkinoilla 14.–15. maaliskuuta. Jos jo sodan uhka oli nostanut suolan hintaa, niin nyt rauhan tulo – sitä pidettiin yhä varmempana – oli painamassa vastaavasti alas. Markkinoiden alussa pyydettiin tynnyristä kahdeksan ruplaa, sitten seitsemän ja lopulta pohjalaiset myivät kuudella ruplalla ja jopa sen allekin.

Suolasirkus rauhan tultua

Heti rauhantulon jälkeen otettiin *Suomettaressa* 11. huhtikuuta 1856 suolakysymys koko laajuudessaan tarkasteltavaksi:

Sodallisuuden tuottama suolojen ja monen muun ulkomaan tavarankalleus ja ajanpääle lähes loppuun uhkaava väheneminen vaikutti kohtuullisuutta, säästävyyttä ja omillansa aikaan pyrkimistä. Suola tosin on tärkein ja välttämättömin monesta muusta ulkomailla tuotavasta tavarasta, mutta kyllä se onkin meille suomalaisille tarpeen, että oppisimme sitä vähemmin ruumiissamme kuluttamaan.

Suomen talonpoikaisen kansan voit, lihat ja muut ruoka-aineet ovat useimmissa paikkakunnissa niin suolaisia, että kyllä katkerottaa sen suuta, joka on oppinut vähemmällä aikoihin tulemaan. Niin tarpeel-

linen ja terveydelle välttämätön kuin suola on kaikelle elämälle sekä ruuan sulattamiseksi, että myös mätänemisen estämiseksi, niin vahingollinen on sen liika nauttiminen. Paitsi muihin tauteihin vaikutti se yskäänkin.

Kirjoittajan mielestä Suomessa oli paljon yskäisiä ihmisiä, ja eikö sen taustalla ollutkin juuri liian suolaisten ruokain nauttiminen.

Kovan väitteen tueksi esitettiin myös kiintoisia tilastoja, joiden mukaan missään muualla ei suhteessa väkilukuun syöty niin paljon suolaa kuin Suomessa. Niinpä vuonna 1843 Suomessa kulutettiin 211 138 tynnyriä suolaa eli keskimäärin jokaista henkeä kohden neljä kapallista. Koko Euroopassa, jossa oli väkeä noin 217 miljoonaa, syötiin suolaa noin 264 miljoonaa leiviskää; siis tuskin kahta kappaletta henkeä kohti. Tilasto osoitti: ”Tässä se erotus seisoo. On siis hyvä, että sota opettaa meitäkin muiden mukaan, ja ehkä omaksi terveydeksemme, elämään vähemmällä suolalla. Kuin suola on ja pysyy aina ulkomaalta saatavana aineena, niin olisi se maallemme voitto, jos sitä ei tarvitsisi niin paljoa tuoda.”¹⁶

Tieto rauhan solmimisesta romahdutti lopullisesti suolan hinnan. Jos kauppias oli netonnut näyttävästi sodan alettua, niin nyt menetti se, jolla oli suuret suolavarastot. Kaikki odottivat niiden hinnan laskemista. Sen sijaan vientitavarat olivat nousussa. Tilannetta kuvaa hyvin Kristiinankaupungista keväällä 1856 lähetetty viesti:

Joka päivä neuvotellaan nyt suuria kauppasioita ja odotetaan vaan meren aukenemista niiden toimeen panemiseksi. Talonpojat saavat joka viikko kalliimman hinnan lankuistaan ja tervastansa. Suolan hinnat ovat laskeneet neljään ruplaan tynnyristä, vaan rahvas ei osta niitä sittenkään, toivossa että ne tulevat vieläkin huokeammiksi.

15. *Suometar* 21.12.1855 n:o 51, 15.2.1856 n:o 7 (Ristiinan pitäjältä. Hirvensalmelta), 4.1.1856 n:o 1 (Hailuoto 12.12.1855), 18.1.1856 n:o 3 (Itämereltä. Ruotsista), 18.1.1856 (Turusta) ja 4.1.1856 n:o 1 (Maalahdelta).
16. *Suometar* 15.2.1856 n:o 7 (Kuopiosta), 8.2.1856 n:o 6 (Oulusta), 7.3.1856 n:o 10 (Kärämäeltä), 28.3.1856 n:o 13 (Tohmajärveltä), 8.2.1856 n:o 6 (Sulkavalta 18.1.), 4.4.1856 n:o 14 (Mikkelin markkinoilta) ja 11.4.1856 n:o 15. Mitä hyvää Suomelle sodasta on ollut?

Viipurissa suolatynnyrin hinta laski heti rauhan tultua miltei puolella eli kuuteen ruplaan ja jotkut arvelivat, että kesällä suolatynnyri maksaisi enää kolme ruplaa. Pohjanlahden rantamailta Iisalmeen saapuneet matkamiehet toivat tullessaan miltei makean uutisen: suolatynnyrin hinta oli Oulussakin romahtanut neljään ruplaan. Mainittu viipurilainen arvelija osui kuitenkin osittain harhaan. Keskikesällä tuotiin Viipuriin peräti 60 000 tynnyriä suoloja. Niinpä Liverpoolin suolatynnyri maksoi kaupungissa enää kaksi hopearuplaa – ja tällöinkin kupoittain ostettuna.¹⁷

Esimerkkeinä tarkasteltakoon muutamia kauppiaita, joille sota aiheutti kolhuja ja eniten juuri suolabisneksessä.

Kolme turkulaista kauppiasta, Christer Trapp, C. J. Lundström ja Gustaf Lindblom eivät ilmeisestikään viettäneet vappua 1854 kaikkein iloisimmissa tunnelmissa. Merellä oli meininki mennyt kaikkea muuta kuin reiluksi. Kolme heidän omistamaansa laivaa, Åbo, Mentor ja Åland, oli suolalasteineen kaapattu.¹⁸

Aluksen kapteenit olivat miehistöineen normaalisti tehneet laivaselvityksen Helsingörissä. Niin ikään oli käyty Kööpenhaminan Venäjän konsulin puheilla, joka oli vakuuttanut olevan täysin turvallista purjehdita Turkuun, kunhan vain oltaisiin siellä viimeistään 9. toukokuuta. Tällöin päättyi sopimus Venäjän ja Englannin välillä; astuisivat voimaan sodan lait.

Näiden varmistusten jälkeen oli jatkettu matkaa 15. huhtikuuta Itämerellä, mutta englantilainen risteilijä pakotti laivat palaamaan Kööpenhaminan redille, jossa laivan miehistö päällystössä lukuun ottamatta oli pakotettu menemään maihin. Vangittu päällystöstä ja laivat vietiin Englantiin. Siellä alukset takavarikoitiin.

Tämän kovan iskun takia kolme kauppiasta kääntyivät kenraalikuvernööri Rokasovskin puoleen. Laivat lasteineen olisi saatava palautetuiksi, miehistö kuljetettua Kööpenhaminasta Turkuun ja vahingot korvattava. Kaappaus kun oli tapahtunut yleisen oikeuskäytännön vastaisesti.

Viranomaiset pallottelivat asialla, mutta mitään nopeaa ratkaisua ei ollut. Miehistöä

tosin saatiin Suomeen Malmön ja Tukholman kautta, mutta korvausvaatimuksia laivoista ja lasteista puitiin pitkään sodan päättymisen jälkeenkin.

Raumalaisen kauppiaan S. J. Wesanderin kohtalo oli vieläkin kolkempi kuin kolmen turkulaisen virkaveljensä. Toisin kuin näillä hänellä oli nähtävästi paljon enemmän pelissä. Hän oli saanut kapteeni Gustaf Wilhelm Holmbergiltä kaksi kirjettä (sähkölennätinyhteyttä ei ollut vielä Raumalle), joista toinen oli päivätty Kööpenhaminassa 4.4. ja toinen Fährösundissa 16. huhtikuuta.

Wesanderin laiva Dido oli valmistunut aivan äskettäin eli vuonna 1853. Sen rekisteritonnimäärä oli 212. Laivan lastina oli 2 000 tynnyriä suolaa, jonkin verran portviiniä ja 40 laatikkoa hedelmiä. Matka S:t Ybesistä Helsingöriin oli sujunut onnellisesti.

Kun kapteeni 2. huhtikuuta oli kuullut sodan syttyneen, hän kiiruhti Kööpenhaminan Venäjän konsulin puheille. Tämä oli vakuuttanut, että laivalla oli täysi oikeus jatkaa matkaa. Vieläpä täysin turvallisesti kotiinsa Raumalle 9.5. asti. Konsuli oli jopa kehottanut usean henkilön läsnä ollessa tekemään siten.

Matka jatkuikin 8. huhtikuuta, mutta kaksi päivää myöhemmin kaksi risteilijää pysäyttivät laivan Gotlannin eteläpuolella. Alus ja lasti tutkittiin, ja matka jatkui vapaasti. Mutta 11.4. oli höyrylaiva, jossa oli venäläinen lippu, lähestynyt raumalaista Didoa ja ottanut sen kiinni, jonka jälkeen molempiin aluksiin oli vaihdettu Englannin lippu. Nyt oli pakko kääntyä takaisin Fährösundiin, Kööpenhaminaan ja edelleen Englantiin. Kapteeni ja kaksi miehistön jäsentä otettiin mukaan vankeina.

Kauppias Wesander oli ymmärrettävästi järkyttynyt tapahtumasta. Hän anoi kenraalikuvernööriä ryhtymään toimiin laivan ja sen lastin palauttamiseksi tai menetysten – noin 20 000 hopearuplaa – korvaamiseksi.

”Tämä alus muodostaa melkein kaiken sen, mitä olen saanut aikaan yli kymmenen vuoden työllä ja säästöillä onnistunut hankkimaan ja nyt minulta, vaimoltani ja kolmelta alaikäiseltä lapseltani on kaikki ryövätty.” Tässä kiperässä tilanteessa kaup-

pias asetti toivonsa kenraalikuvernööriin. – Kuten edellisessä tapauksessa, niin nytkin voitiin vain kirjoitella kirjeitä; Venäjän diplomaattisuhteet Englantiin olivat poikki. Miehistö tosin saatiin Suomeen, mutta laivan ja lastin anastaminen pysyi tosiasiana, jota sitten setvittiin rauhan tulon jälkeen.

Samantapainen synkkä tieto tavoitti myös toisen raumalaisen kauppiaan. Hänen omistamansa laiva Carl, kapteenina C. B. Bäck, lähti Lissabonista 25. maaliskuuta lastinaan 3 200 tynnyriä suoloja. Kun laiva saapui Englannin kanaaliin, risteilijä pidätti aluksen ja pakotti menemään Plymouthin satamaan. Miehistö ja kapteeni vangittiin; laiva takavarikoitiin, jonka arvo lasteineen oli 25 000 hopearuplaa. Sallmén anoi kenraalikuvernööriltä toimia, jotta laiva lasteineen palautettaisiin tai korvattaisiin.¹⁹

Kenraalikuvernöörin kanslian arkistosta on saatavissa kiintoisia tietoja, miten kaupalaivaston määrä kehittyi Suomen merikaupungeissa 1.1.1854–1.4.1856. Tätä tilastoa olen osin hyödyntänyt teoksessani *Oolannin sota*.²⁰

Ei kauhea vain hieman tuskainen

Oliko Oolannin sota sitten niin kauhea kuin tunnettu laulu toteaa? Näinhän ei ollut, mutta ei tarvitse käyttää paljonkaan mielikuvitusta, kun voi todeta, että siitä olisi voinut tulla tuskaisa koko Suomelle. Mikäli Suomi olisi joutunut sotatoimialueeksi, hävitys olisi hyvinkin saattanut olla tuhoisampaa kuin konsanaan isonvihan aikana tai 1808–09. Nyt kauppa kangerteli, mutta mitään tietoa ei esimerkiksi ole siitä, että kukaan olisi kuollut sotavuosina suolan puutteeseen. Onneksi pahoja katovuosiakaan ei ollut, joten viljahuolto toimi melko hyvin sodan oloissa. Kun taistelut päättyivät Venäjän entisten rajojen tunnustamiseen, on sodan merkitystä usein aliarvioitu. Tällöin on unohdettu, että Ahvenanmaan tekeminen Pariisin rauhan mukaisesti aseista vapaaksi alueeksi oli mitä tärkein tekijä koko Pohjolle. Ahvenanmaan Bomarsundin linnoitusta oli rakennettu vuosikymmeniä ennen Itämaista sotaa, ja siitä piti tuleman todellinen huipputukikohta Itämerelle. Tukholman kupeessa sijaitseva Venäjän

valtava asearsenaali herätti pelkoa. Kysyttiin, oliko Venäjän tähtäimessä Pohjolassa luonnolliset rajat valtamerta myöten, siis samaan tapaan kuin idässä.

Kun Bomarsund räjäytettiin ilmaan 2.9.1854, Ruotsin into liittyä sotaan väheni. Olihan pahin piikki poissa. Ruotsin hallitus ja ruotsalainen bisnesmaailma huomasivat myös, kuinka edullista oli puolueettomuuden käsitettä sopivasti laajentaen ammentaa hinkalokaupalla maallista mammonaa. Siitä tuli myös perinne, jota kunnioitettiin 20. vuosisadalla maailmanpalojen aikana. Autonominen Suomi oli myös jonkinlainen puskuri itää vastaan. Ruotsilla oli jo Oolannin sodan aikana 700 vuoden kokemus, että idän kanssa oli vaikea saada pysyviä rajoja. Siinä leikissä oli satojen vuosien aikana tuhlatu aikaa, miehiä ja rahaa. Niinpä Ruotsi niin Itämaisen sodan aikana kuin myöhemminkin kuunteli tarkkaan länsivaltojen laulut sotaan liittymisestä Venäjää vastaan, mutta ei vastannut huutoon vaan mieluummin rahasti. Sotarintamaan tulon palkkioksi oli luvattu Suomi, mutta minne olisi asetettava rajat. Ruotsin tulo Pietarin porteille olisi ollut Venäjälle todellinen uhka ja mahdollisesti uusien sotien aihe.

Aseeton Ahvenanmaa asetti selvät rajat Venäjän imperialismille lännessä. Vuoden 1856 jälkeen Venäjä suuntasi sotilaallisen katseensa Kaukasiaan ja Balkanille ja aivan erityisesti Keski-Aasiaan. Siellä riitti valloittamista. Kenraali toisensa jälkeen niitti laakereita ja kohosi sitä kautta Pietarin valtakoneiston huippueliittiin. Tosin Aasian suunnallakin löytyi vastus, nimittäin toinen imperialistinen suurvalta Iso-Britannia, pistämätön pallonjakaja, joka löi 1880-luvun puolivälissä jarrut Afganistanissa Venäjän

17. *Suometar* 18.4.1856 n:o 16, 25.4.1856 n:o 17 (Viipurista. Iisalimesta) ja 22.8.1856 n:o 34. Viipurista.

18. KKK 81/1854: O sudah, ih gruzah, ekipazhah i protshem, zahvatshennyh neprijatelem v more. Äbon kipparina oli G. A. Göös, Mentorin Adolf Magnus Eklund ja Älandin Christian Wirén. Äbon suola oli Cádizista, Älandin S:t Ybesistä ja Mentorin Torre Veijasta. Laivat olivat melko suuria: Mentor ja Äland, kumpikin 506 tonnia ja Abo 600 tonnia.

19. KKK 81/1854.

20. KKK 264/1856. Kasatelno sostojanija flota kupetsheskago flota gorodov primorskikh Gubernii Finljandii po okontshanii voiny.

mahdolliselle etenemiselle lämpimän valtameren äärelle vähän samaan tapaan kuin militantti muslimimaailma taustavoimineen sata vuotta myöhemmin neuvostoimperialismille.

Saksan murjottua Ranskan 1870 Venäjä pyrki lujittamaan Pietarin lähialuetta. Alkoi vimmattu venäläistäminen ensin Baltian maissa ja vuodesta 1899 lähtien myös Suomessa. Lopputulos oli kuitenkin alueen valtioiden itsenäistyminen ensimmäisen maailmansodan mullistuksissa. Näin Ruotsi sai itsenäisestä Suomesta puskurin itää vastaan – ei aseina vaan taitavalla politiikallaan ja diplomatiallaan. Ruotsi saattoi vaurastua ja kehittää kansalaisyhteiskuntaansa, kun samaan aikaan sen vuosisatainen vihollinen Venäjä sukelsi täydelliseen verenpunaiseen sekasortoon.

PIRKKO LEINO-KAUKIAINEN

Profiili ja tutkimus: Pirkko Leino-Kaukiainen

Turkin sodan tuntematon sotilas

Syksyllä 1876 tallirenki Sten Anders Wallin Kiskosta vaihtoi ammattia ja värväytyi sotamieheksi Suomen kaartiin. Vajaan vuoden palvelun jälkeen hän joutui sotaan Balkanille taistelemaan turkkilaisia vastaan. Wallinin julkaisemattomat muistelmat kertovat, miten sopeutuminen kasarmielämään onnistui ja millaisena sota näyttäytyi tavalliselle rivimiehelle.

■ Suomalaisen sotakirjallisuuden idealistiseppinen traditio syntyi 1800-luvulla ja pohjautui J. L. Runebergin runoihin ja Z. Topeliuksen kertomuksiin, joissa muotoiltiin suomalaisen sotilaan sankarikuva. Tällaisten sotakertomusten rinnalle alkoi ensimmäisen maailmansodan vaikutuksesta nousta realistisempi näkemys sodasta ja sen todellisuudesta. Suomessa uuden sotaromaa-
nin läpimurto tapahtui vasta toisen maail-

mansodan päätyttyä, kun Väinö Linna julkaisi *Tuntemattoman sotilaan* 1954 ja samalla arkipäiväisesti sodankäynnin. Myöhemmin Antti Tuuri on 1984 ilmestyneessä *Talvisota*-teoksessaan luonut kuvaa sotilaasta, joka on kokenut sodan työntekona, täyttynyt velvollisuutensa, alistunut ja kestänyt.¹

Sotilaiden sankarillisuus leimasi voimakkaasti niitä sotakuvauksia, joita Suomessa julkaistiin kohta Venäjän ja Turkin välillä käydyin sodan päätyttyä. Tämä sota alkoi 1877 bosnialaisten ja bulgaarien vapaussotana, osana Balkanin kansojen kapinointia Turkin ylivaltaa vastaan. Se laajeni, kun slaavilaisten kansojen ja ortodoksisen uskonnon suojelijaksi pyrkinyt Venäjä havaitsi tilaisuuden kasvattaa vaikutusvaltaansa Balkanilla. Venäläiset lähtivät helppoon sotaan ja etenivät nopeasti, mutta joutuivat tappioita kärsineenä vetäytymään. Laaja liikekannallepano kesällä 1877 kasvatti kuitenkin venäläisten miesvoimaa, ja Plevnin (Plevna) kaupungin valtauksen jälkeen joulukuussa 1877 turkkilaiset peräytyivät vuoriston eteläpuolelle venäläisten ahdistamina. Aseet vaikenivat tammikuun lopussa 1878, ja venäläiset joukot tulivat vain kuu-kautta myöhemmin Konstantinopolin porteille San Stefanoon, missä rauha solmittiin. Sodan seurauksena Balkanin slaavilaisten kansojen itsemääräämisoikeus lisääntyi, mutta Euroopan suuret valtiot estivät Venäjän vaikutusvallan kasvun alueella, ja saaliin jaolle ilmaantui erityisesti Itävalta-Unkari.²

Taistelut kiinnostivat suomalaista yleisöä siksi, että värväytyistä sotilaista koostunut Henkivartiövän 3. Suomen tarkk'ampujapataljoona eli Suomen kaarti sai lähtökäs-

1. Juhani Niemi (1999) 'Sotakirjallisuus, sen traditio ja muutos', teoksessa Pertti Lassila (toim.) *Suomen kirjallisuushistoria 3: Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*, Helsinki: SKS, 118–119; Pirjo Lyytikäinen (2003) 'Suomalaisuuden kertomukset', teoksessa Kirsi Saarikangas & Pasi Mäenpää & Minna Sarantola-Weiss (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 4: Koti, kylä, kaupunki*, Helsinki: Tammi, 211–212.

2. Esim. Hugh Seton-Watson (1967) *The Russian Empire 1801–1917, Oxford History of Modern Europe*, Oxford: Clarendon Press, 452–459; Barbara Jelavich (1983) *History of the Balkans: Eighteenth and Nineteenth Centuries*, Volume I, Cambridge: Cambridge University Press, 356–361.

kyn sotaan elokuussa 1877. Sotakertomusten kuvaamaan arvomaailmaan kuuluivat sotilaiden hyveinä isänmaallisuus, uhrautuvaisuus, taipumattomuus ja korkea moraalinen kestävyys. Useat suomalaisten sotaa koskevat kertomukset ovat muodoltaan päiväkirjamaisia ja yhdistävät realismiin patriotismiin. Näissä kuvauksissa ovat läsnä myös rivisotilaan kokemukset. Väapeli J. Jernvall huomautti muistelmiensa alussa:³ ”Kertomus ei ole mitään vakinaista kirjakieltä, onhan vaan semmoista suoranaista soturin juttua ...”

Teuvo Laitila on väitöskirjassaan käsitellyt Suomen kaartin osallistumista Turkin sotaan mukana olleiden kertomusten perusteella. Hän on tutkinut pääasiassa suomalaisten suhdetta toiseuteen ja sitä, millaisia käsityksiä suomalaiset ovat esittäneet Venäjän armeijasta, Balkanin oloista, eri uskonnoista – kaikesta siitä oudosta ja erilaisesta, jonka he sotaretken aikana kohtasivat. Hän on myös tarkastellut sotilasidentiteetin muotoutumista.⁴ Hän on käyttänyt päälähteenään yhdeksän informantin tarinaa, joista yksi oli kaartin lääkäri ja ainakin kolme muuta kuului säätyläisiin.⁵

3. [J. Jernvall] (1881) *Väapeli Lemminkäisen päiväkirja: Suomen Kaartin retkestä Konstantinopolin muurien edustalle, Wuosina 1877–1878*, Helsinki: G. W. Edlundin kirjapaino, 2.

4. Teuvo Laitila (2001) *Solder, Structure and the Other: Social Relations and Cultural Categorisation in the Memoirs of Finnish Guardsmen Taking Part in the Russo-Turkish War, 1877–1878*. University of Helsinki, <http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/kult/vk/laitila/solders.pdf>; sotilasidentiteetistä ja -ihanteista ks. 251–253. Teos on ilmestynyt painettuna 2003 nimellä *The Finnish Guard in the Balkans: Heroism, Imperial Loyalty and Finnishness in the Russo-Turkish War of 1877–1878 as Recollected in the Memoirs of Finnish Guardsmen, Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia, Humaniora 324*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

5. C. F. Wahlberg (1878) *Vid Ljfgardets 3:je Finska Skarpskyttebataljon och Riska Gardeskåren: tekningar från rysk-turkiska kriget 1877–78*, Helsingfors: Hufvudstadsbladets tryckeri; A. von Alftan (1878) *Från Jassy till Konstantinopel. Anteckningar från Turkiska Fälttåget 1877–78*, Helsingfors: G. W. Edlunds förlag; W. Palander (1881) *Muistelmia viimeisestä Venäjän ja Turkin sodasta*, toim. A. Liljestrånd, Pori: O. P. kirjakauppa; H. Schulman (1955) *Minnen från fälttåget i Turkiet åren 1877–78*, SLS 352. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland. Yhden kertojan tausta on jäänyt tutkijalle epäselväksi, mutta tämä näyttää saaneen ainakin jonkin verran korkeampaa

Alempisäätöisistä kertojista tunnetuin oli jo mainittu Johannes (Janne) Jernvall, joka julkaisi 1881 salanimellä muistelmansa sotaretkeltä, mutta kertoi tapahtumista myös *Lukemisia Suomen sotamiehille* -lehdessä.⁶ Kaksi kertojaa oli värvätynyt vapaaehtoisina sodan syyttyä. Heistä Akseli Lindfors oli nahkurin poika Kauhajoelta ja erosi myös kaartista kohta sodan päätyttyä.⁷ Wilhelm Lindmanin sotilasura jäi yhtä lyhyeksi, ja muistelmiensa ohella hän kunnostautui arkkiveisujen tekijänä.⁸ Molempien kertomukset osoittavat kuitenkin sen, että he olivat jo 1870-luvulla hankkineet niin hyvän kirjoitustaidon, että he pystyivät laatimaan julkaisukelpoiset sotakuvauksensa.

Lisäksi Laitila on käyttänyt lähteenään yhtä julkaisematonta kertomusta, jonka laatija oli Sten Anders Wallin.⁹ Tämä oli värvätynyt vapaaehtoisena Suomen kaartiin syksyllä 1876, ja hänellä oli sotaan lähdetäessä takanaan vajaan vuoden koulutus. Hänen muistelmansa poikkeavat muista kertomuksista. Ensinnäkin niihin sisältyy kuvaus tekijän taustasta, varhaisvaiheista ja värväytymisestä kaartiin sekä alokkaiden koulutuksesta. Toiseksi muistelmien näkökulma on selkeästi sotamiehen näkökulma:¹⁰

koulutusta. O. W. Fennander (1878) *Suomen Kaartin sotaretki: Muistelmia Venäläis-Turkkilaisesta sodasta 1877–1878*, Mikkeli: O. B. Blomfeltin kirjapaino.

6. Jernvall oli syntynyt Sääksmäen Lahisten kartanossa 1851. Hänet oli ylennetty väapeliksi keväällä 1877, ja hän solmi avioliiton ennen sotaan lähtöä.

7. A. Lindfors (1883) *Tarkka-ampujan Päiväkirja: Muistelmia Venäläis-Turkkilaisesta sodasta v. 1877–78*, Nikolainkaupunki: Vaasan Painoyhtiön kirjapaino. Toimittuaan poliisina Vaasassa Lindfors palasi kotipitäjäänsä jatkamaan isänsä ammattia.

8. W. Lindman (1879) *Vapaaehtoisen sotilaan Päiväkirja eli Kertomuksia sodasta Wenäjän ja Turkin välillä*, Viipuri: Östra Finlandin kirjapaino. Hänen sotaa koskeva arkkiveisunsa on ”Uusi sota-laulu sodasta Turkin ja Wenäjän välillä vuosina 1877–1878” vuodelta 1880. Arvid Hultin (1931) *Luettelo Helsingin yliopiston kirjaston arkkikirjallisuudesta II: Maalliset arkkiveisut*, Helsingin yliopiston kirjaston julkaisuja XII:2, Helsinki, 272–273.

9. S. A. Wallinin *Muistelmia palvelusajaltani Henkivartioväen Suomen tarkka-ampujapataljoonassa rauhan aikana (Muistelmia: rauha)*, *Muistelmia Suomen Kaartin osanotosta venäläis-turkkilaiseen sotaan vuosina 1877–78 (Muistelmia: sota 1–3)* ja *Muistoja elämäni taipaleelta*. A. K. Valveen perikunnan hallussa. Kopiot Sota-arkistossa (PK 1310/1).

10. Wallinin *Muistelmia: sota 1, 1*.

S. A. Wallin kävi valokuvassa saattamaan ylennyksen vääpeliksi 1882. Hänen rinnassaan ovat venäläinen 4. luokan Pyhän Yrjön risti ansioista Turkin sodassa, Turkin sotaretken muistomitali ja Romanian kuningas Carol II:n rautaristi muistona Tonavan eteläpuolisten maakuntien valtaukselta. Yksityiskokoelma.

”Huomautan heti alussa, että nämät yksinkertaisen rivimiehen muistelmat eivät ole liioiteltuja juttuja, vaan perustuvat tositaapauksiin ja kokemuksiin sekä kärsimyksiin, joita jokainen puheena olevalla talvisotaretkellä mukana ollut sai kokea.”

Tämä merkitsee kertomuksen laskeutumista heroisen sotakuvauksen tasolta sodan todellisuuteen.

Näiden muistelmien kirjoitusaika ei ole tiedossa, mutta ne ovat syntyneet selvästi myöhemmin kuin samassa komppaniassa palvelleen Jernvallin kertomus, jota hän kommentoi. Vielä 1870- tai 1880-luvulla hänen kirjoitustaitonsa ei olisi riittänyt noin laajojen kuvausten tuottamiseen.¹¹ Todennäköisesti kertomus on rakentunut vähitellen vuosien kuluessa. Tämä on myös edellä mainituista sotakuvauksista viimeinen, joten Wallinilla on ollut käytettävissään muiden julkaisut, jotka ovat mahdollisesti muokanneet tuota tarinaa. Toisaalta hän on voinut myös ottaa esiin asioita, joita muut eivät käsitelleet. Riippumatta kirjoitusajankohdan vaikutuksista muistelmat tekee kiinnostaviksi niiden näkökulma: tekijä ei kerro suuria sotamuistoja vaan pienen sotilaan kokemuksia.

Seuraavassa tarkastellaan muutaman esi-merkin valossa sitä, millaisena Wallinin muistelmissa sotilaan arkipäivä näyttäytyy. Taustana hänen muistelmilleen ovat hänen omat lähtökohtansa, jotka tuskin poikkesivat kovin paljon muiden kaartin rivimiesten sosiaalisesta taustasta. Ensimmäinen vaihe sotilaan uralla oli värväytyminen ja sopeutuminen. Määräys lähteä sotaan merkitsi lähtöä tuntemattomaan tulevaisuuteen, ja sotatilanne muutti marssit sekä harjoitukset elämän ja kuoleman kysymyksiksi. Miten nuori sotilas sen eli ja koki? Miten tämä määrittä käsitystä sotilaan työstä?

Renkituvasta kasarmiin

Sten Anders Johansson, kutsumanimeltään Antti, syntyi Kiskon pitäjän Norsjoen torpassa 23. marraskuuta 1853. Perheeseen syntyi kaikkiaan yhdeksän lasta, joista kui-

tenkin vain kolme poikaa varttui aikuisiksi. Torppa siirtyi aikanaan perheen vanhimmalle pojalle, joten nuorimpana Antin oli lähdettävä etsimään elantoa muualta.¹²

Ensimmäiseen työpaikkaansa, läheiseen taloon, hän meni renkipojaksi 13-vuotiaana syksyllä 1866. Käytyään rippikoulun kesällä 1868 Antin työt jatkuivat eri taloissa, ja renkitupien elämänmeno kävi tutuksi. Pikku vilpit, kokkapuheet, kiusoittelu, kortinpeluu ja alkoholi leimasivat renkien vapaa-aikaa. Kun renkipoika Antti astui ensi kerran kaartilaisten makuusaliin, hän ei ollut tuollaisessa nuorten miesten joukossa mikään untuvikko, vaan oli nähnyt jo renkituvissa kaikenlaisia koirankujeita.¹³

Syksyllä 1873 Antti sai tallirengin paikan Uskelasta Pettilän (Karlberg) kartanosta. Samalla nimi Johansson vaihtui Walliniksi. Nimenvaihdoksen tausta on jäänyt hämäräksi, mutta oletettavasti kartanon isäntä lääninkamreeri, vapaaherra Carl Gustaf von Bonsdorff halusi, että rengit ja piiatkin voitiin erottaa toisistaan sukunimen perusteella.¹⁴ Tallirengki sai työstään rahapalkkaa, mutta vuosiansio 130 markkaa oli rengin palkaksi verrattain alhainen.¹⁵

Wallin tutustui Pettilässä sinne navetta-piiaaksi Muurlasta tulleeseen torpan tyttöön Maria Vilhelmina Karpiin, ja nuoret ryhtyivät miettimään yhteistä elämää. Se ei pitäjän pienimmille näyttäytynyt ruusuisena, joten Wallin tunsu houkutusta lähteä etsimään parempaa tulevaisuutta muualta. Kun hän ei syksyllä 1876 päässyt isännän kanssa sopimukseen palkasta, hän ei enää uusi- nut renginpestiään, vaan heitti repun sel-

11. Ks. tark. Pirkko Leino-Kaukiainen, ”Nyt Lasken minä pännäni Tämä viherjäisen paperin päälle” Nuoren sotilaan kirjeitä 1800-luvun lopulta. Artikkelin käsikirj., ilmestyy 2005.

12. Tiedot Sten Anders Johanssonin perhesuhteista perustuvat Kiskon rippikirjoihin sekä kastettujen ja kuolleiden kirjoihin 1800-luvulta. Mikrokortit Kansallisarkistossa (KA).

13. Wallin, *Muistoja...*, joka on kirjoitettu todennäköisesti 1930-luvulla.

14. Kiskon rippikirjat (åboländska delen) 1870–79 ja Uskelaan muuttaneet 1870–77. Mikrokortit, KA.

15. Sakari Heikkinen & Timo Kortteinen & Hannu Soikkanen & Arvo M. Soininen (1983) *Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1850–1913*, Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitoksen tiedonantoja 13, Helsinki, liitetaulukko 4, 122.

käänsä ja suuntasi askeleensa kohti Helsinkiä.¹⁶

Kaupunkiin oli tullut paljon hänen kaltaisiaan työnhakijoita, eikä työpaikkaa heti löytynyt. Lähinnä yhteensattumien seurauksena hän tuli värväytyneeksi kuudeksi vuodeksi Suomen kaartin palvelukseen. Verrattuna pariin sataan vapaaehtoiseen, jotka tulivat kaartiin sen saatua lähtökäskyn sotinäyttämölle, Wallinin valinta oli erilainen.¹⁷ Sodan alettua värväytyneet lähtivät nimenomaan sotaan. Sen sijaan syksyllä 1876 Suomessa oli vallinnut pitkä rauhan kausi, eikä kaarti ollut sotinut sitten Puolan kapinan 1830–31. Wallinin kohdalla ei ollut kyse sotilasuran vetovoimasta vaan siitä, että hän ei ilman suhdeverkostoa löytänyt riittävän nopeasti vaihtoehtoisia työmahdollisuuksia Helsingissä. Sisu ei antanut periksi palata takaisin maalle.

Wallinin tausta muistuttaa jo edellä mainitun vääpeli Jernvallin taustaa, ja yhtäläisyyksiä on myös yhden hänen toverinsa Isak ”Iisu” Gröndalin tarinan kanssa. Tämä oli renki Pomarkusta ja värväytynyt 22-vuotiaana 1871, joten hän oli viimeistä vuotiaan palveluksessa, kun sota syttyi. Isokokoinen Gröndal oli tiettyömaalla uhmannut paremman kerran siltavoutia ja kuullut, että rangaistuksen voisi välttää pestautumalla armeijaan. Aivan vapaaehtoisesti hän ei kaartiin tullut, vaan olosuhteet näyttäytyivät hänellekin vaihtoehdottomina.¹⁸

Wallinin tovereista ainakin parissa tapauksessa värväytymisen taustalla oli alkoholi, ja hän tunsi tapauksia, joissa juopumuksen tai tappelun takia langetettuja sakkoja välteltiin pestautumalla sotilaaksi. Hänen lapsuusaikainen tuttavansa komppanian kirjuri Johan Sundgren oli orvoksi jäänyt maanmittarin poika, joka toimi kauppa-apulaisena Turussa ja Helsingissä, mutta sai potkut ryhdyttyään ”tullaamaan kauppiaan punssi- ja viinivarastoa runsaalla mitalla”. Puotimiehenä olo ei sosiaalisestikaan tyydyttänyt, joten hän pestautui kaartiin.¹⁹ Myös yksi Wallinin ensimmäisiä tuttavuuksia kaartissa, Halikosta tullut Janne Kallio (Johan Berg) mainitsi olleensa juoppo ja tappelupukari, joka oli kaartissa luopunut kokonaan väkijuomista.²⁰

Rengin näkökulmasta sotilasura saattoi näyttää mahdollisuudelta, jota Wallin oli lähtenyt etsimään. Sotilaskoulutuksen maine yleisön keskuudessa ei kuitenkaan ollut houkutteleva, mistä kertoo muun muassa kiskolaismiesten pelottelu: ”Mut sen sää mies park tulet viel katumaan, kun sää siel saat joka toinen peev korvilles ja joka toinen peev vesivelliä syödäkses.” Kaarti tarjosi kuitenkin vakituiset olot, rahapalkan ja univormun tuoman näyttävyyden. Kun Wallin ensi kerran pukeutui sotilasasuun, hän kertoi tunteneensa ”ikään kuin olisin kohonnut arvossa renkimiestä hiukan arvokkaammaksi”.²¹

Alokkaan selviytymiskeinot

Ennen sotakokemusten kuvausta Wallin kertoo varsin tarkasti siitä, miten maalta tullut 23 vuotta juuri täyttänyt mies astui uusiin olosuhteisiin ja toimintaympäristöön. Ohjattujen harjoitusten kautta sotamies ei oppinut talon tavoille eikä lunastanut paikkaansa miesjoukon jäsenenä, vaan se tapahtui vapaahetkinä ja makuusaleissa.

Wallin ei heti saanut vakanssia kaartissa, vaan alkoi palkattomana reserviläisenä ikään kuin katsellen ja totutellen. Ensimmäinen kosketus harjoituksiin tapahtui värväytymispäivänä, kun hän sai ovenraosta seurata iltakatselmusta ”koritoorissa”. Sotilaat asettuivat riveihin, vääpeli suoritti tarkastuksen, jonka aikana yksi humalainen mies sai läimäytyksen ja kannettiin nukkumaan. Kuului venäjänkielisiä komentoja ja ruotsinkielisiä tiedonantoja, sitten luettiin rukous ja toivotettiin hyvää yötä. Erityisesti kielivaikeudet arveluttivat supisuomalaista alokasta. Vääpeli kuitenkin otti haltuunsa Wallinin muuttokirjat, eikä paluuta siviilielämään enää ollut.

Erilaisissa yhteisöissä on omia tulokastapojaan. Kyse ei ole vain tietojen ja taitojen oppimisesta vaan tietyistä rituaaleista, joiden kautta yksilö hyväksytään yhteisön jäseneksi. Merimiesten yhteisöissä on nuoria saatettu riisua alastomiksi ja pilkata heitä. Uittotyömailla taas uudet miehet saattoivat joutua pilkan tai kepposten kohteiksi, heillä teetettiin olemattomia töitä, ja nuori-

ria juotettiin humalaan. Näiden initiaatoriihtien avulla yhteisön jäsenet koettelivat tulokkaan sietokykyä.²²

Sotaväen käytösmallit eivät poikenneet monien työpaikkojen tulokasriiteistä. Jo lääkärintarkastusta odotellessaan Wallin joutui ilveilyn kohteeksi. Sitten vanhat kaartilaiset ottivat tulokkaan vastaan äänekkäillä pilapuheilla tämän astuessa makuusaliin, jossa asui yli 20 miestä. ”Kollo” ja ”nahkapoika” olivat tavallisia nimityksiä.²³ Tämä tulokas valitsi vastaukseksi vaikenemisen, koska hän ei tuntenut pelin sääntöjä. Vanhempien joukossa oli myös niitä, jotka antautuivat asiallisempaan keskusteluun ja opastivat sotilaan käyttäytymisen hallintaa. Pilapuheista ei tarvinnut välittää, ne kohdistettiin aina uusiin miehiin.

Ilkeilyn lopettamiseksi tarvittiin kuitenkin miestä väkevämpää. Se oli tapa, ja niinpä Wallin kävi seuraavana aamuna korpraalin luvalla hankkimassa kaksi pulloa paloviinaa. Kun ryyppy saatiin juotua, toverit lupasivat lopettaa ”nahkapojaksi” nimitellyn. Tulokas värvättiin pian välittämään salaa viinaa miehille, koska alkoholin tuominen kasarmialueelle oli kiellettyä. Salakauppa kukoisti kasarmin tienoolla, sillä alkoholi oli monille sotamiehille ja upseereille ongelma. Tässä jälleen vanhempi toveri neuvoi, että toiminta oli viisasta lopettaa, sillä kiinni jäämisen riski oli suuri.

Koettelemukset eivät silti päättyneet. Seuraavaksi tulokas sai kokea tylyn kohtelun ”artellissa” (keittiö) mennessään pyytämään leivänmurikkaa. Vastaan sanomatta tämä lähti pois, mutta nyt korpraali oli avuksi. Hän kävi todistamassa, että Wallin kuului komppanian muonavahvuuteen, joten hän sai leipänsä ja silakkansa. Myöhemmin hän oli kyllä ”artelliskan” kanssa väleissä ja sai joskus makupalan.

Vaatteiden jaossa uusi mies sai jälleen tuntea itsensä petetyksi. Varusteiden laatu ei ollut parhaasta päästä, vaan jo ensimmäisissä voimisteluharjoituksissa saappaiden anturat repesivät irti päällisistä. Esimiesten taholta apua asiaan ei tullut, mutta toverit kehittivät keinot, millä repeytyneet jalkineet paikattiin. Ne toimitettiin vaivihkaa takaisin rustmestarille, ja Wallin sai ehjät saap-

paat tilalle. Kasarmissa myös varastettiin, vaihdettiin ja myytiin kaikenlaista tavaraa, ja tähänkin oli totuttava.

Nämä pienet tapaukset kertovat siitä, kuinka uuden sotilaan oli opeteltava kasarmien toimintatavat ja kirjoittamattomat säännöt. Selviytymisen kannalta oli tärkeintä löytää mahdollisimman pian luotettavia tovereita, jotka johdattivat käyttäytymisen salaisuuksiin ja auttoivat hankaluuksissa. Pekka Leimun mukaan värvätyssä kaartissa tulokkaiden joukko oli kerrallaan pieni, joten kaikkalainen osoittelu ja pilkka olivat yksilöllisiä. Värvättyjen joukossa kyse ei ollut yleensä järjestelmällisestä simputuksesta, vaan kiusoittelu oli verrattavissa ammattiryhmien tavanomaiseen initiaatioon.²⁴

Sodan todellisuus

Suomen kaarti lähti 6. syyskuuta 1877 junaan Helsingistä kohti Bukarestia osallistuakseen Venäjän joukoissa taisteluun turkkilaisia vastaan. Kymmenien tuhansien venäläisten, kasakoiden ja kansallisista vähemmistöistä koottujen sotilaiden joukossa suomalaisia oli kaikkiaan noin tuhat. Kaartilaiset kuuluivat Pietarin ympäristöstä lähetettyyn noin 35 000 valiosotilaaseen. Komenuksen tultua kaartin vahvuutta nostettiin värväyksen avulla rauhanajan 700 miehes-

16. Wallinin muuttokirja Uskelasta on päivätty 27.11.1876. Uskelan seurakunnasta muuttaneet 1870–77. Mikrokortti KA.

17. Vrt. Laitila (2001) 28.

18. J. I. Varén (1898) *Upseerin muistelmia sotaretkeltä v. 1877-78-79, II*. Porvoo: WSOY, 1–14. Isak Jaakonpoika Gröndal oli syntynyt Pomarkussa 19.4.1849 ja muutti sieltä Suomen kaartiin 23.10.1871. Hän kaatui Gornyi Dubnjakin taistelussa 1877. www.genealogia.fi/hiski

19. Wallin, *Muistelmia: rauha*, 11, 21, 54. Sundgrenin ehdistus ei poistunut, vaan hän teki itsemurhan helmikuussa 1877. Suomen kaartin seurakunnan haudattujen kirja 1877, www.genealogia.fi/hiski

20. Wallin, *Muistelmia: rauha*, 37–39.

21. Wallin, *Muistelmia: rauha*, 17, 85.

22. Hanna Snellman (1996) *Tukkilaisten tulo ja lähtö: Kansatieteellinen tutkimus Kemijojoen metsä- ja uitotöistä*, *Scripta Historica* 25, Oulu: Pohjoinen, 125–127.

23. Vrt. Pekka Leimu (1985) *Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä*, *Kansatieteellinen arkiisto* 33, Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 77–79.

24. Leimu (1985) 80–81.

Suomen kaartin aliupseereja 1880-luvulla. Vasemmalla albaalla istuu vääpeli S. A. Wallin vieressään "Vääpeli Lemminkäisenä" 1881 sotamuistojaan julkaissut alivänrikki J. Jervall. Yksityiskokoelma.

tä. Yksi näistä lähtijöistä oli sotamies Wallin.²⁵

Joukot jalkautuivat Bukarestin eteläpuolella, ylittivät Tonavan ja marssivat milloin auringon paahteessa milloin jatkuvassa vesisateessa. Wallin kuvaa marssin raskautta, ruuan niukkuutta, varusteiden painoa ja väsymystä, mutta samalla kertomuksessa tulevat esiin sotilaiden kekseliäisyys ja yhteiset ponnistukset ravinnon hankkimiseksi. Jännitys joukoissa myös kasvoi tykkien paukkeen kuuluessa taistelualueelta. Ensimmäiseen tulitaisteluun turkkilaisia joukkoja vastaan suomalaiset joutuivat 24.10.1877 Plevnan lähistöllä, kun he valtasivat kaupungin linnoitusketjuun kuuluneen pienen Gornyi Dubnjakin linnakkeen. Tämä oli myös se taistelu, jossa suomalaiset kokivat suurimmat menetykset kaatuneina ja haavoittuneina. Tässä taisteluissa kaatui 24 miestä kaikkiaan 32 taistelujen aikana kuolleesta suomalaisesta.²⁶

Kaikki kertojat kuvasivat Gornyi Dubnjakin taistelua merkittäväksi kokemukseksi. Joukot lähtivät liikkeelle pimeässä, miehet olivat ääneti, mutta vähitellen keskustelu virisi ja alakuloisuus hälveni. Taistelu on kuvattu sankarilliseksi, luoteja viuhui ilmassa ja osumia tuli. Suomalaiset taistelivat urhoollisesti isänmaan ja Suomen kunnian puolesta. Rivien harveneminen johtui taistelun kovuudesta tai venäläisen sodanjohdon heikkoudesta.²⁷

Käsitys velvollisuuksista, sankaruudesta ja sankarillisen kuoleman mahdollisuudesta oli jo ennen sotaa iskostunut sotilaiden mieliin. Monet heistä olivat lukeneet Runeberginsa, ja nekin, joiden lukutaito oli puutteellinen, olivat todennäköisesti *Vänrikki Stoolin tarinoita* kuulleet. Wallin kirjoitti, että kolmannessa kompaniassa oli Kuusiminen mies, joka iltaisin kertoi ulkomuistista muun muassa *Välskärin kertomuksia* ja *Seitsemää veljestä*. Ehkä hänen varastoonsa kuuluivat myös Runebergin runot. Jernvall taas siteerasi muistelmassaan esimerkiksi runoa *Kulnev*.²⁸

Wallin pysytteli kuvauksessaan vain niissä asioissa, joita hän itse taistelun kuluessa näki ja koki. Ainoa myönnytys sotanäyttämön kuvauksen suuntaan oli, kun hän toisti

Jernvallin sanat, että suomalaisten saavuttua taistelualueelle aurinko punasi puiden latvoja ennustaen veristä päivää. Kun joukko oli näköetäisyydellä linnakkeesta, Wallin ei enää katsonut ympärilleen, ”vaan koko huomioni oli kohdistettu savuverhossa oleviin linnakkeisiin, joista kuului sellainen kiväärinpapatuus, kuin siellä olisi heitetty yhtämittaa kourallisittain luoteja suurille rautalevyille.” Mutta luotisateeseen totui ja tuli välinpitämättömäksi niiden vinkumisesta.²⁹

Tietynlainen turtumus taistelussa oli itsepuolustusmekanismi, joka ilmeisesti oli syynä hyvin niukkoihin toteamuksiin, kun Wallin kuvasi toveriensa kaatumista tai haavoittumista. On ymmärrettävää, että jännittyneet miehet eivät kiinnittäneet taistelussa kovin paljon huomiota ympäristöönsä, mutta Wallinin tapauksessa edes aika ei ole kullannut muistoja niin, että taistelu olisi hänen kertomuksessaan saanut sankarillisia piirteitä, kuten useiden muiden kuvauksissa. Vastakohtana Wallinin toteavalle ilmaisulle muilla on toverien kaatumisen yhteydessä mainintoja muun muassa velvollisuuden täyttämistä ja jalosta kuolemasta.³⁰

Realistiseen tapaansa Wallin kuvasi myös väsymystä, joka yllätti sotilaat kesken taistelun. He eivät olleet nukkuneet edellisenä yönä lainkaan. Joukko oli lähtenyt marsimaan kohta puolenyön jälkeen ja kulkenut lähes tauotta päivänkoittoon asti, jolloin taistelu kiihtyi ja komppania syöksyi ampuen pitkin taistelulenttää noin kilometrin matkan. Kun Wallin oli päässyt maa-kuoppaan hieman suojaan kello 10 paikkeilla, väsymys painoi silmät kiinni. Ja kertomus jatkuu:³¹

”Nukuttuani ehkä parisen tuntia, en herättyäni heti muistanut, missä olin, vaan nousin istualle. Mutta turkkilaiset huomauttivat ja luotia sihatteli pääni sivuitse, osuipa joku niistä taas multakasaan. Nyt tunsin itseni entistä virkeimmäksi ja aloin tähystellä ympärilleni. Ensimmäiseksi kohdistin katseeni tiepenkan takana oleviin tovereihini, joista suurin osa sekä myös Kapteeni, näyttivät olevan nukkuma-asennossa...”

Lindman kuvaili, että toverien kaatuessa tai haavoittuessa sotilas ”tulee kukin haltioihinsa ja syöksee mielettömänä eteenpäin kuin ärsytetty eläin.”³² Wallin ei sen sijaan juuri tunteitaan eritellyt toverien kaaduttua, mutta taistelun jälkeen hän totesi, että ruoka ei maistunut, vaikka sotilaat olivat päivän aikana vain pureskelleet kuivaa leipää. Väsyneinä he kääriytyivät telttakankaaseen ja nukuivat vieri vieressä.

Wallinin kirjoitustyylillä on dokumentoivaa, ja hän on kirjannut arkipäiväisiä tapahtumia joukko-osastossaan. Enemmän kuin varsinaisista sotatoimista hän kertoo Balkanin vuorilla kärsitystä vilusta ja nälästä, talvisen vuoriston ankaruudesta, varusteiden puutteista, heikosta hygieniasta ja taistelusta syöpäläisiä vastaan. Pyrkimys itse koetun tarkkaan kirjaamiseen on syrjäyttänyt ne tuntemukset, joita osallistuminen sotaan pakostakin herättää. Tämä johtaa väistämättä kysymään, liikuttiko mikään hänen mieltään sotaretken aikana.

Kaikkiin Turkin sodan kertomuksiin kuuluu kuvaus siviiliväestön kohtalosta sodan jaloissa. Islaminuskoista väestöä oli lähtenyt perhekunnittain pakenemaan kohti Konstantinopolia niiltä alueilta, joilla venäläiset joukot etenivät. Pakomatka oli kestänyt kuukausia, ja talvi yllätti pakolaiset. Pakkanen ja nälkä koituivat monen kohtaloksi, mutta perääntyvä armeija otti myös osansa Filippopolin ja Adrianopolin välillä. Eikä tässä vielä kaikki. Venäläisten joukkojen lähestyessä pakolaiset osallistuivat sotatoimiin turkkilaisten puolella, jolloin kymmeniä tuhansia surmattiin. Asialla olivat myös bulgaarit, jotka kostivat turkkilaisten heihin aikaisemmin kohdistaneita julmuuksia.³³

Tätä siviiliväestön ruumiiden reunustamaa kuoleman tietä kaartilaiset joutuivat marssimaan kolme päivää peräkkäin, vaikka matkaa oli vain vajaat kymmenen kilometriä. Wallin kertoo kylissä ja tien varsilla kohtaamastaan näystä suhteellisen lyhyesti, mutta hänen kauhistuksensa kuvastuu kertomuksesta yhtä selvänä kuin esimerkiksi Fennanderin tai Jernvallin tunteikkaamissa esityksissä. Hän ei kuitenkaan ryhtynyt pohtimaan pakolaisten kohtaloon joh-

taneita syitä, vaan totesi omat tietonsa siihen liian vähäisiksi. Lopuksi hän huomautti, että kokemus toi hänen mieleensä vanhalta ruotsinaikaiselta sotamieheltä lapsena kuulemansa sanat: ”Parempi on olla sotarinnassa kuin sodan jaloissa.”³⁴

Sotilaiden suhde siviiliväestöön oli useissa paikoissa asiallinen ja utelias, vaikka pelkoa ja epäluuloa puolin ja toisin esiintyikin.³⁵ Muonavarvoja saatiin osin täydennettyä paikallisilla tuotteilla. Paenneen siviiliväestön kohtalo jätti kuitenkin Wallinin mieleen pysyvän jäljen. Se näkyy erästä hänen kirjeestään morsiamelleen, kun hän kertoi 1885 Venäjän ja Englannin välillä uhanneesta sodasta. Sota saattaisi koskettaa Suomeakin, ja tuo mahdollisuus pelotti, sillä hän oli ”jo marssinut maata, joka on ollut sotatantereena, olen nähnyt sen hirmu kuvan, minkä sota jättä koko sille maalle ja kansalle jotka siinä asuvat”.³⁶

Sodassa sotilaan työ

Kun Wallin kuvasi suhdettaan esimiehiinsä, hänen asenteensa olivat samaa maata kuin Linnan tuntemattomien sotilaiden. Erityistä kiitosta sai komppanian kapteeni Eu-

25. Wallinin perheen ja morsiamen tuntemuksista lähdön hetkellä ei ole tietoa, sillä heidän kirjeitään ei ole säilynyt. Wallinin kirjeestä käy kuitenkin ilmi, että morsian oli toivonut saavansa valokuvan hänestä, mutta tätä toivetta ei ollut aikaa täyttää. Wallin Maria Wilhelmina Karpille 5.9.1877. Wallinin kirjeet ovat A. K. Valveen perikunnan hallussa.

26. Tapio Hiisivaara (1968) *Tuhannenpa verran poikia läksi...*: Suomen kaarti Balkanin sodassa 1877–1878. Porvoo: WSOY. 65–84; Mauno Jokipii (1978) *Suomen kaarti Bulgarian vapaussodassa 1877–78*, *Vuosikirja X: Sotahistoriallinen seura ja Sotamuseo*. Helsinki: Sotahistoriallinen seura, 187–192; Laitila (2001) 103–104.

27. Esim. Jernvall (1881) 49–61; Lindfors (1883) 11–14; Lindman (1879) 11–14; Hiisivaara (1968) 64.

28. Wahlberg (1878) 3, 8; Wallin, *Muistelmia: rauha*, 90; Jernvall (1881) 58.

29. Jernvall (1881) 51; Wallin, *Muistelmia: sota 1*, 74–75; Vrt. Knut Pipping (1978) *Komppania pienoisryhmittä: sosiologisia havaintoja suomalaisesta rintamajaksiköstä 1941–1944*, Helsinki: Otava, 160–164.

30. Laitila (2001), 104, 121–127.

31. Wallinin muistelmat: sota 1, 83–84.

32. Lindman (1879) 12–13.

33. Hiisivaara (1968) 172–176; Laitila (2001) 131–135, 141–142.

34. Wallinin muistelmat: sota 3, 295–298.

35. Ks. tark. Laitila (2001) 185–221.

36. Wallin Maria Wilhelmina Karpille 28.4.1885.

gen Bremer, kun hän itse osallistui tykkien kuljettamiseen vuorenharjanteelle siinä vaiheessa, kun joukko aloitti vuoristosolien valtauksen. Kapteeni lähti myös ensimmäisenä kahlaamaan joen poikki, kun se oli tarpeen. Bremer käytti yleensä suomen kieltä puhutellessaan sotilaita, mikä lisäsi joukon häntä kohtaan tuntemaa luottamusta.³⁷

Wallin ei arvostellut suoraan esimiehiään eikä myöskään taisteluissa ryhtynyt vastustamaan käskyjä. Seuraava esimerkki kuitenkin kertoo, että kaikkeen suomalainen sotilas ei sentään ryhtynyt. Gornyi Dubnjakin taistelussa Wallinin viereen ilmestyi aliupseeri Karl Wennerström, joka samassa haavoittui käteen. Wallin satoi haavan, ja Wennerström vaati häntä lähtemään saattajaksi sidonta-asemalle. Tähän Wallin tokaisi: ”En suinkaan. Onhan teillä terveet jalat – pääsette sinne yksinkin.” Tässäkin näkyy moderniin sotakuvaukseen kuuluva piirre, että suomalainen sotilas tuntee rajansa ja suhtautuu sotatilanteeseen ammattimaisesti.³⁸

Ammattisotilaita nämä kaartilaiset – sodan edellä värväytyneitä lukuun ottamatta – olivatkin. Sotaan lähtiessään rivisotilaille ei ollut oleellisinta isänmaan tai keisarin puolustaminen tai sankaruus vaan se, että hän hoiti työnsä – sotimisen – velvollisuudentuntoisesti. Sotaan lähtiessään Wallin kirjoitti morsiamelleen:³⁹

”Niin nyt on Asjan laita että minäkin ajaudun nuorella ijälläni vastustaman tuota hirviä kristin uskon vihollista Turkia ja sen voi päättää että harvat meistä palaja sieltä mutta kojetamme kuitenkin kauvan kuin hengi vähängi sydämissä liikku ...”

Sitaatti kertoo myös sotaa edeltäneestä propagandasta, jossa vedottiin taisteluun kristinuskon – myös ortodoksisen uskonnon – puolesta. Kuten Teuvo Laitila on osoittanut, tämä kytkettiin sivistyksen ja kansallisen itsemääräämisoikeuden edistämiseen.⁴⁰

Sodan ja aliupseerikoulutuksen jälkeen käsitys sotilaan tehtävistä ja velvollisuuksista oli Wallinin mielessä kirkastunut ja saanut myös patriotismin sävyjä. Kun 1885 oli pelättävissä sota Venäjän ja Englannin välillä, hän puhui sotilasammattin vaatimuksista seuraavasti:⁴¹

”vaatii Pyhä velvollisuuteni minun kursailematta astua uljaasti taistelutantereelle kuin käsky annetaan ja Herra Kaikkivaltias sen parhaaksi näkee. Silloin rakkaat lempiystävät, sukulaiset täytyy jättää, sekä pyhällä velvollisuudentunteella käydä siihen toimeen, joka ei ole yksityisen eduksi, vaan koko armaan Isänmaamme.”

Kahden viimeksi siteeratun tekstin välillä on kirjallisessa ilmaisussa huomattava ero. Sotilaan ammattikoulutukseen kuului myös kirjoittamisen ja lukemisen opetus, joilla monien puutteellista peruskoulutusta täydennettiin.⁴² Sotilaskoulutus oli 1800-luvulla rahvaalle yksi tie parempaan tulevaisuuteen, ja se voidaan nähdä osana kansallista sivistysprojektia. Sten Anders Wallinin kohdalla hänen toiveensa vihreämmästä oksasta kaupungissa toteutui, mutta sotilaan ammatti oli hänelle vain yksi elämänvaihe. Hän meni lopulta toukokuussa 1886 naimisiin uskollisesti odottaneen Maria Wilhelmina Karpin kanssa, ja he saivat pian kaksi poikaa. Vuonna 1892 perhe muutti Seurasaareen, missä Wallin toimi vuoteen 1929 Helsingin Anniskeluosakeyhtiön perustaman kansanpuiston valvojana. Hän kuoli marraskuussa 1937.

37. Wallin, *Muistelmia: sota* 2, 156, 261, 270; Jernvall (1881) 50; *Uusi Suomi* 5.9.1977 Turkin sodasta 100 vuotta (art., Jarmo Laine).

38. Wallin, *Muistelmia:sota* 1, 88–89; vrt. Pipping (1978) 197–204.

39. Wallin Maria Wilhelmina Karpille 8.8.1877.

40. Laitila (2001) 66–70.

41. Wallin Maria Wilhelmina Karpille 18.4.1885.

42. J. E. O. Screen (1996) *The Finnish Army 1881–1901: Training the Rifle Battalions*, *Studia Historica* 54. Helsinki: Finnish Historical Society, 217.

RISTO MARJOMAA

Psykologien sotaanmarssi

Sotapsykologian synty ensimmäisen maailmansodan aikana

Ensimmäisen maailmansodan syttyessä sodan psykologia oli useimmille yhä tunnetun käsite. Länsirintaman ennennäkemättömän kauhistuttavat olosuhteet alkoivat kuitenkin pian aiheuttaa sotilaille niin vakavia psyykkisiä oireita, että armeijoiden oli rintaman molemmin puolin hyväksyttävä psykologien mukaantulo lääkintähuoltoon ja koulutukseen. Samalla sotalaitokset joutuivat luopumaan myös osasta itsenäisyyttään keskeisinä pitämillään alueilla.

■ Sotapäälliköitä on länsimaissa perinteisesti pidetty johtavina asiantuntijoina lähes kaikessa sodankäyntiin liittyvässä. Strategian ja taktiikan ohella kenraalit ovat hallinnoineet armeijansa huoltoa, arvioineet sille soveltuvaa aseistusta ja huolehtineet sotilaiden koulutuksesta. 'Siviilien' sotkeutumista sotalaitoksen toimintaan on karsastettu. Teollinen vallankumous alkoi 1800-luvulla murtaa tällaisen itseriittoisuuden perusteita. Aseteknologian kehitys tuotti kiihtyvällä vauhdilla uusia aseita, joiden käytön ymmärtäminen vaati yhä monimutkaisempaa teknistä tietämystä. Huoltotarpeiden kasvu ja käytettävissä olevien teollisten resurssien määrä tekivät logistiikan järjestämisestä mahdollonta ilman erillistä hallintokoneistoa.¹

Ensimmäinen maailmansota merkitsi tämän kehityskulun huipentumaa. Uusia aseita ei enää tuotettu sotilaiden pyynnöstä, vaan heille tyrkytettiin keksintöjä, joiden tehokkaasta käyttötarkoituksesta he eivät aina olleet lainkaan varmoja. Miljoona-armeijoiden massiivinen huolto oli valtionhallinnon ja teknokraattien käsissä ja sen tar-

peisiin valjastettiin kokonaisia kansantalouksia. Yhä uudet tieteenalat valjastettiin totaalisen sodan palvelukseen. Niiden joukossa myös psykologia, jonka sotilaalliseen merkitykseen ei moni vielä ennen sotaa uskonut. Seuraavassa käsitellään sitä, miksi ja miten näin tapahtui.

Hylkiöistä kansalaisen esikuvaksi

Perinteisesti Euroopan valtaapitävät olivat täyttäneet sotajoukkojensa rivit värväämällä, usein pakkokeinoin, maaseudun ja kaupunkien köyhälistön poikia. Ajatuksena oli koota armeijaan yhteiskunnan 'hyödyttömät', joiden työpanoksen menettämisestä ei tarvinnut välittää. Rivisotilaan arvostus ei ollut korkealla. Sotaan lähes universaalisti liitetyt sankaruuden ja uhrimielen tunnot varattiin, ainakin ylempien luokkien miehissä, pääosin aatelista koostuvalle upseeristolle. Aateli perusteli asemaansa yhteiskunnan ylimpänä kastina nimenomaisesti soturikunniallaan; samalla se suhtautui rivisotilaihin hylkiöinä, joiden lyhyt elämä oli syystäkin kurjuutta täynnä.²

Aatelin vaalima ihanne luokkajakoisesta sotalaitoksesta alkoi murtua Ranskan valtakumouksen ja nationalismin nousun myötä. Jos kansallisvaltion kerran tuli perustua kansalaiseen, oli luonnollista, että he vastaisivat myös sen puolustuksesta. Hierarkkisen luokkayhteiskunnan sijasta yleiseen asevelvollisuuteen perustuvan sotalaitoksen tuli kuvastaa kaikkien kansalaisten, eli käytännössä miesten, yhteistä arvomaailmaa. Rivisotilaat eivät enää muodostaneet erillistä halveksittua luokkaansa vaan palasivat palvelusaikansa jälkeen siviiliyhteiskuntaan täysivaltaisina kansalaisina. Ensimmäisen maailmansodan kynnyksellä asevelvollisuus kesti Ranskassa kolme vuotta. Väestöltään suuremman Saksan nuorukaiset selvisivät vuotta lyhyemmällä ajalla. Lavastonsa suojaama Iso-Britannia luotti pienen ammattiarmeijaan, mutta erilaiset ko-

1. Robert L. O'Connell (1990) *Of Arms and Men. A History of War, Weapons, and Aggression*, Oxford: Oxford University Press (1st publ. 1989), 189–240.

2. Christopher Duffy (1998) *The Military Experience in the Age of Reason*, London: Wordsworth Editions (1st ed. 1987), 35–136.

dinturvajoukot pitivät huolen siitä, että merkittävä osa miespuolisista briteistäkin sai ainakin jonkinlaisen käsityksen sotilaslämmästä.³

Kansalaisotilaiden esiinmarssi asetti sotilaskouluttajat uudenlaisten ongelmien eteen. Sotaväen luomisessa ei vielä riitä, että sotilaat saadaan koottua, koulutettua, aseistettua ja muonitettua. Heidät täytyy saada myös taistelemaan. Vanhan järjestelmän aikana pohjasakkana pidettyjä rivisotilaita 'motivoitiin' ensi sijassa kurinpidollisin menetelmin. Vähäisimmistäkin määräysten rikkomisesta rangaistiin ankarasti ja kuolemantuomiot olivat yleisiä. Lähtökohtana pidettiin ajatusta, jonka mukaan sotilaiden tuli pelätä omia upseereitaan enemmän kuin vihollista.⁴

Kurinpidon ohella perinteinen sotilaskoulutus keskittyi fyysisen kunnon ja sotilastaitojen kohentamiseen marssin, sulkeisten ja aseharjoitusten avulla. Myös henkilöllä koulutuksella oli sijansa. Jatkuvan äkseerauksen uskottiin lopulta ehdollistavan sotilaat tekemään kyselemättä mitä käsketään. Ankaruus ruumiillinen harjoitus sopi toki asevelvollisillekin, mutta heitä ei voinut aiempaan tapaan ruoskia ja teloittaa. Säälämätöntä kuria ei muutoinkaan katsottu enää tarvittavan entisessä määrin, sillä kansalaisoturien oletettiin olevan valmiit vaarantamaan henkensä vapaaehtoisesti kodin ja isänmaan puolesta. Osaltaan tästä piti huolen kehittyvä kansakoululaitos, joka korosti nuorten asevelvollisten edustavan kansojensa korkeimpia ihanteita: rohkeutta ja uhrautuvaisuutta.⁵

Rauhan aikana kansallinen sankarimyytti saattoi kyllä motivoida alokkaita osallistumaan innokkaasti koulutukseen. Ongelmana oli kuitenkin se, että kyseessä oli myytti. Usko kansalliseen tai rodulliseen ylemmyyteen ruokki luottamusta nopeaan voittoon usein pelkurimaisiksi miellettyistä naapurikansoista. Kouluttajat saattoivat tosin pudistella päitään nuorukaisten haaveille vihollisen surmaamisesta paljain käsin, mutta varsinaista haittaa tällaisesta puberteettisesta maskuliinisuudesta ei näyttänyt olevan. Ei niin kauan kun todellinen sota oli vain etäinen mahdollisuus.⁶

Länsirintama ja totaalinen sota

Jättiläisarmeijat yhdistettynä tehokkaaseen logistiikkaan johtivat ensimmäisen maailmansodan syytyttyä lännessä pian tilanteeseen, johon kukaan ei ollut oikein osannut varautua. Kasvanut tulivoima suosi puolustajaa jähmettämällä rintamat paikoilleen ja levitti ne lopulta koko Ranskan halki. Teollinen tuotanto puolestaan mahdollisti rintamasodan jatkamisen kuukaudesta toiseen ilman, että kummankaan puolen oli annettava periksi. Rautateiden ja muun huoltoverkon rakentaminen juurrutti länsirintaman lopulta niin tiukasti paikalleen, ettei sitä saatu liikkeelle seuraavaan neljään vuoteen. Läpimurtoa toki yritettiin jatkuvasti, ja tappiot kasvoivat nopeasti ennen näkemättömiksi.⁷

Ensimmäinen maailmansota erosi sotakemurukseksi kaikista aiemmista. Perinteisissä sodissa varsinaisia taisteluita oli käyty harvaksen, ja ne olivat piirityksiä lukuun ottamatta kestäneet korkeintaan muutaman päivän. Länsirintamalla sotilaat joutuivat

3. Ranskassa pitkä palvelusaika nostatti asevelvollisten parissa levottomuuksia vielä aivan sodan alla. Jean-Jacques Becker (1992) 'La Bataille de la Marne, ou la fin des illusions', teoksessa (ei toim.) *14-18: Mourir pour la patrie*, Éditions du Seuil, l'Histoire, 126. Suomi muodosti tässä suhteessa poikkeuksen Euroopassa, sillä Suomen armeijan lakkauttamisen jälkeen 1901 maassa ei ollut lainkaan asevelvollisuutta.

4. Duffy (1998) 69–104.

5. Kansallisista myyteistä Joanna Bourke (2000) *An Intimate History of Killing: Face to face killing in twentieth-century warfare*, London: Granta Books (1st publ. 1999) 117–132. Paul Kennedy & Anthony Nicholls (toim.) (1981) *Nationalist and Racist Movements in Britain and Germany Before 1914*, London & Basingstoke: The Macmillan Press Ltd. Michel Winock (1992) 'Au nom de la patrie...' teoksessa (ei toim.) *14-18: Mourir pour la patrie*, Éditions du Seuil, l'Histoire, 12–14. Daniel Pick (1996) *War Machine. The Rationalisation of Slaughter in the Modern Age*. New Haven & London: Yale University Press (1st publ. 1993) 88–114 ja 198–199.

6. Sotilaiden asenteista Bourke (2000) 77–78. John Keegan (1989) *The Illustrated Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, New York etc.: Viking, 192–203. Jon E. Lewis (toim.) (1998) *The Mammoth Book of War Diaries & Letters: Life on the Battlefield in the Words of the Ordinary Soldier*, London: Robinson, 248–255.

7. Yksin ranskalaiset menettivät sodan ensimmäisten kuukausien aikana 300 000 miestä kaatuneina, eli 2 000 päivässä. Jean-Jacques Becker & Stéphane Audoin-Rouzeau (1995) *La France, La Nation, La Guerre: 1850-1920*. Paris: Sedes, 285.

olemaan tulen alla viikkoja, jopa kuukausia yhteen menoon. Tykistökeskitykset kattoivat kilometrien levyisen ja syvyisen alueen, josta ei päässyt edes halutessaan juoksemaan pakoon. Sotilaat tunsivat joutuneensa maanpäälliseen helvettiin, josta ei ollut poispääsyä.⁸

Olosuhteet rintamalla eivät muutoinkaan vastanneet sotilaiden kuvitelmia. Kirjeissään ja päiväkirjoissaan ranskalaiset, saksalaiset ja brittisotilaat valittavat loputtomasta liejusta, syöpäläisistä, kosteudesta ja kylmästä. Myös asemasodan arjen armoton yksitoikkoisuus katkeroi. Yksilön rohkeudella ja kansallisilla hyveillä ei näyttäneen olevan modernissa sodassa mitään sijaa. Aikalaistermiä käyttäen sotilaista tehtiin 'tykinruokaa' ilman, että he tunsivat voivansa vaikuttaa siihen, mitä heidän ympärillään tapahtui. Ratkaisevia olivat ammustehtaiden tuotantokapasiteetti ja ravinnontuotannon ylläpito. Asevelvollisten osaksi jäi pelkkä lihamyllyn rattaissa jauhautuminen.⁹

Pelkurit ja välinpitämättömät

Myös sodanjohto alkoi pian huolestua kansalaissoturien ihanteiden romahtamisesta, sillä sen pelättiin heikentävän sotilaiden suorituskykyä. Jos sotilaat eivät tunteneet vaikuttavansa sodan kulkuun, heillä ei myöskään ollut syytä vaarantaa henkeään vapaaehtoisesti. Miksi uhrata itsensä, kun 'tykinruuksi' kelpasi kuka tahansa? Sotilaiden pelättiin passivoituvan, mikä antaisi viholliselle henkisen yliotteen ja johtaisi lopulta rintaman murtumiseen.¹⁰

Muitakin huolenaiheita oli. Kurjuutensa keskellä sotilaat saattaisivat samaistua vastapuolen kohtalotovereihinsa ja nähdä molemmat poliitikkojen ja kenraalien aloittaman sodan uhreina. Rintamien ylitse solmittiin ajoittain epävirallisia aselepoja ja lähempääkin veljeilyä esiintyi. Sodanjohtoa molemmin puolin erityisesti huolletaan tapaus sattui jouluna 1914, jolloin osissa länsirintamaa sotilaat keräytyivät ei-kenenkään maalle toivottamaan toisilleen hyvää joulua, vaihtamaan lahjoja ja jopa pelaamaan jalkapalloa.¹¹

Passivoimisen lisäksi juoksuhaudasodan kurjuus lisäsi huolestuttavasti sotilaiden

henkistä ahdistusta. Modernin taisteluketään kammottava tyhjiys lamaannutti mieliä. Sota oli pelkkää ilmassa lentäviä ammuksia ja kauhistuttavia ääniä. Vihollisesta ei yleensä näkynyt jälkeäkään, eikä aina edes omissa kuopissaan kyhjöttävistä tovereistaakaan. Kuolema sen sijaan oli aina läsnä, sillä kaatuneita ei usein kyetty korjaamaan pois taisteluketäiltä. Sotilaat tunsivat jääneensä yksin makaaberin kuoleman keskelle, ilman toistensa turvaa näkymättömän ja sen vuoksi entistä pelottavamman vihollisen armoille.¹²

Ulkoisten olosuhteiden lisäksi sotilaiden henkistä kestävyyttä koettelivat sietämättömän pitkät taistelujaksot. Tykistökeskitykset saattoivat kestää viikkoja, ja niiden aikana etulinjan sotilaat saattoivat vain kyh-

8. Länsirintaman oloista Niall Ferguson (1999) *The Pity of War*, London: Penguin Books (1st publ. 1998), 339–346. Jonathan Glover (2001) *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*, London: Pimlico (1st ed. 1999), 156–164; Thierry Hardier & Jean-François Jagielski (2001) *Combattre et mourir pendant la Grande Guerre (1914–1925)*, Paris: Imago, 41–108. Keegan (1989) 206–239; Lewis (1998) 248–350. O'Connell (1989), 241–246 ja 254–255.

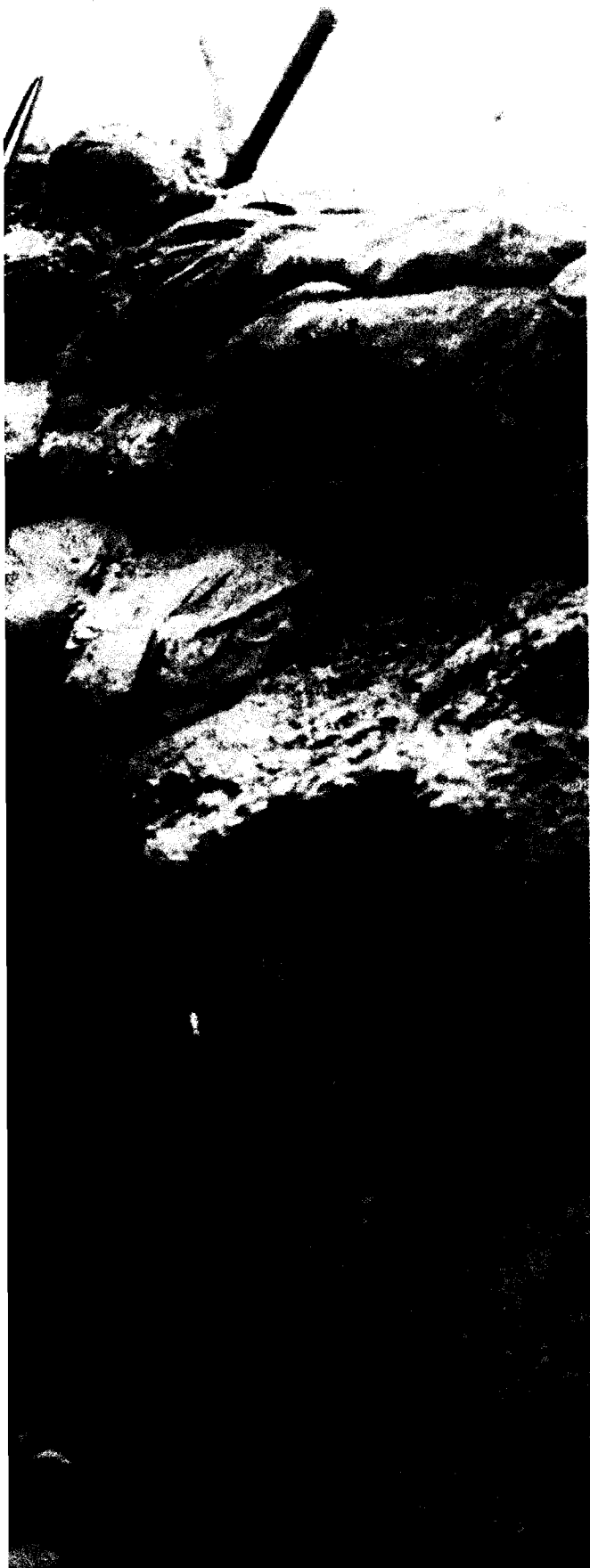
9. Stéphane Audoin-Rouzeau (1992) 'L'enfer, c'est la boue!' teoksessa (ei toim.) *14–18: Mourir pour la patrie*, Éditions du Seuil, l'Histoire, 137–148. J. M. Bourne (2000) 'A personal reflection on the two World Wars', 32–34, sekä Benjamin Ziemann & Klaus Latze (2000) 'German soldiers in victory, 1914 and 1940', 253–263, molemmat teoksessa Peter Liddle, John Bourne & Ian Whitehead (toim.) *The Great World War 1914–45. Volume I: Lightning strikes twice*, London: HarperCollins Publishers. Ferguson (1999) 339–357.

10. Charles Coste (1928a) *La Psychologie du Combat, Thèse pour le doctorat à la faculté des lettres de l'Université de Lyon*, Nancy: Impremie Berger-Levrault, 68–70. Trevor Wilson (1986) *The Myriad Faces of War. Britain and the Great War, 1914–1918*. Cambridge: Polity Press, 160–161. Ranskalaiset saattoivat olla viholliskuvansa suhteen britejä ja saksalaisia ankarampia joutuessaan sotimaan oman maansa sisällä. Becker & Audoin-Rouzeau (1995) 316–318.

11. Alain Barluet (1992) 'Les fraternisations de Noël', teoksessa (ei toim.) *14–18: Mourir pour la patrie*, Éditions du Seuil, l'Histoire, 137–148. Bourke (2000) 71, 73 ja 146–148. Ferguson (1999) 343–344. Jonathan Glover (1999) *Humanity. A Moral History of the Twentieth Century*. London: Pimlico, 159–163. Lewis (1998) 256–257. O'Connell (1989) 256. Epävirallisia jouluaselepoja esiintyi vielä myöhemminkin, joskaan ei enää samassa mittakaavassa.

12. Bourke (2000) 77. Hardier & Jagielski (2001) 127–133. Aikalaisarviosta modernin sodan vaikutuksista Émile Mayer (1917) *Autour de la Guerre Actuelle. Essai de Psychologie Militaire*, Paris: Librairie Chapelot, 154–161.

Brittisotilas vartiovuorossa uloimmassa etulinjassa ensimmäisen maailmansodan aikana. Kuva: Suomen Kuvapalvelu (Bettmann).

jöttää maanalaisissa suojissaan ja odottaa joka hetki kuolemaa. Psykkiset ongelmat yleistyivät rintaman molemmiin puolin hälyttävällä tavalla. Kymmeniä tuhansia fyysisesti vahingoittumattomia sotilaita oli siirrettävä rintaman taakse hoitoon, eikä suurta osaa heistä voinut enää palauttaa palvelukseen. Vakiintuneet käsitykset kansalais-sotilaiden uhrimielestä eivät näyttäneet enää pitävän paikkaansa. Erityistä hämmennystä aiheutti se, että henkinen luhistuminen saattoi kohdata yhtä lailla rohkeina ja tasapainoisina pidettyjä sotilaita ja että upseerit näyttivät olevan sille erityisen alttiita.¹³

Sodan analysoijat

Psykologia oli maailmansodan kynnyksellä varsin uusi tieteenala, johon harvat ammattisotilaat olivat osoittaneet mielenkiintoa. Balttisyntyinen saksalaiskenraali ja sotateoreetikko Friedrich von Bernhardt korosti koulun merkitystä tulevien sotilaiden taistelutahdon motivoimisessa. Isänmaallisen hengen iskostamisen lisäksi koulupoikien älyllisiä ja fyysisiä kykyjä tuli kehittää sotilaallisia näkökohtia ajatellen. Armeijassa alokkaille teroitettaisiin itsenäisen päätöksenteon ja vahvojen yksilöiden merkitystä. Sotakokemusten von Bernhardt uskoi vain vahvistavan sotilaita entisestään. Sota itsessään oli siis paras sotaan innoittaja, eikä suuria psyykkisiä ongelmia pitänyt näin ollen syntyä.¹⁴

Ranskalainen eversti-luutnantti Émile Mayer oli samoilla linjoilla isänmaallisen koulutuksen ja asevelvollisten luontaisen rohkeuden suhteen. Sen sijaan hän oli huolissaan modernin sodan psyykkisistä vaikutuksista sodanjohtoon. Useimpien upseerien mielestä vain aggressiivinen hyökkäys vastasi aikakauden sankari-ihannetta. Uudet aseet olivat kuitenkin tehneet sotakoulujen ylistämästä hyökkäyshengestä itsetuhoisen, ja Mayer pelkäsi tämän masentavan upseeristöä. Hänen tavoitteenaan oli uusi, puolustusta korostava taistelumoraali, ja hän korosti nykyaikaisen asemasodan vaativan itse asiassa suurempaa rohkeutta ja ankarampia uhkauksia kuin minkään aikaisemman sodan.¹⁵

Sekä von Bernhardt että Mayer korosti-

vat sosialismin universaalien kumouksellisuuden tuhoisaa vaikutusta kansalliselle yhtenäisyydelle ja taisteluhengelle. Vähemmän poliittisesta näkökulmasta aihetta lähestyi myöhemmin sotateoreetikkona mainetta kerännyt brittiläinen kapteeni J. F. C. Fuller käsikirjassaan *Training Soldiers for War* (1914). Hänen mukaansa sotilaiden taisteluvalmiutta piti motivaation sijasta yllä vaimomainen valmius totella komentoja. Sotilaskoulutuksessa opittu samojen liikeratojen jatkuva toisto teki niistä lopulta refleksinomaisia. Tällainen ehdollistaminen päti myös kokonaiseen joukko-osastoihin, joista muovautui yhteisharjoittelun avulla jonkinlainen kollektiivinen toimija.¹⁶

Yksikään näistä kolmesta teoreetikosta ei psykologisissa visioissaan esittänyt käytännössä oikeastaan juuri mitään uutta. Äkserauksen ehdollistava vaikutus oli tunnettu sotilaskouluttajien parissa vuosisatoja ja kansallisuusaate oli muodostanut pohjan alokkaiden motivoimiselle jo sukupolvien ajan. Jotkut aikakauden ajattelijoista korostivat lisäksi sodan 'ylentävää' vaikutusta rauhan ajan dekadenssiin tottuneiden kansalaisten parissa. Sotaa pidettiin vastauksena ihmisen luonnolliselle tarpeelle purkaa väkivaltaisuuttaan johonkin jaloon päämäärään. Mitään erityistä sanottavaa länsirintaman kurjuudessa elävien apaattisten sotilaiden aktivoimiseksi heilläkään ei kuitenkaan ollut.¹⁷

Varsinaisten psykologien parissa sodan käynnin psyykkiset vaikutukset olivat pitkään herättäneet vain vähän mielenkiintoa. Monet pitivät sotaa länsimaissa menneisyyden ilmiönä, johon ei kannattanut kiinnittää erityistä huomiota. Yhdysvaltalainen funktionalisti William James ei laajalti luetussa, kaksiosaisessa ja lähes puolitoistatuhatta sivua käsittävässä psykologian käsikirjassaan *The Principles of Psychology* (1891) viittaa lainkaan sodan ja väkivallan psyykkisiin vaikutuksiin.¹⁸

Maailmansodan kynnyksellä psykologitkin alkoivat innostua aiheesta. James ja hänen koulukuntansa mukaan väkivaltaisuus oli osa ihmisen itsesuojeluvaistoa, jonka alkukantaista viehätystä ei opittu sivistys voinut täysin poistaa. Brittiläissyntyinen vaimo-

toteorian kannattaja William McDougal piti sotaa ja ihmisen luontaista riidanhaluisuutta jopa luovana voimana. Hänen mukaansa tarve puolustautua toisiaan vastaan oli alkujaan pakottanut ihmisyhteisöt taipumaan sisäiseen vallanjakoon antaen samalla sysäyksen yhteiskunnalliseen kehitykseen.¹⁹

Tulkinta ihmisestä luonnostaan tappajana ei ollut kaikille mieleen. Sosiaalipsykologit halusivat nähdä sotilaat pikemminkin lähimmäistensä ja yhteisönsä puolesta uhrautujina. Ranskalainen Gustave Le Bon korosti yksilön samaistumista suurempaan joukkoon, kansakuntaan tai armeijaan. Hän julisti patriotismin jättävän viime kädessä aina pelkän itesuojeleuvaiston varjoonsa. Le Bon uskoi ihmisen sosiaalisesti sopeutuvaisena myös selviävän mitä haastavimmissa oloissa, jopa juoksuautojen liejussa, ilman sen suurempia vaikeuksia. Kuten von Bernhardi, myös Le Bon uskoi rohkeuden syntyvän osittain kokemuksesta, joten vaaratilanteet saattoivat vain kasvattaa sitä.²⁰

Sosiaalipsykologeille yhteisyys oli kuria tärkeämpää armeijaa koossa pitävä voima. Upseeri edusti sotilaille isä- joskus jopa äitihahmoa, joka piti huolta suojeleistaan. Brittiläinen Wilfred Trotter etsi ihmisen psyykkisiä juuria laumakäyttäytymisestä. Hän uskoi yksilöiden samaistuvan 'laumaansa', eli kansakuntaan tai vaikkapa armeijaan, ja muuttuvan samalla osaksi jotakin itseään mahtavampaa. Sota edusti kansakunnan kokoontumista yhteen, tilaisuutta yhteishengen kasvattamiseen ja jopa uuden, paremman yhteiskunnan luomiseen.²¹

Vielä yhden näkökulman sodan psykologiaan tarjosivat viettien merkitystä korostavat psykoanalyttikot. Siinä missä sosiaalipsykologit pitivät siviilitaustaa kansalaisotilaan taistelumotivaation ytimenä, psykoanalyttikolle se saattoikin olla osa itse ongelmaa. Siviiliyhteiskunta muovasi nuorukaisista moraaliiltaan ja asenteiltaan sopuisia tukahduttaen heidän luontaisen väkivaltaisuutensa. Sigmund Freud piti tappamista alitajuntaisesti 'luonnollisena' toimintana. Kuoleman ja kuolleiden kohtaaminen taistelukentällä aiheutti traumoja vain siksi, että

aihe oli siivottu syrjään modernista maailmasta. Kaiken kaikkiaan sota saattoi Freudin mukaan olla sotilaille jopa henkisesti tervehdyttävä kokemus.²²

Pelkureista potilaiksi

Käsite psyykkisistä vammoista oli maailmansodan syttyessä vielä uusi, eikä jälkitraumaattisia stressioireita, eli aikalaiskielenkäytössä 'kranaattikauhua', yleisesti tunnus-tettu sairaudeksi. Paniikkioireita saaneet leimattiin helposti pelkureiksi, ja heidät jopa saatettiin ampua karkureina. Aiheen arkaluontoisuutta lisäsivät kansallishenkiset näkemykset, joiden mukaan mielisairauksien yleisyys heijasti kansakunnan perinnöllistä rappiota.

13. Bourke (2000) 242–267. Myles Dungan (1997) *They Shall Grow Not Old. Irish Soldiers and the Great War*, Dublin: Four Court Press, 85–88. O'Connell (1989) 255–256. Pick (1989) 243 ja 249–250. Peräti neljännnes Iso-Britannian armeijasta sodan aikana pysyvästi kotiutetusta vapautettiin palveluksesta psyykkisten ongelmien vuoksi. Lopulta tällaisille tapauksille oli pystytettävä oma vastaanottokeskuksensa, joka nimettiin häveliäästi 'Ei-vielä-diagnosoitujen (hermot)' -osastoksi (Not Yet Diagnosed [Nervous]). Bourke (2000) 246.
14. Friedrich von Bernhardi (1923) *l'Allemagne et la Prochaine Guerre*, Lausanne & Paris: Librairie Payot et Cie, (alkuteoksesta Deutschland und der nächste Krieg, VI aufl. (1913) [erste aufl. 1911]), 172–188 ja 250–268.
15. Mayer (1917) 53–82, 94–122, 154–161 ja 209–253.
16. Bourke (2000) 85–86.
17. Pick (1996) 13–18, 68–72 ja 75–87.
18. William James (1907–1908) *The Principles of Psychology: In two volumes*, London: MacMillan and Co. (1st ed. 1891).
19. Bourke (2000) 97–98. James (1908) 409–415. William McDougall (1912) *An Introduction to Social Psychology*. London: Methuen & Co. (1st ed. 1908), 279–295. Varhaisesta sodan psykologiasta katso myös L. L. Bernard (1944) *War and its Causes*, New York: Henry Holt and Company, 273–281 ja 295–296. William McDougall (1921) *The Group Mind*, Cambridge: Cambridge University Press (1st ed. 1920), 48–61.
20. Gustave Le Bon (1916a) *Enseignements Psychologiques de la Guerre Européenne*, Paris: Ernest Flammarion, 225–241. Gustave Le Bon (1916b) *Premières Consequences de la Guerre*, Paris: Ernest Flammarion, 44–47 ja 63–76. Le Bon vaikuttaa kantaneen taistelustressin sijasta enemmänkin huolta taistelutaukojen rintamalla aiheuttamaan pitkästymiseen! Le Bon (1916b) 78–79.
21. Bourke (2000) 97–98 ja 144–145. Ferguson (1999) 347–349. W. Trotter (1919) *Instincts of the Herd in Peace and War*, New York: The MacMillan Company (1st ed. 1915), 139–155.
22. Ferguson (1999) 357–358. Pick (1996) 239–246.

Ei siis ihme, että 'kranaattikauhun' tulkittiin aluksi mielellään johtuvan pelkästään fyysisistä tekijöistä. Tykistökeskitysten kaltaisten voimakkaiden shokkien oletettiin vahingoittavan hermostoa. Kansakunnan valioita, nuoria asevelvollisia, ei näin voitu epäillä perinnöllisestä degeneraatiosta tai rodullisesta ala-arvoisuudesta. Ruumiillisen vammanhan saattoi saada kuka tahansa. Hoitokeinoina suositettiin hierontaa, ruokavaliota ja lepoa kuntoutuslaitoksissa.²³

Vähitellen kävi kuitenkin ilmi, ettei olutus fyysisestä vammautumisesta pitänyt lääketieteellisesti paikkaansa. Oireet johtuivat siis sittenkin psyykkisistä tekijöistä. Kuolemanpelon ja tappamiseen liittyvän syyllisyyden tunteen pääteltiin aiheuttavan alitajunnan ahdistusta. Kansalliseen sankarimyyttiin kasvatettu sotilas koki itsensä epäkelvoksi huomattessaan, ettei kyennytkään voittamaan pelkoaan ja uhraamaan innolla henkeään. Tappaminen puolestaan pakotti sivistyksen arvot sisäistäneen yksilön kohtaamaan väkivaltaisen minänsä. Seurauksena saattoi olla syvä järkytys ja itsensä kieltäminen. Hoitokeinoina suositettiin puheterapiaa ja potilaan suostuttelemista kohtaamaan traumansa.²⁴

Psyykkisten oireiden tehokas hoito oli armeijan etujen mukaista, mutta 'kranaattikauhun' tunnustaminen sairaudeksi myös huolestutti sotilasjohtoa. Sotilaiden pitäminen taistelukentällä on positiivisten yllykkeiden lisäksi aina vaatinut aimo annoksen fyysistä pakottamista. Karkuruudesta ja kieltäytymisistä voitiin kaikissa armeijoissa yhä rangaista kuolemalla. Minkään muun ei uskottu viime kädessä estävän välittömään kuolemanvaaraan joutuneita sotilaita pakenemasta.²⁵

Toisin kuin fyysisen shokin aiheuttamaan hermostovaurioon, 'alitajunnan neuroosien' uhreihin liittyi jälleen väistämättä myös 'pelkurin' leima. Jos 'pelkuruus' tulkittaisiin sairaudeksi, karkuruuden suitsimista pelotellun ja väkivallan avulla olisi entistä vaikeampi perustella. Lisäksi sotilaat voisivat teeskennellä neuroottisia oireita saadakseen vapautuksen rintamalta. Niinpä hoidon suunnittelussa tuli pitää huolta siitä, että se olisi mahdollisimman epämukavaa ja nöy-

ryyttävää huijareiden lannistamiseksi. Sama kohtelu koitui tietenkin myös aitojen potilaiden kohtaloksi, mutta tätä ei välttämättä pidetty kovin pahana rintamalta psyykkisistä syistä luistavia 'pelkureita' kohtaan.²⁶

Tutkiessaan potilaitaan psykologit oppivat myös paljon uutta ihmismielestä. Pelon ja syyllisyyden ohella sotilailta näytti olevan muitakin voimakkaita tunteita työstettäväksi. Maskuliininen toverihenki ja keskinäinen uhrautuvaisuus oli toki aina mielletty osaksi soturikulttuuria, mutta nyt siinä nähtiin viittauksia piilevään homoseksuaalisuuteen. Vieläkin hämmentävämpää oli havaita, että tappaminen ja muut väkivallanteot, jopa raiskaukset ja kidutus, saivat monissa aikaan voimakkaita mielihyvän tunteita.²⁷

Tämä oli todella hälyttävä huomio, eikä vähiten kyseisiä tunteita kokeneille sotilaille itselleen. Siviiliyhteiskunnan kansalaiseksi kasvatetulle asevelvolliselle tällaiset salatut ja kielletyt mielihyvän tunteet saattoivat vain pahentaa tappamiseen liittynyttä syyllisyyttä. Jotkut kokivat olevansa moraalisesti tai henkisesti sairaita. Sotilaskouluttajat ja papit tekivät parhaansa vakuuttaakseen asevelvolliset siitä, ettei sodassa tappaminen ollut syntiä eivätkä normaalit moraalisäännöt päteneet rintamalla. Kaikkiin heidän perustelunsa eivät kuitenkaan tehneet vaikutusta.²⁸

23. Bourke (2000) 250 ja 257. Pick (1996) 243 ja 249–250.

24. Bourke (2000) 250–251 ja 257. Pick (1996) 243 ja 250–257.

25. Teloitukset olivat länsirintamalla itse asiassa varsin harvinaisia. Eniten niitä tekivät britit (286 teloitusta) huolimatta siitä, että vuoteen 1916 asti heidän sotilaisensa olivat vapaaehtoisia eivätkä asevelvollisia. Ranskalaiset teloittivat omiaan jonkin verran brittejä vähemmän ja saksalaiset selvästi harvemmin. Dungan (1997) 88–94. Ferguson (1999) 346–347. Hardier & Jagielski (2001) 75–86. Pick (1996) 252.

26. Ainakin britit ja saksalaiset kokeilivat sotaneuroosien parantamisessa sähköshokkeja. Bourke (2000) 258. Ferguson (1999) 342. Pelkurin leimasta Bourke (2000) 259.

27. Bourke (2000) 13–43 ja 215–241. Ferguson (1999) 347–349 ja 358–364.

28. Kansallishengen elähdyttämät papit pitivät sotaa ristiretkenä oikean asian puolesta. Taistellessaan Jumalan nimeen sotilaat eivät olleet itse vastuussa teostaan eikä tappaminen syntiä. Bourke (2000) 151–170, 270–275, 288–293 ja 301–302. Ferguson (1999) 355–357. Glover (2001) 119–132.

Omantunnon tuskat eivät suinkaan koskeneet kaikkia, ja jotkut heittäytyivät tappajan rooliinsa liiankin innokkaasti. Psykologit havaitsivat tappamisvietin olevan niin vahva, että sotilaiden henkiset ongelmat eivät aina johtuneetkaan väkivallan käytöstä vaan sen puutteesta. Monet olivat lähteneet sotaan haaveillen vihollisen tappamisesta omin käsin. Länsirintaman asemasota ei tarjonnut tähän tarpeeksi tilaisuuksia, mistä seurasi turhautumista ja itsensä tarpeettomaksi tuntemista.²⁹

Miehen tie

Sodan psykologisointi nosti väistämättä esiin myös väkivallan yhteydet sukupuoleen ja seksuaalisuuteen.³⁰ Sotaa on perinteisesti pidetty miehisenä alueena, jossa naisilla ei ole sijaa. Osittain syy on puhtaan käytännöllinen. Sodassa on tarvittu fyysistä voimaa ja tässä suhteessa naiset ovat luonnostaan epäedullisessa asemassa. Koska yhteiskunnan tuotantoon ja ylläpitoon liittyvät toiminnot täytyy hoitaa myös sodan aikana, on vähiten taistelukelpoiset yksilöt, naiset, lapset ja vanhukset, keskitetty näihin tehtäviin. Taistelukentille on lähetetty ensi sijassa nuoria, usein naimattomia miehiä, joiden on katsottu soveltuvan sotilaan rooliin parhaiten.

Miesten määrittäminen 'luonnostaan' sutureiksi on kuitenkin synnyttänyt myös voimakkaan maskuliinisia, miehistä ylemmyyttä korostavia tunteja. Miesten on katsottu edustavan aggressiivista, dominoivaa luonteenlaatua, kun taas naiset ovat passiivisia, heikkoja ja alistuvia. Miehet ovat rohkeita, naiset pelokkaita. Lisäksi naisen roolin synnyttäjänä on väitetty tekevän hänestä käyttömän tappamiseen. Naisten tehtävänä on luoda elämää, ei tuhota sitä.³¹

Tällaiset vakiintuneet näkemykset saivat ensimmäisen maailmansodan aikoihin tukea monilta psykologeilta. Nainen ei 'neurootisuutensa' tähden kestänyt sodan henkistä painetta eikä kyennyt tappamaan yhtä helposti kuin mies, joskin hän oli valmis painostamaan miehiä sotaan perheensä ja kotinsa puolesta. Sotaneuroosien väitettiin vaivaavan erityisesti sellaisia miehiä, joissa

esiintyi 'feminiinisiä' piirteitä, kuten herkkyyttä, vastenmielisyyttä tappamista kohtaan sekä pidättyvyyttä suhteessa vastakkaiseen sukupuoleen. Parannuskeinoina suositeltiin maskuliinisuuden korostamista ja kovaa ruumiillista työtä.³²

Ranskalainen morfologia uskoi yksilöiden henkisten kykyjen heijastuvan heidän ulkoisiin piirteisiinsä. Psykologien suosituksista alokkaat jaettiin neljään somaattiseen tyyppiin, joiden perusteella määriteltiin jokaiselle parhaiten soveltuvat tehtävät. Lihaksikkaista ja kookkaista tuli hyviä rivisotilaita, kun taas pienikokoiset olivat sisukasta upseeriainesta. Pehmeän feminiinisistä ei ollut kuin huoltotehtäviin.³³

Väkivallan seksuaalinen luonne paljastui aseisiin liitetyissä tuntemuksissa. Sotilaiden havaittiin kohtelevan asettaan usein hellästi ja kutsuvan sitä feminiinisillä nimityksillä. Pistin oli ensimmäisen maailmansodan aikana jo varsin anakronistinen ase. Vain muutama promille kaatuneista kuoli pistohaavaan. Useimmat sotilaat olivat kuitenkin haluttomia luopumaan pistimestään ja sitä

29. Bourke (2000) 248–249. Käytännössä vahvin tunteiden nostaja lienee kuitenkin ollut toverin puolesta 'kostaminen'. Ferguson (1999) 362–363.

30. Katso esim. Saksassa tehtyä tutkimusta koululasten sotänäkemysistä William Stern & Otto Lipmann (toim.) (1915) *Jugendliches Seelenleben und Krieg: Materialien und Berichte. Beibefte zur Zeitschrift für angewandte Psychologie und psychologische Sammelordnung*, Leipzig (ei kustantajaa), 71–82.

31. Bourke (2000) 310–312. Pick (1996) 15–18 ja 70. Sodasta ja maskuliinisuudesta Barbara Ehrenreich (1998) *Blood Rites. Origins and history of the passions of war*, London: Virago Press (1st publ. 1997), 117–241. Klaus Theweleit (1989) *Male Fantasies. Volume 2. Male bodies: psychoanalyzing the white terror*. Minneapolis: University of Minnesota Press (alkuteos Männerphantasien julkaistu 1978).

32. Bourke (2000) 253–254, 257 ja 306–344. Ferguson (1999) 362. Wilson (1986) 155 ja 705–707. William James tosin oletti, että naiset eivät vain uskaltaneet teututtaa väkivaltaisia taipumuksiaan samassa määrin kuin miehet. James (1908) 415. Sodan henkinen 'miehisuus' voitiin viedä niin pitkälle, että sen odotettiin kokonaan syrjäyttävän yhteiskuntaa 'jäytävän' seksuaalisuuden ja muun ruumiillisen 'dekadenssin'. Samuel Hynes (1990) *A War Imagined. The First World War and English Culture*, London: The Bodley Head, 60–62. Todellisuudessa myös naiset vaativat saada osallistua sotaan. Yksistään Iso-Britannian armeijassa palveli maailmansodan aikana 80.000 naista huolto- ja tukitehtävissä. Bourke (2000) 315. Wilson (1986) 154.

33. Bourke (2000) 109–110 ja 113–115.

esiteltiin mielellään kivääriin kiinnitettynä. Myös teoreetikot korostivat pistintaistelun koulutettujen sotilaiden henkistä yliotetta niihin, jotka kammosivat ihmisen surmaamista omin käsin. Psykologeille pistimen merkitys oli kuitenkin toisaalla. Kirjeissään kotiin monet sotilaat kertoivat innostunein sanakääntein mielikuvituksellisia tarinoita siitä, kuinka he olivat surmanneet vihollisensa työntämällä pistimen tämän vatsaan. Yleensä tällaiset kirjeet osoitettiin naisille: vaimoille, tyttöystävälle, äideille ja siskoille.³⁴

Psykologia sodan palveluksessa

Uudet psykologiset tulkinnat sodan henkisistä ulottuvuuksista eivät vielä ensimmäisen maailmansodan aikana aiheuttaneet suuria muutoksia sotalaitosten toimintaan. Sosiaalipsykologit vain korostivat vallitsevan patrioottisen kasvatuksen merkitystä sotilaskoulutuksessa. Varsinkin Saksassa tähän liittyi myös preussilaisen kurinalaisuuden ylistäminen. Viholliseen kohdistetun vihan kanavoiminen kansakunnan päättäväisyyden tueksi nousi kaikkialla entistä tärkeämpään asemaan. Ahdasmielisen nationalismin elähdyttämät ihmiset osoittautuivatkin innokkaiksi uskomaan ja levittämään tarinoita vihollisen väitetyistä raa-kuuksista. Näin vahvistettiin kuvaa kansalaissotilaista puolustamassa kotia, isänmaata ja sivistystä lähes epäinhimillistä vihollista vastaan.³⁵

Pisimmälle 'vihakasvatus' vietiin Iso-Britanniassa, jossa sotilaille kehitettiin sen pohjalta kokonaan uusi koulutusmalli. Nöyryytävien ja armottomien koulutusmenetelmien avulla pyrittiin alokkaissa aiheuttamaan väkivaltaisia patoumia ja turhautumia siviilielämän 'pehmeiden' vastapainoksi. Syntynyt viha tuli sitten kohdistaa viholliseen muun muassa aggressiivisuutta korostavien pistinharjoitusten avulla. Koska sotilaat saattoivat sokean raivon vallassa olla vaarallimpia itselleen kuin viholliselleen, koulutuksessa painotettiin myös kylmäverisyyttä ja tehokkuutta.³⁶

Potilasjonojen lyhentämisessä psykologien ponnistelujen tulokset jäivät myös ra-

jallisiksi. Psykkisesti vammautuneiden osuus kaikista palveluksesta vapautetuista pysyi suurena sodan loppuun asti. Kapiointi ja karkuruus jäivät länsirintamalla pelättyä vähäisemmiksi, mutta psykkisen koulutuksen sijasta tämä näyttää ensisijaisesti johtuneen sotilaallisesta byrokraatiasta ja toimivasta huollosta. Tärkeimmät henkisen kestävyuden ylläpitäjät olivat lopulta pikemminkin fyysisiä kuin psykkisiä: lämpimät vaatteet, ruoka, lepo, vapaa-aika ja monille erityisesti alkoholi. Myös kansallishengellä, sankari-ihanteilla ja uskonnollisella hurmoksella oli toki osuutensa.³⁷

Psykologian valjastaminen sodan palvelukseen merkitsi kuitenkin uutta säröä sotalaitoksen itsenäisyydessä. Määrittelemällä 'kranaattikauhun' sairaudeksi psykologit saivat vaikutusvaltaa alueella, jonka sodanjohto olisi mielellään pitänyt täysin omissa käsissään. Kurinpito rangaistuksineen liittyi keskeisesti sotalaitoksen perinteiseen vallankäyttöön. Nyt myötätuntoiset psykologit saattoivat pelastaa potilaitaan sotaoi-

34. Bourke (2000) 45–46, 51–55, 58–61, 89–93 ja 144. Hardier & Jagielski (2001) 73–74. O'Connell (1989) 200.

35. Sotapropagandan käytöstä Bourke (2000) 228–229 ja 237. Becker & Audoin-Rousseau (1995) 287–303. Glover (1999) 174–175. Le Bon (1916a) 283–290. Gary S. Messinger (1992) *British Propaganda and the State in the First World War*. Manchester & New York: Manchester University Press, 171–84. Pick (1996) 136–164. Wilson (1986) 156 ja 182–191. Saksalaisesta vihakasvatuksesta kouluissa Bernard (1944) 297.

36. Bourke (2000) 71–72 ja 80. Asenteiden koveneminen näkyi myös sankaruuden perusteiden arvioinnissa. Brittisotilaille ei enää myönnetty mitaleja niinkään tovereidensa pelastamisesta kuin vihollisen tappamisesta. Bourke (2000) 132–133.

37. Becker & Audoin-Rousseau (1995) 318–322. Coste (1928a) 70–76. Ferguson (1999) 344–357. Hardier & Jagielski (2001) 133–135. Peräti neljää viidesosaa psykkisiä oireita kärsivistä brittisotilaita ei enää voitu palauttaa rintamille. Sodan jälkeen 65.000 brittiä sai invalidieläkettä neurootisten oireiden takia, yhdeksän prosenttia kaikista avustuksen saajista. Bourke (2000) 256 ja 341–342. Vaikka omalla maallaan taisteleville ranskalaisille karkaaminen olisikin käytännössä ollut muita helpompaa, jäi karkuruus heidän parissaan vain noin 50.000:een sotilaseen. Kaikkiaan ranskalaisia palveli sodan aikana rintamilla runsaat kahdeksan miljoonaa. Charles Coste (1928b) *La Psychologie Sociale de la Guerre. Thèse complémentaire pour le doctorat présentée à la faculté des lettres de l'Université de Lyon*, Nancy: Imprimerie Berger-Levrault, 17–19. Karkuruus alkoi yleistyä länsirintamalla vasta sodan viime vaiheessa saksalaisten parissa. Ferguson, 1999, s. 344.

keudelta lähettämällä heidät mielisairaaloihin.³⁸

'Vihakasvatuksen' myötä sotilaskouluttajatkin menettivät osan päätäntävaltaansa. Uusien koulutusmenetelmien tulosten arviointi muuttui hankalaksi ilman psykiatrian ammattisanaston hallintaa. Psykologien analyysit onnistuivat muutoinkin hämmentämään sotaväen perinteistä kuvaa itsestään. Eräiden arvioiden mukaan parhaat sotilaat olivat usein vähälahjaisia ja taipumuksiltaan rikollisia, ehkä myös homoseksuaaleja. Tämä ei todellakaan ollut se sotilaan malli, jota armeijan parissa haluttiin vaalia.³⁹

Psykologit olivat näin päässeet tunkemaan jalkansa sotalaitoksen sisään, aivan kuten kemistit ja fyysikot olivat tehneet ase- teknisen vallankumouksen ja taloustutkijat modernin sotatalouden synnyn myötä. Gustave Le Bon julisti psyykkisten tekijöiden

olevan avainasemassa kaikilla sodankäynnin aloilla, myös strategian ja sodan päämäärien suunnittelussa. Niinpä hän katsoi myös asiakseen tarjota kirjoituksissaan ohjeita siitä, kuinka poliitikkojen ja kenraalien tulisi oikein käydä sotaa. Armeija ei todellakaan ollut entisensä.⁴⁰

38. Tällä tavoin sota-oukeudelta pelastettujen joukossa oli muun muassa englantilainen runoilija Siegfried Sassoon. Kaikki lääkärit eivät toki halunneet näin menetellä ja moni asetti patriotismin potilaan edulle. Psykologit joutuivat muutoinkin joustamaan lääketieteikastaan yrittäessään ylläpitää sotilaiden taistelumoraalia tietoisena hengenvaarasta, johon nämä rintamalla joutuivat. Bourke (2000) 263–265.

39. Sotaneuroosiin taipuvaisia saatettiin pitää tovereita "sivistyneempinä". Bourke (2000) 260. Homoseksuaalisuudesta Ferguson (1999) 348–349. Sodalla oli vaikutuksensa myös psykiatriaan itseensä, sillä se auttoi psykoanalyysin tuntemuksen leviämistä lääkäreiden parissa. Pick (1996) 248–257.

40. Le Bon (1916a) 9–11 ja 244–268.

KOHTI UUTTA AUTONOMIAA?

RISTO E. J. PENTILÄ

on D.Phi., Elinkeinoelämän valtuuskunnan EVA:n johtaja.

Lehtikuva/Kimmo Mäntylä.

■ Kuinka käy Suomen itsenäisyyden unionissa, jolla on oma raha, oma keskuspankki, oma armeija ja oma perustuslaki? Onko Suomen suuren kertomuksen seuraava vaihe paluu autonomian aikaan?

J.K. Paasikivi pohti toisen maailmansodan jälkeen itsenäisyyden olemusta ja päätyi siihen, että todellinen itsenäisyys edellyttää riippumatonta ulkopoliittikkaa. Suomen ulkopoliittikka ei ollut riippumatonta, siksi Suomen itsenäisyydelläkään ei tullut isotella.

Kun Suomi liittyi Euroopan unioniin, käytiin perinpohjaista keskustelua puolueettomuuden ja EU-jäsenyyden suhteesta. Keskustelua aremmasta asiasta, itsenäisyyden ja EU-jäsenyyden suhteesta ei juuri käyty. Syykin oli selvä, aiheen penkominen olisi antanut kasvualustaa Keijo Korhosen ja kumppanien itsenäisyyslinjalle. Toinen syy keskustelun välttämiseksi oli se, että EU-jäsenyyden katsottiin vahvistavan Suomen turvallisuutta ja sitä kautta maamme itsenäisyyttä.

Ensi vuonna juhlitaan maamme unionitaipaleen ensimmäistä kymmentä vuotta. Oma käsitykseni on, että jäsenyyden saldo on ollut lähes yksinomaan positiivinen: vai-

kutusvaltamme on kasvanut, asemamme Euroopassa selkeytynyt ja kulttuurimme vahvistunut. Mutta miten on itsenäisyyden laita? Onko oikea määre Suomen statukselle itsenäinen vai autonominen?

Max Jakobson on korostanut sitä, että Suomi tuli unionin jäseneksi omasta vapaasta tahdostaan. Suurruhtinaskunnaksi päädyimme sodan seurauksena. Tämän lisäksi unionijäsenyys siunattiin kansanäänestyksellä, keisarikuntaan liittyminen oli pikemminkin ilmoitusasia – vaikka tuota ilmoitusta keisarin juhlalliseksi vakuutukseksi kutsuttiin.

Alku oli siis kovin erilainen. Muutoin yhtäläisyyksiä Keisarin ajan ja unioniajan välillä löytyy yllin kyllin: valta on kerroksellista, eri alueet ovat erilaisessa suhteessa keskukseen, alamaiset voivat vedota keskusvaltaan, jos tuntevat tullessaan huonosti kohdelluiksi omien hallitsijoidensa taholta. Unioni on taloudellinen ja poliittinen maailmanvalta. Sillä on oma raha ja nopeasti kehittyvä oma armeija. Eikä siinä vielä kaikki. Yhtäläisyyksien lisäksi on alueita, joissa unioni on 1800-luvun Venäjää integroituneempi: Suomella ei ole enää tullirajaa eikä omaa markkaa. Lippu toki on, ja valtiopäämies.

Entä perustuslaki? Eikö eurooppalainen perustuslaki sentään ole uusi ilmiö? Ei ole, väittää vanha opettajani, nykyisin Texasin yliopiston professorina toimiva, Philip Bobbitt. (Hänen kirjansa *The Shield of Achilles – War, Peace and the Course of History* on saanut innostuneen vastaanoton: sitä ovat kehuneet niin professorit kuin poliitikot. Oxfordin yliopiston kansainvälisten suhteiden professori Adam Roberts – hänkin en-

tinen opettajani – totesi kirja-arvostelussaan epäenglantilaisittain hehkuttaen: ”Haastan Sinut lukemaan kirjan ja väittämään sen jälkeen, ettei se ole rikastuttanut Sinun ymmärrystäsi”.)

Bobbittin mukaan eurooppalaisia perustuslakeja on ollut peräti neljä: Augsburgin rauhansopimus (1555), Westfalenin rauha (1648), Utrechtin rauhansopimus (1713), Wienin kongressi (1815). Nämä kaikki ovat määritelleet perustuslaillisen järjestyksen ensin valtio-kansoille (*state-nations*) ja siten kansallisvaltiolle (*nation-states*). Bobbittin skeemassa Suomen itsenäisyys ajoittuu periodiin, jota hän kutsuu nimellä pitkä sota. Pitkä sota alkoi vuonna 1914 ja päättyi vuonna 1990. Tälle aikakaudelle oli tyypillistä se, että Euroopassa ei ollut perustuslaillista järjestystä. Kansainliitto ja YK olivat toki kunnianhimoisia yrityksiä konstitutionalismin suuntaan, mutta toisin kävi. Kansainliitto ei saanut aikaan juuri mitään. Toisen maailmansodan jälkeen taas elettiin kaksinaapaisen voimatasapainon eikä perustuslaillisen järjestyksen oloissa. Oli luonnollista, että Suomi pitkän sodan kestäessä painotti itsenäisyyttä – siis sitä, että emme kuuluneet suurempaan kokonaisuuteen.

”Pitkä sota” on ohi ja Eurooppa saa viidennen perustuslain – jos ratifiointi onnistuu. Kysymys siis kuuluu onko Suomi perustuslain jälkeisessä Euroopassa autonominen, itsenäinen – tai kenties jotain muuta?

On monia asioita, jotka puoltavat autonomiatulkintaa. EU-lainsäädäntö on määrävässä asemassa Suomen lainsäädäntöön

nähdessä. Suhteet EU-maihin eivät pääministeri Vanhasen mukaan ole ulkopoliittikkaa vaan sisäpolitiikkaa. Kauppasuhteet ovat unionin käsissä. Ulkopoliittikkaa koordinoidaan EU-jäsenmaiden välillä. Yhteiset kriisinhallintajoukot on luotu. Unionilla on oma lippu. Kohta saamme unionille myös presidentin.

On kuitenkin yksi argumentti, joka tukee itsenäisyystulkintaa: Suomi pystyy vaikuttamaan paitsi unionin päätösten sisältöön myös siihen mitkä asiat tulevat unionin käsiteltäviksi ja mihin Suomi osallistuu. Tähän autonominen maa ei pysty. Suomella on siis – eurojargonilla ilmaistuna – kompetenssikompetenssia. Tästä Sprengtporten ja Armfelt eivät uskaltaneet edes unelmoida.

Itsenäisyys on kuitenkin uudenlaista. Vanhassa itsenäisyydessä keskeistä oli erottuminen, uudessa itsenäisyydessä keskeistä on kuuluminen. Mutta kuuluminenkin on uudenlaista. Autonomianaikana olimme osa. Nyt olemme jäsen. Jos Paasikivi eläisi, hän varmaan sanoisi, ettei itsenäisyydellä nytkään kannata elämöidä.

Suomen EU-jäsenyyttä on enimmäkseen tarkasteltu suhteessa 1900-lukuun. Voisi olla aika vaihtaa perspektiiviä: millaisena EU-jäsenyys näyttäytyy Suomen historian pitkässä kaaressa. Onko EU niin ainutlaatuisen kansainvälinen toimija kuin tänään väitämme? Onko Suomen asema kaikilta osin niin uusi ja erilainen kuin uskomme? Omat vastaukseni ovat vasta muotoutumassa, mutta niiden etsiminen on amatöörille jännittävää ja uusia näköaloja avartavaa.

HEIKKI YLIKANGAS

Kiista uudisasutuksesta isojaon syynä

Isojako varsinaisesti aloitettiin vuonna 1757 annetulla asetuksella. Vanhemmassa tutkimuksessa lähdettiin siitä, että kysymys oli valtiollisesta reformista jonka talonpojat pitkän hampain ja pakon edessä hyväksyivät. Uusimman ruotsalaisen tutkimuksen mukaan talonpojat suhtautuivat valtaosaltaan positiivisesti isojakoon. Selitys heidän asennoitumisensa on toistaiseksi antamatta. Avoimeksi on jäänyt, hyväksyivätkö he isojaon puolesta esitetyt yleiset perustelut vai oliko heidän menettelyynsä jokin toinen motiivi. Professori Ylikangas etsii talonpoikien myöntyväisyyden syitä perehtymällä yhteen yksityistapakukseen: isojakoon Lappuan kirkonkylässä 1760–70.

■ Isojaon on katsottu kuuluvan vapauden ajan merkittävimpiin ja kauaskantoisimpiin saavutuksiin.¹ Sen vaikutukset näkyvätkin selkeinä vielä tänä päivänä. Tähän nähden ei ole merkillistä, että jaon puolesta oli jo aikalaistasolla esittää painavia perusteita. Kaikki tärkeimmät niistä tulivat ainakin julkisuuden tasolla esille Ruotsin maanmittauskonttorin insinöörin, vuonna 1747 saman laitoksen ylitirehtööriksi nimitetyn Jacob Faggotin teoksessa vuodelta 1746 *Svenska landbrukets binder och hjälp*. Faggot lähti

siitä, että erityisesti sarkajaon tuottama monipalstaisuus ja siitä seuraava vainiopakko olivat maanviljelyn tehostamisen pahimpia esteitä. Ne oli poistettava valtiovallan aloitteesta jakotoimituksella, jossa esikuvana olisivat valtakunnassa sinänsä harvinaiset yksinäistalot. Palstojen luku olisi siis jaossa minimoitava, mieluummin vähennettävä yhteen ainoaan isoon lohkkoon (siitä nimitys isojako) tilan ympärillä. Yhteisomistus oli poistettava ja maan yksityisomistus toteutettava. Jako oli pantava toimeen, jos yksikin osakas sitä vaati (*ovillkorligt skiftesvitsord*).²

Näin Faggot. Valtiopäivät ottivat ideaan ylisummaan myönteisen kannan, mutta siihen mahdollisuuteen, että jakoon voitaisiin käydä yhden ainoan osakkaan hakemuksen perusteella, ei sentään suostuttu. Talonpojat pelkäsivät, että yhden osakkaan ratkaisulta saattaisi vahvistaa säätyhenkilöiden asemaa jaoissa, mikä vastaavasti heikentäisi talonpoikien mahdollisuutta kontrolloida jakotoimitusta alusta alkaen. Sääty suhtautui epäillen myös ajatukseen yhdestä ainoasta suuresta lohkokosta. Säädyn mielestä lohkoja tarvittiin useampia. Tämä vaatimus toteutettiin myöhemmin vuoden 1762 asetuksessa.³ Kuitenkin muissa suhteissa oli talonpoikaissäädyn asenne ehdotettuun isojakoon valtiopäivillä myönteinen.⁴

Lainsäädännössä edettiin silti aluksi sangen varovaisesti. Asetuksessa 1.3.1749 – se käsiteli ohjeita maanmittareille – tämä kohta muotoiltiin näin:

”Muutenkin tulee maanmittareiden kylissä, joissa he huomaavat sarkajaon aiheuttaneet suurta rikkonaisuutta ja johtaneen kapeisiin

kaistoihin ja paloihin, kaikella ahkeruudella ja sävyisyydellä tuoda kyläläisille esille se vahinko, joka heille tästä aiheutuu, ja mikäli kaikki osakkaat ovat siitä yksimielisiä ja siihen suostuvat, maanlaadun erojen ja hyvyyden mukaan jakaa tilukset joka talolle niin, että he voivat saada tiluksensa yhteen paikkaan, tai ainakin, mikäli osakkaat siihen tyytyvät, pitää huolta siitä, että hajautunut sarkajako (mindre Tegeskiften) voitaisiin muuttaa niin harvaksi Isojaoksi, kuin suinkin mahdollista.”⁵

Maanviljelyn tehostaminen isojaon päämotiivina

Perusteluihin sisältyi itsestään selvänä ajatus, että isojaon kautta syntyisi pysyvä omistus, sellainen, jota ei sarkajaon tapaan muuttaman vuoden väliajoin muutettaisi ja tilojen palstoja osoitettaisi jostakin toisesta osasta jakokuntaa. Isojaossa palstojen kuluihin lyötiin pysyväiset pyykkit. Pyykkien sisäpuolella oli omistajan määräysvalta vahva.

Isojaon puolesta esitetyt perusteet vaikuttavat jälkimaailman silmissä niin järkeenkäyvältä, että kuvittelee ymmärtävänsä hyvin, miksi viranomaiset uskoivat jakojen käynnistyvän pelkällä valistustyöllä. Näin ei siten tapahtunut. Hakemuksia tehtiin vuoden 1749 jälkeisinä vuosina vähän ja vielä harvempi niistä saatettiin päätökseen.⁶ Valtiopäivillä vaatimukset toimenpiteistä reformin aikaansaamiseksi jyrkentyivät. Niinpä sitten 5.4.1757 annettiin toinen asiaa koskeva asetus. Siitä tuli varsinaisesti isonjaon käynnistämisen ja yleensä jakolainsäädännön oikeudellinen perusta. Englannin aitaamislakiin viitaten todettiin asetuksessa alkajaisiksi, että

”tämä jakotapa todellakin on paras ja varmin keino maanviljelyksen edistämiseen. Sen avulla jokainen saa kaikki tiluksensa yhteen ja yhdelle paikalle hoidettavaksi, miten hän parhaiten voi ja jaksaa.”⁷

Edelleen tilojen yksityiset raiviot tuli ottaa jaossa huomioon, vaikka niitä ei olisi sisällytetty tilan verolukuun. Tämä asetuskohta aiheutti ainakin Etelä-Pohjanmaalla vahvan

kiinnostuksen niittyjen valtaamisiin kylien yhteismetsissä. Ajatuksena oli, että näin kasvatettaisiin tilojen kokoa, joka sitten otettaisiin läheisessä tulevaisuudessa odottavassa isojaossa asianmukaisesti huomioon.⁸ Tärkeintä oli kuitenkin se, että jako määrättiin toimeenpantavaksi, jos yksikin osakas sitä vaati.⁹ Tämä periaate on edelleen Suomessa pienin muutoksin voimassa ja siten radikaalisuudessaan miltei ainutlaatuinen koko Euroopassa.¹⁰ Niillä alueilla, joilla oli meneillään verollepanoja (*ref- och skatteläggningar*) ei tarvittu edes tätä yhtä hakijaa. Silloin jakoa ryhdyttiin toteuttamaan pelkästään viranomaisten päätöksellä.

Asetuksissa esitettyjen perusteluiden valossa on ilmeistä, että tärkeimpänä tavoitteena oli edistää viljelyn tehostumista paitsi palstojen vähentämisen myös ja erityisesti maan yksityisomistuksen toteuttamisen kautta. Yksityisomistuksen piti elvyttää yksityistä yritteliäisyyttä ja johtaa sitä kautta

1. Eli F. Heckscher (1949) *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa II:2*, Stockholm, 252–253.
2. Juhani Saarenheimo (2003) 'Isojako' teoksessa Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Anneli Alitalo-Mäkelä (toim.) *Suomen maatalouden historia I*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:1, Jyväskylä, 349.
3. Sekä pelloissa että niityissä sallittiin neljä palstaa. Kalle Bäck (1984) *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden. Centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringspolitiska frågor*, Stockholm, 189.
4. Valtiopäivillä 1746 edellytettiin suostumusta niiltä jakokunnan osakkailta, jotka omistivat suurimman osan jakokunnan maasta. Sakari Kuusi (1914) *Isonjaon alkuvaiheet Pohjanmaalla*, Helsinki, 50–51.
5. (1754) Förordning, angående Landmätare och deras förrättningar. Utdrag utur alle ifrån 1747 års slut utkomne Publique Handlingar ... Fierde Delen, Stockholm (jäljempänä Modée), 2853–2854.
6. Kuusi (1914)75 s; Kyösti Haataja (1949) *Maanjaot ja talojärjestelmä*, Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja B:37, Helsinki, 68.
7. (1761) Kongl. Maj:ts Kungörelse och Förordning, om hemmansägors läggande i Storskifte. Utdrag utur alla ifrån 1754 års slut utkomne Publique Handlingar ... Sjette delen, Stockholm, 4601–4603 (jäljempänä Modée).
8. Erkki Lehtinen – Ville Luho (1963) *Lapuan historia I*, Vaasa 368; Heikki Ylikangas (1989) *Tervasta teollisuuteen. Ylihärmän kehitys varhaisista ajoista nykypäiviin*, Vaasa, 51; Tuuli Ojanperä-Oksa *Niittyvaltaukset ja niittyriidat Ilmajoen pitäjässä 1962–68*, Pro gradu-tutkielma historianlaitoksella Helsingin yliopistossa 1996, passim.
9. Bäck (1984)189.
10. Ylikangas (2001) 279–294

viljantuotannon nousuun. Kysymys oli tässä valossa modernisaatiosta, jossa astuttiin aimo askel markkinatalouden suuntaan. Tällä tulkinnalla onkin varsin huomattava kannatus tutkijain keskuudessa.¹¹

Isojako merkitsikin selkeää käännettä Ruotsin valtiovallan suhtautumisessa maanomistukseen ja jako-oloihin. Pohjoismaissa niin kuin muuallakin valtiovalta pysytteli pääosin sivussa jako-oloista ja niistä aiheutuvista kiistoista aina 1700-luvun puolimaihin saakka. Se tyytyi antamaan joitakin ohjeita jakojen suorittamisesta, toimittamaan koulutettuja maanmittareita maaseudulle, vahvistamaan yksityisiä jakosopimuksia ja ratkaisemaan riitoja oikeusteitse, mutta se ei ollut suuremmissa mitassa tällä alueella aloitteellinen. Ranska teki tästä säännöstä poikkeuksen sikäli, että siellä pyrittiin 1600-luvulta lähtien suojaamaan valtiovallan toimenpitein talonpoikia suurtilojen omistajien pyrkimyksiltä saada tiluksensa erilleen vainiopakon alaisuudesta ja yhteisomistuksessa olevat maat kontrolloiinsa. Ranskalainen valtiovalta päätyi rajoituksiin torjuakseen leivottomuuksia, joita yhteismaihin kajoaminen aiheutti.¹² Vasta 1700-luvulla, erityisesti sen jälkipuoliskolla valtiovallan suhtautuminen maanjakoihin muuttui ja muuttui monissa Euroopan maissa. Tähdättiin elintarvikkeiden tuotannon lisäämiseen intensiivisen viljelyn ja raivausten laajentamisen avulla. Ruotsin vuoden 1757 isojakoasetus ei ollut täysin ainutlaatuinen sen ajan läntisessä, keskisessä ja pohjoisessa Euroopassa. Ensimmäisiä lajissaan se kyllä oli. Lauenburgissa Saksassa sai kartanonomistaja jo vuodesta 1718 lähtien tiluksensa erotettua kyläläisten palstoista ja talonpojat veloitettiin jakamaan keskenään se maa, jota he viljelivät. Englannissa ja Preussissa sovellettiin samaan aikaan kuin Ruotsissa likimain Ruotsin vuoden 1757 asetuksen sisältämiä periaatteita; yhden osakkaan anomus riitti. Schleswig-Holsteinissa johti vuodesta 1766 yhden osakkaan jakovaatimus siihen, että koko kylän tilukset mitattiin ja laadultaan arvioitiin, ei tosin vielä automaattisesti jaettu. Lähes samanveroinen asetus kuin Ruotsiin vuoden 1757 isojakoasetus säädettiin vuonna 1781 Tanskaan, jota muutenkin voi-

daan pitää Euroopan jako-olojen esikuvaamana. Tanskassa moderni maanjako oli saatettu loppuun 1830-luvulle tultaessa. – Myöhemmin yhden osakkaan ratkaisuvalltaa miltei kaikkialla heikennettiin ja siirryttiin takaisin kohden osakkaiden enemmistön ratkaisuvalltaa.¹³

Isojaon toteuttamisen alkuvaiheista

Koska Pohjanmaalla oli meneillään verollepano ja se automaattisesti käynnisti jakotoimet, tuli Pohjanmaasta yleensä ja Laihian pitäjästä, jossa jakoon ryhdyttiin ensimmäisenä, isojalon toimeenpanon laboratorio. Vuosina 1757–65 käynnistettiin vastaava jako paitsi Laihialla myös Isossakyrössä, Vähässäkyrössä, Lapualla ja Koivulahdella.¹⁴ Vuodesta 1760 lähtien ryhdyttiin jakotyöhön Hämeessä ja pian myös Uudellamaalla. Itä- ja Pohjois-Suomi jäivät toistaiseksi jaoista syrjään.¹⁵

Reformin vastaanotto oli aivan alussa heikempi kuin keskusvalta oli odottanut. Monin paikoin esiintyi eriasteista vastarintaa. Uudistuksesta ei katsottu olevan mitään

11. Vrt. Bäck (1984)188; Tuuli Ojanperä (1999) 'Maanjaot suomalaisessa historiankirjoituksessa', teoksessa Olli Rosenqvist (toim.) *Maanjaot ja maaseudun kehitys*, Selosteita ja katsauksia nro 34, Jyväskylän yliopisto, Chydenius instituutti, Kokkola, passim; Birgitta Olai (1983) *Storskifte i Ekebyborna. Storskiftet i Ekebyborna. Svensk jordbruksutveckling avspeglad i en östgöta-socken*, Uppsala, 230–321; Birgitta Olai (1987) "...till vinnande ett redigt Storskifte". *En komparativ studie av storskiftet i fem häradar*, Studia Historica Upsaliensia 145, Uppsala, 230–231. Lähemmin Ulla Rosén 'Privatendom och jordfördelning. Om agrarkapitalismens framväxt i England, Danmark och Sverige', *Scandia* 2/1991, 256 ss.

12. Vrt. Peter Blickle (1981) *Die Revolution des kleinen Mannes*, München – Wien, eri kohdin.

13. Lähemmin Ronny Pettersson (1983) *Laga skifte i Hallands län 1827–1876. Förändring mellan regeltvång och handlingsfrihet*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm, 30–35, 49 s. Vrt. myös Heikki Ylikangas (2001) 'Raja yhteiskuntarauhan edistäjänä. Oikeustieteen rajoja etsimässä', *Jublaajulkaisu Juha Toloselle 15.4.2001*, toim. Vesa Annola ja Brita Herler, Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja, Kokoomateosten sarja, juhlaajulkaisu A:9, Turku, eri kohdin.

14. Kuusi (1914)101.

15. Juhani Saarenheimo (1976) 'Isojako Hämeessä', *Hämeen historia III.2*, Hämeenlinna, 265 s.

hyötyä, päin vastoin vahinkoa.¹⁶ Laihialla käytiin oppositioon paikallisen kirkkoheran johdolla väittein, joiden mukaan palsat olivat jo riittävän suuria eikä jakoa niin ollen tarvittu. Jako oli siten vahingollinen ja jopa moraalisesti turmeleva. Viranomaiset pelästyivät ja päättivät tehdä protestojista varoittavan esimerkin. Opposition katsottiin syyllistyneen valtiolliseen rikokseen vastustamalla valtakunnan säätyjen ja Kuninkaallisen Majesteetin antamia lakeja ja määräyksiä. Niinpä kriitikkojen rankaisemiseksi ohitettiin kihlakunnanoikeus, jonka lautamiehet olisivat saattaneet osoittaa protestille ymmärtämystä, ja asia siirrettiin suoraan Turun hovioikeuden ratkaistavaksi. Hovioikeus tuomitsi kirkkoherralle tuntuvat sakot ja viranmenetyksen.¹⁷

Vastarintaa esiintyi kuitenkin myös tämän ankaran ojennuksen jälkeen.¹⁸ Isojaon vastustamisen pääsyiksi on esitetty yleistä muutosten pelkoa, jyvityksen oikeudenmukaisuuden epäilyä ja epäluuloa säätyläisten sekä kruunun todellisia aikeita kohtaan.¹⁹

Vanhempi tutkimus on kiinnittänyt päähuomion isojakoa kohtaan esiintyneeseen vastarintaan. Niinpä jako on tulkittu esivalan aikaansaamaksi pakkotoimenpiteeksi, jonka talonpojat vastahakoisesti ottivat vastaan. Vastarinnan merkitystä ei pidä kuitenkaan liioitella. Tosiasiassa se oli määrällisesti vähäistä ja uudistuksen toteuttamisen varhaiseen alkuun rajoittuvaa. On vain niin, että tiedot protesteista löytyvät lähteistä helpommin kuin tiedot tuesta tai siitä, ketkä itse asiassa hakivat jakoja. Niinpä se seikka, että suurin osa talonpojista suhtautui ilmeisen myönteisesti ja jopa aloitteellisesti isojakoon, jäi pitkään syrjään. Todellisuudessa vastarinta saattoi vain jonkin verran hidastaa isojaon liikkeelle lähtöä ja toteutustakin, mutta ratkaisevaa merkitystä sillä ei ollut.²⁰ Uudempi ruotsalainen tutkimus onkin varsin perustellusti korostanut talonpoikien myötämielisyyttä. Vaikka peruste, jonka mukaan jaon käynnistämiseen riitti yhden osakkaan hakemus, suosi kartanoita, virkatalojen haltijoita, ratsutilallisia ja ylipäättään suurten maatalojen omistajia, myös tavalliset talonpojat suhtautuivat isojakoon voittopuolisesti positiivisesti ja jopa

aloitteellisesti.²¹ Tuorein suomalaistutkimus on asettunut samalle kannalle.²²

Itse asiassa liikkeelle lähdettyään isojako eteni ällistyttävän ripeästi.²³ Vuosisadan loppua kohden vauhti edelleen kiihtyi, Suomessa erityisesti kaikissa läntisissä ja eteläisissä lääneissä.²⁴ Yksityisten esimerkkitausten valossa juuri isojako vietiin läpi nopeasti ja kivuttomasti; myöhemmistä isojaon järjestelyistä ja uusjaosta tuli paljon vaikeampia ja pitkäkestoisempia prosesseja.²⁵

Jaot eivät johtaneet siihen, mihin reformin nimi viittasi: yhteen suureen lohkoon. Palstojen määrä väheni monin paikoin Ruotsissa vain vajaalla puolella, joten monipalstaisuuden haitat ja vainiopakko eivät poistuneet.²⁶ Suomessa oli menestys ehkä jonkin verran parempi. Perusteellisimman suomalaistutkimuksen mukaan vainiopakko jäi voimaan 20 kylässä 46 kylää käsittävässä tutkimuksessa.²⁷ Faggotin tärkein peruste jaoille toteutui siis vain vaillinaisesti.²⁸ Kuvaavaa on, että vuoden 1742 kyläjärjestyssuositus, jota sovellettiin Suomessa erityisesti Pohjanmaalla ja jonka tavoitteena oli tiluskaannuksen aiheuttamien haittojen pienentäminen, otettiin pääsääntöisesti käyttöön vasta isonjaon tultua toteutetuksi.²⁹

Mistä siis myötämielisyyttä jakoon kumpuusi? Oliko talonpojilla todella tähtäimessään pyrkimys sellaiseen viljelyn tehostamiseen, jota Jacob Faggot ja hänen ideointiaan seu-

16. Saarenheimo (1976)266–267; Saarenheimo (2003) 350–353.

17. Kuusi (1914)85–86; Aulis Jussi Alanen (1949) *Etelä-Pohjanmaan historia IV:2*, Vaasa, 24.

18. Lehtinen – Luho (1963)366–367; Reino Kallio (1982) *Pohjanmaan suomenkielisten kyltien olierman-nihallinto*, Studia Historica Jyväskylänensia 23, Jyväskylä, 28–29, 63.

19. Saarenheimo (2003)350.

20. Saarenheimo (1976)267.

21. Olai (1983)227–228; Olai (1987) 108–110; Bäck (1985) 215 s.

22. Ojanperä (1999) 13, 24, viite 8.

23. Vrt. (1983) *Maanmittaus Suomessa 1633–1683*, Helsinki, 26–29; Pettersson (1983) 58, 60.

24. Heckscher (1949) 253–255.

25. Ylikangas (1989)201 s.

26. Heckscher (1949)256.

27. Saarenheimo (2003) 357.

28. Kuusi (1914)48–49.

29. Kallio (1982)62 ja eri kohdin.

raavat asetukset ajoivat takaa? Tutkimuksessa ei ole voitu todeta isojaon aiheuttaneen selkeää satotulosten kasvua tai raivausten lisääntymistä.³⁰ Pelkkä yksityisomistus ei siis riittänyt korvaamaan tiedon ja työvoiman puutetta tai eliminoimaan sitä vissinlaista etua, jonka vainiopakko talkoomuotoisena viljelymuotona toi jakokunnan heikoimmille – ja miksei laiskimmillekin – osakkaille. Monipalstaisuus pakotti viljelemään koko jakokuntaa

”koko kylän voimalla aivan kuin yhtenä talona ja aivan samalla lailla (...) Kullakin oli samana vuonna kesantonsa samassa vainiossa ja samaan aikaan ne kynnettiin ja kylvettiin (...) Hetkellensä heinänteko, ajallansa aidanpano.”³¹

Isojaon innokkaimmat puolestapuhujat tähdensivät tosin tähdentämistä päästyäänkin sitä haittaa, minkä laiskat ja saamattomat viljelijät vainiopakon kautta aiheuttivat yritteliäämmille osakkaille. Sitä etua, minkä vainopakko toi kehoimmille viljelijöille, he eivät noteeranneet. Tuskinpa kuitenkaan yhteisviljelyä toteutettiin kyvyttömimpien viljelijäin asettamin ehdoin.

Se seikka, että isojako ei riittänyt nostamaan satoja, ei ole kummastuttavaa. ”Olisi tarvittu uudenlaista tietämystä ja uudenlaista tekniikkaa, mutta nämä edellytykset puutuivat toistaiseksi”, kirjoittaa Juhani Saarenheimo sangen perustellusti.³² Ennen koneitten aikakautta tehon lisääminen oli kiinni ihmistyövoimasta. Työvoiman määrää oli siis ennen muuta kasvatettava, jotta maatalouden tuotto nousisi.

Mutta takaisin kysymykseen, mistä talonpoikien myötämielisyys isojakoa kohtaan oikein saa selityksensä. Vastaaminen ei ole helppoa, koska isojaon tutkimus on jäänyt etenkin Suomessa suhteellisen vähäiseksi. Viimeksi tämän todennut Tuuli Ojanperä on tähdentänyt, että isonjaon tutkimuksessa tarvittaisiin tässä vaiheessa myös ja ehkä erityisesti paikallisia syväluotauksia.³³ Seuraavassa käsitellään alkuperäislähtein erästä yksityistapausta, joka tuo osaltaan lisävalaisua niin talonpoikien suhtautumiseen isojakoon kuin isonjaon toimeenpanon syi-

hinkin valtakunnallisen päätöksenteon tasolla. Kyse on Lapuan suurpitäjässä 1760-luvulla toteutetusta isojaosta ja samaan aikaan vireille pannuista hankkeista perustaa uudistiloja pitäjään. Uudistilashankkeet johtivat oikeudellisiin konflikteihin, jotka johtivat paikallistasolta lääninkanslian kautta kamarikollegioon Tukholmassa ja joskus aina kuninkaaseen saakka. Niiden tiimoilta käyvät osapuolten asenteet ja motiivit melko seikkaperäisesti ilmi.

Haarakankaan uudistilan perustaminen

Erkki Juhanpoika Kalliokoski syntyi Lapuan hallintopitäjän Kauhavan (nykyään pitäjä) kylässä 1730. Hänestä tuli aikanaan kotivävy Yli-Kalliokosken taloon – siitä ”sukunimi” Kalliokoski. Vävyille ei osuutta taloon herunut, joten Erkki Juhanpojan piti katsella itselleen elanto muualta. Vävyt näkyvät kaikkialla saaneen huonomman aseman kuin talojen pojat, nimenomaan vanhimmat pojat.

Niinpä Erkki Juhanpoika kulki yli Lapuanjoen ja poikki sitä reunustavan laajan tulvanalaisen rämeikön etsien kuivempaa paikkaa. Se löytyi parin kilometrin etäisyydellä joesta Lapuan kirkonkylän pyykkien sisällä. Paikka sijaitsi lähellä kahden puron (luoman) risteystä ja sai sen vuoksi Kalliokoskelta nimen Haarakangas (nykyään Kangas Ylihärman pitäjässä). Kankaalla ei lähinaapureista ollut pelkoa. Lapuan kirkonkylään niin ikään lasketun, nykyisen Hellanmaan kylän etelärajoilla tosin sijaitsi Hangasmaan vuonna 1752³⁴ ja Kankaalta viisi kilometriä pohjoiseen Ahomäen vuonna 1763 perustettu uudistila.³⁵ Näiden uudisasutusten välillä oli pelkkää metsää ja suota noin 15 kilometriä, joten oli vaikea uskoa, ettei niiden keskivaiheille mahtuisi yhtä samanlaista asumusta.

Hakemuksessaan lääninhallitukselle Erkki Juhanpoika ilmoitti aikomansa uudistilan paikan sijaitsevan ”yleisellä ulkomaalla” (*allmän utmark*) noin 15 kilometrin etäisyydellä Lapuan kirkonkylästä ja olevan kelvollinen pellon ja niityn raivaukseen. Termi ”yleinen ulkoma” tarkoitti sitä, että alue ei kuulunut Lapuan kirkonkylän talo-

jen tiluksiin ja että se näin ollen olisi luonteeltaan kruununmaata, josta päätti valtiovallan edustaja eli maaherra. Hakija näkyy näin olleen hyvin tietoinen kylien ulkomaiden omistuksen kiistanalaisuudesta. Normaalia virkamenettelyä seuraten maaherra Lorentz Johan Göös määräsi Lapuan käräjät tarkastamaan alueen, minkä jälkeen hän ratkaisisi anomuksen kohtalon.

Määrätty tarkastus eli syyni tehtiin 25.9.1766. Tutkinnan suoritti Lapuan nimismies Martin Holm kahden lautamiehen avustamana. Tarkastuslausunnosta kävi ilmi, että peloksi kelpaavaa maata oli mitattu hakijalle kuusi tynnyrialaa ja niittyä 39 häkin edestä. Hirsimetsää oli ympäristössä riittävästi käytettäväksi rakentamiseen, tuohien hankkimiseen ja muihin taloustarpeisiin. Mikäli maaherra hyväksyisi hakemuksen, tila tarvitsisi 25 vapaavuotta. Verovapauden päätyttyä tilaa tulisi verottaa 1/6 manttaalina tilana.

Vallitseva käytäntö oli sellainen, että maaherran määräämä syyni oli pantava toimeen ja siinä tuli käsitellä juuri ne asiat, jotka tässäkin tapauksessa kirjattiin. Se ei kuitenkaan tarkoittanut, että synnimiehet tai paikalliset asukkaat ylipäätään olisivat hyväksyneet anottu uudistilän perustamisen. Niin ei ollut laita tässäkin tapauksessa. Paikallisen väen kanta kävi selkeänä esille, kun tarkastuslausunto käsiteltiin Lapuan käräjillä maaliskuussa 1767. Virallisen lausunnon lukemisen jälkeen Lapuan kirkonkylän maanomistajat esittivät oikeudelle jo itse syynitoimituksessa ilmoittamansa vastalauseen. Kriitikot lähtivät liikkeelle väitteestä, jonka mukaan kyseessä oli Lapuan kirkonkylän ulkomaa – ei siis mikään yleinen ulkomaa. Isännät korostivat omistajansuojan ehdotonta loukkaamattomuutta rajapyykein merkityn ja muiden tiluksista siten erotetun alueen – siis kylänsä rajojen – sisällä. ”Esivalta oli kieltänyt” uudistilojen tulo tällaisille alueille. Lapualla vuonna 1760 kokoustanut ja isojakoa kaikin tavoin edesajanut ja johtanut valtakunnan talusdeputaatio oli vakuuttanut, ettei jaon kestäessä uudisasutushakemuksia hyväksyttäisi.³⁶ Myös tarkoituksenmukaisuussyihin vedottiin.³⁷ Lapuan kirkonkylän asukkaat kat-

soivat Erkki Juhanpojan kaavaileman alueen sijaitsevan liian lähellä muuta asutusta ja pakottavan niittyjen omistajat vähintään peninkulman mittaisiin aitaamisiin.³⁸

Kaikesta näki, että lapualaisten tarkoituksena oli tehdä Erkki Juhanpoika Kalliokoskesta varoittava ennakkotapaus, jonka kohtalo karkottaisi muut vastaavat yrittäjät heidän mailtaan. Erkki Juhanpoika ei näet ollut yksin sillä asialla, jolla oli. Tuomas Lilja-niminen entinen sotilas oli Erkki Juhanpojan esimerkin innoittamana tai mahdollisesti jo ennen tätä lähtenyt hakemaan uudistilän perustamislupaa Karhunvuorensyrjä-nimiseen paikkaan. Se sijaitsi kilometrin etäisyydellä Kalliokosken valitsemasta paikasta nykyisen Lapuan Hellanmaan kylän alueella.³⁹ Myös sitä hanketta vastaan lapualaiset iskivät lujasti ja sillä kertaa menestyksellä. Maaherra eväsi päätöksellään 12.2.1767 Liljalta perustamisluvan. Perusteena oli se, että Lapuan kirkonkylässä ei ollut isännätöntä maata, kaikki oli pantu verolle metsiä myöten ja vielä veroa metsän perusteella korottaen. Vihdoin isojako oli edelleen yhteismaiden (*utmarken*) osalta meneillään. Yhteismaata (*samfällighet*) muiden kylien kanssa ei ollut.⁴⁰

Käräjäkäsitteilyn jälkeen jäätiin odottamaan lääninhallituksen päätöstä Haarakankaan uudistilasta. Päätös, joka tehtiin 2.6.1767, petti lapualaisten toiveet. Maaherran

30. Ojanperä (1999)15; Saarenheimo (1976) 277–287; Arvo M. Soininen (1974) *Vanha maataloutemme*, Suomen Historiallisen Seuran tutkimuksia 96, Helsinki, 317; Jöran Hoppe (1997) 'Jordskiftena och den agrara utvecklingen', *Agrarhistoria*, toim. Bengt M. P. Larsson – Mats Morell – Janken Myrdal, Stockholm, 256.

31. Ylikangas (1989) 218.

32. Saarenheimo (2003) 363.

33. Ojanperä (1999) 25.

34. Asia käy ilmi niityriidasta vuodelta 1775. Lapuan käräjät alkaen 13.3.1775, & 21. Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta KO a 100, f. 364 f. KA.

35. Ylikangas (1989) 90.

36. Vrt. Lehtinen – Luho (1963) 367–368. Deputaatioista ks. Haataja (1949)68.

37. Muut perusteet on nähtävissä maanjako-oikeuden tuomiossa vuodelta 1769. Kankaan kyläarkisto. VMA.

38. Lapuan käräjät alkaen 6.3.1767 § 25. Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta KO a 90, f. 238v–239.

39. Lilja oli vanha sotilassuku Lapualla. Lehtinen – Luho (1963) 498.

40. Lapuan käräjät 16.11.1773 & 156. Ilmoitusasiat. Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta 1773, f. 156 f. VMA

ratkaisu soti kaiken lisäksi jyrkästi niitä argumentteja vastaan, joilla sotilas Tuomas Liljan hakemus oli torjuttu – ja saman viranomaisen toimesta. Maaherra antoi Erkki Juhanpoika Kalliokoskelle asutusluvan Haarakankaan uudistilalla tukien kantansa siihen tosiasiaan, että paikka sijaitisi noin kahden peninkulman etäisyydellä kirkonkylästä ja että alueella oli kelvollista maata pellon ja niityn raivaukseen. Aitaamisista, joista lapualaiset olivat painokkaasti valittaneet, piti jokaisen maanomistajan kyläjärjestyksen mukaan itse huolehtia. Päätöksessä myönnettiin, että kuninkaan painettu kirje 18.2.1757 maaherroille kielsi torppien ja uudistilojen perustamisen tilojen merkityille ja pyykitetyille tiluksille, mutta maaherra Lorenz Göös ohitti tämän asetuksen samoin kuin viittauksen talousdeputaation vakuutuksiin jakoa alettaessa epäselvin ja hämärin sanankääntein. Ilmeisesti hän tarkoitti todeta, että Lapuan kirkonkylän tilojen pyykein merkityt tilukset eivät ulottuneet Kankaalle saakka. Niinpä hakija sai toivomansa perustamisluvan ja 25 vapaavuotta.⁴¹

Mainittu kuninkaallinen, 18.2.1757 annettu kirje maaherroille – kirje on avain isonjaon problematiikkaan – todellakin sisältää kiellon sallia torppien tai uudistilojen perustamista vero- ja kruununtilojen mailla tai rälssimaalle ilman omistajan lupaa. Erityisesti 1760- ja 1770-lukujen Lapuan hallintopitäjän tuomiokirjoista löytyy massoittain prosesseja, joissa kyläläiset puolustautuivat maaherrojen tukemaa uudisasukkaiden tuloa vastaan vetoamalla juuri tähän asetukseen. Kirjeessä kuitenkin painokkaasti muistutetaan vuoden 1743 valtiopäiväkäsittelyihin viitaten, että valtakunnan säätyjen tarkoitus ei ole ollut muu kuin lisätä viljelyä ja väkilukua (*landet måtte blifwa upodlat och Folck-nummern ökas*). Siinä on siis tiivistäen ilmaistu hallituksen keskeiset tavoitteet: raivausten ja väkiluvun lisääminen, mikä kannattaa panna erityisesti merkille. Edelleen vakuutetaan, että omistajat

”saavat vapauden ja oikeuden etusijalla ennen vieraita ottaa ylös ja perustaa tilojen yksityisille palstoille ja ulkomaille torppia ja uudisasutuksia lapsilleen ja sukulaisilleen.”

Tarkkaankin tekstiä tulkiten omistajat saivat kyseisessä asetuksessa ainakin etuoikeuden asuttaa tiluksensa ja ”tilojen ulkomaat”, mikä ilmaisu oli kovin hämärä. Ulkomaat olivat kylien, ei tilojen ulkomaita.⁴² Kylän ulkomaalla (*byns utmark*) tarkoitettiin aluetta, joka jäi kylänrajan ja niitty- sekä peltoalueen väliin ja jossa ei ollut tiloja toisistaan erottavia rajamerkkejä.

Maaherra Lorenz Göös ratkaisut Karhunvuorensyrjää ja Haarakangasta koskevien anomusten osalta olivat jyrkän ristiriitaisia, suorastaan vastakkaisia niin sisällöltään kuin perusteiltaan. Miksi niin tapahtui, jää hämärän peittoon. Epävarma perimätieto viittaa lahjontaan,⁴³ mikä ei ole ollut huomioon ottaen kokonaan pois suljettua.⁴⁴ Asiakirjoista ei kuitenkaan löydy minkäänlaista viitettä lahjonnasta.

Tappion kokeneet lapualaiset eivät vielä laskeneet aseitaan. Päin vastoin, Lapuanjoen varressa alkoi kyteä kansanliikkeen poikainen. Yllättäen avautui oivallinen kanava kohoavien paineiden purkamiselle. Menestys lääninhallituksessa rohkaisi Erkki Juhanpojan, jota nyt kutsuttiin Haarakankaaksi, ei enää Kalliokoskeksi, kääntymään uudestaan (5.10.1767) maaherran puoleen ja anomaan, että tilalle osoitettaisiin tarpeellinen metsä Lapualla meneillään olevassa isojaossa. Maaherra suhtautui anomukseen suopeasti, mutta ei voinut sitä itse toteuttaa. Hän käski Erkki Juhanpojan kääntymään hakemuksineen Lapualla toimivan, isojakoon liittyvän, juuri perustetun maanjako-oikeuden puoleen.

Erkki Juhanpoika teki työtä käskettyä. Hän esitti 1.6.1768 anomuksen mainitulle elimelle ja pyysi sitä osoittamaan tilalleen metsäalueen. Lapualta ei kuitenkaan kuulunut kuukausiin yhtään mitään. Erkki Juhanpoika yritti ottaa viivytyksestä selvää mutta sai kummallisia vältteleviä vastauksia. Myöhemmin kyseisen oikeusistuimen oudot perusteet viivytykselle tulivat ilmi. Lapualaiset halusivat yhteistoiminnassa maanjako-oikeuden, nimismiehen ja läänin maanmittarin kanssa lykätä anomuksen käsittelyä siihen saakka, kunnes Lapuan isojako olisi ehditty viedä metsänjakoihin asti. Silloin olisivat palstojen nurkissa pyykit torjumassa ulkopuolisten aikeita.⁴⁵

Erkki Juhanpoika Haarakankaan metsää koskevan uudistetun anomuksen käsittelyyn päästiin vasta 27.9.1769 eli runsas vuosi sen jälkeen, kun hän oli tehnyt asiasta ensimmäisen esityksen. Nyt käsittely sujui nopeasti ja tehokkaasti. Vaikka oikeuden olisi pitänyt rajoittua vain lisämetsän osoittamista koskevaan anomukseen, se vedoten kuninkaan 2.12.1766 antamiin ohjeisiin maanjako-oikeuksille Pohjanmaalla sivuutti maaherran jo lainvoiman saaneen perustamislupaa ja iski itse pääongelmaan, siihen, voitaisiinko Haarakankaan uudistila ylipäätään sallia vaiko ei. Lapuan kirkonkylän isännät ja heihin liittyen Yli- ja Ala-Nurmon kylien talojen haltijat asettuivat kielteisen vastauksen kannalle vedoten asetukseen 18.2.1757 ja kamarikollegion kirjeseen maaherroille 14.2.1766 sekä isojaon alkamiseen ennen kuin Erkki Juhanpoika anoi uudistilan perustamislupaa. He lähtivät siitä, että laki yksiselitteisesti kielsi uudisasutuksen tilojen pyykitetyillä ja toisistaan erotetuilla veromailla. Tämä oli taattu ja vakuutettu heille, kun valtakunnan talousdeputaatio – taas palattiin tähän – järjesti kokouksen Lapualla kesäkuussa 1760 ja siinä julkaisi metodit isojaolle, johon heti sen jälkeen ryhdyttiin Lapuan kirkonkylän peltojen ja niittyjen osalta. Metsän jakamisperusteista oli pidetty ensimmäinen neuvottelu maanmittarin läsnäollessa marraskuussa 1763. Uudistiloja ei tullut muutenkaan sallia niin kauan kuin jako jatkui. Näiden lainkohtien ja päätösten he uskoivat antavan heille mitä vahvimman lainsuojan vieraitten tunkeutumista vastaan heidän mailleen (*de trodde utgöra det kraftigaste beskydsbref för alt intrång af främmande på theas tillhörigheter.*)

Maanjako-oikeus, joka koostui puheenjohtajasta ja kutakin neljää säätyä edustavasta jäsenestä – kukaan heistä ei ollut juristi⁴⁶ – asettui täysin talonpoikien kannalle. Tuomiossa viitattiin painokkaasti asetukseen 18.2.1757 ja varsinaiseen isojakoasetukseen 4.5.1757 tähdentäen, että näissä säädetty omistajan suoja ei koskaan toteutuisi, jos uudisasutus noin vain sallittaisiin (*bwilket höga förordnande alldrig kunde komma till fullbordan, om nybyggen utan*

återvändo skulle tillstädjas). Maanjako-oikeus siis kumosi Erkki Juhanpojalle myönnetyn perustamislupaa. Erkki Juhanpoika velvoitettiin saattamaan maanjako-oikeuden päätös lääninhallituksen tietoon.⁴⁷

Oikeuden päätös johti kolkkoon seuraamukseen. Talonpojat tulksitsivat sen niin, että uudisasutus voitiin hävittää. Joukko lapualaisia riipoi alas Erkki Juhanpojan asuinrakennuksen ja vieläpä hänen pystyttämässä navetankin hirret ja kuljetti ne Lapualle. Tuhotyön tavoite oli selvä. Paikalle ei pitänyt enää ikinä nousta uutta uhkaa. Haarakangas on merkitty kirkollisissa lähteissä autioksi vuosien 1772 ja 1773 osalta.

Erkki Juhanpoika ei näiden kokemusten jälkeenkään luovuttanut. Hän vetosi Tukholmassa toimivaan kamarikollegioon, joka oli ylin hallinnollinen tuomioistuimien heti kuninkaan hallitseman oikeusrevision jälkeen. Ratkaisu tuli vasta lopulla vuoden 1771, tarkemmin sanottuna 3.12.1771. Kamarikollegio kumosi maanjako-oikeuden päätöksen. Tuomiossa todettiin, että paikka oli aivan riittävän etäällä Lapuan kirkonkylän keskustasta. Sitä paitsi paikallisen maanjako-oikeuden ei kuulunut kumota läänin maaherran päätöksiä tai tehdä niihin muutoksia varsinkaan sen jälkeen, kun ne olivat saaneet lainvoiman. Rivien välistä erottuu korkean virasto närkästys siitä, että jokin maallikoiden dominoima tilapäinen tuomioistuin uskaltanut ylipäätään muuttamaan paikallisen kruunun edustajan, maaherran, päätöksiä. Sellaiseen sillä ei ollut valtaa. Hakija Erkki Juhanpoika sai luvan jatkaa maaherran 2.6.1767 myöntämää uudistilan (1/6 mant-

41. Maaherra L.J. Göösin päätös ei ole säilynyt alkuperäisenä Vaasan vuonna 1852 tapahtuneen paljon vuoksi, mutta sen sisältö referoidaan maanjako-oikeuden 27.9.1769 antamassa päätöksessä, joka sisältyy Kankaan kyläarkiston kokoelmaan. VMA.

42. (1761) Modée IV, Stockholm, 4590–4591.

43. Samuli Paulaharju (1947) *Härmän aukeilta*, kolmas painos, Porvoo, 19.

44. Alanen (1948)44–46.

45. Maanjako-oikeuden päätös 27.9.1769 Kankaan kyläarkistossa. VMA.

46. Maanmittaus Suomessa 1633–1983, 22–23, 25. Maanjako-oikeuden puheenjohtajalta alettiin edellyttää tuomarin pätevyyttä vasta vuodesta 1775. Alanen (1948)22, 33, 35–36, 40.

47. Kankaan kyläarkisto. VMA.

taalia) viljelyä ”Haarakankaan metsämaala”. Vapaavuotia tuli alkuperäinen määrä eli 25. Maaherra velvoitettiin huolehtimaan siitä, että hakijalle synnäytettäisiin tarpeellinen metsä siihen saakka, kunnes lopullisesti ratkaistaisiin, missä määrin kirkonkylä ja useat Haarakankaaseen rajoittuvat kylät tulevat säilyttämään ne ”melkoiset metsävarat” (*ansenliga skogsrymder*), jotka maanjako-oikeus oli niille osoittanut. Siinä huomautus tilallisten ylenmääräisestä suosimisesta ja vihje siitä, että kamarikollegion juristit olivat kyllä oivaltaneet, minkä vuoksi maanjako-oikeus oli ratkaisuaan viivyttänyt. Päätökseen liitettiin kuninkaalle kuuden kuukauden sisällä tehtävä valitusosoitus.⁴⁸

Lapualaisia asian saama uusi käänne suorastaan vimmastutti. Heidän katsannossaan se merkitsi ovien avaamista uudisasukkaille, jotka leikkaisivat kärkiosat heidän joesta ulospäin puskeutuvista omistuksistaan. Sitä paitsi he katsoivat kärsineensä vääryyttä. Isojako oli ajettu pitäjässä läpi nimenomaan sillä vakuutuksella, että se toteutuneena suojaisi heidät uudisasukkaiden tulvalta. Niinpä lapualaiset tarrautuivat päätöksen valitusosoitukseen ja lähtivät massiiviseen manööveriin. He hankkivat taakseen koko Lapuanjoen länsipuolen asujaimiston Yli- ja Alanurmon kyliä myöten, ottivat jäljennöksen sotamies Tuomas Liljan anomukseen annetusta maaherran päätöksestä, joka täsmälleen tuki heidän tulkintaansa, ja laativat kirpeän kirjelmän kuninkaalle, juuri valtaistuimelle astuneelle Kustaa III:lle. Siinä he pyysivät samoin perustein kuin paikallisissa oikeuksissa hanketta vastustaessaan uudisasutusluvan kumoamista ja maanjako-oikeuden päätöksen vahvistamista.

Kamarikollegio antoi tällä välin uuden näytteen linjastaan. Haarakankaan menestyksen innoittamana oli Jaakko Hejduk-niminen sotilas anonut 1767 uudistilaoikeuksia noin kilometrin etäisyydellä Haarakankaasta pohjoiseen, Naarasluoman kylän alueella sijaitsevalle Ikola-nimiselle uudistilalle. Naarasluoman kylä vastusti hanketta jyrkästi ja maaherra torjuikin eräiden vaiheiden jälkeen (12.12.1770) Hejdukin anomuksen. Hejduk lähti Erkki Kalliokosken

esimerkkiä seuraten valittamaan päätöksestä kamarikollegioon, joka ratkaisullaan 14.12.1772 hyväksyi anomuksen ja salli siis tilan perustamisen. Päätöksestä ei valitettu kuninkaalle, joten se jäi voimaan.⁴⁹

Epävarmuus Haarakankaan kohtalosta jatkui aina huhtikuulle 1773 saakka. Sitten kamarikollegion päätöksen kuningas Kustaa III:n asema oli muuttunut niin, että hänestä oli vuonna 1772 tullut laajoin valtaoikeuksin varustettu hallitsija, ei tosin vielä lähellekään itsevaltiias, mutta varsin vahva mahtitekijä kuitenkin. Vapaudenajan hallitusmuoto oli kumottu ja vuoden 1772 hallitusmuoto saatettu voimaan. Hallitsija seurasi kuitenkin täydellisesti kamarikollegion viitoittamaa linjaa. Kuningas Kustaa III vahvisti 26.4.1773 kamarikollegion päätöksen. Haarakangas siis pysyi kruunun uudistilana.⁵⁰

Hellanmaan uudistilan perustaminen

Kuninkaan päätöksen tultua tiedoksi, kävi juuri niin kuin lapualaiset olivat pelänneet. Erkki Juhanpojan menestys rohkaisi eräitä muitakin koettelemaan onneaan samalla pelikentällä. Elokuussa 1773, kolmisen kuukautta kuninkaan päätöksen jälkeen, Lapuan käräjien ratkaistavaksi tuotiin Lapuan Hellanmaata koskeva uudistilahakemus. Kyse oli edellä mainitun sotilas Tuomas Liljan pojasta Antti Tuomaanpojasta. Tämä haki uudistilan oikeuksia isänsä Tuomas Liljan hallitsemalle torpalle. Tuomas Lilja oli sen jälkeen, kun hänen aikomuksensa perustaa Karhunvuorensyrjä-niminen uudistila oli lääninhallituksen päätöksellä vuonna 1767 torjuttu, tyytynyt tekemään Lapuan kirkonkylän talollisen Juha Hantulan kanssa torpankontrahdin Hellanmaanluhdaksi kutsutusta alueesta. Sopimus oli allekirjoitettu 7.2.1770, joten alue oli silloin jo jaettu ja Juha Hantula saattoi disponoida sitä omana omistuksenaan.

Hakemuksen johdosta pidettiin Hellanmaassa maaherran 12.9.1773 määräämä syyntä lokakuun neljäntenä samana vuonna. Torpan lähimmästä ympäristöstä mitattiin 2 1/2 tynnyrialaa jo valmista peltoa. Tar-

kastettava alue oli huomattavasti suurempi. Jo tarkastuksessa Antti Lilja, jota isännät kutsuivat rengiksi, törmäsi Lapuan tilallisten tyylyyn ja jos mahdollista vielä kovempaan vastarintaan kuin Erkki Haarakangas ja Jaakko Hejdkuk aikaisemmin. Talokkaat esittivät tarkastuksessa kirpein sanankääntein ja erikseen 17.8.1773 laaditulla kirjelmällä ankaran protestin hanketta vastaan ilmoittaen, että heitä tuki koko joen länsipuolen talollisväestö kirkonkylästä Yli- ja Alanurmon kyliin saakka. Kirjeessä todettiin, että luottaen useisiin kuninkaallisiin asetuksiin, joissa tähdennettiin isonjaon hyötyä, he olivat lähteneet siihen mukaan ja tulleet suuria kustannuksia uhraten jo vuonna 1769 niin pitkälle, että tilukset ulkomaista myöten oli saatu jaetuksi ja laillisiin pyykeihin toisistaan erotetuksi. Paikallinen maanjako-oikeus oli vahvistanut metsämaiden ja ulkopalstojen (*utmark*) jaon 3.11.1770. Näin he olivat vuoden 1772 hallitusmuodon sisältämin lainkohdin (§ 2, 40 och 52) turvatut ja suojatut omaisuuksineen kukin pyykkiensä sisällä. Tiivistys tuli lausunnon lopussa.

”Mitä hyötyä olisi meidän uhraamistamme kustannuksista, jos kaikki jotkas haluavat, saisivat perustaa uudistiloja, mihin heitä miellyttäisi. Eikö siitä seuraisi uusi tiluskaannus? Ja mitä voimaa olisi silloin useista kuninkaallisista asetuksista, jotka kuitenkin takaavat meille vahvan omistuksen (en rolig besittning) tiluksillamme? Tällaisilla perusteilla puhumatta muista pätevästä syistä kiistämme mitä jyrkimmin uudistilan perustamisen meille laillisesti langenneille tiluksillemme, jotka me varaamme meille ja myös meidän lapsillemme, kuten sanat eräässä asetuksessa kuuluvat.”⁵¹

Tämä suorasukainen kirjaanpano esitettiin Lapuan kihlakunnanoikeudelle 16.11.1773.⁵² Heti oikeudellisen käsittelyn alussa maanomistajat toivat kantansa esille myös suullisesti. Kaikki ne samat perusteet, joilla oli vastustettu Haarakankaan perustamista, toistettiin. Vasta sitten hakijalle annettiin puheenvuoro. Tyrmistyneeltä ja ilmeisen pelokkaalta Antti Tuomaanpojalta kysyttiin,

miten hänen päähänsä oli ylipäätään pälkähtänyt lähteä hakemaan uudisasutus-oikeuksia tilojen pyykkien sisäpuolella sijaitsevalle veromaalle. Antti sanoi

”että hän Vaasassa liikkuneiden huhujen perustella olisi saanut kuulla, että olisi ulosannettu jokin asetus, jonka mukaan jokainen halullinen omaisi luvan raivata uudisasutus sellaisille tiluksille, jotka on jaettu isojaossa – näin ottamatta huomioon sitä, olisiko maa, jolle uudisasutusta haettiin, jollekin verotilan omistajalle kuuluvaa, maanjako-oikeuden vahvistuksen saanutta tai muin laillisin toimenpitein tälle osoitettua omaisuutta. Ja koska useat muutkin irtaimet henkilöt hakijan lisäksi kuuluvat viime kesänä päivittäin saaneet maaherralta lupia aiottujen uudistilojen tarkastuksiin riippumatta siitä, mistä he ovat perustamis-oikeuksia hakeneet, oletti vastaaja, että koska hänelle myös oli myönnetty samanlainen etu, hänelläkin olisi oikeus saada itselleen hiukan maata, josta hän ajan myötä voisi hankkia tarpeellisen elantonsa ja tuottaa sitä kautta hyötyä myös Kuninkaalliseen Majesteetille ja kruunulle.”

Maaherrojen uudisasukkaaksi pyrkijöille suopea politiikka siis kantoi tämänkin hehdelmän. Jotakin perää Liljan mainitsemasa huhussa oli. Maaherra oli levittänyt lääninsä tuomioistuimille jäljennöksenä KM:n 6.10.1772 antamaa myönteistä vastausta kamarikollegio kysymykseen, voitaisiinko kruunun uudisraivauksia perustaa maaherrojen luvalla ”niin kutsutuille laajoille ulkomaille” (*på de så kallade widlyftiga utmarker*). Menettely osoittaa, että viranomaiset etsivät keinoja kylien yhteisrintaman murtamiseksi koskien ulkomaisten asuttamista. Talonpojathan tulkitsivat ulkomaat omik-

48. Jäljennös Ruotsin kuninkaallisen kamarikollegion päätöksestä Kankaan kyläarkisto. VMA.

49. Alahärmän kirkonarkisto. Maanjako-oikeuden pöytäkirjat 22.7.1883–13.8.1783. Mf. UK 55. KA.

50. Jäljennös päätöksestä Kankaan kyläarkistossa. VMA.

51. Tässä viitattiin asetukseen 18.2.1757.

52. Lapuan käräjät 8.11.1773, & 156. Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta KO a 98, f. 1485 f. KA.

seen sillä perusteella, että kylät olivat pyykkein erotetut toisistaan. Pyykki oli omistuksen merkki. Täsmälleen näin argumentoivat Naarasluoman talonpojat, kun he kävivät vuonna 1767 vastustamaan neljän kylänsä rajojen sisäpuolelle uudisasukkaaksi aikovan hakijan anomuksia. Talonpoikien mielestä kruunulla ei ollut mitään määräysvaltaa kylän ulkomaihin nähden, koska talonpojat omistivat ne yhteisesti ja ne oli laskettu mukaan pantaessa Naarasluoman taloja verolle. Kruununvouti Strömmer kiisti, että ulkomaat olisi otettu huomioon tilojen verolukua määrittäessä. Koska lisäksi kylässä jo oli kruununluontoisia uudistiloja, kyse oli Strömmerin mielestä kruununmaasta.⁵³

Tuomiossaan oikeus uhrasi paljon tilasen osoittamiseksi, ettei edellä mainittu kuninkaan vastaus koskenut Lapuan kirkonkylää, jossa ei ensinnäkään löytynyt ”laajoja ulkomaita” vaan suuria nevoja ja upottavia soita. Sitä paitsi kuninkaan vastauksessa ei puhuttu sanaakaan veronalaisesta maasta, jolle monin asetuksin oli annettu lujin mahdollinen suoja varsinkin isojaon vahvistamisen ja pyykkien asettamisen jälkeen. Asetuksessa 18.2.1757 taattiin maanomistajilla oikeus perustaa itse ilman veronkorotuksia omille tiluksilleen niin monta torppaa ja uudisasutusta kuin he halusivat. Niinpä sitten Lapuan kihlakunnan oikeus asettui lopullisessa tuomiossaan täysin maanomistajain kannalle. Liljan hakeamus oli laitton, omanvoitonpyynnissä tehty ja vaikutuksiltaan turmiollinen. Tuomas Antinpoika sai vielä velvoitteen korvata kantajien oikeudenkäymiskulut.⁵⁴

Maaherra torjui Liljan anomuksen. Antti Tuomaanpoika Liljan saama kohtalo pelästytti perusteellisesti muut uudistilaa hankineet yrittäjät. Tuo oikeudenkäynti muodosti käänteen Hellanmaan, nykyään kahdeksan kilometriä pitkän vauraan ja väkirikkaan kylän asuttamisessa. Yksi uudistila – Hangasmaa – oli sinne tähän mennessä syntynyt. Sekin oli perustettu jo vuonna 1752, paljon ennen isojakoa. Muita uudistiloja sinne ei muodostunut. Kylästä tuli torppien kylä. Kirkonkylän talolliset sijoittivat sinne omia poikiaan torppareiksi, ja

vasta sitten, kun he sallivat torppien aikaa myöten itsenäistyä, sinne ilmaantui verotiloja. Näin Hellanmaahan rakennettiin Pohjanmaalle ominainen sukulaistorppa-järjestelmä. Perimmältään Haarakankaan uudistilaa koskenut pitkällinen ja katkera prosessi aiheutti tämän kehityskäanteen Hellanmaan historiaan.

Kehitys kävi täysin toiseen suuntaan Kankaalla ja Ikolassa. Niissä luvan saaneet uudistilat tulivat aikanaan verolle ja perinnöksi oston kautta verotiloiksi, jotka jakaantuivat lukuisiksi uusiksi tiloiksi. Torppia näihin kyliin – toisin kuin Hellanmaahan – syntyi vähän, mäkitupia sitäkin enemmän. Uusia uudistiloja niihin ei muodostunut lainkaan, koska kruununmaata niitä varten ei ollut tarjolla.

Syyt talonpoikien myötämielisyyden isojakoa kohtaan

Kirjallisuudessa korostetaan erityisesti kahden tärkeän syyn keskeisyyttä isojaon toimeenpanossa. Haluttiin lisätä viljantuotantoa ja väestömäärää.⁵⁵ Nämä motiivit näyttelivätkin merkittävää osaa – erityisesti keskuvallan näkökulmasta. Voidaan kuitenkin kysyä, olivat tavalliset talonpojat paikallistasolla todella niin kiinnostuneita maan yksityisomistuksesta ja sen stimuloivasta vaikutuksesta yksityisyritteliäisyyteen ja sitä kautta valtakunnan viljantuotantoon, että he siitä syystä olivat aloitteellisia isojaossa ja suhtautuivat siihen myötämielisesti. Yhtä etäiseltä vaikuttaa heidän tasollaan huoli valtakunnan väestömäärästä ja sen tuottamasta helpotuksesta työvoiman puutteeseen. Saattaisi otaksua, että heidän motiivinsa oli konkreettisempi ja lähempänä heidän elämäänsä.

Lapuan historiassa todetaan uudisasutuksen jääneen 1700-luvulla ylipäätään suhteellisen vähäiseksi. Syy ilmoitetaan seuraavasti: ”Uudisasutuksen vähäisyyden Lapualla vaikutti talollisten vastarinta heidän pelätesään taloudellisten mahdollisuuksiensa heikentymistä.”⁵⁶ Ruotsinkielisen *Pohjanmaan historiassa* asiaa tarkastellaan hiukan laajemmin. Uudistilojen perustamisen todetaan kokeneen huippunsa 1750-luvulla.⁵⁷ Yhtenä

syynä siihen oli kyseisen teoksen mukaan maaherra G. A. Piperin tarmokas toiminta uudistilojen aikaansaamiseksi, toisensa tilattomien pelko siitä, että hankkeilla oleva iso-jako estäisi uudisasutuksen heidän osaltaan. Tiedettiin tilallisten ankarasti vastustavan vieraitten tunkeutumista kylien ulkomaille, joista isojaon odotettiin tekevän lopun. Sen vuoksi kiiruhdettiin hakemaan uudistilojen oikeuksia ennen isojaon toimeenpanoa. Pietarsaaren maanmittari H. H. Aspegren totesi talonpoikien vastarinnan pelottavan tiehensä maanviljelyyn kelvollisen vapaan väen (*till jordens uppodling tjänligt och ledigt folk*), joka sitten itsellisinä ajautui kurjuuteen (*som inhysningar draga sig fram i uselhet*). Maanmittarin mielestä olisi parempi, että he voisivat viljellä osaa erämaista yhteiskunnalle hyödyksi ja kasvattaen väestömäärää sekä hankkien oman toimeentulonsa (*uppodla en del av ödemarker till sambällets nytta, folkmängdens ökande och egen utkomst*).⁵⁸

Edellä esille tulleesta käy ilmi, että iso-jako kytkeytyi yhtenä osana reformiryppäiseen, jonka yhteisenä nimittäjänä oli väestön lisääminen. Isonjaon keskeisin tavoite oli sama kuin tilojen halkomisen sallimisessa ja vero- sekä kruununtiloille myönnetyssä oikeudessa perustaa torppia tai tabellilaitoksen aikaansaamisessa. Ruotsin työvoimapolitiikassa omaksuttiin uusi suunta 1740-luvulta lähtien. Sen sijaan, että olisi merkantilistisin pakkotoimin ohjattu työvoima suurtiloille ja manufaktuureihin (niin kuin tehtiin vielä vuoden 1739 palkollisasetuksessa), pyrittiin lisäämään väestömäärää niin, että työvoimaa riittäisi kaikkien tarvitsevien tarpeisiin.⁵⁹ Isojaon taustana tässä kuviossa oli pyrkimys kasvattaa uudismaatilojen ja torppien määrää, koska ne molemmat lisääisivät avioliittoisuutta ja sitä tietä kasvattaisivat väestöä.⁶⁰ Tämä tavoite esiintyy jo Jacob Faggotin teksteissä.⁶¹

Mutta kuinka ajateltiin isonjaon edistävän väestönkasvua? Olihan uudistilojen perustaminen ollut mahdollista ilman isojakoa. Sitä paitsi isojaon tarkoituksena oli poistaa kylien ulkomaat ja erilaiset yhteisomistusalueet, jotka taas olivat edellytyksenä kruunun harjoittamalla kolonisaatiolle.

Maaherrat saattoivat myöntää uudisasutus-oikeuksia vain kruununmaalle, eivät veromaalle. Niinpä ennen isojakoa olikin menetely niin, että kylien ulkomaat oli tulkittu kruununmaaksi, jollei siellä ollut toimitettu virallista metsänjakoa. Tämä tulkinta, jota maaherrat ohjeitaan seuraten tiukasti noudattivat, loukkasi pahoin talonpoikien käsitystä, jonka mukaan kylän pyykitetyn rajan sisäpuolella oleva maa ei kuuluisi kruunulle; kylän talonpojat vain omistivat sitä yhteisesti. Juuri tästä syystä edelsi Pohjanmaalla sarja rajankäyntejä isojakoa. Käytiin läpi ja pyykitettiin kylien, pitäjien ja vieläpä lääninrajatkin.⁶² Tulkintojen yhteentörmäys synnytti oikeudellisia prosesseja, jotka saattoivat jatkua kuninkaaseen saakka. Kiivaat riidat pelottivat tiehensä potentiaalisia uudistilojen tavoittelijoita. He mieluummin luopuivat kuin antautuivat ehdoin tahdoin kylien asujainten hehkuvan vihan kohteiksi, oli heillä sitten viranomaisen tuki takanaan tai ei. Seurauksena ei voinut olla muu kuin uudisasutuksen hidastuminen; ainakaan se ei edistynyt keskusvallan toimomalla ripeydellä.

Talonpoikien käyttäytymisen ydin selvisi pian viranomaisillekin. Ei ollut kyse siitä, että talonpojat olisivat vastustaneet met-

53. Lappå häradsrätt 10.3.1767 § 45–48. Södra Österbottens domsaga KO a 90, f. 258–266. FRA.

54. Lapuan käräjät 16.11.1773, & 156. Etelä-Pohjanmaan tuomiokunta KO a 98, f. 1485. KA. Sama juttu konseptina Pohjanmaan eteläisen tuomiokunnan ilmoitusasiain pöytäkirjassa samoin päivänmäärin ja pykälän, f. 275–287. VMA.

55. Ks. esim. Bäck (1984)194.

56. Lehtinen – Luho (1963)324.

57. Vrt. Bäck (1984)209; Ylikangas (1989) 89.

58. (1890) *Svenska Österbottens historia III*, Vasa, 55.

59. Vrt. Heikki Ylikangas (1993) *Käännökohdat Suomen historiassa*, neljäs painos, Juva, 75 s.

60. Haataja (1949) 57. Birgitta Olai (Olai 1983, 226 s ja Olai 1987, 108 ss) käsittää kehityksen niin, että vapauden ajan alusta saakka jatkunut nopea väestönlisäys pakotti hallituksen etsimään keinoja, joilla kasvanut asukasmäärä ruokittaisiin. Hän ei tulkitse isojaon johtaneita ratkaisuja siten, että niidenkin tavoitteena olisi ollut jatkuva väestönkasvu työvoimapolitiikan poistamiseksi. Viljatuotannon nostaminen jää hänellä pääasiaksi. Kalle Bäck (1984, s. 194) edustaa toista näkökantaa. Hän toteaa, että ”den primära målsättningen var att modernisera den svenska landsbygden för att ge utrymme åt en större befolkning.”

61. Haataja (1949) 57.

62. Alanen (1948) 25 s.

sämaiden asuttamista ylipäättään. He halusivat vain asuttamisen omaan kontrolliinsa, pois kruunun käsistä – näin ainakin, mikä koski kylien ulkomaita, siis alueita, jotka sijaitsivat heidän peltojensa ja niittyjensä ja kylän ulkorajan välissä. Erityisen tärkeäksi asia kävi talonpojille tilojen halkomisen sallimisen jälkeen. Silloin tavallisesti meneteltiin niin, että kaksi vanhinta pojista peri tilan, nuoremmille ja vävyille oli vaikea löytää kelvollista sijoitusta. Lapualla jo oli nähtävissä kuvatun asiantilan aiheuttamaa orastavaa levottomuutta, epäjärjestyttä ja rikollisuutta.⁶³ Tässä tilanteessa olisi siis kipeästi tarvittu määräysvaltaa yhteismailla, nimenomaan yksityisten tilojen haltijain määräysvaltaa. Jos näet nuoremmat pojat tai vävyt yrittivät päästä uudisasukkaiksi tai vain torppareiksi yhteismaille, he joutuivat samaan seulaan kuin kaikki muutkin yrittäjät. Kylän talolliset vastustivat heidänkin sijoittumistaan kylien ulkomaille.

Ilmeisesti kävi niin, että näin rakentunut talonpoikien ankara vastarinta johti ajatuksen, jonka mukaan nämä suostuisivat helpommin sallimaan raivaukset, jos kyseessä olisi heidän omien lastensa ja sukulaistensa asuttaminen tilan omalle maalle. Siihen ei tarvittaisi jakokunnan suostumusta, joten jakokunnan talonpoikien koottu vastarinta voitaisiin tällä tavoin murtaa ja kiertää. Tämän oivaltaminen näkyy asetuksessa 18.2.1757. Tällä asetuksella ei olisi ollut uudisasutuksen kannalta mitään merkitystä ilman isojakoa. Kyseinen asetus ja sitä huhtikuussa samana vuonna seurannut varsinainen isoakoasetus nivoutuvat itse asiassa kiinteästi yhteen. Ne muodostivat syötin, johon uskottiin talonpoikien tarttuvan. Sen he myös tekivät.

Kun isojakoa Pohjanmaalla johtanut talousdepotaatio piti kokoustaan Lapualla kesäkuussa 1760, se vetosi juuri tähän perusteeseen. Talonpojille vakuutettiin, että niin kauan kuin jako kestäisi, ei uudisasutusta sallittaisi, ja kun se olisi saatettu loppuun ja ulkomaatkin jaettu tilojen kesken, kukin maanomistaja saisi antaa maataan viljelykseen tiloina tai torppina niin paljon kuin haluaisi. Nämä perusteet tehosivat. Talonpojat lähtivät mukaan ajatuksella, että

nyt saataisiin viimeinkin kunnollinen pato ulkopuolisten uudisasukkaiden tulvaa vastaan ja toisekseen toimeentulo talojen nuoremmille pojille ja talojen vävyille. Siinä keskeisin syy talonpoikien myönteiseen suhtautumiseen isojakoon.

Ongelmia syntyi siitä, että jako kesti kauan, Lapualla kymmenen vuotta. Tänä aikana virtasi lääninkansliaan uusia hakemuksia uudistilallisiksi. Maaherranvirasto horjui ratkaisuisaan; milloin se antoi luvan, milloin taas sen epäsi. Kamarikollegio tuki johdonmukaisesti vanhaa uudisasutuspolitiikkaa, mistään lupauksista välittämättä. Talonpojat kokivat menettelyn heille annettujen lupausten pettämiseksi. Siitä kiivaat ja pitkäkestoiset riidat.

Isojaossa oli siis maan yksityisomistuksella suuri merkitys. Sitä merkitystä se ei kuitenkaan saanut markkinatalouden alkusignaalina. – Markkinatalouden suuntaan vaikutti sitä enemmän työvoimapolitiikan liberaalisoinen. – Yksityisomistus oli merkittävä nimenomaan yhteismaiden – kylien ulkomaiden – jakamisen näkökulmasta sen ratkaisemiseksi, määräsiikö niistä kruunu vai talonpojat. Jälkimmäiset ajattelivat enemmän omien jälkeläistensä tulevaisuutta kuin valtakunnan yleistä hyvinvointia.

Kun talonpoikien myötämielisyys isojakoa kohtaan ymmärretään näin, katoaa vaikeus käsittää, miksi yksipalstaisuus ei toteutunut eikä vainiopakko poistunut. Monipalstaisuuden vähentäminen oli toki tärkeää tavallisille talonpojillekin, mutta se ei ollut heidän tärkein tavoitteensa.⁶⁴ Tärkein oli kylien yhteisesti omistettujen ulkomaiden jako, joka monessa tapauksessa käytännössä tuotti suuria hankaluuksia, rajat kun piti rakentaa kokonaan uudestaan. Vaikeus päästä yhteisymmärrykseen metsänjaosta osoittaa niille talonpoikien katsannossa annetun suuren merkityksen.

63. Heikki Ylikangas (1976) *Puukkojunkkarieitten esiinmarssi. Väkivaltariikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825*, Keuruu, 229–239 ja eri kohdin.

64. Kalle Bäck (1984, s. 195) on katsonut, että isojakoa oli metsäalueilla vähintään yhtä välttämätön kuin peltoalueillakin. Hän kiinnittää kuitenkin huomiota vain metsien tuottoon, ei niistä käytyihin omistusoikeuskiistoihin talonpoikien ja kruunun välillä.

Isonjaon toteuttaminen valtakunnan eri osissa oli vaihtelevaa, koska maaperä ja olosuhteet olivat suuresti toisistaan poikkeavia. Sen vuoksi on vaikea arvioida, mikä yleisempi merkitys on tässä formuloidulla selityksellä talonpoikien suhtautumiselle isojakoon. Oletettavasti selitys on varsin huomioarvoinen ainakin kaikilla niillä metsäseuduilla, joilla kruunu oli harjoittanut uudisasutuspolitiikkaa yhteisomistusalueet kruununmaaksi tulkiten. Tällaisia alueita löytyi silloisessa Ruotsissa ja siihen kuuluvassa Suomessa runsaasti.

Eikä löytynyt vain 1700-luvun Ruotsissa. Kaikkialla Euroopassa jakotoiminnan ensimmäisenä vaiheena ja sen liikkeelle panevana voimana oli yhteisalueiden jako. Vasta sen tultua toteutetuksi käytiin yhtenäistämään palstoja ja poistamaan vainiopakkoa. Tilusekaannuksen ja vainiopakon lopettaminen, joka on keskeistä Jacob Faggotin kirjoituksissa ja jota on laajalti pidetty isonjaon toteuttamisen syynä, saivat käytännön jakotoimien tavoitteena keskeisen aseman vasta myöhemmin.

MARTTI FAVORIN

Voimattomuuden diplomatiaa – Saksan demokraattisen tasavallan taistelua asemastaan

Martti Favorin tarkastelee Suomen ja muiden pienten valtioiden Saksojen politiikkaa. Liittoutuneiden ja liittoutumattomien väliset erot olivat hyvin pieniä.

■ Suomen Saksojen politiikan vertailu muiden puolueettomien ja Pohjoismaiden politiikkaan puuttuu Seppo Hentilän teoksesta *Kaksi Saksaa ja Suomi*.¹ Asiasta löytyy paljonkin tutkimusta, muttei se ei varmaankaan johdu aiheen tärkeydestä, vaan siitä, että entisen Saksan demokraattisen tasavallan (SDT) miltei kaikki arkistot ovat tutkijoiden saatavilla. Vertailuun on siis pohjaa

Miehitetty Saksa jakautui. Länsiliittoutuneiden osat erikseen ja Neuvostoliiton miehitysalue erikseen julistautuivat itsenäisiksi 1949 ja saivat suverenisuuden 1950-luvun puoliväliin mennessä. Vaikka molemmin puolin esitettiin viralliseksi tavoitteeksi yhtenäinen Saksa, joko kahteen valtioon oli selviö jo varhain.

Saksan liittotasavallan (SLT) legitimitettiin kasvoi demokraattisten instituutioiden ja taloudellisten resurssien myötä niin suureksi, että myös useimmat liittoutumattomat

maat tunnustivat sen eikä SDT:aa. Vuonna 1955 SLT julisti ns. Hallstein-opin, jonka mukaan se piti diplomaattisten suhteiden solmimista SDT:aan epäystävällisenä tekona. Kun Jugoslavian Tito teki näin vuonna 1957, SLT katkaisi diplomaattisuhteet kymmeneksi vuodeksi.

Saksan demokraattinen tasavalta joutui poliittiseen ja osin taloudelliseenkin eristykseen, jota muut sosialistimaat eivät voineet korvata. Se yritti ”voimattomuuden diplomatiallaan” (Holtzmark) eli erilaisilla propagandakeinoilla vaikuttaa suunnilleen samalla tavalla kaikissa maissa.

Kylmän sodan maailmassa jokaisen valtion oli valittava puolensa, joten myös niiden Saksojen politiikassa toistuivat samat piirteet. NATO:n jäsenmaat noudattivat sen viitoittamaa politiikkaa ja sen taas säätelivät Saksan liittotasavalta. ”Tässä asiassa olemme toistaiseksi tohtori Adenauerin politiikan vankeja”, Ison Britannian pääministeri Harold Macmillan totesi 1957. Edes valtion nimeä ei saanut käyttää vaan puhuttiin Saksan Neuvostovyöhykkeestä, Itä-Saksasta, Pankowista – sen Berliinin kaupunginosan mukaan, jossa hallitusrakennus sijaitti – tai ”niin sanotusta DDR:stä”.

Sveitsi ja Itävalta lännen otteessa

Kummankin Saksan tasapuoliseen kohteluun olisi ollut valmis Sveitsi, jolla oli merkittäviä taloudellisia ja muita intressejä Itä-Saksan alueella. Sveitsi kärsi huomattavia taloudellisia menetyksiä SDT:n talouselämän valtiollistamisesta; lisäksi SDT:ssä oli jopa 10 000:een nouseva sveitsiläinen väestö. Aikaisemmin ja pian taas uudelleen tär-

kein kauppakumppani Länsi-Saksa piti kuitenkin tarkan huolen siitä, ettei Sveitsi solminut SDT:n kanssa sellaisia suhteita, jotka voitaisiin tulkita edes de facto tunnustamiseksi. Kaikenlainen lähentyminen SDT:aan kosketti SLT:n ”neuralgista pistettä”.

Sveitsi luopui vuonna 1950 kauppaneuvotteluista SDT:n kanssa, kun vastapuoli edellytti valtiosopimuksen tasoista asiakirjaa. Kun Neuvostoliitto oli 25.3.1954 tunnustanut SDT:lle täydellisen suverenisuuden, Sveitsi teki uuden yrityksen ehdottamalla kaupallisten edustustojen vaihtamista. SDT avaisi sen Zürichissä – kauas Bernissä olevasta SLT:n suurlähetystöstä – ja Sveitsi Berliinissä. Tämänkin SLT esti suoralla väliintulolla. Jonkinlaista keskusteluyhteyttä pidettiin kuitenkin Genevessä, jossa SDT:llä oli vähintään tarkkailijan asema eräissä järjestöissä.

SDT oli odottanut Sveitsiltä paljon enemmän ja iski takaisin. Heti sodan jälkeen Sveitsi oli avannut Berliinissä kotiuttamisvaltuuskunnan (Schweizerische Heimschafungsdelegation) toimiston, jonka päätehtävänä oli kotimaahan haluavien kansalaisten auttaminen. Vuonna 1953 SDT:n viranomaiset sulkivat sen toisen toimitilan Friedrichsstrassella. Sveitsiläisten maastalähtölupia evättiin ja pysäyteltiin puutetta kärsiville sveitsiläisille osoitettuja lahjapaketteja. Sveitsi vastasi kieltäytymällä antamasta Geneven tuleville SDT:n edustajille viisumeja ja peruuttamalla oleskelulupia.

Näin Sveitsi, jolta SDT oli odottanut ehkä eniten, pysyi etäimpänä tästä maasta, jolla ei ollut kauppakonttoriakaan Sveitsissä ennen vuotta 1972.

Itävallassa ei ole tehty vastaavaa tutkimusta. Suomen ulkoministeriön arkistossa olevien niukkojen tietojen perusteella voi päätellä sen asenteen ja SLT:n vaikutusvalan olleen samanlaisen kuin Sveitsissä. Sekin yritti jonkinlaisten kauppaedustustojen vaihtoa vuonna 1954. Vuonna 1965 se ilmoitti SLT:lle, ettei se katso kaupallisen edustuston avaamisen Itä-Berliinissä olevan ristiriidassa aikaisemman politiikan kanssa. Se avattiin kuitenkin vasta vuonna 1970, jolloin sinne tuli monen muun maan vastaava toimisto. Itävalta piti kiinteitä suhteita

ta sosialistisiin naapureihin, mutta ignoroiti täysin Itä-Saksan.

Länsimielinen Ruotsi haluaa erottaa

Puolueeton Ruotsi oli länsiliittoutuneille paljon Sveitsiä helpompi pala. Ruotsin ”suoraselkäinen” puolueettomuus oli sodan aikana ollut niin pitkään kallellaan Saksaan, että sen oli suorittamisen sijasta kallistettava sitä selvästi länteen. Toisaalta sen oli erottauduttava pienillä nyansseilla NATO:n jäsenmaista. Tätä SDT yritti hyödyntää. Se piti Ruotsia Pohjolan johtavana valtiona, jonka politiikkaa muut pohjoismaat ainakin osittain seuraisivat. Suomi ja Ruotsi olivat SDT:lle painopistemaita (*Schwerpunktsländer*).

Ruotsi solmi jo vuonna 1950 kauppaedustuksen SDT:n kanssa, mutta osapuolina käytettiin itäsaksalaista ulkomaankaupparytystä DIA:aa ja ruotsalaista SUKAB:ia. Vuonna 1953 solmittiin sopimus rautateiden välillä ja vanha lauttayhteys Trelleborgin ja Sassnitzin välillä avattiin uudelleen. SDT:n rautatiet (DR) sai avata edustuston Tukholmaan 1956 ja muuttaa sen neljä vuotta myöhemmin Liikenne-edustustoksi (Verkehrsvretretung der DDR). Muodollisesti se oli vain matkatoimisto. Vuodesta 1955 Ruotsissa oli SDT:n kaupallisia edustajia, jotka saivat toimitilat, kun Ulkomaankauppakamari avasi 1957 toimiston Tukholmaan.

Tämä ei suinkaan riittänyt SDT:lle. Se halusi vaihtaa edes jonkinlaiset viisumikonttorit pääkaupunkeihin. Se piti nöyryyttävänä tilannetta, jossa maan kansalaisten piti

1. Ks. Matti Favorin 'Liturgiaa – silti suuri dilemma', *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2004, 113–116. – Katso perustuu seuraaviin tutkimuksiin:

Andreas Linderoth 'Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972', *Studia historica Lundensia* 9/2002, 350 s.

Sven G. Holtsmark 'Avmaktens diplomati. DDR I Norge 1949–1973', *Den Norske Historiske Forening – HIFO* nr 3/1999, 383 s.

Ulrich Pfeil (toim.) (2001) *Die DDR und der Westen*, Berlin, 359 s. Tässä erityisesti: Karl Christian Lammers, 'Nachbarschaft und die Nichtanerkennung. Probleme der Beziehungen zwischen Dänemark und der DDR (1949–1973)', 273–290 ja Therese Steffen Gerber 'Zwischen Neutralität und Anlehnung an den Westen. Die Beziehungen zwischen der Schweiz und der DDR (1949–1972)', 329–349.

hakea viisuminsa Ruotsin pääkonsulaatista Länsi-Berliinistä. Tilanne oli todennäköisesti sama myös Sveitsin ja Itävallan kohdalla. Ruotsi oli NATO-maita sen verran joustavampi, että se liitti viisumin SDT:n passiin ja pääkonsuli asioi suoraan SDT:n ulkoministeriön konsuliosaston kanssa.

Erikoisuutena mainittakoon, että SDT yritti lähestyä Ruotsin lähetystöjä kirjelmillä ja houkutellessa nämä ottamaan ne virallisesti vastaan. Se olisi periaatteessa merkinnyt, että SDT oli tasavertainen suvereeni valtio. Vuosien 1956–58 aikana SDT yritti tätä viisi kertaa.

Norja ja Tanska vastahakoisia NATO-maita

Vaikka Norja ja Tanska pysyivät kiltisti NATO:n linjoilla SDT:aan nähden, pinnan alla oli toisenlaisiakin virtauksia. Miehitysvuosien traumat jatkuivat pitkään. Vielä niin myöhään kuin vuonna 1970, kun liittopresidentti Gustav Heinemann ensimmäisenä Saksan valtionpäämiehenä sitten keisari Wilhelm II:n teki virallisen vierailun Tanskaan, *Jyllandsposten* kuvasi tapahtumaa ”piinalliseksi”. Myös käytännön tarpeilla oli vaikutusta. Tanskalla oli meriraja SDT:n kanssa ja edelleen vähemmistöongelmia SLT:n kanssa Etelä-Slesvigissä. SDT nähtiin eräänlaisena vastapainona SLT:lle, jonka taloudellisen ja poliittisen vaikutusvallan kasvua seurattiin epäluulolla.

Sekä Norjan että Tanskan yhteydet SDT:aan olivat niukat. SDT yritti 1953 perustaa kaupallisen edustuston Osloon, mutta ulkoministeriö torjui sen viittaamalla Helsingin kokemuksiin. Siellä SDT:n edustusto oli kasvanut huomattavan suureksi ja sen edustajat kiersivät maata ihan muilla kuin kaupallisilla asioilla. Epävirallinen kauppaedustusto saatiin kuitenkin 1957, samoin Kööpenhaminaan. Tanskassa lentoyhtiöllä SAS ja Interflug oli yhteistyösopimus, mutta esimerkiksi DR ei saanut avata toimistoa. Kuitenkin vuonna 1948 oli avattu perinteinen rautatielinja Kööpenhamina–Berliini–Praha sekä lauttalinja Gedser–Warnemünde.

Kiusallisimpia ja nöyryyttävimpiä olivat NATO-maiden viisumikäytännöt. Kun SDT:n

kansalainen halusi ja sai luvan matkustaa NATO:n jäsenmaahan, hänen oli mentävä Länsi-Berliiniin liittoutuneiden toimistoon (Combined Travel Board), jossa hänelle annettiin uusi matkustusasiakirja, johon viisumi kiinnitettiin. SDT:n passi ei siihen kelvannut.

SDT:n tilanne paranee mutta ohjat SLT:n käsissä

1950-luvulla SDT oli löytänyt ystäviä lähinnä kommunistipuolueista, joille se myös ohjasi Neuvostoliiton tukirahoja, ja jossakin määrin ammattiyhdistysliikkeestä. Propagandassa keskityttiin haukkumaan ”revanshistista” ja ”militaristista” Länsi-Saksaa eikä niinkään tuomaan esille SDT:n parhaita puolia.

Berliinin kriisin (1958–61) ja erityisesti Berliinin muurin rakentamisen jälkeen alettiin vähitellen pitää anomaliana tilannetta, jossa ignorointiin keskellä Eurooppaa oleva 18 miljoonan asukkaan valtio, joka oli alueen viidenneksi suurin teollisuusvaltio. Tällaisia näkemyksiä esitettiin Norjan parlamentissa vuonna 1959. Tanskan parlamentissa taas ehdotettiin suhteiden normalisoinnista SDT:n kauppaedustustoon ja itäsaksalaisten matkustusrajoitusten poistamista.

Vaikka muurin rakentaminen oli aiheuttanut myrskyn läntisessä Euroopassa – ja SDT:n arvion mukaan ”pitkäaikaisen hysterian” Ruotsissa – se sai samalla kaikki vakuuttumaan siitä, ettei Saksan jälleenyhdistyminen ollut lähitulevaisuuden asia. Oli keksittävä jotain muuta.

”Voimattomuuden diplomatiallaan” hyvin vähän aikaan saanut SDT näki mahdollisuuksiensa parantuvan ja tehosti toimintaansa ulkomailla. Sitä ohjaamaan perustettiin vuonna 1963 Beirat für Auslandsinformation (Ulkomaaninformaation neuvosto). Politbyron jäsen Werner Lambertz vaati, että propagandan pääpaino oli siirrettävä STL:n kritisoimisesta SDT:n saavutusten esille tuomiseen. Kaikkiaan 51 maahan perustettiin ystävyysyhdistykset. Mukana olivat kaikki Pohjoismaat muttei Sveitsi eikä Itävalta. Tärkeimpiin maihin, muun muassa Ruotsiin 1967, perustettiin kulttuurikeskus. SDT:n Rostockissa 1958 aloittamat Itämeriviikot

herättivät vähitellen laajenevaa kiinnostusta.

Hallstein-politiikka näytti rapautuvan vähitellen 1960-luvulla:

- SLT solmi 1968 diplomaattisuhteet Jugoslavian kanssa huolimatta sen vastaavista suhteista SDT:aan.
- Tanska salli 1960-luvulla urheilukilpailuisa käytettävän SDT:n nimeä, lippua ja kansallislaulua.
- SDT muutti 1970 Oslossa olevan kaupakonttorinsa nimen kauppaedustustoksi (Handelsvertretung der DDR) eivätkä Norjan viranomaiset reagoineet millään tavalla.
- Tanskan ehdotuksesta NATO poisti itäsaksalaisten matkustusrajotukset vuonna 1970.

Myönteisen ilmapiirin kannustamana SDT:n johto lähti laajaan kampanjaan diplomaattisen tunnustuksen voittamiseksi lännessä. Lähtölaukaus ammuttiin Helsingissä kesäkuussa 1968 pidetyssä konferenssissa, johon osallistui 130 henkilöä 15 maasta. Tervehdyspuheen piti ministeri Ele Alenius (SKDL) ja yhtenä puheenjohtajana toimi kansanedustaja L. A. Puntila (SDP). Konferenssi päätti perustaa kansainvälisen toimintakomitean SDT:n diplomaattiseksi tunnustamiseksi. Komiteaa johti ruotsalainen valtiopäivämies Stellan Advidsson. Seuraavana vuonna pantiin pystyyn vastaavia kansallisia komiteoita. Niitä syntyi 12 maahan, kaikkiiin Pohjoismaihin muttei taaskaan Sveitsiin eikä Itävaltaan.

SLT:n ote piti loppuun saakka. Ennen Saksojen välisen perussopimuksen allekirjoittamista 21.12.1972 läntisen Euroopan maista vain Sveitsi solmi diplomaattisuhteet SDT:n kanssa, tosin vain päivää aikaisemmin. Sopimuksen allekirjoituspäivänä seurasivat Ruotsi ja Itävalta sekä SLT:aan kylmästi suhtautunut Belgia 27.12. Tammikuussa 1973 ehtivät Suomi, Norja, Tanska, Alankomaat ja Luxemburg, helmikuussa Iso Britannia ja Ranska. Monen maan lähtökohtana oli ollut saada tunnustamisesta korkea hinta ja erottautua pääjoukosta. Kukaan ei onnistunut, sillä SLT ohjasi näytelmää loppuun saakka.

ARI HELO & JUSSI PAKKASVIRTA

Yhdysvaltojen ulkopoliittisen moralismin taustana on käsitys, jonka mukaan Yhdysvalloilla on perustuslakinsa kautta erityisasema modernin yksilöoikeusajattelun itseoikeutettuna tulkitsijana.

Yhdysvaltain terrorisminvastaisen sodan aatehistoriallinen perusta

Ari Helo ja Jussi Pakkasvirta tarkastelevat Yhdysvaltojen ulkopoliittikan perusteita maan aatehistorian näkökulmasta. Kirjoittajien mukaan ulkopoliittisen moralismin taustana on käsitys, jonka mukaan Yhdysvalloilla on perustuslakinsa kautta erityisasema modernin yksilöoikeusajattelun itseoikeutettuna tulkitsijana.

■ On epäselvää, oliko Osama bin Ladenin julkitulo Yhdysvaltain presidentinvaalien alla tarkoitettu George W. Bushin vai John Kerryn tueksi. Selvää on kuitenkin, että se vahvisti yhdysvaltalaisen mielikuvaa Bushin ”terrorismin vastaisen sodan” epäpoliittisesta luonteesta. Voi kysyäkin, näkeekö yhdysvaltalainen äänestäjäkunta tai edes maan poliittinen eliitti taannoista Irakin sotaa ja sen seurauksia vieläkään ulkopoliittisena ongelmana vai pelkkänä kansallisena turvallisuuskysymyksenä.

Kun senaattori Hillary Clinton arvosteli Yleisradion A-studiolle antamassaan haastattelussa 10.11.2003 kovin sanoin presidentti Bushin Irakin politiikkaa, hän ei tuominut itse Irakin sotaa. Senaattorin keskeinen kritiikki koski sitä, että Bushin hallinto ei onnistunut hankkimaan laajaa kansainvälistä tukea Saddam Husseinin diktaatturin kaatamiseksi. Itse asiassa demokraattien puolue-eliitti ei ole juuri kyseenalaistanut sitä Bushin ulkopoliittisen linjan perimmäistä taustaoletusta, että demokratian ihanteeseen sitoutuneena supersuurvaltana Yhdysvalloilla on periaatteellinen oikeus kaataa mikä tahansa epädemokraattinen hallitus, milloin se niin hyväksi näkee. Myös John Kerry, joka suhtautui erittäin skeptisesti Bushin hallinnon esittämiin todisteisiin

Saddamin joukkotuhoaseista, äänesti aikanaan Irakin sodan puolesta.

Toisaalta senaattori Clinton korosti sitä, kuinka syvällisellä tavalla syyskuun 11. päivän terroristi-iskut vuonna 2001 muuttivat kansakuntaa. Terrori-iskut järkyttivät ennen muuta siksi, ettei Yhdysvaltain valtioalueelle kohdistuvaa ulkopuolista hyökkäystä oltu pitkään aikaan edes kuviteltu mahdolliseksi. Näin Irakin sota koskenutta keskustelua leimasikin yhdysvaltalaisien yllätynyt ärtymys siitä, ettei Eurooppa ehdoitta jakanut Yhdysvaltain hallituksen voimakkaasti tunteisiin vetoavaa retoriikkaa Irakin diktatuurihallituksen uhasta maailmanrauhalle.

Juuri hyökkäysuhan puute on vahvistanut yhdysvaltalaisen julkisen keskustelun pitkäaikaista tendenssiä käsittää sodankäynti aivan normaalina ihmisoikeuksien ja demokratian edistämisen metodina. Samalla kun Yhdysvaltalainen valtamedia on viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana lähes tyystin hukannut kiinnostuksensa Euroopan poliittista kehitystä kohtaan, se on alkanut puhua oman hallituksensa ulkopoliitikasta hyvin moralistisin äänenpainoin, ikään kuin sen taustalla olisi kyse yksinomaan Yhdysvalloissa tunnetusta huolesta maailman yleisestä ihmisoikeustilanteesta. Tämä käsitys kumpuaa Yhdysvaltain omakuvasta arvoperustaltaan uskonnollisesti, kulttuurillisesti ja etnisesti pluralistisena kansakuntana, joka jo itsenäistyessään 1700-luvun lopulla sitoutui moderniin yksilönoikeusajatteluun. Tässä artikkelissa selvitämme ennen kaikkea tämän näkemyksen aatehistoriaa, vaikka sivuamme myös yhdysvaltalaisen ulkopoliitiikan käytäntöä.

Yhdysvaltain itsenäisyysjulistuksesta YK:n ihmisoikeusjulistukseen

Yhdysvalloissa maan itsenäistymiskaudesta puhutaan erityisenä perustamiskautena (*the founding era*). Perustamiskaudella viitataan aikaan vuoden 1776 vallankumouksesta aina vuoden 1787 hallitusmuotoon lisättyjen kansalaisoikeuspykälien (*Bill of Rights*) ratifiointiin vuonna 1791. Jo ensimmäinen näistä kansalaisoikeuspykälästä takaa, ettei liittovaltio rajoita kansalaisten uskonnon-

sanan- ja kokoontumisvapautta. Niiden viidennessä pykälässä mainitaan erikseen kansalaisten oikeus ”elämän, vapauden ja omaisuuden” turvaan. Valtio-opilliselta kannalta perustuslaki ei kansalaisoikeuspykälien säätämisen jälkeen enää ollut pelkkä hallitusmuoto. Se suojasi yksilöä itse hallitusvaltaa vastaan siten, että yksilön oikeudet erotettiin kansalaisten enemmistön uskonnollisesta ja etnisestä arvoperustasta. Yhdysvalloista tulikin sikäläisen historiankirjoituksen mukaan maailman ensimmäinen maa, joka sitoutui perustuslaillisesti liberaaliin, vapaaseen yhteiskuntajärjestykseen. Niinpä esimerkiksi perustuslain toisen lisäyksen takaa-asenkanto-oikeudesta puhutaan Yhdysvalloissa ikään kuin yleismaailmallisena yksilönoikeutena, jota mikään moderni hallitusvalta ei ole oikeutettu rajoittamaan.

Kansalaisoikeuspykälillä kansakunta tavallaan kirjoitti itsenäisyysotansa moraalisena oikeutuksen osaksi perustuslakiaan. Vallankumouksen ideologina tunnetun Thomas Jeffersonin vuonna 1776 laatimassa Yhdysvaltain itsenäisyysjulistuksessa siirtokuntien sodankäynnin oikeutus tiivistettiin seuraavasti:

Pidämme itsestään selvinä totuuksina, että ihmiset on luotu tasa-arvoisiksi ja että heidän luojansa on suonut heille tiettyjä luovuttamattomia oikeuksia, joihin kuuluu elämä, vapaus ja onnen tavoittelu. Näiden oikeuksien turvaamiseksi on ihmisten kesken perustettu hallituksia, joiden oikeutus perustuu hallittujen suostumukseen. Milloin tahansa mikä tahansa hallitusmuoto osoittautuu näiden päämäärien suhteen tuhoisaksi, on kansalla oikeus muuttaa sitä tai hylätä se ja perustaa uusi hallitus sellaisten periaatteiden varaan, ja sellaisiin valtaoikeuksiin, kuin ihmiset katsovat turvallisuuttaan ja onneaan parhaimmin toteutettavan.

Itsenäisyysjulistuksen mukaan oikeudenmukainen hallitusvalta, riippumatta itse hallitusmuodosta, syntyy siis aina yksilön elämän, vapauden ja hyvinvoinnin turvaksi. Paljon on kiistelty siitä, oliko orjanomistajista laajalti koostuvan vallankumouseliitin

sitoutumisessa tähän ”luovuttamattomien oikeuksien” oppiin kyse modernin ihmis-oikeusajattelun ensiaskelista.

Joka tapauksessa yhdysvaltalaisen näkemys maastaan valistuskaudella perustettuna, modernina demokratiana on pitkälti syynä siihen, että perustuslakia ja erityisesti sen kansalaisoikeuspykälää luetaan samalla tavoin kansallisesti sakraalina tekstinä kuin itsenäisyysjulistustakin. Vielä vuonna 1963 Martin Luther King Jr. vaati Lincolnin muistomerkillä pitämässään ”Minulla on unelma” -puheessa kansakuntaa toteuttamaan jeffersonilaisen vision ihmisten tasa-arvosta takaamalla mustien äänioikeuden. Näin myös 1960-luvun kansalaisoikeusliike sai historiallisen legitimitteettinsä kansakunnan perustajaisiltä.

Yhdysvalloissa tavataankin nähdä kansakunnan oma historia sen perustuslakiin kirjattujen kansalaisoikeuksien vaihteitaisena manifestaationa. Mantereellisen ekspansion aikana, 1800-luvulla, Yhdysvaltain tähtilippu eteni kohti Tyynen meren rannikkoa luoden lännen ”rajaseudusta” uusia osavaltioita, joiden tasavaltalaisen hallitusmuodon liittovaltion perustuslaki takasi. Kun Yhdysvaltain korkein oikeus katsoi jo 1830-luvulla tarpeelliseksi suojella maan alkuperäiskansoja yksittäisten osavaltiohallitusten mielivallalta, se julisti kaikki intiaanikansat liittovaltion suojeluksen alaisiksi. Samalla oikeusistuin tosi asiassa asetti Yhdysvaltain perustuslain myös alkuperäiskansojen elämäntavan minimistandardiksi.

Vasta 1900-luvun vaihteessa ekspansionismista tuli perustuslain vanhan tulkinnan kannalta ongelmallinen. Harva yhdysvaltalainen toivoi, että Espanjalta vuoden 1898 sodassa anastetuista Filippiineistä tai Puerto Ricosta tulisi täysivaltaisia osavaltioita. Tämä ongelma ratkesi, kun korkein oikeus julisti, että liittovaltion kongressilla on valta päättää, huoliiko se unioniin uusia tasavaltoja vai ei.

Samaan aikaan Yhdysvallat julistautui vanhan Monroe-opin pohjalta kansainvälisen oikeuden takuumieheksi myös Latinalaisen Amerikan maissa. Syynä tähän oli Yhdysvaltain pelko Euroopan suurvaltojen vaikutusvallan lisääntymisestä uudella man-

tereella, kun epävakaat Latinalaisen Amerikan maat uhkasivat jäädä eurooppalaisten pääomasijoittajien velkavangeiksi. Yhdysvallat otti tällä perusteella valvontaansa esimerkiksi Puerto Ricon tullilaitoksen vuonna 1905.

Kun Yhdysvallat ensimmäisen maailmansodan jälkeen kieltäytyi liittymästä presidentti Woodrow Wilsonin ehdottamaan Kansainliittoon, esittivät republikaanit syyksi sen, että Kansainliitosta tulisi vain eurooppalaisen imperialismiin käsikassara, johon liittyessään Yhdysvallat sitoutuisi aseellisesti tukemaan vanhan mantereen suurvaltojen siirtomaapolitiikkaa Aasiassa ja Afrikassa.

Yhdysvaltaisen historiankirjoituksen näkökulmasta vasta YK:n ihmisoikeusjulistus satoi muun maailman – esimerkiksi säätyvaltaisen ja imperialistisen Euroopan – Yhdysvaltain perustajaisien esittämiin universaaleihin ihanteisiin tasa-arvosta ja ihmisoikeuksista. YK:n perustaminen oli kuitenkin kompromissi. Siksi Yhdysvaltojen näkökulmasta tällainen muiden valtioiden kanssa tapahtuva kansainvälinen toiminta on aina perustuslaki-ideologian ”alapuolella”. Tämä on yksi keskeinen syy sille, miksi Yhdysvallat tarvittaessa katsoo voivansa toimia YK:sta tai muista kansainvälisistä sopimuksista piittaamatta.

Jeffersonilainen demokratia kulutusyhteiskunnan ideologiana

Paljon puhuva esimerkki siitä, miten Yhdysvalloissa perustajaisien tasa-arvoajattelua nykyisin tulkitaan, löytyy Joyce Applebyn maineikkaasta teoksesta *Capitalism and A New Social Order: The Republican Vision of the 1790s* vuodelta 1984. Historioitsija Applebyn mukaan juuri nykyisen demokraattisen puolueen edeltäjä, Jeffersonin johtama republikaaninen puolue, vakiinnutti maassa modernin kulutusyhteiskunnan ihanteen jo vuoden 1800 presidentinvaaleissa syrjäyttäessään vallasta merkantilistista talouspolitiikkaa ajaneet federalistit. Näin Appleby kiteyttää jeffersonilaisen liikkeen luoman vallankumouksellisen muutoksen koko länsimaisessa ihmiskuvassa:

Traditionalistinen [anti-jeffersonilainen] näkemys perustuu kuvaan ihmispersonasta, joka syntyy yhteiskuntaan, keskelle monitahoista velvoitteiden ja identiteettien verkostoa, kun taas liberaali analyysi perustuu käsitykseen yksilöstä, jolla on tiettyjä, kaikille yhteisiä tarpeita.¹

Liberalistinen ajattelu siis synnytti tasa-arvoisen, yksilöllisen ihmiskuvan juuri siksi, että vasta sen myötä yksilö käsitettiin ensisijaisesti tarpeidensa summana. Appleby korostaakin, kuinka jeffersonilaisten vaaliorganisaatio ymmärsi kansakunnan muodostuvan kuluttajista.² Tällaisen tiukasti kulttuurisista ja etnisistä erityispiirteistään riisutun yksilötasa-arvon ihanteen sosioekonomisena perustana Appleby siis näkee modernin kulutusyhteiskunnan. Niinpä hän julistaakin demokraattisen poliittisen liikkeen luoneen liberaalin kulutusyhteiskunnan "vision", jota kansakunta saattoi Jeffersonin presidenttiyden (1801–09) myötä ryhtyä toteuttamaan.

Itse asiassa Applebyn modernisaatiotulokinnassa jeffersonilainen kansanvallan ihanne ohentuu salakavalasti pelkäsi kulutusyhteiskunnan ryhmäkanne oikeuden ideologiseksi perustaksi. Kaikki historiallisesti, kielellisesti ja etnisesti spesifit yksilöllisen identiteetin rakentumisen ehdot hän sysää liberalistisen maailmankuvan marginaaliin. Kun Yhdysvaltain alkuperäiskansojen tai mustan vähemmistön – tai vaikkapa ranskankielisten kanadalaisten tai suomenruotsalaisten – vähemmistöoikeudet käsitetään lähinnä privilegeiksi, ne näyttävätkin äkkiä kumpuavan jotenkin esimodernista, ja siten epäamerikkalaisesta, sääty-yhteiskunta-ajatelusta.

Perustuslaissa vahvistetun tasa-arvoisuusihanteen ymmärretään takaavan yksilönvapauden nimenomaan yhtäläisinä kulutus- ja yrittämismahdollisuuksina (*equal opportunity*). Kun Yhdysvallat kieltää olevansa luokkayhteiskunta, on selvää, ettei julkinen valta saa sortaa, muttei myöskään tukea yksilöä muiden, taloustoimijoiksi ymmärrettyjen, yksilöiden kustannuksella, olivatpa tämän sosioekonomiset lähtökohdat keskimääräisesti katsoen miten heikot tahansa. Tämä

ideologinen lähtökohta ei muuttunut lainkaan edes paljon juhlitun kansalaisoikeusliikkeen myötä, sillä siltä katosi Yhdysvaltain keskiluokan tuki heti vuoden 1965 äänioikeusuudistusten jälkeen.³

Koska kaiken uuden lainsäädännön voidaan katsoa jotenkin rajoittavan yksilöoikeuksia, on varsinkin yhdysvaltalainen uus-oikeisto taipuvainen ymmärtämään kaikki sosiaaliset uudistukset poikkeuksina perustuslaissa taatusta tasa-arvon ihanteesta. Yhteiskunnallinen keskustelu ja lainsäädäntötyö onkin vähitellen alistettu liittovaltion moniportaiselle oikeuslaitokselle, jonka on lakkaamatta annettava lausuntoja erilaisten rotu- ja sukupuoliperusteisten sosiaaliohjelmien (tai koko "affirmative action" -käsitteen) perustuslainmukaisuudesta. Nytemminhän myös 1970-luvulla kehkeytynyt ohjelmallinen poliittinen korrektius on muuntunut uus-oikeiston aseeksi siinä määrin, että maan laatulehdistökin raportoi aivan vakavissaan sellaisten "edistyksellisten" projektien edistymisestä kuin vaikkapa Shakespearen teosten ja Raamatun uudelleen kirjoittaminen rotu- ja sukupuolineutraalilla kielellä.

Taloudellisesta hegemoniasta terrorisminvastaiseen sotaan – ja takaisin

Yhdysvaltojen toiminta Irakin ja Afganistanin sodissa voidaan asettaa myös turvallisuuspoliittisesti historialliseen jatkumoon. Vuoden 1945 jälkeen Yhdysvallat on tehnyt yli 50 väkivaltaista interventiota ja pommittanut jotain maata 25 eri konfliktin tai sodan yhteydessä. Lisäksi Yhdysvallat on osallistunut 35 yritykseen salamurhata valtionpäämies tai keskeinen poliitikko.⁴ Miten tämä sopii jeffersonilais-liberalistiseen aateperintöön? Ehkä jatkumo on olemassa. Kuten yhdysvaltalaisen 1900-luvun vaihteen tykkivenediplomatian kannattaja, senaattori Albert Beveridge totesi, yhdysvaltalaiset hallitsevat intiaanikansoja kuin lapsia, "ilman heidän omaa suostumustaan (consent)", sillä itsenäisyysjulistuksen keskeinen sanoma koski vain niitä, jotka "ovat kykeneviä itsehallintoon (self-government)."⁵

Yhdysvaltain kansainvälispoliittisen stra-

tegian käytännön muovaamana perustana on hegemoninen ja uusimperialistinen strategia, jota on toteutettu – *Manifest Destinyn* hengessä – Latinalaisessa Amerikassa 1900-luvun alusta. Esimerkkeiksi riittävät Nicaragua 1910, Guatemala 1954, Grenada 1983 ja Panama 1989. Panaman interventio joulukuussa 1989 on Irakin sodan edeltäjänä erityisen kiinnostava. Yhdysvaltojen hyökkäys Panamaan oli ensimmäinen nykyaikainen mediasensuurin ja täsmäaseiden testi: hyökkäyssota, joka tehtiin ilman YK:n siunausta, jota sävytti median totaalinen kontrolli ensimmäisen kahden viikon aikana – ja samalla yli 4 000 vialta siviiliuhria.

Panamassa sodan kohteena oli suvereenin valtion roistomaiseksi kuvailtu johtaja Manuel Antonio Noriega – joka oli ollut aikaisemmin Saddam Husseinin tai Talibanliikkeen lailla CIA:n ja Pentagonin liittolainen. Panaman tapauksessa sodan oikeutuksena käytettiin kansainvälistä huumekauppaa.

Kuten todettu, ensimmäisen maailmansodan jälkeinen isolationistinen suuntaus näki Kansainliiton vain vanhojen eurooppalaisten siirtomaavalttojen liittoutumana, jolle Yhdysvaltain ei ollut mitään syytä alistaa ulkopoliittista päätäntävaltaansa Kauko-idässä (avointen ovien politiikka) tai Tyyneellä merellä (Filippiinit), saati sitten Latinalaisessa Amerikassa. Kylmän sodan aikana sotilaallisia interventioita alettiin oikeuttaa kansainvälisen kommunismin vastustamisen nimissä. 1990-luvulla – Neuvostoliiton kaaduttua – sotilaallista toimintaa siunasi kansainvälisen huumekaupan vastustaminen. 2000-luvun alussa kansainvälisestä terrorismista löytyi uusi uhkakuva käytännön toiminnan oikeutukseksi.⁶

Turvallisuuspoliittisia dokumentteja analysoiva tutkija huomaa esimerkiksi tekstinkäsittelyohjelman ”etsi-korvaa” -toiminnolla leikkien, kuinka diskurssi ei ole 50 vuoteen juuri muuttunut. ”Kansainvälisen” perään voidaan laittaa kommunismin, huumekaupan tai terrorismin vastustaminen. Teksti tuntuu lähes samalta, eikä muita sanoja juuri tarvitse muuttaa.

Yhdysvaltalaisesta näkökulmasta kyseessä on tietysti myös uhkakuvien vaihtumi-

nen sekä sisä- ja ulkopoliittikan suhteiden muutokset. Analyysin abstraktiotasoa nostamalla voidaan löytää näiden uhkakuvien ja diskurssien taustatekijöitä. On kysyttävää, mitkä tekijät milloinkin ohjaavat Yhdysvaltojen kansainvälistä toimintaa. Kylmän sodan aikana geopolitiikka nousi keskeiseen asemaan – oli kyse sitten Vietnamin sodasta, Gerald Fordin ajan liennytyksestä, Ronald Reaganin Keski-Amerikan politiikasta tai Jimmy Carterin ihmisoikeuspolitiikasta. Huumekauppadiskurssissa taas sisäpolitiikka (huumeongelma Yhdysvalloissa) nousi taas keskeiseen asemaan.

Nyt 2000-luvulla kansainvälisen terrorismin diskurssissa talous-, sisä- ja ulkopoliitiikka sekä *ad hoc* -periaate sekoittuvat ennen kokemattomalla tavalla (isku Yhdysvalloissa, paine tehdä jotain, öljy, isku Afganistanin)

1. ”The traditionalist [anti-Jeffersonian] begins with the person as a member of society born into a complex of obligations and identities, whereas the liberal analyst starts with the individual who possesses a common set of needs.” Joyce Appleby (1984) *Capitalism and a New Social Order. The Republican Vision of the 1790s*, New York: New York University Press, 36.
2. Appleby (1984) 86.
3. Ks. kulutusyhteiskuntatemiikkaa myös Mikko Yrjönsuuri (2003) *Roistovaltion raunioilla*, Helsinki: Gaudeamus, 33–38, 109–110.
4. Yhdysvaltain tekemät väkivaltaiset interventiot on kuvattu lyhyesti, William Blum (2002) *Rogue State. A Guide to World's Only Superpower*, 2nd ed., London: Zed Books, 125–167; pommitukset on listattu s. 93–94; salamurhat sekä salamurhayritykset ja -suunnitelmat s. 38–40.
5. Albert Beveridge, ”The March of the Flag” -puhe, teoksessa Daniel D. Boorstin (toim.) (1967) *An American Primer*, Chicago, New York: Chicago University Press, 646.
6. Ks. esim. Waltraud Quieser Morales (1989) ”The War on Drugs: a new US national security doctrine”, *Third World Quarterly* Vol. 11, No 3, 1989 ja Ingrid Vaicius & Adam Isacson (2003) ”The ”War on Drugs” meets the ”War of Terror””, *International Policy Report*, Feb. 2003, <http://ciponline.org/colombia/0302ipr.pdf>; Yhdysvaltalaisen Barbara Trentin palkittu dokumenttelookuva ”The Panama Deception” (1992) antaa oivallisen kuvauksen median toiminnasta Panaman invaasiassa 1989. Aatehistoriallisesti Yhdysvaltojen ja Latinalaisen Amerikan suhteista, ks. Jussi Pakkasvirta (1997) *Un continente, una nación? Intelectuales latino-americanos, comunidad política y las revistas culturales en Costa Rica y en el Perú (1919–1930)*, The Finnish Academy of Science and Letters 290, Helsinki: Gummerus, 68–104, 122–132, 154–161 sekä Ari Helo (1995) ”Monroen opin maaginen ympyrä. Tasavaltalaisen imperiumin ihanne yhdysvaltalaisen valloitusotien historiassa”, *Historiallinen Arkisto* 105, Helsinki: SHS, 77–130.

nistaniin ja Irakiin). Lisäksi on muistettava, että yksityiset yritykset (mm. aseeteollisuus) ovat vaikuttaneet kaikissa yllä mainituissa vaiheissa. Kyseessä on siis myös se suora kansainvälinen toimintatapa, joka aloitettiin Karibiolla ja Latinalaisessa Amerikassa 1900-luvun alussa. Terrorismin vastustamisen nimissä on nyt aiempaa helpompi toimia maailmanlaajuisesti, ja media pääosin tukee terrorismiin vastustamisen hengessä kaikkeen oikeuttavaa hyvin yksiulotteista maailmankuvaa. Näin oikeutus toimille ulkomailta on saatu sisäpoliittisesti kotimaasta ja käytännössä myös ainoastaan supervallasta riippuvaiselta kansainväliseltä yhteisöltä. Lopulta myös Yhdysvaltalaiseen talouteen kytköksissä oleva hangoitteleva Eurooppa (Saksa, Ranska) on seurannut perässä – ainakin niin kauan kuin Yhdysvaltojen maailmanlaajuisesti kylmän sodan jälkeen koossa pitämä neoliberalismiin nojautuva maailmankuva säilyy globalisaatioideologian poliittisena ja taloudellisena *mainstreamina*.⁷

Siksi nyt terrorismista ja Irakista puhuttaessa pitää nähdä yllä kuvatut historialliset kehityskulut. Suuressa osassa ns. terrorismitutkimusta näin juuri *ei* tehdä, vaan katsotaan syyskuun 11. hengessä nykyisestä menneeseen sekä sekoitetaan monet poliittiset tai yhteiskunnalliset liikkeet terrorismiin. Samalla unohdetaan tietoisesti länsivaltojen itsensä harjoittama tai tukema terrorismi. Tällaisen yksiulotteisen terrorismitulkinnan näkökulmasta esimerkiksi Latinalaisen Amerikan vasemmistolaisista sissiliikkeistä puhutaan yleisesti ja historiattomasti terroristisina liikkeinä – ja esimerkiksi Yhdysvaltojen 1980-luvulla Keski-Amerikassa tukemia murha- ja sabotaasi-iskuja tehneitä *contra-sissejä* ei mainita terroristeina. Samoin puhutaan palestiinalaisterrorismista, mainitsematta Israelin valtion suorittamia murhaiskuja – puhumattakaan Yhdysvaltojen useissa maissa tekemistä tai tukemista terrori-iskuista. Terrorismista tulee tällaisen käsittelyn kautta lähinnä yhden poliittisen näkemyksen oikeuttava diskurssi, juuri siinä hengessä kuin Yhdysvaltojen hallitus sitä tällä hetkellä käyttää. Samalla painotetaan osittain historiattomasti ja vertailematta syyskuun 11. iskun poikkeavuutta terrorismin

historiassa. Kansainvälisen kontekstiin asetettuna syyskuun 11. merkittävin poikkeavuus – suuren yhdessä iskussa surmansa saaneiden lukumäärän ohella – oli siinä, että isku tapahtui Yhdysvalloissa ja sai siksi enemmän huomiota kuin mikään aiempi terrorismin piiriin kuuluva toiminta.⁸

Guantánamon vangit

Yhdysvaltain kansainvälinen tai ulkopoliittinen toimintatapa ei ole yhdysvaltalaisen näkökulman mukaan ristiriidassa perustuslaki-ideologian kanssa: kansainvälisiä sopimuksia ei viime kädessä tarvitse noudattaa, koska ne ovat kompromisseja, joita laajalti omassakin maassaan vierastettu liittovaltion hallitus tekee muiden, myös epädemokraattisten, hallitusten kanssa. Tämä on luonut pohjan Yhdysvaltain toimintavoille niin Haagin kansainvälisessä tuomioistuimessa, erilaisissa kauppa- ja ympäristösopimuksissa kuin sen viimeaikaisessa YK-politiikassakin. Yhdysvallat noudattaa kansainvälistä lakia ja ylikansallisia sopimuksia vain praktisen näkökulman kautta – silloin kun niistä ei ole suurvallalle suoranaista haittaa. Ongelmallisinta tässä toimintatavassa – esimerkiksi Panamassa tai Irakin sodan ta-

7. Pohjoismaisesta näkökulmasta maailma, joka on rakennettu siten, että Yhdysvallat voi elää muiden säästöillä, asettaa yksipuolisesti kaupankäynnin säännöt muille ei tunnu kestävältä. Tähän globaalisti levinneeseen neoliberalistiseen talousmalliin liittyy myös se, että keinotteluvoitot jäävät pääosin Yhdysvaltoihin kun taas talouskriisien kustannukset jäävät muiden maksettaviksi. Pidemmän päälle tällainen polarisaatio maailmassa – ja myös Yhdysvaltojen sisällä – johtaa siihen, että kuluttajien ostovoima laantuu. Pelkästään yhteiskuntien varakkaimman vähemmistön kulutuksen lisääminen ei voi enää kauan ratkaista yhteiskuntien isoja rakenteellisia ongelmia. Nykyinen globaalisti levinnyt taloudellinen ajattelu puolustaa ennen kaikkea yhdysvaltalaisten rikkaiden ja muiden varakkaiden osakkeenomistajien elämäntapaa ja arvomaailmaa. Voidaan perustellusti kysyä, onko tällaisen järjestyksen rakentaminen todella koko maailman yhteinen etu, jonka puolesta vielä kannattaa sotia kaikilla mantereilla. Ks. myös Yrjönsuuri (2003) ja Jussi Pakkasvirta & Heikki Patomäki (2003) 'Uusuolettumista', *Historiallinen Aikakauskirja* 101, 338–343.

8. Tällaisesta terrorismitutkimuksen esittelystä ks. esim. Leena Malkki (2003) 'Näkemyksiä terrorismin luonteesta', *Politiikka* 1/2003, 3–21. Terrorismin asettamisesta laajempaan kontekstiin, erityisesti tiedotusvälineissä, ks. esim. Gwynne Dyer (2002) 'Maailma amerikkalaisin silmin', *Helsingin Sanomat*, Vierasky- nä, 10.11.2002.

pauksessa – lienee se, että myös Yhdysvaltojen perustuslaillisiin oikeusperiaatteisiin kuuluu, että tuomiot julistetaan vasta oikeudenkäynnin jälkeen. Irakin tapauksessa edes syytetoimiin mahdollisesti johtavien tutkimuksen ei annettu jatkoa vaan Irakin johdolle luettiin heti kuolemantuomio.

Tällä hetkellä Yhdysvaltain ylitsepääsemättömät vaikeudet mieltää oma yhteiskuntajärjestyksensä vain *yhtenä* modernin oikeusvaltion mallina näyttävät – esimerkiksi Euroopan ja Yhdysvaltain välisessä dialogissa – puhtaasti ideologisilta. Historialliseen hegemoniakäytäntöön perustuissa – ja yhdysvaltalaisessa itseymmärryksessä pohjimmiltaan hyväntahtoisissa – pyrkimyksissä pystytään Afganistaniin ja Irakiin demokraattisia hallituksia Yhdysvallat on suu-

ressa määrin jäänyt oman abstraktin kuluttajayksilön ideaalityyppiin kiinnittyneen ihmisoikeusideologiansa vangiksi.

Erityisesti yhdysvaltalainen valtamedia näyttää elävän vahvasti siinä kuvitelmassa, että moderni ihmisoikeusajattelu on Yhdysvaltain perustamiskauden luomus. Tämän vuoksi Bushin hallinnon oli mahdotonta hyväksyä taannoista aloitetta kansainvälisestä ihmisoikeusistuimesta, joka toimisi riippumattomana maan omasta oikeuslaitoksesta. Nyttemminhän hallitusta kiivaasti kritisoineet ihmisoikeusaktivistitkin juhlivat suurena voittonaan sitä, että juuri Yhdysvaltain korkein oikeus ottaa ”puolueettomasti” arvioitavakseen Guantánamon tukikohdassa pidettyjen sotavankien kansainvälisoikeudellisen aseman.

SIMO MUIR

Fenno-jidica

Suomi ja jiddišinkielinen kirjallisuus¹

Simo Muir käsittelee artikkelissaan jiddišinkielisen kirjallisuuden ja jiddiškirjailijoiden suhdetta Suomeen sekä esittelee Helsingissä asuneen juutalaisen kirjailijan, Mordechai Chosidin.

■ Helsingin jiddišin murretta ja jiddiškulttuuria käsittelevään väitöskirjaani² johtaneen tutkimuksen aikana törmäsin yllätyksekseksi varsin monipuoliseen Suomessa kirjoitettuun tai Suomea käsittelevään jiddišinkieliseen kirjallisuuteen ja materiaaliin. Arkistoista, niin Suomen kansallisarkistosta kuin newyorkilaisen YIVO-instituutin kokoelmista, sekä yksityisten ihmisten kotiarkistoista löytyi runoja, näytelmiä, kertomuksia ja historioikkejä.

Tästä materiaalista nousee esille erityisesti kolme nimeä: helsinkiläinen Jac Weinstein (1883–1975), Puolasta Viipuriin saapunut Hersz Frydberg (1895–1967) ja Bessarabiasta kotoisin oleva Mordechai Chosid (1909–88), johon palaamme tuonnempana.

Weinstein kirjoitti piikikkaita satiireja ja revyitä Helsingin juutalaisista paikalliselle jiddišinkieliselle teatteriseuralle ja kirjoitti lisäksi novelleja, runoja ja kronikoita.³ Frydberg puolestaan julkaisi kaksi eepistä ru-

noelmaa, jotka käsittelevät Suomen juutalaisten historiaa. Toinen näistä, *Der heiliker khasan-bajoivl* (Pyhä juhlavuoden sankari), valmistui Helsingin synagogan 50-vuotisjuhliin 1956.⁴

Der heiliker khasan-bajoivl sekä Frydbergin hepreankielinen holokausti-aiheinen runoelma *Bimdinois habareigo* (Surman valtakunnissa, 1947) ovat bibliografisesti mielenkiintoisia kirjoja, sillä ne ovat ensimmäisiä Suomessa heprean kirjaimin painet-

1. Tämä artikkeli pohjautuu väitöstilaisuudessa (17.6.2004) pitämään lektiioon. Kiitän Max Jakobsonia (Helsinki) ja Tova Alkallayta (os. Besprosvanni, Montreal) heidän antamistaan tiedoista koskien Mordechai Chosidia. Kiitän myös Rachel Alkallayta (Montreal) hänen avustaan materiaalin keruussa Canadian Jewish Congressin hallussa olevasta Mordechai Chosidin arkistosta.

2. Simo Muir (2004) *Yiddish in Helsinki – Study of a Colonial Yiddish Dialect and Culture* (Studia Orientalia 100), Helsinki: Suomen Itämainen Seura.

3. Weinstein toimi aktiivisesti jiddišinkielisessä teatteriseurassa (*Jidiše dramatiše gezelsaft in Helsingfors*, 1922–39) ohjaajana ja näytelmien ja revyiden kirjoittajana. Weinsteinin näytelmää *Der tsubrokhener špigl* (Särkynyt peili) olen analysoinut artikkelissani (2001) 'Jac Weinsteinin näytelmä Der tsubrochener shpigl – satiiri Helsingin juutalaisista vaate- ja tukkukauppiaista 1920-luvun lopulla', *HaKehila* 1–2: 34–37. Weinsteinin jiddišinkielisiä artikkeleita ja runoja ilmestyi mm. *Judisk Ungdom* -lehdessä (1954–56). Weinstein jätti jälkeensä myös varsin laajan ruotsinkielisen kirjallisen jäämistön, joka sisältää runoja, novelleja, muistelmia ja artikkeleita. Osa tästä jäämistöstä on saatavilla Kansallisarkiston Suomen juutalaisten arkistosta.

4. Ensimmäinen Frydbergin eepisistä runoista, *Nit kein legende* (Ei mikään legenda), ilmestyi Viipurilaisen *Abdus*-lehden koenumerossa vuonna 1933. Runo translitteraatioineen ja käännöksineen on löydettävissä Jukka Hartikaisen artikkelista (1998) 'Viipurin juutalaisen yhteisön vaiheita', *Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita* 13, Helsinki: Viipurin suomalainen kirjallisuusseura, 51–121. Olen käsitellyt Frydbergin runoa *Mir beide* (Me molemmat) sekä sen taustaa artikkelissani (2003) 'Mir beide', *Hakehila* 1: 44–45.

tuja kaunokirjallisia teoksia. Kirjat painoi vuonna 1938 perustettu Kirjapaino Nopea, joka tuotti muun toimintansa ohessa Helsingin juutalaisen yhteisön tarpeisiin erityisesti heprean- ja jiddišinkielisiä pienpainatteita.⁵ Aiemmin oli jouduttu turvautumaan balttilaisten painotalojen palveluihin, hekto-grafi-kopiointiin tai latinisointiin.⁶

Weinsteinin, Frydbergin ja Chosidin lisäksi jiddišinkielisiä runoja kirjoittivat Elchonon Indelman, Hirsch-Zwi Bortnowski, Sami Béliński ja Israel-Mones Gurwicz. Myös Juutalaisen kirjallisuusseura Hatchijon jäsenet kirjoittivat runoja, jotka ilmestyivät latinalaisin kirjaimin painettuna seuran omassa lehdessä.⁷ Eksegetiikkaa ja juutalaisuutta käsittelevien ruotsin- ja saksankielisten tieteellisten artikkelien julkaisemisessa kunnostautunut Israel Schur (1879–1949)⁸ painatutti Riiassa vuonna 1931 jiddišinkie-

lisen kirjan *Ezra-basoifer loit Tanakh un talmudim un midrašim*⁹ (Lainopettaja Esra Vanhan testamentin ja talmud- ja midraškirjallisuuden valossa).

Fenno-jidicaan voidaan lukea myös ulkomailla ilmestyneet Suomea koskevat tai käsittelevät teokset. Näihin kuuluvat useat matkakuvaukset, kuten Helsinki-osuus riikalaisen Hermann Morathin¹⁰ kirjasta *Idn in di baltiše melukbes* (Juutalaiset Baltian valtioissa)¹¹ tai kaunasilaisen Helene Chatskelsin (s. 1882)¹² kirjanen *Finland*,¹³ joka on idyllinen, lapsille suunnattu kuvaus Suomen luonnosta ja suomalaisesta kansanluonteesta. Vuonna 1922 ilmestyi Berliinissä jiddišinkielinen käännös¹⁴ ”Ruotsin ensimmäisen juutalaisen”, Aron Isakin (1730–1816)¹⁵ vuo-

5. Näitä olivat mm. hepreankieliset kalenterit (*luabit*), arameankieliset avioliittosopimukset (*ketubat*), košerleimat ja kutsukortit erilaisiin tilaisuuksiin.

6. Muir (2004) 107–112. Esimerkiksi *Hazobar* (1934–39), joka oli revisionistisen sionistiliiton äänenkannattaja, turvautui jiddišin latinisointiin. Jiddišin lisäksi *Hazobarissa* ilmestyi ruotsin- ja suomenkielisiä artikkeleita.

7. Alun perin *Hatchijo*-lehden (1921–25) piti olla jiddišinkielinen, mutta painoteknisistä syistä ja nuorten heikosta jiddišin lukutaidosta johtuen päädyttiin julkaisemaan ruotsinkielistä lehteä. Muir (2004) 62–63.

8. Israel (Jaakov) Schur saapui Suomeen Lietuan Verbolovista (nyk. Virbalis) 1906 hepreanopettajaksi vastaperustettuun kouluun (Mosaiska Skolan i Helsingfors). Schur oli aktiivisesti mukana seurakunnan kulttuurilämässä toimien mm. *Judisk Krönikan* (1918–19, 1925) päätoimittajana ja perustaen jiddišinkielisen kirjallisuusseuran (*Jidiše literaturgezelsaft*) vuonna 1919. Muir (2004) 57, 92. Schur toimi myös Vilnassa ilmestyneen hepreankielisen päivälehdän *Heedhasmanin* (*Hed bazman*, 1907–11) Suomen kirjeenvaihtajana. Schur valmistui filosofian maisteriksi Helsingin yliopistosta historiallis-kielietieteelliseltä osastolta 1935 ja yritti väitellä 1937. Hänen väitöskirjansa *Wesen und Motive der Beschneidung im Licht der alttestamentlichen Quellen und der Völkerkunde (mit Berücksichtigung von Šabbath u. Pesab)* kuitenkin hylättiin. Jälkikäteen tunnua oudolta, että teosta ei hyväksytty, sillä Schur oli saanut kiitettäviä arvosanoja slaavilaisesta filologias-ta, itämaisestä kirjallisuudesta, filosofiasta ja valtiopista. Vanhan testamentin eksegetiikan professori A. F. Puukko totesi suosituksessaan (1932), että Schurin tiedot hepreasta, arabiasta sekä talmud- ja midraškirjallisuudesta vastaavat hyvin laudatur-arvosanaa teologian lisensiaatin tutkinnoissa. Schuriin liittyviä asiakirjoja on *Schurin perheen arkistossa* (Suomen juutalaisten arkisto, sig. 410, 411, Suomen kansallisarkisto).

9. Rige: ”Bikher far alemen”.

10. Hermann (Tsvi) Morath (/Morat) oli riikalainen tupakkatehtailija, joka julkaisi mm. humoristisia kertomuksia ja satiireja jiddišiksi. Häneltä ilmestyi myös saksan- ja venäjänkielisiä teoksia. 1920-luvun lopulla Morath vieraili Helsingissä. 1930-luvulla hän asettui asumaan Pariisiin. Šmuel Niger & al. (1956–81) *Leksikon fun der naier jidišer literatur*, Vol 5, Nju-Jork: Alvellekker jidišer kultur-kongres, 476. Muir (2004) 5.

11. (1928) *Idn in di baltiše melukbes. Interessante bilder fun lebn*, Riga 1928”, *HaKebila* 1–2: 30–35, 19–26. Tässä yhteydessä mainittakoon myös Semarja Gorelikin matkakuvaukset *Ein vokh in Finland* (Viikko Suomessa), joka ilmestyi *Dos judiše folk* -lehdessä vuonna 1906. Gorelikin kuvaus on luettavissa niinkään Tapani Harviaisen käännöksenä hänen artikkelistaan (1982) ”Ukrainalainen sionisti Helsingissä: Ejn vokh in Finland”, *TaikaMatto*, Helsinki: Suomen Itämainen Seura, 127–132.

12. Helene Chatskels toimi aktiivisesti juutalaisen työväenliikkeen ja kansanvalistuksen parissa. Hänestä tuli sotienvälisenä aikana modernin jiddišinkielisen koulujärjestelmän eräs keskeisimmistä uranuurtajista; hän loi näihin kouluihin luonnontieteiden ohjelman ja julkaisi biologian ja maantiedon oppikirjoja. *Encyclopaedia Judaica* Vol. 3, Jerusalem: Keter Publishing House, 366.

13. *Finland*, Bibliotek ”Grinke beimelekh” 2, Vilne: Farlag ”Naie jidiše folkšul”. Chatskelsin *Finland* löytyy allekirjoittaneen translitteroimana artikkelista (2002) ”Finland fun Helene Chatskels”, *HaKebila* 4–5: 37–39, 41–43.

14. N. Štif (1922) *Arn Izaks autobiografie*, Berlin: Klal-farlag.

15. Sinettikaivertaja ja kauppias Aron Isak oli syntynyt Brandenburgin Treuenbrietzenistä. Isak oli Tukholman juutalaisen seurakunnan perustaja ja ensimmäinen juutalainen, joka sai luvan asettua asumaan Ruotsiin ilman kääntymistä kristinuskoon.

Israel Schur vaimonsa Saran ja poikansa Boriksen kanssa Imatran koskella 1927 (Suomen juutalaisten arkisto, sig. 411, Suomen kansallisarkisto).

sien 1801–02 välisenä aikana juutalaissaksaksi¹⁶ kirjoittamista muistelmista. Isak vietti kolme vuotta Suomessa toimiessaan Ruotsin armeijan hankkijana Kustaan sodan (1788–90) aikana. Muistelmissaan hän kuvailee liiketoimiaan muun muassa Helsingissä, Turussa, Porvoossa ja Loviisassa. Ensimmäisen kerran muistelmat ilmestyivät latinisoituina ja editoituina vuonna 1897 Tukholmassa.¹⁷

16. Juutalaissaksalla (*Jüdischdeutsch/Judendeutsch*) viitataan emansipoituneiden Saksan juutalaisten käyttämään saksaan, jota he kirjoittivat heprean kirjaimin. Tyypillistä juutalaissaksalle on siinä havaittava länsijiddiäin vaikutus ja heprean lainasanojen käyttö. Länsijiddiäin (jidd. *mairev-jidiš*) oli Keski- ja Länsi-Euroopan juutalaisten aikoinaan puhuma jiddiäin varieteetti. Sen käyttö hiipui valistuksen myötä 1700- ja 1800-luvun vaihteessa. Niin kutsuttu itä-jiddiäin (jidd. *miz-rekb-jidiš*) on se mitä nykyisin (yleisimmin) tarkoitetaan puhuttaessa 'jiddiäistä'.

17. J. Seligmann (toim.) *Aron Isaks Sjelfbiografi*, Stockholm: Israelitiska Litteratur-sällskapet. Kriittinen editio ruotsinkielisen käännöksen kera ilmestyi Abraham Brodyn ja Hugo Valentinin toimittamana 1932 (*Aaron Isaacs Minnen. En judisk kulturbild från Gustaviansk tid*, Judiska Litteratursamfundets skriftserie X, Stockholm: Hugo Gebers Förlag).

Suomi-kuvausten sarjaan voidaan liittää myös kaunokirjallisuudessa esiintyvät kuvaukset. Näistä varmasti mahtipontisin on puolalaissyntyisen Sholem Aschin (1880–1957)¹⁸ – sotienvälisen ajan valovoimaisimman jiddiäkirjailijan – varhainen romaani *Meri*.¹⁹ Romaanissa nuori, Pietariin opiskelemaan tullut Meri ja hänen ihailijansa, taiteilija Kovalski viettävät aikaa pienessä ho-

18. Asch kirjoitti laajoja yhteiskunnallisia romaaneja, joissa hän kuvaa mm. juutalaista työväenluokkaa ja emigraatiota (esim. *Onkl Mozes*, 'Setä Moses', 1918), assimilaatiota ja suhteita ei-juutalaisiin (esim. *Ist river*, 'East River', 1946). Tunnettuja ovat myös hänen kohtua herättäneet kristologiset romaanit, kuten *Der man fun Natseres* (Mies Nasaretista, 1943). Aschin laajaa tuotantoa on käännetty useille eri kielille, myös suomeksi (Polku yössä, WSOY 1954). Aschin sosialistiset näytelmät, kuten *Mitn štrom* (Virran mukana, 1904) ja *Got fun nekome* (Koston jumala, 1907) olivat hyvin suosittuja jiddiästeattereiden ohjelmistoissa. Helsingin juutalainen teatteriseura esitti vuonna 1924 näytelmän *Mitn štrom*. Muir (2004) 72. Elämänsä aikana Asch asui useissa eri maissa, mm. Puolassa, USA:ssa, Ranskassa, Israelissa ja Englannissa ja matkusteli paljon. Mitä ilmeisimmin Asch vieraili Karjalan kannaksella ja Imatralalla jonkin Pietarin matkansa yhteydessä.

19. (1912) *Meri*, Vilne: Vilner farlag fun B. Kletskin.

tellissa Karjalankannaksella. Rakastavaisten talvisesta rekimatkasta vapaana juoksevalle Imatran koskelle Asch saa pontta heidän sisäisten tunnekuohujensa kuvaamiselle:

Zeï zainen beide geštanen, vi tsemišt.
Vi klein, vi umendlekh klein hobn zeï
beide oisgezen do, bai der groiser natur-
deršainung, kegn dem groisn, breitn taikh,
vos kumt on jede rege mit naie veln un
varft zikh mitn kop arain in dem kokhn-
dikn, breitn jam, velkher tsešpringt un geit
oif in a blištšendikn volkn! [...] Zeï hob
oisgezen vi tsvei špendelekh, un vi laikht
iz zeï geven di minut alts iberlozn hinter
zikh un arainvarfn zikh in der groiser
velt-khasene, – dort untn, vu alts kokht
zikh tsumoif in ein grois geshrai un šlogt
zikh tsurik oif in a toi, in a volkn, vos
glantst un finklt mit zain toiznt-koltrn
likht.²⁰

Jacob Krepliakin (1885–1945) novelli *A seider in Finland* (Pääsiäisilta Suomessa)²¹ kertoo tsaarin armeijassa Helsingissä palvelleesta tarkka-ampujasta ja räätälistä Moiše Maršakista ja hänen puolisoistaan, jotka yrittävät epätoivoisesti saada lupaa jäädä maahan.²² Novellissa on tuotu mielenkiintoisella tavalla esille juutalaisten tukala asema autonomian ajan Suomessa, paikallisten viranomaisten ja venäläisen päälystön armoilla. Puolan Zabłudóvistä kotoisin oleva Krepliak oli itse suorittanut asepalveluksensa Helsingissä 1900-luvun alussa.²³ Krepliakin sanotaan paenneen Suomesta, mihin mitä ilmeisimmin oli syynä hänen toimintansa vallankumouksellisessa liikkeessä.²⁴ Krepliak asettui asumaan Antwerpeniin, missä hän kirjoitti yllä mainitun novellin. Hän kuvaa armeija-aikaansa myös New Yorkissa ilmestyneessä novellikokoelmassaan *Fun kazarme un milkhome*²⁵ (Kasarmista ja sodasta).

Suomea käsittelevää jiddišinkielistä tietokirjallisuutta edustaa Neuvostoliitossa vuonna 1930 ilmestynyt *Finland*,²⁶ joka ilmestyi osana *Undzere škheininim* (Naapurimme) -nimistä kirjasarjaa. Tämä D. Maršakin venäjänkielisistä lähteistä kokoama ja käänntämä kirja esittelee Suomen talous- ja elin-

keinoelämää, poliittista ilmapiiiriä, puoluejärjestelmää, työväenliikettä ja maanpuolustusta, tarkoin statistisin tiedoin varustettuna. Kirja on kirjoitettu tiukan bolševistisessä hengessä, kuten ajalta saattaa odottaa. Neuvostoliitossa julkaistiin paljon jiddišinkielisiä käännöksiä puoluejohdon kirjoittamista teoksista, kuten Andrei Aleksandrovič Ždanovin *Vegn reorganizirn di Kareliše autonome sovetiše sotsialistiše republik in a farbandišer Kareliš-finišer sovetišer sotsialistišer republik*²⁷ (Karjalan autonomisen neuvosto-sosialistisen tasavallan uudelleenorganisoinnista Karjalais-suomalaiseksi neuvosto-sosialistiseksi liittotasavallaksi). Vuonna 1940 ilmestyi Yhdysvalloissa Suo-

20. S. 173. Tekijän suomennos: ”He molemmat seisivat, kuin typeryneinä. Kuinka pieniltä, kuinka loputtoman pieniltä he näyttivtkään täällä, suuren luononilmion äärellä, vasten suurta, leveää jokea, joka tuo joka hetki uusia aaltoja ja syöksyy pää edeltä laajaan kuohuvaan mereen, joka räiskyy ja nostattaa kimaltelevan pilven! [...] He näyttivät kuin puulastuilta, kuinka helppoa heidän olisikaan, juuri tuossa hetkessä, jättää kaikki taakseen ja heittäytyä tuohon suureen sekasortoon, – tuonne alas, jossa kaikki kuohuu valtaisalla pauhulla ja iskeytyy takaisin kasteena, pilvenä, joka loistaa ja välkkyi tuhannenvärisine valoineen.”

21. (1912) *A seider in Finland. Ebrtsehlung*, Kopenhagen: Ferlag ”Dos vokhen blat”.

22. Tsaarin armeijassa palvelleet juutalaiset sotilaat saivat vuoden 1858 asetuksen nojalla jäädä Suomeen palvelusaikansa päätyttyä. Santeri Jacobsson (1951) *Taistelu ihmisoikeuksista. Yhteiskunnallis-historiallinen tutkimus Suomen ja Ruotsin juutalaisuuskysymyksen vaiheista*, Jyväskylä Gummerus, 87. Teoreettisesti ajatteltuna Maršakin tapauksessa tämä ei pätenyt, sillä hän oli palvelusaikansa päätyttyä muuttanut takaisin kotiseudulleen ja avioitunut siellä. Pogromien takia hän kuitenkin halusi palata takaisin Helsinkiin.

23. Zalmen Reizen (1926–29) *Leksikon fun der jidišer literatur, prese un filologie*, Vol 3, Vilne: Vilner farlag fun B. Kletskin, 788.

24. Jacob Krepliak oli Reizenin (1926–29: Vol 3, 788) mukaan istunut useissa eri kaupungeissa toiminnastaan vallankumouksellisessa liikkeessä. Krepliak käänsi mm. anarkistisen liikkeen perustajan, Mikhaïl Bakuninin kootut teokset.

25. (1927) *Fun kazarme un milkhome. Dertseilungen fun Jankev Krepliak*, Nju Jork: Tsentral. Krepliak muutti New Yorkiin ensimmäisen maailmansodan puhjettua. Reizen (1926–29) Vol 3, 788.

26. D. Maršak (1930) ’Finland’, H. Aleksandrov (toim.), *Undzere škheininim* 5, Moskve – Kharkov – Minsk: Tsentrale felker-farlag fun F.S.S.R.

27. A. A. Ždanov (1940) *Vegn reorganizirn di Kareliše autonome sovetiše sotsialistiše republik in a farbandišer Kareliš-finišer sovetišer sotsialistišer republik. Fortrog, gebalm af der zitsung fun der VI sesie funem Oiber-Rat fun FSSR dem 31-tn Mart 1940 jor*, Moskve: Emes.

מאכט פון פאנצער זיך א קוזניע.
 און א בלאזנאק פון די ארבל.
 נוצט די קני ווי א קאוואלע.
 און די פריסט נוצט פון אלס האמער;
 ווי א שמועסן וויסט דער בלאזנאק.
 און עס דוגערט די קאוואלע.
 און דער זינגער וואינאמינען
 שמידט אוי און קאלידעט דארטן.
 שמידט א טאג אפ און א צווייטן.
 און א גאנצן טאג דעם דריטן.
 אין דעם גוף פון דעם מכשף.
 אין דעם בויד פון גרויסן גיבור.
 הויבט וויפטנען אן צו ריידן.
 זיך צו חידוש און פרעגן:
 "זאג, ווער ביסטו פון די העלדן.
 ווער פון די גיבורים גרויסע?
 כיהאב שוין העלדן פיל געגעסן.
 און א צאל געשילונגען מענטשן.
 גאר און ווי דו. נאך קיינמאל
 און מיין לעבן ניט דערשילונגען:
 פון מיין נאן טוט רייד זיך שפארן.
 פון מיין מויל — א פייער שיסן.
 און פון האלדן — צעשמעלצטער אייזן.
 "גיי, דו מאנטטער, גיי פון דאנען.
 גיבער לויף, דו פעסט פון נאָרדלאַנד.
 איירער איד זיך אפ דייין מיטער.
 און דערצייל דייין אלטער מאמען
 וועגן דיינע שטיק די מייאסע.
 גרויס וועט זיין דער ווייטיק אירער
 און די טאנר פאר דיינע מעשים.
 און איד הויב ניט אן באגרייפן.
 כיעדן דעם טאג גאר ניט אנטפיעקען.
 וואס דו ביסט אהער געקומען.

און דער גרויסער העלד וויפטנען
 עפנט ארום ויין מויל גאר ברייטער.
 און פארשילונגט דעם אלטן זינגער.
 מיט ויין פאנצער, וויינע שטיוול.
 מיט ויין שטארקן כוטישטישעקען.
 דא הויבט אן וויפטנען ריידן:
 "כיהאב פארוכט שוין פיל מאכלים.
 שאף געגעסן. ציגן, הירשן.
 בערן. אסען. וועלן און שווינען.
 גאר א מאכל אזא זיסן
 ניט פארוכט האב איד גאר קיינמאל".
 זאגט דער אלטער וואינאמינען:
 "איצטער זע איד שוין די צרה,
 זע דעם אומגליק און ווענען.
 אין דער טונקלער היט-פעסטונג.
 אין דעם קאטאקאמב פון קאלמא".
 הויבט דער אלטער וואינאמינען.
 הויבט ער אן צו טראכטן לעדן.
 ווי צו לעבן און געדייען.
 ווי ארויסקריכן פון אומגליק.
 אין ויין גארטל שטעקט א מעסער
 מיט א הענטל פון בערענע.
 זאגט ער גלייך זיך אפ א כישוף.
 און פון הענטל ווערט א שיפל:
 זעצט ער זיך אריין אין שיפל.
 און ער הויבט זיך אן צו שיפן
 אין דעם בויד פון דעם מכשף.
 און ער פארט אדורך די קיטשעס.
 פארט אריין אין יעדן אדער
 פון דעם גרויסן כוטישפאכער.
 גאר וויפטנען דער מכשף
 שפירט דעם העלד ניט פון וואינאמאל.
 שפעקט קיין אכט אים ניט אפילו.
 געמט דער אלטער וואינאמינען
 און הויבט אן מעטאל צו שמידן;

17טן
 זינגען

J. Schlosin kuvistusta Hersh Rosensensfeldin jiddišinkieliseen Kalevala-käännökseen (New York 1954).

men ja Neuvostoliiton suhteita käsittelevä Moses Katzin (1885–1960) kirjanen *Der Sovetn farband un Finland*.²⁸

Tärkeä osa fenno-jidicaa on Amerikkaan asettuneen Hersh Rosenfeldin (1884–1960) Kalevala-käännös. Ensimmäiset osat ilmes-tyivät 1920- ja 30-luvulla pienjulkaisuina ja kuvitettu laajempi teos vuonna 1954 New Yorkissa.²⁹ Tämä laitos sisältää kahdeksan-toista ensimmäistä runoa Kalevalan kaik- kiaan viidestäkymmenestä runosta. Kirjan alussa on Rosenfeldin essee Kalevalan syn-nyistä ja sisällöstä sekä Dr. Jakob Shatskin alkusanat. Käännöstyössään Rosenfeld käyt-ti apunaan englannin-, saksan- ja venäjän-kielisiä Kalevala-käännöksiä; Rosenfeld opiskeli myös jonkin verran suomea kää-nnöstyönsä tueksi.³⁰ Alla katkelma Väinämöi-sen ja Joukahaisen kilpalaulannasta:

Un er zingt un zingt alts merer,
 un oif Joukahainens dišl

hoibn beimelekh on tsu vaksn,
 oifn khomut grint a verbe,
 fun di leitess vert an olkhe,
 un fun šlitt – dare tsvaign,
 un di baitš badekt mit perl
 vert in a tšeret farvandelt,
 un dos ferd mitn vains štern
 blaibt a štein baim štromik vaser,
 fun dem šverd mitn goldenem hentl
 vert a heler blits in himl,
 fun dem štein-gefarbt n boign –
 oifn jam a regnboign,
 un fun zaine laikhte failn
 vern šparber un zei flien,
 un der hunt mitn pisk farrisn
 vert in zamd vi štein farzunken.³¹

Rosenfeldin teos ei ole ainoa jiddišinkie-linen käännös, sillä myös ukrainalainen, Tšernobyliissä varttunut Lipe Reznik (1890–n. 1943) on kääntänyt osia Kalevalasta.³² Reznikin käsialaa ovat myös Aleksander

Puškinin runojen jiddišinkieliset käännökset. Avoimeksi jää, onko muita kirjoja käännetty suomesta jiddišin kielelle.

Mordechai Chosid – tuntematon helsinkiläinen jiddiškirjailija

Puhuttaessa jiddišinkielisestä kirjallisuudesta Suomessa yhdeksi tärkeimmistä nimistä nousee Mordechai Chosid. Hänen Suomessa kirjoittamansa tuotanto on tähän asti jäänyt kokonaan ilman huomiota.

Mordechai Chosid, viralliselta nimeltään Mordco Husid, saapui Suomeen vuonna 1929 viipurilaisen uskonnon- ja hepreanopettajan Hirsch-Zwi Bortnowskin kutsusta, koska tämä ei pystynyt selviytymään yksin kaikista opetustehtävistä kaupungissa. Chosid oli kotoisin Karpaateilla sijaitsevasta Securinin kaupungista, jonka noin kymmenestä tuhannesta asukkaasta puolet oli juutalaisia. Hepreanopettajan pätevyytensä hän oli saanut wieniläisessä Betmidraš le-morim -nimisessä opettajasemi-

naarissa.³³ Suomeen saapuessaan hän oli vasta kaksikymmentävuotias. Viipurilaisten oppilaidensa parissa Chosidista pidettiin paljon ja hänestä sanottiin leikkisästi jiddišiksi, että hän on ”fun di besere araber”.³⁴ Chosid asui asianajaja Jonas Jakobsonin perheen luona ja muuttikin heidän mukanaan Helsinkiin 1930. Hän asettui asumaan Lönnrotinkatu 33:ssa sijainneeseen piharakennukseen ja jatkoi yksityisenä hepreanopettajana, opettaen muun muassa Jakobsonin poikia Leoa ja Maxia.³⁵

Chosid jäi monille Helsingin juutalaisille varsin tuntemattomaksi hahmoksi. Harva vanhemman polven seurakuntalainen muistaa hänet, useimmat eivät ole kuulleetkaan hänestä. Chosid oli naimaton ja liikkui lähinnä ikäisiään vanhempien seurassa. Luonteeltaan hän oli syrjäänvetäytyvä ja harvasanainen; eräs viipurilaisrouva luonnehti häntä suomalaisittain ”hitaaksi hämäläiseksi”. Chosid ei ollut uskonnollinen ja synagogassa hän kävi harvoin. Hän osallistui kuitenkin aktiivisesti seurakunnassa käytyihin keskusteluihin sionismista. Itse hän edusti sionismin vasemmistolaista haaraa, poale-tسیونisteja.³⁶ Lyhyenä reunahuomautuksena mainittakoon, että Chosid osallistui Israel Schurin kanssa Suomen juutalaisten nimoreformiin julkaisemalla 1943 kirjaisen *Luettelo hebrealaisia sukunimiä*,³⁷ josta löytyi sopivia hepreankielisiä vastineita germaanis- ja slaavilaisperäisille sukunimille. Luettelosta löytyy tuttuja suomenjuutalaisia nimiä, kuten Wardi, Kaspi, Karni, Rimmon, Zewi ja Jaari.³⁸

28. *Der Sovetn farband un Finland*, Ikar bibliotek 19, Nju Jork. Venäjältä kotoisin oleva Moses Katz toimi monien jiddišin- ja venäjänkielisten lehtien kirjeenvaihtajana ja toimittajana. Vuoden 1922 jälkeen hän asettui pysyvästi Amerikkaan ja työskenteli mm. kommunistisessa *Fraibait*-lehdessä. Katzin monien käännöstöiden joukossa on mm. kuusiosainen Leninin teosten kokoelma, joka ilmestyi Moskovassa 1933. *Encyclopaedia Judaica*, Vol 10, 825. Monista yrityksistäni huolimatta, en ole onnistunut saamaan Katzin kirjaa käsiini.

29. *Kalevala. Folksepos fun di finen*, New York: Martin Press Inc. Ensimmäinen käännös, Väinämöisen synty, ilmestyi vuonna 1925 *Šriften*-nimisessä aikakauslehdessä. Ks. Aino Hentinen (1956) 'Kalevalaa jiddiškielellä', *Kalevalaseuran vuosikirja* 36, Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 321–325. Ks. myös Tapani Harviainen (1999) 'Kalevala jiddišiksi', *HaKebila* 5: 19.

30. Hentinen (1956) 322.

31. S. 48. Kalevala: "Lauloi nuoren Joukahaisen: vesat lauloi vempelhen, / pajupehkon länkilöihin, raiat rahkehen nenähän. / Lauloi korjan kultalain: lauloi lampihin hauoiksi; / lauloi ruoskan helmiletkun meren rantaruokosiksi; lauloi laukkipään hevosen kosken rannalle kiviksi. / Lauloi miekan kultakahvan salamoiksi taivahalle, / siitä jousen kirjavarren kaariksi vesien päälle, / siitä nuolensa sulitut havukoiksi kiitäviksi, / siitä koiran koukkuleuan, sen on maahan maakiviksi."

32. Reizen (1926–29) Vol 4, 414. Reizen ei mainitsemisä ja milloin Reznikin *Kalevala* ilmestyi. Reznikin käännöstä ei ole Suomalaisen kirjallisuusseuran kokoelmissa. Reznikin uskotaan kuolleen toisen maailmansodan juutalaisvainoissa.

33. Ch. L. Fox (1980) *100 jor jidiše un hebreiše literatur in Kanada*, Montreal: "Kh. L. Fuks bukh fond komitet", 131.

34. Kyseessä on sanaleikki, vertaa *besaraber* (bessarabialainen) – *besere araber* (parempia arabeja).

35. Ks. Max Jakobson (1999) *Väkiavallan vuodet*, Helsinki: Otava, 184–185.

36. Suomeksi 'Sionin työläiset'.

37. *Luettelo hebrealaisia sukunimiä – Katalog över hebreiska släktenamn*, Helsinki: Juutalainen seurakunta, Palestiina-asiainosasto. Kirjasessa on jiddiš-heprea sanasto sukunimiksi sopivista sanoista. Tämän lisäksi kirjan alussa luetellaan hepreankielisiä etunimiä niiden nykyheprean ääntämyksen asussa.

38. Nimoreformiin oli useita syitä. Monet halusivat ilmeisesti päästä eroon venäläisperäisistä sukunimistään, jotka 1930–40 luvun Suomessa eivät herättäneet ihmisissä kovinkaan positiivisia tunteita. Esimerkiksi ni-

ווילנער מאָדערנע סאָן ב. קלעצקין

*Mordechai Chosidin Helsingissä kirjoittama novellikokoelman *Formen in bren* kanssi, jota koristaa Samuel Besprosvannin (myöh. Sam Vanni) tekemä litografia.*

Kirjallisen toimintansa Chosid aloitti jo opiskeluaikoinaan. Hienon alun uralleen hän sai voittaessaan ensimmäisen palkinnon kišinevilaisen *Undzer tsait* -lehden kirjallisuuskilpailussa kertomuksellaan *Teg un nekht* (Yöt ja päivät).³⁹ Suomessa hän jatkoi kirjoittamistaan kaikessa hiljaisuudessa. On varsin hämmästyttävää ja kiehtovaa, että Chosid lähetti pienessä Lönnrotinkadulla sijainneessa pihamökissään kirjoittamiaan novelleja, runoja ja artikkeleja suurten juutalaiskeskusten jiddišinkielisiin kirjallisuuslehtiin eri puolille maailmaa, mm. Riikaan, Varsovaan, Czernowitziin, Bukarestiin, Lontooseen, Buenos Airesiin ja São Paoloon.⁴⁰ Erikoista on, että Helsingin juutalaisten lehdistä ei ilmestynyt tietävästi yhtään hänen runoan tai novelliaan. Avoimeksi ja tutkittavaksi jää, miten suuri Chosidin tuotanto

oli noina viitenätoista vuotena, jotka hän Suomessa asui.

Formen in bren – Helsingissä kirjoitettu novellikokoelma

Suomalaisesta näkökulmasta yksi mielenkiintoisimmista Chosidin teoksista on hänen vuosina 1932–35 Helsingissä kirjoittamansa novellikokoelma *Formen in Bren* (Muodot tulella). Kirjan kustansi ja painoi tunnettu vilnalainen akateemisiin ja kaunokirjallisiin teoksiin erikoistunut Kletskinin kirjapaino vuonna 1937. Tuohon aikaan jiddišintai hepreankielisen kirjan painaminen Helsingissä ei ollut käytännössä mahdollista kuten jo todettiin. Chosidin edun mukaisista oli tietysti, että kirjan markkinoijana toimi arvostettu painotalo. Novellikokoelman kanta koristaa Samuel Besprosvannin konstruktivistinen työ, jossa jiddišinkieliset sanat, kirjat ja rakennuspalkit ovat tulella; keskellä on Chosidin – kirjailijan – muotokuva. Kuvan tekijä tuli myöhemmin tunnetuksi Sam Vannina, joka sai akateemikon arvon 1962.

Kuten kirjan nimikin vihjaa, se tarkastelee ihmisissä ja yhteiskunnassa tapahtuvaa murrosta. Chosid keskittyy kuvaamaan hyvin tarkasti hahmojensa ajatusmaailmaa. Chosid oli ilmeisesti varsin kiinnostunut psykologiasta, sillä hän oli Wienissä opiskellut pedagogisten aineiden ohella myös jonkin verran psykologiaa.⁴¹ *Formen in bren* otettiin hyvin vastaan maailmalla; tunnettu kirjailija Avrom Reizen luonnehti Chosidia seuraavasti newyorkilaisessa *Di feder* -lehdessä (1937):

”[Chosid] on uusi nimi modernissa jiddišinkielisessä kirjallisuudessa. Hän ansaitsee arvoisensa vastaanoton. Hän on todellinen lahjakkuus, jolla on silmä nähdä ja sydän tuntea ... Hänen luonnonkuvauksensa on punottu yhteen tilanteiden kanssa ja ne sointuvat kertomuksien hahmojen mielentiloihin.”⁴²

Nuori runoilija, Moise Šimel kuvaili varsovalaisessa *Haint*-lehdessä, jonka levikki oli huikeat satatuhatta kappaletta päivittäin, kirjan tyyliä seuraavalla tavalla:

"[Chosidin] jokainen kertomus on kompositioltaan hiottu loppuun saakka, kieli on hienostunutta ja osoittaa, että hän on stilisti."

Runoilija Rachel Korn puolestaan luonnehti novelleja käyttäen kirjan nimen sanoja:

"In bren vert formirt a naie tsait, vert oisgeglit tsu a naie raifkeit di nešome fun a dikhter" (Tullessa muovautuu uusi aika; runoilijan sielu karaistuu uuteen kypsyyteen).

Suuri osa novellikokoelman tarinoista sijoittuu Chosidin lapsuuden maisemaan Bessarabiaan ja hänen opiskelukaupunkiinsa Wieniin. Kuitenkin ainakin yhden tarinan tapahtumapaikka viittaa selvästi Suomenlahden rannikolle. Chosid ei katsonut oleelliseksi mainita mitään paikannimiä, mutta tapahtumapaikka voisi hyvinkin olla Helsinki. *Breg-jidn* eli 'Rantajuutalaiset' kertoo kahdesta perheestä, jotka haluavat vuokrata huvilan kaupungin edustalla olevilta saarilta. Aivan helposti tämä ei käy, sillä monet vuokranantajat suhtautuvat epäilevästi juutalaisiin. Perheiden naisväen kuitenkin onnistuu vuokrata kesänviettopaikka. Kaiken varalta he "salakuljettavat" huvilaan, muiden saarelaisten silmien ohi, perheen pitkäpartaisen patriarkan Abraham-Alterin, joka kulkee sonnustautuneena tyypilliseen itäeuroopanjuutalaiseen asuun. Perhe pyrkii kaikin tavoin elämään kuten saarella asuvat kristityt pikkuporvarilliset perheet. Kiusallisia tilanteita kuitenkin aiheuttavat perheen kuriton koira sekä itsepäisesti käyttäytyvä Abraham-Alter, joka ei suostu pysymään hänelle varatussa ullakkohuoneessa. Suomenlahden luonnon kuvaukset kertomuksessa ovat hienoja. Novellin alussa Chosid maalailee kaupungin edustalla olevaa saaristomaisemaa seuraavasti:

In der luft hot nokh vinterdike vaiskeit getsitert inem veien fun zilbernem vint. Frilindik hot zikh šoin ober oisgegrint di landšaft mit ire farskalete un farkhvaljete horizontn. Bai di bregn fun der fartrogener vai hohn elnte viles zikh getuljet tsu sosne-

aleien un ahin farštekt zeier vaisn sod un bloiz di briklekh fun zei zenen geblihn vi oisgeštrekte hent oif vasern, tsu farnarn dos blondžendike šifl.⁴³

Chosidin noin 200-sivuinen novellikokoelma jää mahdollisesti ainoaksi laajemmaksi kaunokirjalliseksi teokseksi, mitä Suomessa on kirjoitettu jiddišin kielellä. Tässä mielessä se on ainutlaatuinen tapaus Suomen kirjallisuuden historiassa. On mielenkiintoista saada tietää, kun Chosidin muut novellit ja kertomukset löytyvät, missä määrin hän niissä kuvaa Suomea tai sen juutalaisyhteisöä.

Chosidin myöhemmät vaiheet

Chosidin Suomen-aika päättyi 1944, kun hän muutti Ruotsiin Nansenin passin turvin, kuten monet Suomeen tulleet Itävallan juutalaispakolaiset. Tukholmassa hän osallistui selvästi aktiivisemmin ja näkyvämmän yhteisön kulttuurielämään kuin Helsingissä. Hän muun muassa toimi kolme vuotta *Undzer blat* -nimisen lehden toimittajana ja oli seurakunnan kulttuuritoiminnan vetäjä.⁴⁴ Vuonna 1948 Chosid vieraili vielä kerran Helsingissä, jossa hän järjesti kaksipäiväisen jiddišinkielisen kulttuuritapahtuman yhdessä näyttelijöiden Zipora Fajnsilberin

met Zewi, Rimon ja Jaari olivat aiemmin kuuluneet Hirschowitzsch, Portnoi ja Jankeloff. Toisaalta sotienvälisenä aikana kiinnostus (nyky)hepreaa kohtaa kasvoi, ja monet halusivat uudistaa nimensä; yhteydet "itäeurooppalaiseen" jiddišikulttuuriin haluttiin näin katkaista.

39. Fox (1980) 132.

40. Näiden lehtien joukossa olivat mm. *Tšernovitser bleter* (Czernowitz), *Inzl* (Bukarest), *Literariše bleter* (Varsova), *Der špigl* (Buenos Aires), *Jidiše bilder* (Riika), *Jidiš* (Lontoo), *Jidiše folkstaitung* (São Paolo). Niger & al. (1956–81) Vol 3, 741–742.

41. Tämä mainitaan Mordechai Chosidin arkiston (Canadian Jewish Congres) arkistoluettelon alussa olevassa lyhyessä biografiassa.

42. Tämä ja kappaleessa olevat muut kirja-arvostelut ovat luettavissa Foxin (1980) toimittamassa jiddišinkielisessä Kanadan juutalaisten kirjailijoiden matrikkeliissa, 131–132.

43. S. 136. Tekijän suomennos: "Ilmassa värisi yhä talven kuura hopeisen tuulen vireessä. Maisema kallioisine ja aaltoilevine horisontteineen vihersi kuitenkin jo keväisesti. Kaukaisilla rannoilla yksinäiset huvilat painautuivat havukujien katveeseen kätkien sinne valkoisen salaperäisyytensä, vain niiden laiturit jäivät näkyviin kuin ojennetut kädet vetten päällä, vietellen harhailevaa laivaa."

44. Fox (1980) 132.

Benn

Mordechai Chosidin muotokuva hänen runokokoelmastaan *A šotn trogt main kroin* (Montreal 1975).

ja Josef Gliksonin sekä runoilija Rachel Korinin kanssa.⁴⁵

Kaksi vuotta myöhemmin Chosid muutti pysyvästi Montrealiin. Vuoteen 1976 asti hän työskenteli arvostettuna opettajana jiddišinkielisissä peruskouluissa ja lehtorina jiddišin ja heprean opettajien seminaarissa. Tämän jälkeen hän toimi *Keneder odler* -lehden päätoimittajana.⁴⁶ Kanadassa olessaan Chosid myös avoitui israelilaisen naisen kanssa. Liitto kuitenkin kariutui.

Kanadaan emigroitui toisen maailmansodan jälkeen useita nimekkäitä jiddišrunoilijoita, kuten Yehuda Elberg, Chava Rosenfarb, Melekh Ravits ja edellä mainittu Rachel Korn.⁴⁷ Montrealista oli tullut elinvoimaisen jiddiškulttuurin keskus, jonka keskeisiä instituutioita oli Jewish Public Library. Kaupungissa toimi myös juutalaisten kirjailijoiden liitto (Jewish Writers Association), jonka jäseneksi Chosid liittyi 1953. Chosidilla oli

hyvin laaja kansainvälinen tuttava- ja ystäväpiiri, johon kuului muiden muassa Isaac Bashevis Singer.⁴⁸

Kanadassa Chosid keskittyi erityisesti runojen kirjoittamiseen ja julkaisi kolme runokokoelmaa. Vuonna 1959 ilmestyneellä kirjallaan *Doires šraien mikh ariber* (Sukupolvet hukuttavat minut huudollaan) hän voitti Yakov Yitskhak Segalin nimeä kantavan kirjallisuuspalkinnon.⁴⁹ Kirja otettiin jälleen hyvin vastaan, ja mm. Amerikan jiddišrunouden johtotähti, Jacob Glatstein kirjoitti seuraavaa: "Pidän runoista todella paljon. [Chosid] on osoittautunut tärkeäksi moderniksi jiddišrunoilijaksi."⁵⁰ Chosidin seuraava runokokoelma *A šotn trogt main kroin* (Varjo kantaa kruunuani), joka ilmestyi vuonna 1975, menestyi myös hyvin; se sai newyorkilaisen Jidišer bikher-ratin kirjallisuuspalkinnon.⁵¹ Chosidin viimeinen runokokoelma *Štoib un eibikeit* (Tomu ja iäisyys) ilmestyi 1981. Jiddišin kielen ohella Chosid julkaisi myös jonkin verran hepreankielistä runoutta eri kirjallisuuslehdissä.⁵²

Suomeksi on käännetty jonkin verran jiddišinkielisiä romaaneja ja novellikokoelmia, ainakin kolmelta eri kirjailijalta: Sholem-Aleichemilta, Sholem Aschilta ja Isaac Bashevis Singeriltä.⁵³ Yhdenkään edellä

45. Muir (2004) 75.

46. Fox (1980) 133.

47. Goldie Sigal, *The Flowering of Yiddish Literature*, <http://digital.library.mcgill.ca/fishstein/search/iflowering.htm>.

48. Singer ja Chosid tapasivat toisensa Montrealissa vuonna 1970. Tuolloin Chosid lahjoitti Singerille teoksensa *Doires šraien mikh ariber* omistuskirjoituksella: "Jiddiškirjallisuuden mestarille, Isaac Bashevis Singerille, vilpittömällä ystävyydellä, M. Chosid." Singerille lahjoitettu teos on tekijän hallussa.

49. Fox (1980) 132.

50. Fox (1980) 131–132.

51. Fox (1980) 132.

52. Näitä lehtiä olivat mm. *Pardes* (Kišinev), *Haolam* (Lontoo), Niger & al. (1956–81) 742.

53. Sholem-Aleichemilta on käännetty teokset *Tewje, maitomies* (Tammi 1969) ja *Marienbad* (Otava 1984), Aschilta *Polku yössä* (WSOY 1954) ja Singeriltä *Orja* (Gummerus 1965), *Miksi Nooa valitsi kyyhkysen* (Weilin+Göös 1975), *Shosha* (Tammi 1979), *Lublinin taikuri* (Tammi 1979), *Hölmön paratiisi ja muita satuja* (Tammi 1979), *Nuori mies etsii rakkautta* (Tammi 1982), *Intobimoja* (Tammi 1983), *Moskatin suku* (Tammi 1986), *Vanhaa rakkautta* (Tammi 1988), *Peltojen kuningas* (Tammi 1989), *Kuin oma poika* (Tammi 1990), *Vihassa ja rakkaudessa* (Tammi 1991), *Parantumaton* (Tammi 1992), *Lupakirja* (Tammi 1993),

mainitun kirjailijan teoksia ei ole käännetty suoraan jiddišin kielestä, vaan joko englannin tai saksan kielen kautta, mikä ei tee oikeutta alkukielisille versioille.⁵⁴ Jiddiškirjallisuuden parissa on vielä lukuisia pieniä ja suuria kirjailijoita, jotka ovat kielimuurin vuoksi jääneet tuntemattomiksi.

Näihin lukeutuu myös Mordechai Chosid, jonka Helsingissä kirjoittamat novellit varmasti kiinnostaisivat suomalaista lukijakuntaa. Tämän lisäksi kokoamista ja kääntämistä odottavat Suomessa kirjoitetut jiddiškinkieliset runot, joista on lähivuosina odotettavissa artikkelin kirjoittajan toimittama kaksikielinen antologia.

Nousee päivä, laskee päivä (Tammi 1996), *Illan tulen, yön pimeten* (Tammi 1997), *Varjoja Hudsonin yllä* (Tammi 1999) ja *Isäni seurakuntaa* (Tammi 2002). Suomeksi ei ole tiettävästi ilmestynyt yhtään jiddiškinkielistä runokokoelmaa. Elis ja Seela Sellan levyllä *Valkeitten sun tähteis alla* (1981) on joitakin Arvo Salon kääntämiä tunnettuja jiddiškinkielisiä lauluja/runoja. Tapani Harviaisen proosakäännös Itzig Feferin (1900–52) runosta *Birobidžaner viglid* (Birobidžanilainen kehtolaulu) on löydettävissä hänen toimittamastaan teoksesta (1988) *Sana ja ruokokynä. Ulkoeurooppalaisen kirjallisuuden antologia*, Helsinki: Weilin+Göös, 94–96.

54. Singerin kohdalla asia on hieman monimutkaisempi, sillä useimmat suomennokset on tehty Singerin itse ammattikäytäntöjen avulla kääntämistä ja auktorisoimista laitoksista. Useissa tapauksissa, kirjoja on editoitu reilusti, esim. Moskatin suvun englanninkielinen versio on puolet alkuperäisestä ja romaanin loppua on muutettu.

VELI-MATTI RAUTIO

Jatkuuko kriisi lukion historian opetuksessa?

Filosofian tohtori ja lukion lehtori Veli-Matti Rautio tarkastelee kriittisesti lukion voimassaolevaa historian opetussuunnitelmaa. Hänen artikkelinsa on jatkoa *Historiallisessa Aikakauslehdessä* aikaisemmin käydylle keskustelulle lukion historian opetuksen tavoitteista. Elokuussa 2005 otetaan Suomen lukioissa käyttöön uusi historian opetussuunnitelma. Keskustelua voimassaolevasta historian opetussuunnitelmasta kannattaa silti jatkaa, koska uusi opetussuunnitelma on lähes sanatarkka kopio nyt käytössä olevasta.

■ Opetushallituksen johtokunta hyväksyi 15.8.2003 päivälukioiden opetussuunnitelman perusteet, joita aletaan noudattaa lukioissamme asteittain 1.8.2005 lähtien. Samalla astuu voimaan jo aikaisemmin valtioneuvoston hyväksymä uusi tuntijakosuunnitelma, jonka merkittävin seuraamus historian ja yhteiskuntaopin opetuksen kannalta on määräys, jonka mukaan jatkossa historiaa ja yhteiskuntaoppia opetetaan lukiossa erillisinä oppiaineina. Tähän samaan uudistusten sarjaan on lisäksi luettava vielä valtioneuvoston asetus reaalikokeen uudistamisesta eli siirtyminen ylioppilaskokeessa ns. ainereaaliiin ja hiljattain eduskun-

nan hyväksymä ylioppilastutkinnon uudistus, jonka mukaan kevästä 2005 lähtien ainoastaan äidinkielen kirjoittaminen on oppilaalle pakollista.¹

Niille, jotka odottivat opetushallituksen asettaman työryhmän poistavan nyt voimassa olevasta historian opetussuunnitelmasta puutteet, joihin on myös tässä aikakauslehdessä viitattu,² on uusi opetussuunnitelma pettymys. Työryhmän ehdotuksesta on opetushallituksen johtokunta hyväksynyt historian opetussuunnitelman, joka on kurssien otsikoita myöten lähes täydellinen kopio vuoden 1994 opetussuunnitelmien perus-

1. Ks. *Lukion opetussuunnitelman perusteet* (2003), Vammala: Opetushallitus; *Valtioneuvoston asetukset* 955/2002; 250/2003; 795/2004.

2. Liisa Saariluoma 'Historianopetusta lisää kouluihin', *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2000, 158–160; Jouko Lahtero, Eeva Matinolli, Kyllikki Männikkö, Leena Puhakainen ja Maire Salmela 'Historianopetuksen määrästä ja laadusta koulussa 1900-luvun jälkipuoliskolla', *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2001, 196–198. Ja vastaukset näihin artikkeleihin: Jan Löfström – Sirkka Ahonen 'Historian taju ja kronologian taju – kommentti Liisa Saariluomalle', *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2000, 264–266; Sirkka Ahonen 'Mitä historiaa lukioon', *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2001, 312–314. Historianopettajienliiton omassa *Kleio*-lehdessä on nykyisestä lukion historianopetussuunnitelmasta kiistelty puolesta ja vastaan sen julkaisusta (13.3.1992) lähtien; kiivaimmin opetussuunnitelman käyttöönoton jälkeen ja laiskemmin myöhemmin. Esimerkiksi vuonna 1995 *Kleiossa* kommentoitiin uutta opetussuunnitelmaa seuraavaan tapaan: Hilikka Laamanen 'Onko uudistetuisia historian kursseissa imua', *Kleio* 1/1995, 20–28; Martti Asunmaa 'Mitä sisältöjä historianopetukseen', *Kleio* 2/1995, 39–40; Sari Halavaara 'Pinnallisia arvioita Helsingin Sanomissa uusista oppikirjoista', *Kleio* 3/1995, 56; Veli-Matti Kanerva 'Historian opetussuunnitelman ongelmista', *Kleio* 3/1995, 44; Sirkka Ahonen 'Eläköön uudistuva historia', *Kleio* 3/1995, 49; Kari Ojanen 'Vielä niistä uuden lukion kursseista', *Kleio* 3/1995, 50–53; Sirkka Ahonen 'Lukion kurssit on rääätelöity aktiivisille nuorille', *Kleio* 4/1995, 44–45.

teista.³ Uusi opetussuunnitelma on lisäksi edeltäjänsä huonompi siinä suhteessa, että toisin kuin aikaisemmin siinä ei kerrota, mitkä (historian)didaktiset ja historiantutkimukseen liittyvät periaatteet ovat kunkin kurssin lähtökohtina. Näin on annettu oppikirjojen tekijöille vapaat kädet kirjoittaa ”todellista” opetussuunnitelmaa ja menetetty näin tilaisuus korjata oppikirjojen puutteita jo etukäteen.

Uudessa opetussuunnitelmassa ihmetyttää myös se, että opetuksen tavoitteita kuvataan käsitteellisesti niin epämääräisesti, kuten sanoilla oppilas ”tuntee” ”näkee” ”osaa hankkia”, ”osaa arvioida” ja ”ymmärtää” sekä ”saa aineksia”,⁴ kun meillä on jo lähes kahdenkymmenen vuoden ajan ollut käytössä saksalaisen historiandidaktiikan kehittämä käsite ”historiantietoisuus” (*Geschichtsbewusstsein*), joka kuvaa historianopetuksen tavoitteita täsmällisesti ja yksiselitteisesti.⁵

Mikä sitten nykyisessä ja siis myös tulevassa historian opetussuunnitelmassa on vialla? Vastausta etsitään tarkastelemalla ensiksi koulutuspoliittista tilannetta Suomessa 1990-luvun alussa, toiseksi pohditaan opetussuunnitelman laatineen toimikunnan historiankäsitystä ja kolmanneksi tarkastellaan sitä, kuinka toimikunta onnistui pyrkimyksessään uudistaa historian kurseja vastaamaan paremmin yhteiskunnan ja oletettuja modernin historiantutkimuksen vaatimuksia. Jottei kellekään tulisi tarpeettomasti tuotettua pahaa mieltä, todettakoon, että tässä keskitytään pelkästään nykyisen ja tulevan opetussuunnitelman puutteisiin, vaikka kummastakin löytyy epäilemättä myös myönteistä sanottavaa. Tässä ei myöskään haluta epäillä niin nykyisen kuin tulevan opetussuunnitelman laatijoiden hyvää tahtoa ja tarkoitusta.

Hyödyllisempää historiaa

Vuoden 1994 historian opetussuunnitelman lähtökohtana oli sopeuttaa historianopetus lukioissa ajan ja aikakauden uusiin vaatimuksiin. Tätä ei missään suoranaisesti todettu, mutta kurssien otsikointi, erityisesti kahden ensimmäisen pakollisen kurssin osalta, kielii tästä. Kärjistäen voidaan sanoa,

että historianopetus tietyllä tavalla ideologisoitiin (ties monenhenko kerran). Sen tuli vastata kestävästä kehityksen, ympäristökasvatuksen (ekologia-vaatimus), ongelmaratkaisun (kilpailukyky-vaatimus) ja eurooppalaisuuden haasteisiin (EU-vaatimus). Historiantutkimuksen ja -opetuksen yhteiskuntakriittinen potentiaali tunnustettiin opetussuunnitelman perusteissa kyllä sanoissa,⁶ mutta käytännössä eli kurssien otsikoinnissa ja sisällön suunnittelussa se unohdettiin. Historian kurssien rakenne, erityisesti kahden ensimmäisen pakollisen kurssin osalta, suunniteltiin niin, että ne kätkeyvät sisäänsä opetusta, ohjausta ja indoktrinaatiota. (Mikä on oikea tapa edistää kestävästä kehitystä? Miten naisen asemaa voidaan parantaa? Mitä yhteistä meillä eurooppalaisilla on?) Näin historianopetus meillä Suomessakin lähenei sitä, mitä Saksassa kutsutaan oppilaan historiallis-poliittiseksi kasvattamiseksi.⁷

Miksi kävi näin? Kuten vuoden 1994 historian opetussuunnitelman laadinnassa mukana ollut Sirkka Ahonen on uusimmas- sa kirjassaan todennut, 1990-luvun alkupuolella elettiin eräänlaista murroskautta suomalaisessa koulutuspolitiikassa: tasa-arvo- pyrkimyksestä siirryttiin kilpailun korostamiseen.⁸ Ajattelutavan muutos keskiasteen koulutuksessa näkyi esimerkiksi siinä, että lukioiden toivottiin kilpailevan keskenään ”hyvistä” oppilaista. Jotta tämä olisi ollut mahdollista saivat lukiot vuonna 1994 hyväksytyyn lukion opetussuunnitelman perus-

3. Ks. *Lukion opetussuunnitelman perusteet* (1994), Helsinki: opetushallitus, 98–100 (3.3.8 Historia ja yhteiskuntaoppi).

4. *Lukion opetussuunnitelman perusteet* (2003), 176.
5. Käsitteestä ks. esim. Karl-Ernst Jeismann *Geschichtsbewusstsein – Theorie*; Bodo von Borries *Geschichtsbewusstsein – Empirie*; Dagmar Klose *Geschichtsbewusstsein – ontogenese* teoksessa *Handbuch der Geschichts- didaktik* (1997), toimittaneet Klaus Bergmann ym., Kallmeyer'sche Verlagsbuchhandlung; Hannover 1997, 42–56.

6. Ks. *Lukion opetussuunnitelman perusteet* (1993), 98 (”Historian ja yhteiskuntaopin opiskelun tavoitteena on, että opiskelija osaa arvioida kriittisesti tietolähteiden ja tietojen sekä esitettyjen käsitysten luotettavuutta ja merkitystä.”)

7. Käsitteestä tarkemmin ks. esim. Hans Jürgen Pandel ’Geschichte und politische Bildung’ teoksessa *Handbuch der Geschichts- didaktik*, 319–324..

8 Sirkka Ahonen (2003) *Yhteinen koulu – tasa-arvoa vai tasapäisyyttä?*, Tampere: Osuuskunta Vastapaino.

teiden mukaan suhteellisen paljon itsenäisyyttä oppilaille annettavan opetuksen suunnittelussa ja tarjonnassa.⁹ Opetusministeriö ja opetushallitus toivoivat lukiodien profiloitumista, kuten tuolloin liiketalouden termein sanottiin. Ja jotta profiloituminen olisi ollut mahdollista, muutettiin aikaisempaa lukion tuntijakosuunnitelmaa valtioneuvoston päätöksellä vuonna 1993 niin, että kaikille oppilaille pakollisten kurssien määrää vähennettiin ja vastaavasti lisättiin ns. valinnaisten koulukohtaisten syventävien ja soveltavien kurssien määrää (lukiot saivat suunnitella soveltavat kurssit vapaasti ja periaatteessa myös syventävien kurssien osalta oli tiettyä valinnanvapautta).¹⁰ Eri oppiaineiden opetussuunnitelmatyöhön tämä kaikki vaikutti siten, että oman oppiaineen tarpeellisuutta ja yhteiskunnallista merkittävyyttä tuli erityisesti korostaa. Historian osalta erityisen vaikeaksi tilanteen teki se, että historian kulku näytti tehneen historianopetuksen tarpeettomaksi. Oli epäselvää, mihin pääasiassa kansakuntien ja valtioiden historiaan sekä toisen maailmansodan tuloksen selittämiseen keskittyneitä kansallista identiteettiä rakentavaa historian kouluopetusta enää oikeastaan tarvittiin. Varsinkin kun yritysten vientivaikkeudet, vararikot, työttömyys ja valtiontalouden kaskakriisi tuntuivat vaativan, että kansakunta ja sen toivot keskittyvät muuhun kuin menneisyyden flegmaattiseen muisteluun.

Selkeimmin tämä historianopetuksen yhteiskuntapoliittinen päivittäminen ilmeni kahden ensimmäisen kurssin osalta. Kursien nimet, *Ihminen, ympäristö ja kulttuuri* ja *Eurooppalainen ihminen*, puhuvat jo omaa kieltään. Oli tietenkin viisasta korostaa ihmisen ja hänen ympäristönsä välistä vuorovaikutusta ja sen historian tuntemusta tilanteessa, jossa ympäristöön liittyvät teemat olivat hallinneet julkista keskustelua jo lähes kolme vuosikymmentä. Samoin oli järkevää ratsastaa eurooppalaisuuden teemalla tilanteessa, jossa Suomi harkitsi liittymistä Euroopan Unioniin. Kurssit näyttivät ulkopuolisten silmissä vastaavan käytännöllisiin kysymyksiin: kuinka vältämme ekokatastrofin ja mitä yhteistä meillä eurooppalaisilla on?

Samanlaista tarvetta kurssien sisällön muuttamiseen ja niiden pakollisuuden perustelemiseen ei ollut kolmannen (*Kansainväliset suhteet*) ja neljännen (*Suomen historian käännekohtia*) kurssin osalta. Oli etukäteen selvää, ettei kukaan asettaisi kyseenalaiseksi yhtä pakollista maailman (Euroopan) historian kurssia, joka painottuisi maailmansotiin ja kylmän sodan kauteen. Olivathan maailmansodat ja kylmä sota osa Euroopan Unionin esihistoriaa. Samalla varmuudella voitiin luottaa siihen, ettei kukaan vastustaisi yhtä pakollista Suomen historian kurssia, jossa tarkasteltaisiin Suomen kansakunnan heräämistä, valtion syntyä ja Suomen kohtaloita viime sodissa ja kylmän sodan aikana. Mikään Euroopan Unionin jäsenvaltio ei ollut luopunut kansallisen historiansa opettamisesta, vaikka yrityksiä ylikansallisen eurooppalaisen historianopetuksen luomiseksi oli tehtykin.¹¹ Suomessa to-

9. **Toimivan opetussuunnitelman laadinta on nykykäsityksen mukaan dynaaminen prosessi.**

Suunnitelmaa tulee jatkuvasti uudistaa muun muassa tulosten arvioinnin ja ympäristön muutosten pohjalta. Opetussuunnitelman laadinnan perustaksi määritellään valtakunnalliset tavoitteet ja kehittämisvelvoite ... Koulujen ja opettajien omaan harkintaan jää täsmentää tavoitteet ja valita keinot niihin pääsemiseksi. *Lukion opetussuunnitelman perusteet* (1993), 11 (lihavointi tekstissä). Sen sijaa uudessa lukion opetussuunnitelmassa todetaan lyhyesti ja ytimekkäästi: "Opetussuunnitelma (siis, yksittäisen lukion V-MR) laaditaan tähän asiakirjaan sisältyvien lukion opetussuunnitelman perusteiden mukaan." *Lukion opetussuunnitelman perusteet* (2003), 8. Edellä esitetyt kaksi lainausta riittävät selitykseksi sille, miksi jotkut pitkään lukiotyössä mukana olleet lehtorit eivät jaksaa ottaa opetussuunnitelmaa työtä kovin vakavasti, vaikka asian tärkeys sitä edellyttäisikin: koulutuspolitiikka on liian tempoilevaa ja poliittisista suhdanteista riippuvaista.

10. *Valtioneuvoston päätös* 835/1993. Päätöksen mukaan esim. historian pakollisten kurssien määrä väheni kuudesta neljään.

11. Vuonna 1992 valmistui 12 historiantutkijan, yksi kustakin Euroopan Unionin jäsenmaasta, kirjoittama *Euroopan historiankirja*, joka oli suunnattu yläaste- ja lukioikäisille. Ainakin Saksassa kirja saatettiin julkisuuteen kohtuullisen mediajulkisuuden saattelemana. Kirja esiteltiin medialle sekä Hannoverissa historiantutkijoiden päivillä että Bonnissa opetusministeriön järjestämässä tilaisuudessa. On luultavaa, että se toimi esikuvana suunniteltaessa lukion toista pakollista historian kurssia, Eurooppalainen ihminen. *Europäisches Geschichtsbuch. Ein Unterrichtswerk für die Sekundarstufe I II. Deutsche Ausgabe* (1992), Paris/Stuttgart: Ernst Klett Schulbuchverlag; Winfried Schulze *Von der "europäischen Geschichte" zum "Europäischen Geschichtsbuch"*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, 1993, 402–409.

sin katsottiin, että aikaa ennen vuotta 1809 ei tarvitse kaikille lukiolaisille opettaa. Katsottiin siis että esihistoriallista ja Ruotsin vallan aikaa ei tarvitse ottaa huomioon rakennettaessa historian avulla suomalaisten identiteettiä.

Uutta historiaa

Sen lisäksi että historian opetussuunnitelman perusteiden tekijät myötäilivät ehkä liiaksikin ajanhengen vaatimuksia, he myös ehkä yrittivät liian innokkaasti sopeuttaa historianopetusta lukioissa historiantutkimuksessa tapahtuneisiin muutoksiin. Viimeistään 1980-luvulla tapahtui Suomessa akateemisessa historiantutkimuksessa se, mikä oli tapahtunut muualla Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa jo aikaisemmin: valtioiden historiaan keskittynyt poliittinen tapahtumahistoria sai tehdä tilaa sosiaalishistorialle, naishistorialle, mikrohistorialle, arkipäivänhistorialle, ympäristöhistorialle, mentaliteettihistorialle eli lyhyesti sanottuna uudelle kulttuurihistorialle.¹² Jorma Kalela on kutsunut tätä muutosta ”uusien historioiden” nousuksi.¹³ Selkeimmin tämä uusien näkökulmien tavoittelu ilmeni kahden ensimmäisen pakollisen kurssin suunnittelussa, kun taas kolmannen ja neljännen kurssin suunnittelussa pitäydettiin enemmän perinteellisissä tarkastelutavoissa.

Tietenkään pyrkimyksessä ajanmukaistaa historianopetuksen näkökulmaa vastaamaan historiantutkimuksen saavuttamaa kehitysvaihetta ei ollut mitään väärää. Ongelmalliseksi asian teki se, että uudet historiat sopivat huonosti yleisesitysten pohjaksi, koska ne usein tutkivat ja kuvasivat vain tietyn yhteiskunnan pientä osakokonaisuutta, eivätkä ne useinkaan olleet lähtökohtaisesti edes kiinnostuneita siitä yhteiskunnallisesta kokonaisuudesta, johon tutkittu ilmiö kuului. Oppikirjan kirjoittajilta olisi taas vaadittu valtavasti aikaa, asiantuntemusta ja älykkyyttä, jota usein ei ollut tarvittavassa määrin käytettävissä, jotta esimerkiksi ympäristöhistorian tai naishistorian yksittäisistä tutkimustuloksista olisi pystytty pelkistämään esiin oleellinen tieto, joka ilmaisi tapahtunutta kehitystä vuosisatojen aikana

ja joka olisi yleispätevä kaikissa Euroopan maissa.¹⁴

Postmoderni historiankäsitely

Valitsemalla uusi kulttuurihistoria tarkastelun näkökulmaksi tehtiin samalla myös merkittävä historianfilosofinen ja historian teoriaa koskeva valinta. Toimikunta otti julkilausumattomaksi lähtökohdaksi kursien suunnittelussa historiankäsitelyksen, jonka mukaan menneisyys on satunnainen, kaoottinen ja sattumanvarainen kokoelma toisistaan riippumattomia tapahtumia (teemoja), mitään kokonaisuutta jäsentävää käsitettä, tarinaa tai päämäärää ei siis opetuksessa tarvita. – Tätä johtopäätöstä ei muuta muuksi vastaväite, jonka mukaan historian kurssit ovat itsenäisiä temaattisia kokonaisuuksia. Tässä peräänkuulutetaan kuitenkin teemojen keskinäistä ontologista tai tietoteoreettista yhteyttä.

Uuden ajattelutavan mukaisesti ja suoraan ylöspäin siitä toimikunnan jäsen Sirkka Ahonen vastasi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* Liisa Saariluomalle, joka oli kirjoituksessaan ilmaissut huolensa siitä, että oppilaille ei synny jäseneltyä kokonaisuutta menneisyydestä¹⁵ ja ettei siihen nyky-

12. Uudeksi kulttuurihistoriaksi ilmiötä on kutsunut Hans-Ulrich Wehler. Ks. Wehler (1998) *Die Herausforderungen der Kulturgeschichte* (1998), München: Verlag C.H. Beck.

13. Jorma Kalela *Historiantutkimus ja historia* (2000), Helsinki: Gaudeamus, 136.

14. Oppikirjoja meillä Suomessa kirjoittavat joko pitkään alalla toimineet historianopettajat ja/tai didaktikot (esim. WSOY:n *Muutosten maailma* -sarjan kirjoittajat) tai historiantutkijat (esim. Editan *Aikakirja* -sarjan kirjoittajat) tai sitten kummankin ryhmän yhdistelmät (esim. Otavan *Lukion horisontti* -sarja). Yhteistä eri vaihtoehdoille on kuitenkin se, että oppikirjoja kirjoitetaan lähes poikkeuksetta oman työn ohessa. Toistaiseksi sen enempää Suomen Akatemia kuin kustantajatkaan eivät ole nähneet tarpeelliseksi, että oppikirjoja kirjoitettaisiin rahoituksen avulla ja päätoimisesti. Oppikirjojen laatua voitaisiin parantaa myös kehittämällä oppikirjojen arvostelua. Toistaiseksi meiltä puuttuu Suomessa se, mitä Saksassa kutsutaan oppikirja-analyysiksi. Ks. esim. Dietrich Scholle 'Schulbuchanalyse' teoksessa *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, 369–375.

15. *Historiallisessa Aikakauskirjassa* julkaistussa artikkelissa Saariluoma kirjoitti kirjallisuudenopiskelijoiden historiantiedoista sanatarvasti seuraavasti: ”Historiallisten tietojen puute, heikko kronologian taju ja yli-päättänsä hyvin heikko käsitely yhteiskunnan ja yksilöiden elämään liittyvien asioiden historiallisuudesta

sissä lukion historian opetus suunnitelman perusteissa edes pyritä, koska kaikki aikaisemmat (nationalistiset, liberalistiset, marxilaiset, postkoloniaaliset) aikakausittain ja kronologisesti etenevät yrityksen luoda järjestystä historiaan ovat osoittautuneet virheellisiksi.¹⁶ – Tekopyhäksi Ahosen väitteen tekee se, että väitteen esittäjä oli itse mukana muokkaamassa lukion historianopetusta tietyn ”stereotyyppiseen aikakausiyleistyksen” mukaiseksi eli oli rakentamassa yhteiskunnallisesti hyödyllistä, jäsenetelmätöntä ja euromitat täyttävää historianopetusta lukioihin.

Työryhmän valintaa voi sinänsä pitää hyväksyttävänä, se vastaa (postmodernin) historiantutkimuksen käsitystä historian mahdollisuuksista ja tehtävistä. Sosiaalishistorian, mikrohistorian, naishistorian, arkipäivänhistorian ja mentaliteettien historian tutkijat eivät ole kiinnostuneista perinteellisistä historianfilosofisista teemoista, kuten historian alusta, lopusta, päämäärästä, edistyksestä, liikevoimista ja eri elämänalueiden keskinäisestä riippuvuudesta ja vaikutuksesta historian kulkuun.

En halua tässä yhteydessä kiistellä Ahosen ja Löffströmin kanssa ajan käsitteestä, paljon puhutusta historiallisten ilmiöiden samanaikaisuudesta ja eriaikaisuudesta, en myöskään muista heidän esiin nostamistaan historiallisen ajattelun muuttumiseen liittyvistä kysymyksistä, en myöskään ongelmakeskeisen historianopetuksen eduista, siitä yksinkertaisesta syytä, että olen heidän kanssaan monista asioista samaa mieltä. Totean vain, että heidän peräänkuuluttamansa historian opetuksen uudistaminen ei edellytä aikakausta ja kronologiasta luopumista. Aikakausi on edelleen hyvä käsitteellinen apuväline, jonka avulla voidaan sitoa yhteen eri elämänalueiden tapahtumat, väittämättä silti, että aikakausien rajat olisivat kiinteitä tai kiistämättä sitä, etteivätkö eri elämänalueiden historialliset ilmiöt voisi esiintyä ennen tai jälkeen ns. aikakautta.¹⁷ Kronologiaakin tarvitaan edelleen, eikä pelkästään siksi, että oppilas osaisi sijoittaa historialliset tapahtumat aikajanelle, vaan ennen kaikkea sen takia, että hän ymmärtäisi tapahtumien välisen yhteyden;

toisin sanoen näkisi, että historia on totaliteetti, jossa kokonaisuus on enemmän kuin osiensa summa.

Toisenlaisiakin vaihtoehtoja olisi toimikunnan käytettävissä ollut. Se olisi voinut esimerkiksi ottaa suunnittelun lähtökohdaksi modernin yhteiskuntahistorian.¹⁸ Tällöin opetuksen keskiöön olisi noussut yhteiskunta, sen kehitys ja muuttuminen ja eri kulttuuripiirien ja aikakausien yhteiskuntien keskinäinen vertailu. Se olisi edellyttänyt tietenkin myös historianfilosofista kannan-

ovat silmiinpistäviä.” Tämä oli hänen mielestään harmillista, koska kirjallisuustieteen uudet tutkimussuunnaukset olisivat edellyttäneet juuri päinvastaista. Syynä heikkoon historian tajuun oli Saariluoman mukaan syynä vuonna 1995 käyttöön otetut uudet lukion historian kurssit: ”Kun kulttuuri on erotettu omaksi juonekseen ja poliittisen ja yhteiskuntahistorian sille antama tuki on olematon, ei ole ihme, että kulttuuristen ilmiöiden kontekstuaalisointiin yleisemmin historian yhteyteen, mihin meidän opetus (kirjallisuuden opetus Turun yliopistossa, V–MR) tähtää, ei saa minikäänlaista tukea kouluopetuksesta.” Näin siis Saariluoma. Muihin hänen esiin nostamiinsa teemoihin – historian merkityksen vähättelyyn ja toisaalta sen tarpeellisuuteen Nyky-Suomessa – en puutu. Liisa Saariluoma *Historianopetusta lisää kouluihin*, 159–159.

16. Sanatarkasti Ahonen kirjoitti seuraavasti: ”Perinteiset, kronologisesti rakennetut historian yleisestitetykset hyödyntävät yleensä stereotyyppisiä aikakausiyleistyksiä, jotka ovat tietoteoreettisesti varsin kyseenalaisia. Ne perustuvat usein pikemminkin teoriaan tai ideologiaan kuin menneisyyden todistukseen.” Temaattista tarkastelua Ahonen ja Löffström taas puolustivat seuraavasti: ”Historiankurssien teemoittaminen on ollut perusteltua historiandidaktisten sekä historian epistemologiaan liittyvien sydänten vuoksi. On mielekästä tarkastella vuorotellen muutamien elämänalueiden (aatteet–uskonto–taide, talous–elinkeinot–väestönkehitys) kehitystä niiden omalaksien dynamiikan kannalta ja kulloinkin tietynlaisia käsitteitä harjoitellen.” Sirkka Ahonen *Mitä historiaa lukioon*, 313; Jan Löffström – Sirkka Ahonen *Historian taju ja kronologian taju – kommentti Liisa Saariluomalle*.

17. Vrt. Alfred Haverkamp (2004) 'Perspektiven des Mittelalters' teoksessa *Gebhard. Handbuch der Deutschen Geschichte. Perspektiven des Mittelalters. Europäisches Grundlagen 4.-8. Jahrhundert* (Friedrich Prinz), Stuttgart: Klett-Cotta.

18. Yhteiskuntahistorian käsitteestä (erityisesti sen saksalaisesta muunnoksesta) ks. esim. Hans-Ulrich Wehler (1986) 'Sozialgeschichte und Gesellschaftsgeschichte' teoksessa *Sozialgeschichte in Deutschland I*, toim. Wolfgang Schieder und Volker Sellin, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht; *Was ist Gesellschaftsgeschichte* (1991), toim. Manfred Hettling/ Claudia Huerkamp/ /Paul Nolte/Hans-Walter Schmul, München: Verlag C.H.Beck; *Perspektiven der Gesellschaftsgeschichte* (2000), toim. Paul Nolte, Manfred Hettling, Frank-Michael Kuhlemann, Hans-Walter Schmul, München: Verlag C.H.Beck.

ottoa sen puolesta, että menneisyyttä voi ja pitää arvottaa, seuloa, valikoida ja pelkistää, ei mielivaltaisesti, vaan tieteellisesti punnittujen teorioiden, käsitteiden ja näkökulmien avulla. Ja ennen kaikkea se olisi edellyttänyt historiannäkemyistä, jonka mukaan menneisyydestä voidaan rakentaa käsitteiden avulla mielekäs ideaalityyppinen kokonaisuus; väittämättä tietenkään, että tulkinta ja todellisuus olisivat yhteneväiset yksi yhteen. – Koska yhteiskuntaa ei voi nähdä eikä koskettaa, on se luotava ajatuksen avulla.

Alusta ei toimikunnan olisi tarvinnut lähteä liikkeelle. Se olisi voinut käyttää suunnittelussa apuna esimerkiksi Perry Andersonin, Karl Boslin, Erich Hobsbawnin, Immanuel Wallersteinin, Fernand Braudellin ja Hans-Ulrich Wehlerin tutkimuksissaan käyttämiä teorioita, käsitteitä ja näkökulmia. Mainitulle tutkijoille on yhteistä, että heistä jokainen on yrittänyt tutkia menneisyyttä lähtökohtanaan yhteiskunnan käsite, jonka avulla on pyritty luomaan kokonaiskuva tutkittavasta aikakaudesta tai ilmiöstä. Yhteistä heille kaikille on myös teorioiden, käsitteiden ja näkökulmien luova käyttö tutkimuksessa.¹⁹ Liikkeelle toimikunta olisi voinut lähteä niinkin vaatimattomasti kuin käyttämällä kurssien suunnittelussa apuna Max Weberin käsitteellistä kolmijakoa talouteen, heruuteen ja kulttuuriin. Hänen mukaan kaikki maailmanhistorian tuntemat yhteiskunnat sisältävät nämä sivilisaation osatekijät.²⁰

Siitä huolimatta että postmoderni historianfilosofisista teemoista, lukiolainen usein on. Hän etsii historiasta mielekäästä kokonaisuutta, ei pelkästään sen takia, että jäsenely kokonaisuus on helpompi ymmärtää ja muistaa kuin itsenäiset ja toisistaan irralliset tiedonsirut, vaan myös siksi, että kokonaisuuden hallinnalla on hänelle eksistentiaalistista merkitystä. Hän haluaa usein myös tietää, mitä hyötyä historian opetuksesta on (hänelle)? Mikä oli jonkin tapahtuman merkitys myöhempien tapahtumien kannalta? Kuka oli oikeassa, kuka väärässä. Hän odottaa usein myös, että opettaja esittää minuutissa synteetin vuosisatojen kehityksestä ja esittää kestävän arvion ta-

pahtuman, henkilön tai aikakauden merkityksestä nykyisyyden kannalta. Toisin sanoen lukion historianopettaja ei voi olla pelkkä historiallisen tiedon asiantuntija – hänen on oltava myös historianfilosofi; tietenkin nykyaikaisessa mielessä.

Miten onnistuttiin?

Uudessa koulutuspoliittisessa tilanteessa historian työryhmä lähti puheenjohtajansa Sirkka Ahosen johdolla uudistamaan rohkeasti historianopetusta lukiossa; näin jälkikäteen tarkasteltuna ehkä liiankin rohkeasti ja seurauksia miettimättä. Historian kurseissa kronologia korvattiin temaattisella tarkastelulla, poliittinen historia sai väistyä uuden kulttuurihistorian tieltä ja kansallinen näkökulma korvattiin osittain eurooppalaiselle näkökulmalla.²¹ Uudistajat perustelivat työtään viittaamalla historian tutkimuksen uusiin virtauksiin, kasvatustieteen tuottamaan kokemukseen, maailman muuttumiseen ja siihen, että vastaava uudistus oli tehty jo muualla Euroopassa, periferistä ja jälkisosialistista Itä-Eurooppaa lukuun ottamatta.²²

Kahden ensimmäisen kurssin osalta tapahtunutta luopumista aikakausittain etenevästä ja kronologiaan pohjautuvasta esitystavasta on arvosteltu eniten. Opetustyös-

19. Ks. esim. Perry Anderson (1974) *Passages from Antiquity to feudalism*, London: NLB; Karl Bosl (1964) *Frühformen der Gesellschaft im mittelalterlichen Europa. Ausgewählte Beiträge zu einer Strukturanalyse der mittelalterlichen Welt*; E.J Hobsbawn (1968) *Industry and Empire*, London: Weinfield & Nicolson; Immanuel Wallerstein (1974 ja 1980) *The modern World-System I ja II*, London: Verso Editions; Fernand Braudel (2001) *Das Mittelmeer und die mediterrane Welt in der Epoche Philipps II Band I–III*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag (alkukielellä: La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II (1949), Paris); Hans-Ulrich Wehler (1987, 1987, 1995, 2003) *Deutsche Gesellschaftsgeschichte Erster, Zweiter, Dritter ja Vierter Band*, München: Verlag C.H.Beck.

20. Hans-Ulrich Wehler *Deutsche Gesellschaftsgeschichte Erster Band*, 6–7.

21. Lukion opetussuunnitelman perusteet (1995) 98–100.

22. Näin Sirkka Ahonen ja Jan Löfström perustelivat uudistuksen tarpeellisuutta *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vastineessaan Liisa Saariluomalle ja turkulaisille historianopettajille, ks. Jan Löfström – Sirkka Ahonen, 'Historian taju ja kronologian taju – kommentti Liisa Saariluomalla', 264–266. Sirkka Ahonen, 'Mitä historiaa lukioon', 312–314.

sä saamieni kokemusten perusteella arvioiden se ehkä olikin uudistuksen suurin virhe. Temaattisessa tarkastelutavassa ei sinänsä ole mitään vikaa, mutta silloin kun oppilaalta puuttuvat perustiedot aikakauden poliittisista, yhteiskunnallisista ja taloudellisista tapahtumista tai hän ei tiedä milloin tai missä (maantieteellisesti ja poliittisesti) kulloinkin kyseessä oleva temaattinen ongelmakokonaisuus ilmenee, hän tuskin hyötyy temaattisen tarkastelutavan eduista.

Puutteistaan huolimatta ennen vuotta 1995 voimassa olleen historian opetussuunnitelman etuna oli, että sen mukaan opetusta saanut oppilas lähes poikkeuksetta osasi erottaa toisistaan poliittisen, taloudellisen, yhteiskunnallisen ja kulttuurisen kehityksen. Hän tiesi mistä puhuttiin kun puhuttiin antiikista, keskiajasta, uudesta ajasta ja uusimmasta ajasta. Hän tiesi, että Kreikan klassinen kausi syntyi persialaissyörien jälkeen, teollinen vallankumous levisi Englannista Belgiaan ja Preussi oli Saksan merkittävin kuningaskunta, jonka nousu alkoi 1700-luvulla. Nyt oppilas saattaa tietää paljonkin esimerkiksi siitä, miten ihmiset elivät 1600-luvulla, mutta ei osaa kertoa, missä nämä ihmiset elivät (jos ei tyydytä siihen, että he elivät jossain päin Eurooppaa) ja oppilas ei tiedä, että samalla vuosisadalla käytiin 30-vuotinen sota. Hän ei myöskään välttämättä osaa yhdistää oppimaansa mihinkään muuhun 1600-luvun yhteiskunnalliseen ilmiöön.

Toimikunnan jäsenet unohtivat korostaessaan luontoa, taloutta ja yhteisön elonjäämistä ensimmäisen kurssin keskeisenä näkökulmana, että muodikas ympäristöhistoria oli vasta kehityksensä alussa. Ihmiskunnan historian ympäristöhistoriallisia yleisesityksiä oli vain muutamia, tutkimussuuntaus kehitteli käsitteitään ja metodiaan ja oli ylipäättänsä kiistanalaista, voidaanko tai oliko järkevää tarkastella ihmiskunnan kehitystä ennen teollista vallankumousta ihmisen luontosuhteen näkökulmasta, siis siten että se on ainut ja merkittävin näkökulma ihmisen menneisyyteen.²³ Todellisen opetussuunnitelman kirjoittajat eli oppikirjojen tekijät törmäsivät välittömästi tähän ongelmaan. Kuinka kirjoittaa ehyt, uskot-

tava ja kattava tarina ihmisen luontosuhteen muuttumisesta neljän miljoonan vuoden ajalta. Useimmissa oppikirjoissa tarina jäi epäuskottavaksi ja katkonaiseksi. Asiaan, siis ihmisen luontosuhteeseen, viitattiin kurssin alkupuolella (ihmisen synty, neoliittinen vallankumous, korkeakulttuurien synty), mutta sitten ongelma hävisi jonnekin, muutamia mainintoja lukuun ottamatta, noustakseen taas myöhemmin esiin (teollinen vallankumous, jälkiteollisen yhteiskunnan ongelmat).²⁴

Oppilaalle jäi pakostakin ensimmäisestä kurssista vaillinainen ja hajanainen kuva. Hän ei saanut vastauksia kysymyksiinsä: mitä ihmiskunnan historian kehityslinjaa kurssissa seurattiin, mikä oli kerrotun tarinan subjekti ja objekti tai mikä oli se luontosuhde, joka synnytti tämän tekniikan, jonka varassa juuri nämä ihmiset juuri tässä yhteiskunnassa elivät?

Aikakausista ja kronologiasta luopumisen ohella toinen merkittävä virhe vuoden 1994 historian opetussuunnitelmassa oli se, ettei siinä määritelty suunnitelmassa käytettyjä avainkäsitteitä (yhteiskuntahistoria, ympäristöhistoria, kulttuurihistoria) kyllin tarkasti. Ensimmäisen kurssin johdannossa todettiin väestö- ja yhteiskuntahistoriasta seuraavasti: "Kurssi (Ihminen, ympäristö, kulttuuri, V-MR) tarkastelee väestö- ja yhteiskuntahistoriaa pitkittäisleikkauksena keskittyen kuitenkin esimerkiksi toimiviin elinpiireihin."²⁵ Kulttuurin käsitteestä taas todettiin toisen kurssin johdannossa, että kurssi Eurooppalainen ihminen tarkastelee "Euroopan kulttuurihistoriaa ja suomalaisen kulttuurin kehitystä sen osana". Tämän jälkeen lueteltiin joukko ilmiöitä ja elämänalueita, jotka kuuluivat toimikunnan mielestä kulttuurin käsitteeseen: ihmisten maailma, merkkihenkilöt ja tavalliset ihmiset, taiteenalat, ihmiskäsitys ja tapakulttuuri, luonnontieteellinen maailmankuva, tiedonkäsitteet sekä taiteet.²⁶ Tämän tarkemmin käsitteitä ei määritelty, vaan se jätettiin oppikirjojen tekijöiden huoleksi. Huomattavasti järkevämpää olisi kuitenkin ollut määritellä käsitteet tarkemmin, jotta oppikirjan tekijöiden työtä olisi edes jotenkin raamitettu.

Kuinka oppikirjan tekijät mainitut käsit-

teet ymmärsivät? Väestöhistorialla on historiantutkimuksessa pitkät perinteet ja siksi on ymmärrettävää, että näistä kahdesta opetussuunnitelman perusteissa mainitusta historiantutkimuksen osa-alueesta sen määrittely tuotti vähiten ongelmia oppikirjan kirjoittajille. Jos kohta on sanottavakin, että modernin väestöhistorian itseymmärryksen mukaan väestöhistoriaa tutkitaan aina tiettyssä tarkasti rajatussa luonnollisessa elinpiirissä yhteydessä muihin historiallisiin ja yhteiskunnallisiin muuttujiin.²⁷ Tätä varmaan myös opetussuunnitelman perusteissa tarkoitettiin, kun siinä kirjoitettiin "toimivista elinpiireistä". Useimmissa oppikirjoissa väestöhistoria typistyi väestön määrällisten muutosten esittelyksi ja "toimiva elinpiiri" oli epämääräinen Eurooppa.²⁸ Vain harvoissa tapauksissa väestöhistorialliset muutokset kyettiin liittämään uskottavalla tavalla ihmisen elämämaailmassa tapahtuneisiin muutoksiin.²⁹ Useimmiten tyydyttiin vain esittämään tilastolukuja Euroopan väestönkasvusta ja tietenkin muistettiin mainita merkittävimmät väestön kasvuun vaikuttaneet tapahtumat Euroopassa 1300-, 1600-, ja 1800-luvulla (mustasurma, pikkujääkausi, teollistuminen).³⁰

Yhteiskuntahistorian osalta olisi ollut välttämätöntä selittää tarkemmin, mitä yhteiskuntahistoria on, varsinkin kun kysymyksessä on suhteellisen nuori, kehittyvä ja jopa kiistanalainen historiantutkimuksen osa-alue. Oppikirjan tekijöiden käsissä yhteiskuntahistoria muuttui eräänlaiseksi sateenvarjoksi, jonka alle kerättiin ilman minäkäänlaista käsitteellistä tai teoreettista jäsentelyä ympäristö-, sosiaali-, nais-, mentaliteetti- ja arkipäivänhistorian yksittäisiä Euroopan ja Suomen historiaa koskevia tutkimustuloksia.³¹ Ymmärtääkseni juuri tästä ja tietoisesti valitusta postmodernista historiankäsitteestä on ollut seurauksena se Saariluoman omassa opetustyössään havaitsema seikka, että lukion historianopetus ei anna oppilaalle jäsennehtyä kokonaiskuvaa menneisyydestä, siis aikakausittain ja kronologisesti etenevää talouden, politiikan ja kulttuurin kehityksen ja keskinäisen vuorovaikutuksen huomioon ottavaa esitystä.³²

Kuten edellä on jo todettu oppilaita oli-

si palvellut huomattavasti enemmän yhteiskuntahistorian näkökulma, jossa Euroopan tai Suomen historiasta olisi etsitty yhteiskuntia, jotka syntyvät, kehittyvät ja muuttuvat ja näitä yhteiskuntia olisi analysoitu tiettyjen tarkasti rajattujen käsitteiden avulla, esimerkiksi niinkin yksinkertaisesti kuin Weberin talouden, herruuden ja kulttuurin käsitteitä käyttäen.

Tämä sama sateenvarjoajattelu hallitsi myös oppikirjoja, jotka oli suunniteltu toisen pakollisen kurssin opettamiseen. Opetussuunnitelman perusteiden laatijoiden antaman avoimen valtakirjan valtuuttamina oppikirjat tekijät kirjoittivat (ja kirjoittavat siis edelleen) oppikirjoja, joissa oli kerätty yhteen kaikki kulttuuriin viittaava antiikista nykypäivään. Mutta jos aikaisemmin oli tyydytty esittelemään pelkästään korkeakult-

23. Ympäristöhistorian historiasta, teoriasta ja metodista ja yleisesityksistä meillä ja muualla ks. esim. Keijo Virtanen (1991) 'Kohti ympäristön kulttuurihistoriaa', teoksessa *Ympäristö ja aika*, Jyväskylä: HYOL ry, 9–35. Harri Siiskonen 'Lammin läpimurrosta Johannesburgin haasteeseen' *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2003, 165–174.

24. Ks. esim. Jouni Ekonen, Vilho Kulju, Terttu Matisinen, Hannes Saarinen (1998) *Ihmisen tiet. Ihminen, ympäristö ja kulttuuri*, Keuruu: Otava; samat (2001) *Lukion horisontti. Piikirveestä Piilaaksoon. Ihminen, ympäristö ja kulttuuri*. Keuruu: Otava.

25. *Lukion opetussuunnitelman perusteet* (1994) 98–99.

26. *Lukion opetussuunnitelman perusteet* (1994) 99.

27. Vrt. "Sie (väestöhistoria, V–MR) untersucht demographische Strukturen und strukturwandelnde Prozesse raumbundener sozialer Kollektive – der Gesamtheit der Menschen eines Raumes oder bestimmter Gruppen innerhalb dieser Gesamtheit – in ihrer Bezüge zu den ideologischen (weltanschaulichen), kulturellen, wirtschaftlichen und politischen Bedingungen ihrer geschichtlichen Zeit." Wolfgang Köllmann (1986) 'Bewölkerungsgeschichte' teoksessa *Sozialgeschichte in Deutschland*, julk. Wolfgang Schieder ja Volker Sellin, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 18.

28. Ks. esim. Jouko Heikkilä, Britta Hiedanniemi, Sinikka Sahi (1994) *Ajasta Aikaan. Ihminen, ympäristö ja kulttuuri*, Porvoo: WSOY.

29. Ks. esim. Marketta Ahtiainen, Vuokko Aromaa, Pertti Haapala, Sirkka Kauppinen ja Karl-Erik Michelsen (1997) *Ihmisen ja ympäristön Aikakirja*, Helsinki: Edita.

30. Ks. esim. Esko Heikkinen, Matti Ojakoski ja Jarkko Väisänen (2002) *Lukion historia. Muutosten maailma. Ihminen, ympäristö ja kulttuuri*, Jyväskylä: WSOY.

31. Ks. esim. Pauli Arola, Lasse Hongisto, Pirjo West (1994) *Kronos I. Ihminen, ympäristö ja kulttuuri*, Ruma: Kirjayhtymä.

32. Saariluoma (2000) 158.

tuurisia ilmiöitä (tiede, taide ja valikoiden joitakin kansankulttuurin piirteitä), niin nyt koottiin eklektisesti yhteen kaikki ”uusien historioiden” näkökulmat ja tutkimustulokset ja yhdistettiin ne surutta siihen, mitä kutsuttiin ”Euroopan yhteiseksi kulttuuriperinnöksi”. Saman kurssin sisällä saatetaan puhua niinkin erilaisista asioista kuin barokin ajan musiikista ja 1600-luvun sukupuolijärjestelmästä, niin että kuvatuilla ilmiöillä ei ole juuri mitään yhteyttä ja tai hyvin vähän yhteyttä toisiinsa. Puhumattakaan siitä että mainitut ilmiöt olisi kytketty tai edes yritetty kytkeä aikakauden poliittiseen, taloudelliseen tai yhteiskunnalliseen kehitykseen. Useimmissa tapauksissa eri elämänalueita tai ihmisen elämismaailmaa selittävä ja jäsentävä näkökulma puuttui täysin.³³

Tässä yhteydessä on myös todettava, että epämääräisen ”Euroopan” sijasta, josta toisessa kurssissa puhutaan, olisi ollut täsmällisyyden ja totuuden nimissä ollut parempi puhua eri yhteyksissä kansallisvaltioista tai tietyistä tarkasti rajatuista alueista. Oletettavasti opetussuunnitelman laatijat, kuten myös osa oppikirjojen kirjoittajista, olettivat että pelkästään tämä käsite riittää ehettämään sisällöllisesti hajanaista kurssia. Näin tehdessään he unohtivat joka tahallisesti tai vahingossa ”Euroopan historian kirjoitusta” vastaan suunnatun kritiikin. Lyhyesti sanottuna se voidaan tiivistää väitteeseen, jonka mukaan ”Euroopan historialta” puuttuvat sekä subjekti että objekti, siksi paljon kansakuntien, valtioiden tai alueiden ja väestöjen kehityskulut poikkeavat toisistaan. Lisäksi ”Euroopan historian” kirjoittaminen on yhtä ideologinen ja keinotekoinen projekti kuin kansallisvaltion historian kirjoittaminen oli aikanaan.³⁴

Parhaiten opetussuunnitelman ja oppikirjojen tekijät onnistuivat työssään kolmannen ja neljännen kurssin osalta. Niissä otettiin selkeästi tarkastelun lähtökohdaksi kansallisvaltiot ja niiden keskinäiset konfliktit kahden viimeisen sadan vuoden aikana. Suomen osalta tämä tarkoitti Suomen valtion ja suomalaisen yhteiskunnan synnyn, kehityksen ja kohtaloiden seuraamista. Oppilaita tämä tarkastelutapa hyödytti, koska nyt heille oli annettu selkeä oppimiskoh-

de: kansallisvaltioiden synty, kehitys ja keskinäiset konfliktit viimeisen kahden sadan vuoden aikana.³⁵ Vaikeuksia tosin opettajalle tuotti se, että hänen piti selittää oppilaille, että valtioita, kansakuntia ja konflikteja oli toki ollut aikaisemminkin, mutta ne eivät meitä aikaisemmin kiinnostaneet. Oppilaiden kannalta olisi luonnollisesti ollut etua siitä, että valtiot, kansakunnat ja konfliktit eivät olisi pudonneet pilvistä opittavaksi.

Suunniteltaessa uusia lukion historianopetuksen perusteita olisi ollut helppo korjata nykyisen opetussuunnitelman puutteet. Näin ei kuitenkaan jostain syytä tapahtunut. Nähtäväksi jää korjataanko opetussuunnitelman puutteet seuraavan suunnittelukierroksen yhteydessä. Sitä odoteltaessa riviopettajien tehtäväksi jää opetussuunnitelman täydentäminen ja oikominen. Ahosen ja Löfströmin letkauksesta huolimatta, riviopettajat eivät aina vastusta laiskuuttaan tai oppimattomuuttaan uudistuksia,³⁶ vaan usein pelkästä asiantuntemuksesta, kiinnostuksesta ja rakkaudesta asiaan.

33. Ks. esim. Jouni Ekonen, Vilho Kulju Terttu Matsinen ja Hannes Saarinen (1998) *Ihmisen tiet. Eurooppalainen ihminen*; Marketta Ahtiainen, Vuokko Aromaa, Simo Heikkinen, Sirkka Kauppinen ja Juha Sihvonen (1997) *Eurooppalaisen ihmisen Aikakirja*, Helsinki: Edita (tosin tämän oppikirjan osalta esitetty kritiikki osuu vain paikoittain maaliinsa).

34. ”Euroopan” käsitteen ja ”Euroopan historian” kirjoittamisen kritiikistä ks. esim. *Europa im Blick der Historiker* (1995), toim. Rainer Hudemann, Hartmut Kaeble, Klaus Schwabe, *Historische Zeitschrift*. Beihefte (Neue Folge), julk. Lothar Gall, Band 21, München: R. Oldenburg Verlag; Veli-Matti Rautio ’Eurooppalaisuuden ongelma historian tutkimuksessa ja opetuksessa’, alustus Historianopettajien liiton kevätpäivillä 13.–14.3.1999 (julkaisematon käsikirjoitus).

35. Ks. esim. Pirjo Markkola, Katariina Mustakallio, Jarmo Oikarinen, Sari Oikarinen ja Tapio Salminen (2002) *Eepos. Maaailmanhistorian käsikirja*, Porvoo: WSOY. Tämä oppikirja poikkeaa kiinnostavalla tavalla muista lukion historian oppikirjoista, koska se on rakennettu kronologisesti ja noudattaa perinteistä aikakausi jaottelua aivan kuin kirjoittajat eivät olisi vuoden 1994 historian opetussuunnitelmasta kuulleetkaan.

36. ”Mikäli nuorten historian tajussa todella on hataruutta, se saattaa olla heijastumaa entisen opetuskäytännön ja uuden institutionaalisen kehityksen välisestä hitaasti vähenevästä kitkasta enemminkin kuin kouluhistorian yhden yhtenäisen kronologian poistamisesta.” Jan Löfström – Sirkka Ahonen, *Historian taju ja kronologian taju – kommentti Liisa Saariluomalle*, 266. Eli suomeksi sanottuna: vika on opettajissa, ei opetussuunnitelmassa.

JUHANA VARTIAINEN

Turbokapitalismin helvetinnäyt

Juhana Vartiainen arvioi Juha Siltalan uusimman teoksen, joka käsittelee työelämän huonontumista. Sitä pitää lukea dramaattisena kollaasina kaikkein pahimpia kolhuja kärsineiden työntekijöiden kohtaloista. Toisin kuin useimmissa arvioissa on ajateltu, teoksen kirjoittaja tuskin on edes halunnut esittää edustavaa kokonaiskuvaa työelämän suhteista. Siltalan teos ei ole tutkimus eikä pamfletti vaan jotakin muuta. Vaikka sen antama kuva on tarkoituksellisen yksipuolinen, sitä siivittää 1970-lukulaisen sosiaaliraportin humanistinen henki, joka antaa puheenvuoron muillekin kuin menestyjille.

■ Juha Siltalan *Työelämän huonontumisen lyhyt historia* on kollaasi työllään elävän ihmiskunnan osan olojen heikentymisestä. Se perustuu osittain itse kerättyihin haastatteluaineistoihin ja osittain valtavan sekä Suomea että muuta maailmaa koskevan lähdekirjallisuuden läpikäyntiin. Osa haastatteluista on asiantuntijahaastatteluja, osa taas on tehty keskustelemalla antropologiseen tapaan ”kentällä” ihmisten työkokemuksista. Teoksen alussa kerrotaan lyhyesti kirjoittajan pyrkimys ja lähestymistapa, minä jälkeen seuraa seitsemän substanssilukua, joista useimmat ovat hyvin laajoja.¹

Johdantoluvussa Siltala kertoo lähtökohtansa: palkansaajilla on ylihistoriallinen pyr-

kimys kohti turvallisuutta ja omaa reviiriä, eli omaa asuntoa ja sellaista työtä jossa ei koko ajan olisi muiden armoilla ja jossa hallitsee omaa työsisältöään ja aikatauluaan. Tätä seuraa ”Palkkatyöntekijöiden nousukausi”, selostus täystyöllisyyden, keynesiläisyyden ja hyvinvointivaltion nousun kultaudesta, joka päättyi öljykriisiin. Kultakautta seurasivat tunnetut politiikkamuutokset, joita kuvataan jaksossa ”Kultakaudesta rauta-aikaan”: julkistalouden saneeraus, rahapolitiikan kurinpalautus ja työttömyyden hyväksyminen. Lyhyehkö jakso ”Uusjaon luokkakuva” käy läpi kultakautta seurannutta tulojen muutosta.

Mainitut luvut nojaavat pääasiassa yleiseen historialliseen ja yhteiskuntatieteelliseen lähdekirjallisuuteen sekä tilastoihin. Seuraavat neljä lukua muodostavat teoksen omintakeisen substanssin. Niissä käsitellään kirjoittajan omiin haastatteluihin nojaten työelämän muutoksia. ”Kansalaisomistajista kertatyöntekijöiksi” kuvaa ja analysoi pitkäaikaisten työsuhteiden korvautumista epävarmoilla pätkätöillä ja sitä työntekijän neuvotteluaseman heikkenemistä, joka tähän vaiheeseen liittyi – sekä niinkään niitä surkuhupaisia tapoja, joilla jotkin henkilöstöjohtajat muutokset toteuttivat. Tässä jaksossa vedotaan anekdotaalisella tasolla myös USA:n raivokkaiden työmarkkinoiden irvokkaimpiin lopputuloksiin. Seuraava jakso, ”hyperkilpailun ihmiskoe”, kuvaa sitä miten tämä uusi toimintatapa näkyy työntekijöissä – stressiä, nöyryytystä, uupumusta, unettomuutta, pelkoa, lapsettomuutta,

1. Juha Siltala (2004) *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*. Otava. 551 s.

kiirettä, oireilua, sairautta, kuolemaa, mäsennusta, persoonallisuushäiriöitä, aivoke-mian muutoksia ja itsemurhia.

Seuraava jakso, ”diakonissat tulosvastuusa”, on teoksen vahvimpia. Se käy läpi samoja ilmiöitä julkisen sektorin ja voittoa tavoittelemattomien idealististen yhteisöjen osalta. Juuri tällä alueella kaikenlaiset näennäisesti tehokkuutta tavoittelevat liikelämästä puolivillaisesti kopioidut tehokkuusopit ovat todennäköisesti tehneet kaikkein pahinta jälkeä. Korppikotkien lailla rahastavat konsultit koettavat loputtomissa kehittämisseminaareissa iskostaa julkiseen toimintaan muodikkaita liiketaloudellisia toimintakehikoita, jotka eivät niihin lainkaan sovi ja jotka tuhoavat ihmisten omaehtoisen ammattiympäristön ja osaamisen. Tämä jakso kääntyy lukijalle jo eräänlaiseksi burleskiksi kauhujen komediaksi, mutta uskoisin sen puhuttelevan monia, jotka ovat olleet mukana suurissa julkisissa organisaatioissa. Monilla meillä on tästä tolkuttomuudesta suoraa tai anekdotaalista kokemusta. Itse luulisin koko ilmiön liittyvän siihen suureen ideologiseen käänteeseen, joka markkinatalouksien politiikassa on tapahtunut: kun tulevaisuuden horisontti näyttää eteenpäin, kohti yhä puhtaampaa markkinataloutta, myös julkisyhteisöiden päätöksentekijät kokevat, että heidän on jotenkin perusteltava olemassaolonsa. Silloin he sortuvat ostamaan näennäistä liiketalousviisautta konsulttirahastajien joukolta. Kun hyvinvointivaltiota vielä rakennettiin ja ylpeä keynesiläinen valtiovalta tiesi ohjaavansa taloutta ja yhteiskuntaa, julkiset virastot eivät olisi varmaankaan alentuneet vastaavaan pelleilyyn vaan olisivat keskittyneet järkeviin tehtäviinsä kuten lasten opettamiseen, potilaiden hoitoon tai teiden rakentamiseen.

Viimeistä edellinen luku ”Miksi kapinaa ei ole syntynyt” käsittelee työpaikkojen ristiriitoja ja niiden kielteisiä ja joskus myönteisiäkin ratkaisutapoja. Tässäkin pääpaino on kauhugalleriassa: miten luodaan pakko-yhteisöllisyyttä erilaisilla näennäisjipoilla, samalla kun työntekijän yksilöllisyyttä muuten loukataan.

Toiseksi viimeiseen lukuun asti näkökul-

ma on lähes burleskiin viettävällä tavalla helvetillinen: toinen toistaan kamalampia kehityskulkuja vieritetään esiin, ja tulevaisuuden horisontti näyttää yhä yksisuuntaisen synkkänä. Siihen nähden viimeinen luku ”Turbokapitalismin legitimaatiokriisi – sittenkin” on suorastaan yllättävä, koska se aiemman 400 sivun helvetinnäkyjen jälkeen yhtäkkiä alkaa tarkastella ja sytyttää uusia toivonkipinöitä: yltyöpäisin tuottavuusohjaus on ehkä sittenkin havaittu tehottomaksi, ihmiset eivät enää suostu toimimaan kohtuuttomilla ehdoilla – ja perinteisellä tavalla ihmisiin luottaen toimineet yritykset ovat ehkä sittenkin kilpailukykyisempiä. Viimeiset 30 sivua eivät silti kykene muuttamaan synkkää kokonaisprofetiaa, ja siksi niistä jää lukijalle epätodellinen olo: puhuuko tässä sama kirjoittaja, ja jos puhuu, onko tämä jonkinlainen keskitysleirivangin fantasia ennen kaasukammiota?

Ei aivan tutkimus vai ei pelkkä tutkimus?

Niin hurja kuin kirjoittajan ponnistus lienee ollutkin, lopputulokseen ei voi olla aivan tyytyväinen. Juha Siltala ei ole lopultakaan oman uuvuttavan työnsä jälkeen ole saanut sellaista riittävän etäistä otetta aineistoihinsa ja referoimiinsa tutkimuksiin, mikä olisi antanut lukijalle juuri häneltä odottamamme tutkijan ja historioitsijan arvonlisän. Taistelulentävertausta käyttäkseni: jos palkansaaja makaa maassa ruumis täynnä haavoja, Juha Siltala ei ole lääkäri, joka alkaa tyyneesti tehdä tutkimuksellisia ja diagnostisia havaintoja, mitata kuumetta ja verenpainetta ja tutkia sydämen lyöntejä. Hän on sen sijaan kuin barokkimaalari, joka vetää siveltimen ja paletin esiin ja alkaa caravaggiomaisessa hurmoksessa maalata haavoista pursuavaa verta ja visvaa. Ja vieläpä niin, että hän ei ole aloittanut katselemalla kaikkia taistelulentäillä makaavia haavoituneita ja valitsemalla heistä jonkinlaisen edustavan otoksen, vaan hän on rientänyt niiden luokse, joista vuotaa eniten verta, joiden visva löyhkää kauheimmin ja jotka valittavat äänekkäimmin. Loppuvaikutelma ”Lyhyestä historiasta” on siksi kuin hengäs-

tyneen sotakirjeenvaihtajan kollaasista eikä siis aivan tavanomaisesta tutkimuksesta.

Vaikuttava ja komea kollaasi se tietysti onkin ja on aivan hyödytöntä kiistellä siitä, onko tällainen työ ”tiedettä” vai ei. Se on Juha Siltalan omintakeinen luomus, jossa on sekä tutkimuksellisia piirteitä että myös kulttuurituotteen ja kulttuuriesseen, 1970-lukulaisen sosiaaliraportin ja poleemisen pamfletin tai radioesitelmän tai jopa poliittisen puheen piirteitä. Jos haluaa suunnata sanansa suurelle yleisölle, ei tietysti joka kirjaa voikaan laatia kuin tutkimusraporttia. Tutkimusraportissa pitäisi ensin esitellä lähestymistapa, jonkinlainen teoriakehikko, ja sitten kärsivällisesti osoittaa miten empiirinen aineisto kerätään ja miten se tukee teoriaa.

Ymmärrän hyvin, että suuren yleisön kirjat on kirjoitettava eri tavalla. Mutta meille, jotka työksemme askaroimme empiirisen ja teoreettisen, taloudellisen ja sosiaalisen tutkimuksen parissa, ”Lyhyt historia” on aivan liian täynnä henkeäsalpaavia väitteitä, jotka jäävät perustelematta: ”Suomessa on saavutettu EU:n kirein työtahti”. ”Siksi reaali-palkat ovat polkeneet paikallaan meilläkin koko 1990-luvun.” ”Laitoksissa vanhukset on lääkitty hiljaisiksi, kun potilasmassaa ei muuten ole säilytyksi minimityövoimalla”. Väitteet voivat olla vääriä tai oikeita, mutta niiden julistaminen ei valista lukijaa. Me tosikot vaadimme, että väitteet pitää perustella: työtahti pitää mitata kansainvälisesti vertailukelpoisella mittarilla, reaali-palkan muutoksesta pitää esittää tilastollinen analyysi ja hoitotapojen muutos pitää todentaa jollakin tavalla, jossa osoitetaan että jollain mittarilla kliinisesti samankaltaisten tapauksien hoitokäytännöissä on aiempaa suurempi osuus lääkinnällä ja pienempi osuus muilla hoitotoimilla, vieläpä niin että muutos ei ensisijaisesti johdu lääketieteellisen tiedon ja hoitopraxiksen muutoksesta vaan se todella voidaan johtaa taloudellishallinnollisista rajoituksista käsin.

Siltalan kirja ei ole tässä mielessä tutkimus. Se on kuin herätyskokouspuhetta, ja sille tyypillinen aineiston suora kuunteleminen tuo mieleen uskonnolliset tilaisuudet, joissa kuka tahansa maallikkoveli tai

-sisar saa omalla vuorollaan nousta todistamaan. Eikä kenenkään lausumalle naureta. Kuten johdannossa luvataan, ”tutkimuskohde” saa itse tarkastella tilannetta samalla legitimiydellä kuin tutkija. Näin kirjoittaa herättäjäjuhilla puhunut tutkija, hyvässä ja pahassa. Hyvässä siksi, että Siltalan pyrkimys ja saavutus on syvän humanistinen, ja hän onnistuu jäsentämään ja niin myös vähentämään monien syyllisyyden ja riittämättömyyden tunteja. Mutta myös pahassa siksi, että kun ajattelua hallitsee yksi kokonaisnäkemys, tutkijan kriittisyys heikkenee eikä pyrkimyksenä enää ole jatkuva omien näkemysten testaus ja falsifiointi. Kun uskoo johonkin näkemykseen ja historian vaiheistukseen, sille löytää aina perustelut josta-kin, liiankin helposti.

”Lyhyt historia” sisältää myös aivan liian teemoja ja aiheita. Esimerkiksi yksi laajoista substanssiluvuista, ”Kansalaisomistajista kertatyöntekijöiksi”, käsittelee mm. seuraavia asioita: laman aikaisia yritysaneerauksia, koulutuksen tuoton muutosta, taloudellisen epävarmuuden luonnetta, työsopimusten rajoittavia sopimusehtoja, intellektuaalisen pääoman omistusoikeuksien jakautumista, elinikäisen työsuhteen loppua, verkostotaloutta, suuryhtiöiden patenttiportfoliota, tiimityötä, taylorismia ja vielä monia muitakin asioita. Lukijalle jää epävarma olo, semminkin kun jokaista näistä käsitellään taloustieteessä, oikeustieteessä, historiassa ja sosiologiassa laajan teoreettisen ja empiirisen kirjallisuuden voimin.

Keiden puheenvuoro?

Ehkä perustavanlaatuisin ongelma liittyy kuitenkin aineiston edustavuuteen. Empiirisen talous- ja sosiaalitutkimuksen tekijä on harjaantunut kysymään joka ikisen tutkimuksen yhteydessä ensimmäiseksi kysymyksen: mikä on se prosessi, jolla tämän tutkimuksen aineisto on syntynyt (*data generating process*). Siltala kertoo sen johdannossa, mutta se olisi pitänyt painaa suuremmin kirjaimin ja tuoda sen seuraukset megafonilla esiin. Sikäli kuin olen tulkinut johdantoluvun tekstiä oikein, aineisto on syntynyt niin, että nimenomaan ne, jotka

ovat halunneet puhua tai kirjoittaa kokemuksistaan työelämässä, ovat voineet tarjoutua mukaan. Haastateltavat ovat siis itse voineet ilmoittautua haastatteluun ja itse tarjota kirjoituksiaan. Siltala kertoo johdantoluvussa itse pyytäneensä tällaisia suullisia tai kirjallisia kontribuutioita esitelmäänsä. Aineiston generoimisessa on siis ilmeisesti kaksi (epätavanomaista) seuaa: ensin on seulottu ne, jotka ovat itse tulleet kuuntelemaan Siltalan esitelmää (tai ehkäpä myös ne joiden tuttava on esitelmän kuullut), ja näistä vielä ne, joilla on ollut niin voimakas sanomisen tarve, että he ovat halunneet tarttua esitelmäsihtäjäntarjoukseen.

Tämä on tärkeä näkökohta, koska se määrää lopputuloksen tulkin. Samalla tavalla "tarjontalähtöisiä" tuloksia saadaan, jos *Iltalehti* pyytää ihmisiä soittamaan tai meilaamaan mielipiteensä kuolemanranngastuksesta, somaleista Suomessa, Hitlerin kuoleman salanneesta salaliitosta tai amalgaamin vaikutuksesta terveyteemme. Tulosten edustavuudesta ei voida sanoa mitään, vaikka iltapäivälehdet tällaisia mielenosoituksia markkinoivatkin "gallupeina". Minusta on todennäköistä, että Siltalan analyysiin on valikoitunut nimenomaan sellaisten ihmisten kokemuksia, jotka ovat syystä tai toisesta joutuneet kärsimään rakennemuutoksista erityisen paljon. Mutta tämäkin on vain arvaus. Emme voi tässä tapauksessa sanoa edustavuudesta mitään, emme edes sitä että tutkimus ei ole edustava. Se voi olla sattumalta sitäkin, ja virhe voi olla minikä tahansa suuntainen. Jos pyytäisimme kidutuksen uhreja kertomaan kokemuksistaan, ehkäpä kaikkein pahimmin kärsineet eivät edes haluaisi puhua.

Juha Siltala ei tietenkään mitenkään salaata tätä lähtökohtaansa. Päinvastoin, hän koettaa johdantoluvussa (s. 8–9) kääntää sen älykkäällä ja sympaattisella tavalla vahvuudeksi:

"Valikoituneella haastatteluaineistolla ei voida mitata ilmiöiden edustavuutta tai täsmällisempää jakautumista Haastattelujen avulla on tarkoitus valaista työn merkitystä työntekijän omana kehitysprojektina ja työn

hallinnan vaikutusta työmotiiviin ja työn mielekkyyteen. Ne riittävät osoittamaan ainakin sen, että kuvaamani kokemukset ovat oikeasti olemassa Informanttien oma-aloitteisuus kääntyy virhelähteestä heuristiseksi apuvälineeksi siinä mielessä, että jokin sanoita jäänyt tahtoo tulla sanotuksi. Huomasin pian, että kokemuksistaan halusivat muita useammin kertoa paitsi erityisen kovia kokeneet myös tavallista kokeneemmat ja sitoutuneemmat työntekijät, joita kalvoi huoli kelvollisen työn edellytysten heikkenemisestä ja organisaatiostaan/yrityksestään kokonaisuutena Koska kiinnostuneen ja ehkä ymmärtävänkin kuulijan saaminen omille kokemuksille ja käsityksille joka tapauksessa motivoi haastattelua, lähtökohta on syytä tiedostaa sen sijaan että huonossa mielessä jäljitteisiin luonnontieteellistä koeasetelmaa uskottelemalla ettei "tutkimuskohde" muka kykene itse tarkastelemaan omia lausumiaan ja haastattelutilannetta yleisemmältä kannalta siinä missä haastattelijankin".

En siis halua tällä edustavuusniuhotuksella mitenkään tuomita koko hanketta. Sympaattisesti tulkiten "Lyhyt historia" on muuhun lähdekirjallisuuteen ja asiantuntijahaastatteluihin perustuva synteesi työelämän muutoksista, joita valaistaan kollaasinomaisella näytteellä niiden ihmisten kokemuksista, jotka ovat kokeneet erityisen kovia kolhuja ja jotka nimenomaan ovat halunneet puhua kokemuksistaan. Suurin osa "lyhyestä historiasta" on kiinnostavaa ja vaikuttavaa samalla tavalla kuin hienona puhujana tunnetun Siltalan suulliset puheenvuorot. Verrattuna nykyisiin "powerpoint"-kuvasarjoihin, jotka ovat romahduttaneet tutkijoidenkin puhetaidon suorastaan käsitämättömän alas, ja verrattuna monien liike-elämän konsulttien Dilbert-henkiseen hölynpölyyn, Juha Siltalan kirja on tietysti lennokasta ja humanistista yhteiskuntatiedettä. Siinä on sympaattista juuri tämä 1970-lukulainen, sosiaaliraportin kaikkia kansalaisääniä legitimoiva demokraattinen henki. Mutta tutkijan tuottamaa arvonlisää siinä ei mielestäni ole tarpeeksi.

Aineiston syntyvän lähtökohta olisi pi-

tänyt kirjoittaa selvemmin esiin: tämä kirja on jäsenitys ja kollaasi sellaisten ihmisten tietoisesta ”mielenosoituksesta”, jotka ovat nimenomaan halunneet kertoa jotakin teemasta ”työelämän viimeaikainen muutos ja työntekijän itsesääätely”. Tällaisen ratkaisun tehtyään tutkija on myös vastuussa siitä, että hänen teoksensa reseptio on valikoituneisuudesta tietoinen. Tämä valistustehtävä ei ehkä ole aivan onnistunut. Näin erikoiseen aineistoon perustuvaa kirjaa ei ehkä edes kannattaisi kutsua ”työelämän huonontumisen historiaksi”. Aineiston valikoituminen on niin iso asia, että sen pitäisi vaikuttaa tietoisemmin ja eksplisiittisemmin kirjoitustapaan ja tulkintaan. Ymmärtääkö lukija, että tästä ovat menestystarinat todennäköisesti jääneet pois? Tietysti olisi päästy pitkälle jo yhdelläkin taulukolla, jossa olisi verrattu informanttien ominaisuuksia työvoiman keskimääräisiin ominaisuuksiin. Luulen kuitenkin että Siltala on tehnyt periaatteellisen ja rohkean valinnan: kirjoitetaan työelämästä kirja ilman ainoatakaan taulukkoa!

Epäsensitiivisyys erojen suhteen

”Lyhyen historian” historiakäsitys on ainakin ennen viimeistä lukua synkeä ja yksioikoinen: ollaan matkalla kohti yhä kalamampaa, ihmisen tuhoavaa työelämää. Teokselle jo johdannossa kirjoitettu tällainen juonikuvio johtaa epäsensitiivisyyteen ja erotelukyvyyn puutteeseen tarkasteltavien ilmiöiden suhteen.

Tarkoitan epäsensitiivisyyttä ainakin neljässä suhteessa, joita käsittelen seuraavaksi: (1) mikä on pysyvää ja mikä suhdannekuonteista? (2) mikä on ikäefektiä, mikä ikäpolviefektiä ja mikä trendiä? (3) miten eri kapitalismit eroavat toisistaan? (4) mikä liikuttaa globaalia taloutta?

Mikä on pysyvää ja mikä väli aikaista suhdannetta?

Monet suomalaisen työelämän viime vuosikymmenten kauheet liittyvät selvästikin siihen poikkeukselliseen sopeutumistarpeeseen, jonka makrotalouselämyksen totaalinen epäonnistuminen ja lama aiheuttivat. Mutta se oli ainutkertainen vaihe, ja vaikka suh-

dannelaskuja ja nousuja tulee vastedeskin, on aika epätodennäköistä, että samanlaiseen kurimukseen joudutaan uudestaan. Uudessa tilanteessa toimiminen on kaikille vaikeaa, ja suomalainen liikkeenjohto oli monessa yrityksessä hapuilevaa. Juha Siltala kertoo vertahtavia esimerkkejä siitä julmuudesta, jolla saneerausta tehtiin. Mutta muutosjohtaja, joka alkaa jalat pystyssä lukea sanomalehteä irtisanomiseen tuomitun insinöörin lukiessa tilanneraporttia ei kuitenkaan ajan mittaan liene kovin korkeassa kurssissa johtajienkaan työmarkkinoilla. Samanlaista suorastaan helvetillistä meininkiä löytyy ”pienen eteläsuomalaisen kaupungin teknisellä toimialalla”, jossa avaintoimihenkilöt murtaivat ja kuolivat toinen toisensa jälkeen kuin *Tuntemattoman sotilaan* loppuluvuissa.

Suomalainen liikkeenjohto on tässä kaoottisessa tilanteessa varmaan monessa yrityksessä ollut kelvottoman huonoa. Brutaalit ja epäkohteliaat toimintatavat eivät kuitenkaan välttämättä ole tulevaisuuden airuita niin kuin ”Lyhyen historian” synkeästä yleisävyydestä voisi päätellä. Ehkäpä mainittu sanomalehden lukijakin vielä saa huomata, että johtajien työmarkkinoilla pärjätäkseen on opeteltava myös hyvää ihmisten kohtelua ja hyvää henkilöstöhallintoa. Kapitalismissa on alusta alkaen kulkenut sekä siviilisoivia että raaistavia vaikutteita ja on vaikea uskoa että jälkimmäiset olisivat yhtäkkiä saamassa täyden yliotteen. Globalisaatio voi myös karsia näitä liian brutaaleja johtajia olemassaolon taistelusta.

Mutta kieltämättä tämänhetkinen kansantaloutemme luo meille oudon kaksijakoisen roolikokonaisuuden. Kuluttajina meillä on kaikki mahdolliset oikeudet, voimme ostella yhä edullisemmin yhä hienompia tuotteita ja vaikkapa surffailla valtavan audiovisuaalisen tarjonnan kanssa. Olemme siis kuluttajina alati suvereenimpia ja ahneempia. Mutta ”tuottajina” eli työmarkkinoiden myyjäparkoina meidän suvereeniutemme on yhä vähäisempää, me alistumme yhä kovempaan komentoon ja nuolemme tarvittaessa asiakkaiden kengänpohjatkin. Siltala ei varmaan ole ainoa, joka on ihmetellyt sitä, miksi talouselämä ei anna meidän hel-

littää hieman tuottajarooliamme, silläkin hinnalla että kaupassa olisi pikkiriikkisen vähemmän tavaraa.

Suuri osa siitä suomalaisen työelämän kovuudesta, jota monet kyselyt ja tutkimukset signaloivat, johtuu kuitenkin yksinkertaisesti korkeasta työttömyydestä. Kun työttömyys aikoinaan tulee alas, palkansaajan eli työn tarjoajan asema tulee muuttumaan selvästi paremmaksi – vaikka tämäkin muutos varmaan tullaan monissa puheenvuoroissa ensisijaisesti näkemään jonkinlaisena syvällisenä kulttuurin muutoksena.

Niinikään on mielestäni selvää, että tämänhetkiset, vielä lamaa heijastavat valjut talousnäkymät näkyvät siinä, että kaikenlaiseen muutokseen suhtaudutaan epäillen ja pelokkaasti. Muutoksethan voivat olla historiassa ihmisistä innostavia tai pelottavia, ja aikakauden ”kokonaistunnelma” – jonka taustalla näen itse paljolti laman pitkän varjon ja korkean työttömyyden – muo-vaa ehkä enemmän kuin tajuammekaan sitä, missä valossa muutokset kulloinkin nähdään. Olen varma, että ”kultakauden” rakennemuutokseen 1950-luvulla ja erityisesti 1960-luvulla ja 1970-luvun alussa sisältyi myös paljon sellaista, mikä oli yksilötasolla äärimmäisen haastavaa – ajatellaanpa vaikka valtavan laajaa siirtolaisuutta Suomesta Ruotsiin. Mutta koska talous kasvoi ja työttömyys oli alhaalla, muutokset jäsenettiin optimistisesta horisontista käsin muutoksiksi parempaan.

Ikäefekti, ikäpolviefekti, trendi

Muutokset voivat olla siis suhdanneluonteisia tai rakenneluonteisia. Toinenkin näkökohtani liittyy muutosten ajalliseen luonteeseen. ”Lyhyen historian” kantava teema on työelämän vaikeutuminen. Työelämä voi kuitenkin ”vaikeutua” monella tapaa. Tiedämme yksilöaineistoista, että ihmiset ovat tuottavimmillaan noin 40–50 vuoden iässä, ja monilla koulutetuilla on tuossa vaiheessa vielä paljon huomiota vaativia lapsia. Vaikka yhteiskunnan piirteet olisivat ennal- laan, siirtyminen opintojen ja jatko-opintojen vaiheesta tuottavaan keski-ikään yllättää kiireisyydellään lähes kaikki, varsinkin kun lapset vievät kaiken vapaa-ajan. Jos siis

kysytään ihmisiltä ”oletteko kiireisempiä kuin ennen”, 40–50-vuotiaat todennäköisesti vastaavat myönteisesti, vaikka mitään kiirettä lisäävää trendiä ei olisi edes olemassa.

Toisaalta kysymys voi olla sukupolvien välisestä kohorttivaihtelusta, jonka ei senkään tarvitse olla trendinomaista. Eri kohorttien työmarkkina-asema voi olla erilainen ja työmarkkinatutkimus osoittaa, että suhdannevaiheen ”kiiros” tai ”siunaus” säilyy kohorttia koskevana palkkaerona varsin pitkään. Sillä on siis väliä, astuuko työmarkkinoille laman vai nousukauden aikana. Mutta kahden kohortin kokemusero ei välttämättä tarkoita sitä, että sama muutos jatkuu vielä seuraavien kohorttien aikana. Jos laman aikana uransa aloittaneilta kysytään ”löysivätkö teitä vanhemmat työntekijäryhmät helpommin pysyvän työpaikan”, he vastaavat varmaankin myöntävästi, vaikka mitään jatkuvaa heikkenevää trendiä ei olisikaan.

Ikäefektit ja kohorttiefektit ovat siis luonteeltaan erilaisia. Varsinainen trendi on vielä asia erikseen ja se tarkoittaa sitä, että samankaltaisten ja samanikäisten työntekijöiden asema heikkenee jatkuvasti. Ikäefekti, kohorttiefekti ja trendi ovat loogisesti eri ilmiöitä. ”Lyhyen historian” ongelma on, että työelämän huononemisesta puhutaan ahdistavana kaikkia koskevana trendinä, eikä siinä eritellä tällaisia erilaisia loogisia mahdollisuuksia. Siksi tulkinnasta ja tunnelmasta tulee myös kovin synkkä. Vastakkaiset ilmiöt esitetään vain torjuntataisteluina. Lukija joutuu lukemaan Siltalan analyysiä synkkänä antiutopiana aina vain huonommaksi muuttuvasta palkansaajan asemasta. En tietysti väitä, että hänen haastatteluaineistoillaan olisi voinut identifioida suhdanteet, ikäefektit, kohorttiefektit ja trendit. Mutta tulkinnoissaan Siltala olisi voinut olla tietoisempi tällaisten mekanismien erilaisuudesta.

Pohjoismainen, manner-eurooppalainen, aasialainen ja pohjoisamerikkalainen kapitalismi

Historianäkemyksen yksioikoisuus tekee mielestäni tekstin myös epäsensitiiviseksi

kapitalismin diversiteetin suhteen. Aasian maat, USA, manner-Eurooppa ja Pohjoismaat eroavat toisistaan eivätkä kaikki ole matkalla kohti USA:n mallia. Monet pienet Euroopan maat ovat kohtalaisen hyvin onnistuneet yhdistämään globaalitaloudesta saatavan vaurauden pieniin lopullisen ostovoiman eroihin. Suomi, Ruotsi, Tanska ja Hollanti eivät ole mitään romahduksen kynnyksellä kamppailevia historian jäänteitä vaan elinkelpoisia ja poliittistaloudellisessa tasapainossa olevia menestystarinoita, jotka alinomaan äänestetään maailmanärkeen, oli kyse sitten elämän laadusta, koululaisten osaamisesta, lapsikuolleisuudesta tai jopa liiketoiminnan edellytyksistä.

Sitäpaitsi globalisaation suhde hyvinvointivaltioon, työehtosopimukseen ja sosiaaliturvaan on historiallisesti myönteinen. Jos pitäisi selittää tilastollisesti julkisen sektorin kokoa jollain yhdellä ainoalla tilastollisella muuttujalla, talouden "avoimuus" eli ulkomaankaupan bruttokansantuoteosuus osoittautuu kaikkein ratkaisevimmaksi: mitä "globalisoituneempi" talous, sitä suurempi julkistalous.² Tälle ilmiölle on taloustieteellisessä tutkimuksessa myös esitetty selvä syy: talouden avoimuus merkitsee yleensä suurempaa alttiutta suhdannehäiriöille, jotka näkyvät yksilötasolla tulovirtojen vaihteluna. Tällöin syntyy poliittinen kysyntä sosiaaliturvalle ja hyvinvointivaltiolle.

Globaali taloushan on pienille maille suuri vaurauden lähde. Pohjoismaiden voima on siinä, että ne eivät ole milloinkaan sortuneet sisäänpäin katsovaan protektionismiin vaan aina rohkeasti lähteneet hyödyntämään omia suhteellisia etujaan maailmankaupassa. Tämä ulospäin suuntautuminen on kuitenkin yhdistetty sisäiseen solidaarisuuteen, jota hyödyntäen tuloepävarmuutta on koetettu rajoittaa sosiaaliturvan, työttömyysturvan, tulonsiirtojen ja työehtosopimusten avulla.

Myös monet muut pohjoismaisten työmarkkinoiden solidaariset piirteet korreloivat maiden välisessä vertailussa voimakkaasti nimenomaan talouden ulkomaankauppaosuuden kanssa. Kuten Jonas Agell on osoittanut, talouden avoimuus selittää varsin selvästi sitä, miten korkea on vähim-

mäispalkka suhteessa keskimääräisiin palkkoihin, sekä sitä, mikä on ammattiyhdistysliikkeen voima ja miten keskittyneesti palkkaneuvotteluja käydään. Myös Agell selittää tämän lähtien liikkeelle pyrkimyksestä vähentää yksilökohtaisia riskejä pienissä ja suhdanneherkissä talouksissa, jotka keskimäärin hyötyvät globaalista työnjaosta.³

Mikä liikuttaa globaalia taloutta ja talouden riskejä?

Kun tekstin kehystarinana on koko ajan globaaleihin markkinoihin kuuluva muutos huonompaan, teksti jää myös ahdistavan avoimeksi sen suhteen, mikä historiaa liikuttaa. "Pahat" voimat toimivat Siltalalla useimmiten kieliopillisessa passiivissa: mitä työntekijältä vaaditaan, miten häntä nöyrytetään. Mutta ei ole selvää, kuka nöyryyttää. Onko se pieni superkapitalistien luokka, vai olemmeko siinä mukana me kaikki? Globalisaatiota ja kilpailutaloutta kuljettavat nimittäin eteenpäin myös meidän kaikkien päätökset. Kun valitsemme edullisempia tavaroita ja palveluita, mekin kilpailutamme joidenkin suomalaisten ja ulkomaisten yritysten työntekijöitä juuri niillä tavoilla joita "Lyhyessä historiassa" kuvataan. Ehkä jotakin USA:n superkapitalistiluokkaa lukuun ottamatta talouden globalisointumista ei mielestäni voi hyvällä omalätunnolla kuvata jalojen köyhien ja ilkeiden pääomanomistajien välisenä taisteluna. Sellainen kultakauteen liittyvä meininki, jossa työntekijät häipyvät uimarannalle kun aurinko sattuu paistamaan (vrt. "kultakausiluku") ei olisi mukavaa Juha Siltalalle tai minullekaan, jos eläkesäätiömme olisi sattunut sijoittamaan kyseisiin yrityksiin.

Tällä en tarkoita että Siltalakaan näkisi historian jotenkin yksioikoisesti hyvien ja pahojen välisenä luokkataisteluna. Mutta hän olisi voinut vähän tietoisemmin luonnehtia historian osapuolia ja käyttövoimia. Ottaakseni toisen esimerkin johon liittyy

2. Ks. esim. Dani Rodrik 'Why do more open economies have bigger governments?' *Journal of Political Economy*, vol. 106, 1998 (viite löytyy myös Siltalan viimeisestä luvusta).

3. Jonas Agell 'On the benefits of rigid labour markets', *Economic Journal* 109, 1999.

vielä makeampi paradoksi: Siltala näkee varmaankin aivan oikein omistusasumisen suunnattoman arvoisällön suomalaisten elämänpyrkimysten kannalta. Oma asunto on väikkynyt monien mielessä sellaisena sanktuaarina, joka vähentää riippuvuutta muista: omassa asunnossaan voi aina kököttää vaikka kuinka kaltoin muutoin kohdeltaisiin, ja jos on maksanut asuntolainansa, ei enää tarvitse nöyristellä työnantajalle. Mutta juuri tämä pyrkimys omistusasumisen suojaamiseen on luonut monia omistusasujien ongelmia. Raivokas kiinnipitäminen asuntolainojen avokätisestä verotuesta ennen lamaa mitä ilmeisimmin pahensi ylivelkaantumisen ongelmia ja johti monet kotitaloudet suorastaan konkurssiin, kun asuntojen hinnat sitten lähtivät laskuun. Ja koska verotuki tuhoaa normaalit vuokramarkkinat, se lisää omistusasuntojen hintavaihteluja ja altistaa ”ihan tavalliset” kotitaloudet suurille pääoma-arvojen heilahteluille.⁴

Läpikäyvä tunnelma määrää tulkintoja liikaa

Siltala haastaa teoksellaan yhteiskuntatieteen klassikot, ihan niin kuin pitääkin. Hän koettaa kuvata sekä kapitalismin objektiivisia muutoksia että näiden muutosten heijastumista ihmisten mielessä ja mielentilassa. Kuivakampi tieteellinen lähestymistapa ei yhdistäisi elämäkokemuksia ja todellisuutta niin kuin Juha Siltala, mutta se ei toisaalta yhtä helposti antaisi ajan hengen määrätä kokonaistunnelmaa ja kaikkien tulojen tulkintaa.

Osa Siltalankin esimerkeistä kertoo mielestäni nimittäin myös ihmisten voimasta ja luovuudesta. Ja jos ”otos” olisi ollut edustavampi, menestystarinat saattaisivat jopa hallita kokonaiskuvaa. Onhan Suomen kansantaloudessa ja erityisesti teollisuudessa tapahtunut viimeisen kymmenen vuoden aikana häkellyttävä työn tuottavuuden nousu. Se on ollut kansantaloudessa noin 3 prosenttiyksikköä vuositasolla ja päihittänyt paljon ihaillun USA:n.

Monille Siltalan ilkkumille uusille johtamistavoille on niinikään myös järkevä perustansa tuotantotekniikoiden muutoksessa

eivätkä ne perustu välttämättä puhtaaseen kontrollinhaluun ja ihmisten tukahduttamisen pyrkimykseen. Ehkä tärkein rakenneuudistus on tuotantotekniikoiden muuttuminen sellaisiksi, että yhden työntekijän suorituksen arvo on entistä riippuvaisempi muiden suorituksesta. Tämä näkyy mm. siinä, että teollisuudessa perinteisen yksilöllisen, suoran urakan osuus kaikista työtunneista on laskenut dramaattisesti. Tilalle ovat tulleet enenevästi ryhmäpalkkiojärjestelmät ja myös tulospalkat.⁵

Työntekijöiden yltyvä keskinäinen ”kontrolli” on tästä näkökulmasta järkevää liikkeenjohtoa. Jos yhteinen arvonlisä riippuu kaikkien panoksesta ratkaisevalla tavalla, yrityksen on järkevää lanseerata tulospalkkiojärjestelmä ja samalla siirtyä sellaiseen maisemakonttoriin, jossa kaikki näkevät toistensa puuhailut: näin porukka valvoo itse itseään ja jokaisen työkannustin on isompi kuin jos kaikki työskentelisivät omassa kopissaan. Tämä voidaan Siltalan tapaan nähdä kulttuurisena takaiskuna, mutta onko se ainoa tulkinta? Kaikenlaiset myönteiset me-henkiset joukkoliikkeet ja talkoot – joissa kaikki niinikään ”näkevät” muiden ponnistelun ja ponnistelevat siksi itsekin – perustuvat varmaan osittain samoille ideoille.

Toisaalta yksi kipukohta varmaan syntyy siitä, että monet liikkeenjohdon suosimat uudet kannustamisen ja palkitsemisen opit on lainattu angloamerikkalaisesta kapitalismista, joka on kuitenkin luonteeltaan koko lailla toinen kuin suomalainen ja eurooppalainen. Amerikkalainen persoonaton, joustava ja liikkuvuuteen perustuva työelämä perustuu paljon suuremmassa määrin valvonnalle kuin eurooppalainen. Kun tutkijat ovat vertailleet työntekijöiden valvontaan uhrattuja investointeja, on yleensä havaittu se, että valvonta on amerikkalaisella työpaikalla moninkertaista eurooppalaiseen työpaikkoihin verrattuna.⁶ Eurooppalainen ja erityisesti pohjoismainen työnteko perustuu paljon enemmän luottamukseen ja yhteiseen moraaliiin. Tällainen liikkeenjohdon muutos angloamerikkalaiseen suuntaan on ehkä monella työpaikalla koettu erityisen loukkaavana. Eli, kuten Juha Siltala oival-

tavasti kirjoittaa, monet korkean tason ammattilaiset eivät välttämättä työskentele parhaiten taloudellisten kannustinten ja ankarien valvontajärjestelmien alaisina. Väite on varmaankin erityisen totta tutkijoiden kohdalla ja heijastaa Siltalan omaa ammatinvälintää, mutta sillä voi olla laajempaakin kantavuutta. Kun pakotetaan, ei ole mukavaa tehdä mitään hyvin, mutta jos saadaan itse valita suorituksen taso, tehdään pelkästä ylpeydestä ehkä enemmän työtä kuin minkään rahakannustimen perusteella. ”Pakotyöhön ei sielua sidota”, kirjoittaa Siltala napakasti (s. 438).

Samoja yleisiä tilastoja ja dokumentteja käyttäen voisi kuitenkin poliittisesti toisella tavalla asennoitua kirjoittaa täsmälleen päinvastaisen kuvauksen kultakaudesta, rautakaudesta ja uusien johtamismenetelmien ihannoudesta. Vaikka tunnen sympatiaa Juha Siltalan näkemystä kohtaan, niin ”Lyhyt historia” ei tarjoa mielestäni kovin hyviä diskurssin aseita niille, jotka haluavat puolustaa sitä maailmaa jota Siltalakin puolustaa. Jos uusliberaalisti suuntautunut kirjoittaja katselisi samaa aineistoa, jota Siltala on käyttänyt luonnehtiakseen siirtymää ”kultakaudesta” ”rautakauteen”, hän voisi kirjoittaa täsmälleen toisenlaisen tarinan: miten julkisen sektorin laajeneminen ja veroasteen nousu heikensi työmarkkinoiden toimintaa, miten ammattiyhdistysliike käytti voimaansa vastuuttomasti niin että tuottavuuden kasvu tyrehtyi ja jouduttiin monta kertaa hallitsemattomaan inflaatioon; miten korkea työllisyys oli vain väliaikaista koska se perustui julkisen työllisyyden jatkuvaan paisumiseen; ja miten inflaation nitistämisen ja työelämän joustavoittaminen on nostanut tuottavuutta, elintasoa ja yhteiskuntamoraalia. Myös monet tällaisen pamflettien kirjoittajat tuntevat varmaankin vilpittömästi olevansa Juha Siltalan kaltaisia yksinäisiä totuudenpuhujia, huutajia ja herättäjiä.

Taloustieteen kaksinaisrooli

Yksi ”Lyhyessä historiassa” tavan takaa toistuva teema on ”ekonomistien rooli” poliittisessa keskustelussa. Samoin kuin monet muut globaaliin turbokapitalismiin epäillen

suhtautuvat kirjoittajat, Juha Siltala näkee ekonomistit lähes ammattiluokkana kielteistä kehitystä ylläpitävänä voimana. Totta varmaan onkin, että poliittisen keskustelun ”ekonomistit” puolustavat monia sellaisia kehityskulkuja, jotka raatelevat ihmisten itsenäisyyden ja turvallisuuden pyrkimyksiä. Itsestänikin tuntuu usein siltä, että taloustieteen pääasiallinen yhteiskunnallinen käyttö on väärinkäyttöä. Mutta ongelmallista näin syntyvässä kokonaiskuvassa on se, että sieltä ei löydy minkäänlaista sijaa koko sille laajalle taloustieteilijöiden joukolle, joka tehokkaiden markkinoiden ja uusklassisen hyvinvointiteorian näkökulmasta puolustaa niitä instituutioita, jotka ovat vähentäneet palkansaajien ja vähävaraisten ihmisten riskejä ja alistaneet joitakin markkinoita kollektiivisen säätelyn alaiseksi.

Jos luodaan allardtmainen nelikenttä dikotomioista ”hyvinvointivaltion kannattaja – hyvinvointivaltion vastustaja” sekä ”globalisaation kannattaja – globalisaation vastustaja”, niin suuri osa suomalaisista keskustelijoista ja poliitikoista asettuu varmaankin ruutuihin, joissa kannatetaan toista ja vastustetaan toista. Siinä ruudussa, jossa kannatetaan molempia, on kuitenkin paljon merkittäviä taloustieteilijöitä – ja toisin kuin Juha Siltala kirjoittaa, monet heistä on viime vuosina palkittu jopa nobelilla! –, jotka nimenomaan näkevät sosiaaliturvan ja hyvinvointivaltion historiallisessa kohtalon-yhteydessään, ja jotka eivät ole luopuneet poliittisesta pyrkimyksestä yhdistää toisiinsa globaalin turbokapitalismin sampo ja kommunitaarinen pyrkimys riskien vähentämiseen ja talouden poliittinen ja kollektiivinen ohjaus. Tällainen taloustiede on monissa yliopistossa Euroopassa ja USA:ssa mielestäni jopa hallitsevaa, ja sen suuria

4. Puhumattakaan tietysti siitä kummallisuudesta, että ne, jotka eivät omista asuntopääomaa eli vuokralaiset joutuvat verojärjestelmän kautta osallistumaan omistusasujien asumiskustannusten maksamiseen.

5. Olemme kuvanneet tulospalkan yleistymistä tästä näkökulmasta mm. raportissa Kenneth Snellman, Roope Uusitalo ja Juhana Vartiainen (2003) *Tulospalkkaus ja teollisuuden muuttuva palkanmuodostus*, Edita.

6. Joitakin näistä tutkimuksista on referoitu teoksessa Coen Teulings & Joop Hartog (1998) *Corporatism or competition?*, Cambridge University Press.

nimiä ovat esimerkiksi Joseph Stiglitz (jonka koko elämäntyö pyörii markkinoiden epätäydellisyyksien analyysin ja korjaamisen ympärillä), George Akerlof (joka on selittänyt eettisesti hyväksyttävää työmarkkinoiden näkökulmasta) sekä Amartya Sen (jonka ajattelun syvällisyys kokonaan transkendoi "keynesiläisyyden" ja "uusliberalismin" välisen jankutuksen). Tällainen komea lista saadaan jo pelkästään viime vuosien nobelisteista, ja jos tullaan lähemmäs meitä tavallisia kuolevaisia, listaa voisi jatkaa vaikka kuinka pitkälle: nämä "ekonomistit" eivät ehkä figuroi suurten päivälehtien kirjoituksissa, mutta he ovat tutkimusmaailman taloustieteilijöille merkittäviä nimiä.

Oikea tieteellinen taloustiede ei nimittäin tarjoa ainuttakaan sellaista ajatuskehikkoa, joka jollain tavalla perustelisi luopumista humanistisista arvoista, turvallisuuden tavoittelusta, kohtuullisesta työajasta tai mistään muustakaan mille ihmiset antavat arvoa. Taloustiede on kiinnostunut siitä, toteuttaako talousjärjestelmä ihmisten preferenssejä, ja jos suomalaiset toivovat lyhyempää työaikaa ja alhaisempaa tulotasoa, talousjärjestelmä on kansantaloustieteen teorian näkökulmasta "tehokas" nimenomaan silloin jos se kykenee tällaisen tasapainon toteuttamaan. Taloustieteellinen tehokkuus tarkoittaa siis jotakin aivan muuta kuin jatkuvasti kasvavia rahatuloja tai maksimaalista talouskasvua hyvän olon kustannuksella. Kansantalous on nimenomaan rationaalisen valinnan tiede eikä välttämättömyyksien lista.

Humanismi saa työvoiton

Heikkouksistaan huolimatta "Lyhyt historia" ottaa lopultakin humanistisuudellaan työvoiton lukijasta. Siltalan tarinaa ei pidäkään lukea lopullisena suurena tarinana, mutta se on kuitenkin tärkeämpi kuin monet "historian lopun" legendat jotka näkevät kylmän sodan loppumisen vain "vapauden" ja "demokratian" lineaarisena etenemisenä. Vaikka kommunismi ei ansaitse puolusteluja, emme ole ehkä vielä edes tajunneet sitä, miten myönteinen rooli sen asettamalla haasteella saattoi olla markkinatalousmais- sa: koska vallankumouksen periaatteellinen

mahdollisuus oli olemassa, myös kapitalismista oli tehtävä edes jollain tavalla siedettävä kaikille osapuolille.

Myös kollaasimainen kovasti kärsineiden haastattelujen vyöry on lopulta vaikuttava ilmestys, oli edustavuuden laita miten tahansa. Siltalan sosiaaliraportti on kuin "vasemman laidan" perinpohjainen ja paremmin kirjoitettu vastinpari niille aika rutiinimaisille raporteille, joita jatkuvasti syljetään poliittisen kentän oikealta laidalta ja joiden perustelut eivät yllä läheskään Siltalan tasolle. Siltala on subjektiivinen, mutta hän osaa myöntää sen aseistariisuvalla tavalla (s. 359).

Miksi juuri Siltala ja miksi juuri Suomi?

Jos koetan sijoittaa "Lyhyen historian" omaan historiänkäsitykseeni, minusta on myös ilmeistä, että juuri Suomessa tuollainen teos olikin kirjoitettava. Suomi on aina ollut erityisen hyvä sopeutumaan kansantalouden kasvun edellyttämiin rakennemuutoksiin. Talouspolitiikassa on aina hanakasti haettu menestystä kansainvälisiltä markkinoilta eikä yleensä ole edes pyritty muutosten pehmentämiseen täystyöllisyyttä tukevalla suhdannepolitiikalla. "Lyhyttä historiaa" tuskin olisi olemassa ilman lamaa, ja Suomen lama oli ainutkertaisen syvä kovin supisuomalaisista syistä.

Yhtä luontevaa on mielestäni myös se, että juuri Juha Siltalan ikäpolvesta nousee tämän prosessin kuvaaja. Häntä vanhempien suurten ikäluokkien tutkijat ovat mitä suurimmassa määrin jo niin turvallisissa asemissa, että rakennemuutos kohti epävarmempia työsuhteita ja kvasiliikkeenjohdoliselle taylorismille alistettua yliopistotyötä eivät enää ehkä ehdi ratkaisevasti muuttaa kokemusta oman elämänhankkeen onnistumisesta. Nuoremmat tutkijapolvet ovat omaksuneet epävarmemman maailman omiin tulevaisuuden odotuksiinsa, niin että yhtä suurta pettymystä ei ehkä edes pääse tapahtumaan. Juhan (ja siis myös minun) sukupolvi on elänyt murrosta niin, että myös omia odotuksia on jouduttu tarkistamaan. Nuoremmat sukupolvet eivät ehkä enää liikoja odotakaan. Väinö Linnaa mu-

kaellen: pätkätyöläisyyttä pahempaa ei ehkä ole tarjolla ja sitä jos ei pelkää niin mitä sitten enää tarvitsisi pelätä?

Juha Siltalan asiantuntemus koskee sekä uskonnollisuutta että talouselämää. En tiedä hänen tulevaisuudensuunnitelmistaan, mutta uskonto ja talous liitetään monissa viime aikojen kiinnostavimmissa yhteiskuntatieteellisissä teoksissa yhteen, erityisesti USA:n politiikkaa analysoitaessa. Historioitsijat Anatol Lieven ja Thomas Frank ovat analysoineet osuvasti USA:n konservatiivisia osavaltioita.⁷ Niille on viime vuosina ollut tyypillistä ääri-liberaalinen talouspolitiikka, joka on yhdistynyt fanaattiseen ja fundamentalistiseen kristillisyyteen. Kun julki-

sen vallan ja ammattiyhdistysten rippeetkin on karsittu taloudesta ja työelämästä, pysyvistä työsuhteista ei osata edes haaveilla ja yhteisöllisyyden ja turvallisuuden tarpeista saavat vastata vain Raamattu ja omassa kaapissa säilytettävät konetuliaseet, on Juha Siltalan pelkäämä kehityskulku ehkä loogisessa päätepisteessään. Yksipuolisuudessaankin ”Työelämän huonontumisen lyhyt historia” asettuu puolustamaan kestäviä arvojamme tällaisia kauhukuvia vastaan. ■

7. Anatol Lieven (2004) *America Right or Wrong. An Anatomy of American Nationalism*, Oxford University Press. Thomas Frank (2004) *What's the Matter with Kansas?* Metropolitan Books.

Talous- instituution elämä ja kuolema

Markku Kuisma: Kahlittu raha, kansallinen kapitalismi. Kansallis-Osake-Pankki 1940–1995. SKS, 2004, Helsinki. 679 s.

■ Professori Markku Kuisma on tullut muutamien laadukkaiden yrityshistorioidensa ansiosta suomenkielisen pääoman ja valtionyhtiöiden hoivikirjoittaja. Uusimmassa teoksessaan hän paneutuu Kansallis-Osake-Pankin sodanjälkeiseen historiaan. Kirja muodostaa kolmannen osan KOP:n historiasta. Se alkaa sotavuosista, eli pääjohtaja Mauri Honkajuuren loppukaudesta, ja päättyy SYP:n ja KOP:n yhdistymiseen Meritaksi vuonna 1995. Muutokset suomalaisilla rahoitusmarkkinoilla olivat valtavat, sekä kirjoittamisprojektin että koko tutkimusperiodin aikana. Kun projekti alkoi vuonna 1994, KOP oli vielä olemassa itsenäisenä pankki-

na, mutta kun viimeinen piste pantiin käsikirjoitukseen, tutkimuskohde oli jo aikoja sitten sulautunut pääkilpailijaan. Kuisman tehtävä on siten ollut mielenkiintoinen, muttei helppo. Kirja on jännittävä tarina siitä, miten eräs keskeisimmistä instituutiosta Suomen talouselämässä muuttuu, taistelee olemassaolostaan ja lopulta häviää markkinoilta.

Kirja on jaettu päälukuihin pankin pääjohtajien mukaan. Tämä jaksottelutapa on tavalinen yrityshistorioissa ja korostaa pääjohtajan merkitystä yritysten kehityksessä. Muitakin ratkaisuja toki löytyy. Esimerkiksi Antti Kuusterä päätyi Osuuspankki-historiassaan pääosin aiheen mukaiseen jaotteluun.¹ KOP:n kohdalla Kuisman valitsema rakenne on toisaalta hyvin perusteltu: pankki oli hyvin pääjohtajakeskainen yritys ja Kuisma osoittaa selvästi, miten jokainen pääjohtaja antoi vahvasti oman leimansa pankin kehitykselle. KOP:n pääjohtajalla oli myös asemansa vuoksi suuri yhteiskunnallinen merkitys. Lisäksi pääjohtajakaudet ajoittuvat osittain rahamarkkinoiden muutoksien ja pankin muuttuvien toimintalinjojen mukaisesti. Esimerkiksi ”vanhan sukupolven” viimeinen

edustaja, Veikko Makkonen, ottaa ohjat käsiinsä juuri kun 1970-luvun lama oli syvimmillään ja siirtyy eläkkeelle kun pääomamarkkinoiden tiukkaa säännöstelyä aletaan purkaa. Jaakko Lassila astuu remmiin kun rahamarkkinoiden vapautuminen kiihtyy. Lassila edustaa samalla uutta pankkiiri-sukupolvea, joka monella tavalla tuli symboloimaan tätä murroskautta.

Kirjan alku käsittelee aika vähän itse pankkitoimintaa, vaan ensisijaisesti pankkia poliittisessa ristipaineessa sodan aikana ja sen jälkeen. KOP oli valtion merkittävä sotarahoittaja ja KOP:n johtohenkilöiden osallistuminen poliittiseen elämään antoi pankille väistämättä tärkeän poliittisen roolin. Sodanjälkeiset vuodet olivat pankille taas hyvin pitkälle elonjäämistaistelua, mm. sosialisoinnin uhan takia. KOP oli, teollisuuden ja kaupan suurpankkina, kommunistien ja sosialistien silmätikkuna. Pankki kärsi myös laajemmin uskotavuuskriisistä mm.1930-luvun laman jälkeen. Pankki oli nimittäin lainoittanut monia laman aikana vaikeuksiin joutu-

1. Antti Kuusterä (2002) Lähellä ihmistä. Osuuspankkitoiminta 100 vuotta, Otava.

neita sahoja ja tiloja maaseudulla.

Martti Virkkusen ja Veikko Makkosen pääjohtajakausilla Suomi eli ”kahlitun rahan aikaa”. Kirja keskittyykin pankin toimintaan jäykän säätelyn aikana ja suhteeseen toisaalta Suomen Pankkiin, toisaalta kilpailuun ottolainauksesta ja asiakkaista, erityisesti PYP:n kanssa. Näitä aiheita on paljon käsitelty aiemminkin kirjallisuudessa, mutta Kuisma keskittyy pankin näkökulmaan, erityisesti siihen miten pankki sopeutui ja tasapainoili keskikorkojärjestelmän luomissa olosuhteissa.

1980- ja 90-luvulla pääosassa on luonnollisesti rahoitusmarkkinoiden vapautuminen kasinotalouksineen ja pankkikriiseineen, pankin taistelu henkiinjäämisestä ja itsenäisyydestä sekä lopuksi ajautuminen kohti yhä väistämättömämmältä tuntuvaa kohtaloa. Näitä lukuja voi lukea kuin parasta trilleriä, vaikkakin konnat ja loppuratkaisut ovat pääosiltaan tunnettuja.

Punaisena lankana läpi koko kirjan on KOP:n ja SYP:n välinen kilpailu johtavan liikepankin asemasta Suomessa. Kuisma näyttää, miten säännöstelyn vuosikymmeninä pankkien johtohahmot toimivat kilpailusta huolimatta herrasmiesmäisesti. Pääjohtajat olivat puheväleissä, eikä toisten reviiereille hevin astuttu. Voidaan väittää, että tämä symboloi henkilötasolla suomalaisen korporatiivisen talouden toimintaa. Virkkusen ”presidenttipeli” tosin aiheutti välien viilentymistä, ja pääomamarkkinoiden liberalisoitumisen myötä kilpailu päävihollisten

välillä muuttui veriseksi. Kouri-kaupat, nurkanvaltausyrietykset ja -syytökset leimasivat pankkien keskinäistä suhdetta kasinotalouden vuosina. Tämä kilpailutilanne huipentui pankkien yhdistymiseen Meritaksi. Yhdistyminen symboloi vahvasti koko suomalaisen talouden muuttumista; uudessa ympäristössä pääomalla ei ole kieltä eikä kotimaata.

Teoksen mielenkiintoisimpia osia on KOP:n vallankäyttö omissa kruununjalokivissä, kuten Rauma-Repolassa ja Yhtyneissä Paperitehtaissa. KOP myötävaikutti moniin yritysfuusioihin, joista Rauma-Repola Oy:n syntyminen on tunnetuimpia esimerkkejä taloushistoriassamme. Vastavaihtotyyppejä pakkofuusioita, mm. John Barker Oy:n ja Litoisten Verkatehtaan yhdistäminen, oli tapahtunut jo aikaisemminkin KOP:n aloitteesta. Yhdistymisen tärkein syy oli usein pahasti velkaantuneiden yritysten tervehtyttäminen, mutta Kuisman mukaan pankki halusi myös keskittyä muuttamiin suuryrityksiin. KOP oli voimakas taustavaikuttaja yrityskaupoissa vielä 1980-luvulla, vaikka kaikki suunnitelmat eivät enää toteutuneetkaan Lassilan toiveiden mukaisesti. Kilpailu yrityksistä kiihtyi, mutta kehitykseen vaikutti yhä enemmän uusi markkinatilanne. Pankin rooli ja vaikutusvalta vähenivät.

Pienenä reunahuomautuksena tähän voi lisätä, että Kuisman mukaan oli paradoksaalista, että kritiikki KOP:n ja SYP:n suuria omistusosuuksia ja suurta valtaa kohtaan teollisuusyrityksissä oli kaikkein kiivaimmillaan juuri silloin kun

pankkien omistus ja valta olivat jo murenemassa liberaalisoinnin ja kansainvälistymisen myötä. Voidaan kuitenkin perustellusti väittää, että muuttuvassa taloudellisessa ympäristössä ja uusien vaihtoehtojen tullessa kuvaan suomalaista ristiinomistusperinnettä ja pankkikeskeisyyttä pystyttiin myös vakavammin kyseenalaistamaan.

Kirja on mahtava teos (679 sivua), joka perustuu laajaan ja perusteelliseen lähdetutkimukseen. Tilaushistoriaksi kirja on ansiokkaalla tavalla kriittinen ja analyttinen. Kirjoittaja korostaa myös itse, ettei hänen tutkijavapauttaan ”haluttu eikä yritetty loukata”. Teos on, kuten Markku Kuisman teokset yleensä, sujuvasti, jopa värikkäästi, kirjoitettu. Kuisman sijoittaa KOP:n toiminnan ansiokkaasti laajempaan yhteiskunnalliseen ja institutionaaliseen kehitykseen. Erityisen hyvin hän pystyy hahmottamaan lukijoilleen, miten rahamarkkinoiden muuttuvat olosuhteet, omistuksen institutionalisointi ja talouden kansainvälistyminen vaikuttivat pankin toimintaan ja strategia-valintoihin. KOP:n läheiset kytkökset taloudelliseen ja poliittiseen eliittiin, mikä johtui sekä johdon henkilökohtaisista suhteista että pankin asemasta suomalaisessa pankkikeskeisessä järjestelmässä, on vahvasti mukana läpi teoksen. Kirja on kattava katsaus Suomen rahamarkkinoiden muutoksista, oikeastaan koko Suomen taloudellisesta kehityksestä toisen maailmansodan jälkeen, vaikka perspektiivi on pankin ikkunasta. Kirja tarjoaa myös eväitä moniin ajankoh-

taisiin kysymyksiin, mm. keskusteluun suomalaisten yritysten omistuspohjasta.

Kuisma on vahvimillaan käsitellessään KOP:n johtohahmojen yhteiskunnallista toimintaa suomalaisen korporatiivisen järjestelmän aikana. Joskus suurempi etäisyys pääjohtajiin, erityisesti Honkajuuren ja Virkkusen kohdalla, olisi ollut eduksi. Lassilasta Kuisma piirtää selvästi ristiriitaisemman, ja samalla moniulotteisemman hahmon. Tämän kautta kirjassa nousee myös mielenkiintoisesti esiin pankin sisäisiä ongelmia ja ristiriitoja.

Kirjasta jää osittain kaipaamaan laajempaa tarkastelua pankin organisaatorakenteesta ja -kehityksestä. ATK:n käyttöönoton ja pankkikonttoreiden lukumäärän lisäksi pankin sisäistä organisaatiota ja työskentelyä käsitellään suhteellisen vähän. Poikkeuksen muodostaa Lassilan tekemä johtoportaan organisaatiouudistus, joka oli yhteydessä koko pankkitoiminnassa tapahtuviin muutoksiin, ja jolla oli vaikutuksia johtohenkilöiden toimintaan kasinovuosina. Pankin suureen enemmistöön, rivi-pankkitoimihenkilöihin, tutustutaan lähinnä – sinänsä runsaan ja mielenkiintoisen – kuvamateriaalin kautta.

Muutamit mielenkiintoiset ilmiöt, jotka tarjoaisivat aineksia laajempaan tarkasteluun, jätetään myös osittain puolittiehen. KOP:n vallankäyttö suomalaisessa talouselämässä on vahvasti esillä, mutta kysymys siitä kuka käytti valtaa KOP:ssa jää vähemmälle huomiolle. Toinen tärkeä kysymys, josta moni lukija varmasti haluaisi tietää enemmän, on KOP:n

tapa jatkuvasti antaa tiettyjen lempiassiakkaidensa velkaantua hallitsemattomasti, mikä sitten aiheutti suuria ongelmia ”koti-pankille”. Tämä ilmiö esiintyi jo ennen kahlitun rahan aikaa, joten siitä ei voida syyttää pelkästään säännöstelyä. Esimerkiksi Raahe Oy:n perustaja August Lagerlöf sai jo 1910-luvulla jatkuvasti lisää luottoa ylimitoitettuihin ja hyvin riskialttiisiin projekteihin, jotka aiheuttivat pankille suurta päänvaivaa ja lopuksi Raahe päättyi pankin syyliin 1920-luvulla. Myös John Barker Oy ja Littoisten Verkatehtaan omistaja H. Leisegan-Koristo sai jatkuvasti kasvattaa velkaansa 1920- ja 30-luvulla, ja yhtiöt joutuivat pankin määräysvaltaan 1930-luvulla. Lisäksi KOP:n omat toimihenkilöt olivat usein merkittäviä osakkeenomistajia KOP:n hallitsemisissa yhtiöissä, joten pankin ja toimihenkilöiden henkilökohtaiset intressit sekoittuivat välillä pahasti. Nämä ongelmat olivat selvästi suomalaisen järjestelmän nurja puoli ja näitä ilmiöitä olisi voitu pohtia enemmän, esimerkiksi vertaamalla KOP:n toimintaa muiden pankkien, kuten PYP:n/SYP:n, toimintamalleihin.

Kuisma ei myöskään liiemmin keskustele toisten tutkijoiden ja kirjoittajien kanssa, vaikka siihen usein olisi olemassa hyvät lähtökohdat. Monet kiinnostavat kysymykset, jotka tulevat esiin kirjassa, on käsitelty laajastikin sekä suomalaisessa että kansainvälisessä kirjallisuudessa. Viittaamalla laajemmin ajankohtaiseen poliittiseen, taloudelliseen ja teoreettiseen keskusteluun kirjan merkitys puheenvuorona

tieteellisessä yhteisössä ja yhteiskuntakeskustelussa olisi vahvistunut.

Nämä huomautukset ovat kuitenkin pieniä reunamerkinlöjä muuten mitä ansiokkaimmassa historiateoksessa. Kuisma toteaa alussa, että Kansallis-Osake-Pankki ei ollut ainoastaan pankki, vaan monella tapaa suomalainen kulttuurilaitos. Voidaan hyvin perustellusti sanoa, että Kuisman kirja ei ole ainoastaan pankkihistoria, vaan monella tapaa kulttuuri-teko.

Susanna Fellman

Kustannusjätti murrosten maailmassa

Kai Häggman: Avaramille aloille väljemmille vesille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1940–2003. WSOY, 2003, Porvoo. 591 s.

■ Yrityshistoriat, silloin kun ne on kirjoitettu laajaan asiantuntemukseen pohjaten sujuvaan tyyliin, ovat muutakin kuin pelkkiä ylistyslauluja talouskilpailussa menestyneille liiketoimille. Parhaimmillaan yrityshistoria avaa näkymiä talous-, sosiaali- ja kulttuurihistoriallisiin kysymyksiin sekä yleiseen yhteiskuntakehitykseen. Tällainen teos on Kai Häggmanin kirjoittama, yhtiön 125 juhlavuodeksi ilmestynyt WSOY:n historian toinen osa *Avaramille aloille, väljemmille vesille*.

WSOY:n historian ensimmäinen osa, *Piispankadulta Boulevardille* (2001) päättyy siihen kun talvisodan ensimmäiset pommit putoavat Helsinkiin ja ”suomalaiset olivat todella yksin”. Toinen osa alkaa lauseella ”Talvisota jätti jälkensä kokonaiseen sukupolveen”. Sitä seuraavat aikalaistodistajien kuvaukset sota-ajan henkisestä ilmapiiristä. Häggman siis jatkaa tasan siitä, mihin hän ensimmäisen osa lopetti, ja tulee tarkastelussaan nykypäiviin saakka. Pääluvuiksi teos jäsentyy niin, että ensimmäinen luku käsittelee sota-aikaa (1940–44). Toisessa luvussa kohteena ovat toisen tasavallan vuodet (1945–51). Kolmannen luvun (1952–65) perustana on Väinö Linnan, hänen tuotantonsa ja sen suhde Kekkonen politiikkaan. Neljättä ja viidettä lukua hallitsevat suomalaisen yhteiskunnan poliittiset muutokset voimakkaat vasemmistotrendit, Neuvostoliiton suhteet, itesesensuuri ja glasnostin ajan avartuminen väljemmille vesille. Viimeistä lukua luonnehtii markkinatalous, pörssikurssit ja julkisuusmarkkinat. Edellä esitetyt lukujen luonnehdinnat ovat yksinkertaistavia. Häggmanin tekstin monikerroksisuudessa näkökulmat ja teemat punoutuvat ja purkautuvat jännittävänä draamana useammasta suunnasta useaan suuntaan.

Kustantamoiden tarinat ovat usein olleet kirjallisuudentutkijoiden kirjoittamia: Otavan historiaa ovat kertoneet Rafael Koskimies (1946), Pekka Tarkka (1980) ja Pertti Lassila (1990), Kariston vaiheita on kartoittanut Juhani Niemi (2000). Sen sijaan aikaisem-

man ennen Häggmanin teoksia julkaistun laajemman WSOY:n historian kirjoitti yhtiön 50-vuotisen toiminnan kunniaksi Yrjö A. Jäntti (1928). Gummeruksen laajan historian on puolestaan kirjoittanut lehdistöhistorioitsija Pirkko Leino-Kaukiainen (1990). Jäntin historia on yhtiön sisältäpäin kirjoitettu, samoin kuin aikoinaan Tammen alkutaivalta valottanut Jarl Hellemanin ja Untamo Utrion teos *Tammen neljännesvuosisata* (1968). Jokaisella näillä historiatyypillä on omat ansionsa: kirjallisuudentutkijoilla korostuu luonnollisesti kirjojen elämä, yhtiöiden sisältä kirjoitetuissa teoksissa pääpaino on tuotannollisissa seikoissa ja historioitsijat koostavat kertomuksellisia ja tilastollisia faktoja. Häggmanin teoksessa kaikki ulottuvuudet ovat mukana ja tasapainossa.

WSOY:n patriarkka Jalmari ”Ukko” Jäntti kirjoitti 1945 *Suomalaisen Suomen* artikkelissaan ”Kustantajan tehtävä”, että kustantajat ovat taloudellisten riskien ottajia, jotka tekee työtään ei ”vain kauppiaan ajatuksin”, vaan tosi harrastuksesta, ”vakuuttuneina siitä, että suomalaisen julkaiseminen on hyödyllistä ja isänmaallista työtä”. Jäntti toi kirjoituksessaan esille kustannustoiminnan keskeisen dilemman kaupallisen ja (kansallis-)sivistyksellisen toiminnan ristipaineessa. Se on näkemys, jonka moni muukin kustantaja ja kustannustoimintaa tarkastellut tutkija on jakanut. Näin myös Häggman, joka jo teoksen alkupuheessa toteaa kuinka tietty kulttuurinen idealismi on aina kirja alalla ollut menestyksen ja pitkän iän salaisuus.

Suomalaisessa yhteiskunnassa kustannustoiminta onkin ollut niin sanotun sivistysporvarillisten sukujen projekti. Kustannusalan suuryrityksissä kyse on perheistä, jotka ovat jakaneet aikakausista riippuen käsitykset kansallisesta hyvästä, ja myös olleet näitä käsityksiä muokkaamassa. WSOY:n historiassa sivistykselliset ihanteet kulminoituvat Jänttien sukuun, ennen muita Jalmari ja Yrjö A. Jäntin toimintaan yhtiön johdossa. Suomalaisille suorkustantamoille talouden ja sivistyksen (valistuksen) liitto on ollut niiden perustamisesta alkaen leimallista. Kampailu raharealismin ja kulttuuriidealismien välillä on usein kääntynyt vahvojen persoonien ansiosta jälkimmäisen voitoksi. Joskin Häggmanin painotuksia täydentäen on syytä todeta, että kustannuskonjunktuurien vaikeina aikoina, esimerkiksi välittömästi sodanjälkeen, myös suuryhtiöt ovat kovassa kilpailussa joutuneet antamaan periksi sivistysihanteistaan ja alistumaan kaupan tavaralogiikan ehtoihin. Ja nyt vuosituhannen vaihteessa fuusioiden ja yrityskauppojen myötä tämä kustannusalan perustava ristiriita näyttäisi entisestään kärjistyneen. Näin myös Häggmanin kokonaistulkinnan mukaan vaikkakin sijoituskauppojen lieveilmiöt, jotka WSOY:täkin ovat ravistelleet, jäävät juhlahistoriassa lähinnä maininnoiksi, vaille tarkempaa analyysia.

Suuri kertomus, jonka *Avarammille aloille, väljemmille vesille* -teos kertoo on tarina arvomuutosten paineessa vahtelevasta yhtiöstä, joka etenee kriisistä kriisiin. Ristiriito-

jen syyt palautuvat aikakaudesta riippuen poliittisiin, taloudellisiin tai kulttuurisiin tekijöihin. Häggmanin tapa käsitellä asioita ei kuitenkaan ole redusoiva: kriisien ja ristiriitojen syyt eivät yksinomaan ole poliittisia, taloudellisia tai kulttuurisia. Häggmanin historianäkemyksessä nämä tekijät punoutuvat toisiinsa ja lisäksi niihin sekoittuu aimo määrä henkilösuhteita ja toimijoiden persoonallista panosta. Kustannusala ei näissä tulkinnoissa ole hermeettinen, omalakenen toiminnanalueensa, vaan kohtauspaikka, jossa erilaiset yhteiskunnalliset tavoitteet ja intressiryhmät ottavat mittaa toisistaan.

Häggmanin teoksessa laajalaisuus ei tarkoita pelkästään sitä, että tutkija on perustanut kirjoituksensa monipuolisiin ja perusteellisesti kuvattuihin arkistoaineistoihin, vaan tämän lisäksi tulkintanäkökulmien moninaisuutta. Häggmanin perspektiivejä ovat muun muassa poliittinen, taloudellinen, sosiaalishistoriallinen ja tietenkin kirjallis-kulttuurinen. Lisäksi näkökulmat ulottuvat niin organisaatio- kuin toimijatasoille ja avaavat näin analyysin aikakausien mentaliteetteihin ja arvomaailmoihin saakka.

Häggmanin tutkimus puhuu – historiatutkimuksen tavoin – aineistonsa voimalla. Käytössään hänellä ovat olleet yhtiön arkistot ja laaja kirjallisuus- ja lehdistöaineisto. Lisäksi tutkija on haastatellut monia vaikutusvaltaisia wsoyläisiä. Aineiston laajuus ja monipuolisuus takaavat historian tutkimuksellisen paikkansapitävyyden mutta tekijä ei ole tyytynyt

teoksessaan pelkkään faktakoelman järjestelyyn. Hän uskaltautuu tekemään rohkeita mutta perusteltuja johtopäätöksiä ja liittää yhtiötä koskevat yksittäiset tapahtumat laajempiin kokonaisuuksiin. Tällä tavoin kertomuksellinen Häggmanin historianäkemyksen on, eikä tutkija sitä halua mitenkään peitellä.

Faktojen ja laajojen historiallisten rakennelmien lomassa Häggman on välillä tarttunut mielenkiintoisella tavalla juoruihin ja huhupuheisiin. Muun muassa WSOY:n vahvan miehen Hannu Tarmion eläkkeelle jääminen herätti huhupuheita, jotka väittivät tämän joutuneen pakkoeläkkeelle poliittisen painostuksen vuoksi. WSOY oli julkaissut kenraalimajuri Pentti Syrjän teoksen *Gruppen Finljändija* (1986). Siinä Syrjä kertoi muun muassa suomalaisupseerien kouluttamisesta Moskovassa. Ulkopolitiittisen salaisuuden julkaiseminen ei sopinut sotilasjohtajan ja he yrittivät vaikuttaa Tarmioon niin yksityisesti kuin julkisestikin. Tällaisen sensuurimentaliteetin alla WSOY kävi omaan kamppailuunsa julkaisuoikeuksiansa puolesta ja toi julkisuuteen Tarmiota ja yhtiötä kohtaan suunnatut painostustoimet. Häggmanin mukaan Tarmion eläkkeelle jäämisestä oli päätetty yhtiön sisällä jo paljon aikaisemmin.

Tällaiset ekskursiot inhimilliseen kurkisteluun, intiimin yksityisen ja tunnetun yleisen yhdistäminen ovat Häggmanin tekstin dynamiikan perusta. Tiettyä siloisuutta juhlaulkaisuissa aina on. Niin tässäkin teoksessa. Mutta kysy on pi-

kemminkin painotuksista kuin ikävien asioiden kiertelestystä, ja ainahan asiasta kiinnostuneet voivat turvautua Hannu Tarmion yhtiön viimeisimpiä vuosikymmeniä käsittelevään tulkintaan *Hurmio tai turmio* (1998).

Historian viimeisellä sivulla Häggman kirjoittaa: ”Werner Söderström aloitti aikanaan kustannusyhtiönsä lähtemällä harjoittelijaksi Tukholmaan ja hankkimalla samalla Ruotsin-matkalla ensimmäiset modernit painokoneensa. 125 vuotta myöhemmin Söderströmin työn jatkajat matkustavat Tukholmaan ostamaan ruotsalaisia yrityksiä. Ehkä tämä kehityskaari kertoo jotain yleisempää myös Suomen historiasta?” Lopetus kuvaa osuvasti Häggmanin työn kokonaislinjaa ja sen viimeisestä lauseesta voi kysymysmerkin ja sanan ehkä jättää epäilyttä pois.

Risto Turunen

Alkuperäiskansojen oikeuksista ja vallasta

Svein Jentoft, Henry Minde & Ragnar Nilsen (toim.): *Indigenous Peoples: Resource Management and Global Rights*. Delft: Eburon Academic Publishers 2003. 315 s.

■ Vuosi 2004 on viimeinen YK:n alkuperäiskansojen vuosikymmenestä 1995–2004. Al-

kuperäiskansojen asemasta ja oikeuksista on keskusteltu ja keskustellaan muulloinkin kuin teemavuosikymmenenä, sillä tehtävää on jatkossakin. YK:n ihmisoikeuskomitea on vaatinut Suomea toimimaan nopeasti saamelaisten maa-oikeuskysymyksissä ja saamelaisten identiteetin säilyttämiseksi ihmisoikeussopimuksen mukaisesti.

Teos liittyy sekä YK:n alkuperäiskansojen vuosikymmenen että kymmenen vuotta sitten Rio de Janeirossa hyväksytyyn ympäristöä ja kehitystä koskevaan Rion julistukseen ja toimintaohjelmaan Agenda 21. Artikkelit perustuvat Tromssassa vuonna 2001 pidetyn sirkuspolaarisen alueen yliopistojen yhteistyökongressin alkuperäiskansoja käsitelleeseen sessioon. Norjalaisten tutkijoiden toimittamassa teoksessa ei suoraan anneta vastauksia siihen, onko alkuperäiskansojen asemassa tapahtunut parannuksia – ja millaisia parannukset ovat olleet – näiden kymmenen nimikko vuoden aikana. Kirja on jaoteltu kolmeen osaan, maailmaan (*The World*), mereen (*The Sea*) ja maahan (*The Land*). Maailma-osuudessa artikkelit keskittyvät laajempiin alkuperäiskansojen kysymyksiin kuten kestävän kehityksen problematiikkaan. Kakkososassa käsitellään erityisesti merellisten resursien oikeuksiin liittyviä konflikteja ja ongelmia. Kolmas osuus puolestaan valottaa maan käyttöön liittyviä erikoiskysymyksiä ja konflikteja. Maantieteellisesti artikkelit avaavat näkökulmia eri puolilta maapalloa. Niissä käsitellään mm. Kanadan kansallista stra-

tegiaa alkuperäiskansoja kohtaan biodiversiteetin näkökulmasta, maorien kalastus-oikeuksia, merisaamelaisten etnopolittisia kamppailuja ja maa-oikeuksia Nicaraguassa. Keskityn ainoastaan muutamaasi saamelaisten oikeuksiin liittyviin artikkeleihin.

Teoksen keskeinen käsite alkuperäiskansa määritellään kansainvälisen työjärjestön ILO:n yleissopimuksessa numero 169 kansoiksi, jotka polveutuvat väestöstä, joka asui maassa sen valloituksen, asuttamisen tai nykyaikaisten valtionrajojen muodostumisen aikaan ja jotka ovat ainakin osittain säilyttäneet omat sosiaaliset, taloudelliset, kulttuuriset ja poliittiset instituutionsa esimerkiksi luonnolliseen ympäristöön perustuvien elinkeinojen (kuten poronhoito) tai kielen muodossa. Oleellista tässä määritelmässä on, että kansa itse pitää itseään alkuperäiskansana. Suomessa sekä Ruotsissa, Norjassa ja Venäjällä asuvat saamelaiset täyttävät tällaisen alkuperäiskansan määritelmän ehdot. Suomi on tunnustanut tämän perustuslakiuudistuksen yhteydessä vuonna 1995, mutta Suomi ei ole vielä hyväksynyt ILO:n sopimusta, jolla saamelaisille taattaisiin oikeuksia perinteisiin asuinalueihinsa. Alkuperäiskansat ovat tavallisimmin – eivät siis aina – määrällisenä vähemmistönä omassa maassaan ja eroavat varsinaisista vähemmistöistä siinä, että ne ovat asuin-ympäristönsä alkuperäisiä asukkaita. Maailmanlaajuisesti kaikki alkuperäiskansat eivät kuitenkaan halua tulla luonnehdituksi vähemmistöksi, koska ne ovat enemmistönä omalla pe-

rinteisellä asuinalueellaan ja kiistävät nykyisten valtiollisten rajojen oikeutuksen.

Henry Minde luo katsauksen saamelaisten Norjassa käymään kamppailuun oikeuksista ja itsehallinnosta. Suomen, Ruotsin ja Norjan – Venäjältä puhumattakaan – välillä on suuria eroja. Altajoen patohanke on ollut eräänlainen vedenjakaaja Norjan suhtautumisessa saamelaiskysymyksiin ja siitä on käytetty jopa nimitystä ”hiljainen vallankumous”. Altajoki-kamppailussa ympäristöasiat yhdistettiin alkuperäiskansan oikeuksiin. Koska myös media määritteli Altajoen sekä saamelais- että alkupe- räiskansa-asiaksi, oli viranomaisten ja päättäjien muutettava politiikkaansa, joka tähän asti oli käsitellyt Altajokea vain energiatalouden näkökulmasta. Saamelaisliikkeen esille nostamiin alkuperäiskansan historiaan, kulttuuriin ja oikeuksiin liitettyihin kysymyksiin Norjan valtion oli löydettävä uudet poliittiset ratkaisut. Alkuperäiskansan käsitteen mukaantulo yhteiskunnalliseen keskusteluun ja päätöksentekoon oli perustavanlaatuinen kysymys, joka vaati suuria poliittisia muutoksia. Minden mukaan Norjan valtio kantaa nyt globaalia vastuuta alkupe- räiskansojen ihmisoikeuksien puolustamisessa ja tätä osoittaa myös se, että Norja on ratifioinut aikaisemmin mainitun ILO:n sopimuksen.

Vaikka kaikki saamelaisryh- mät eivät suoranaisesti vastustaneet Altajoen valjastamista – sen vaikutukset kohdistuivat suoraan porosaamelaisiin – sillä oli vaikutuksia muidenkin saamelaisryhmien poliittiseen

mobilisaatioon. Minden artikkelia täydentää sosiologi Ragnar Nilsen, joka keskittyy norjalaistamispolitiikkaan erityisesti merisaamelaiden näkökulmasta. Merisaamelaiset ovat vähemmistön vähemmistö, jotka eivät aikaisemmin olleet pitäneet ääntä omasta etnisyydestään, vaan ovat – näkökulmasta riippuen – joko assimiloituneet valtaväestöön tai integroituneet norjalaiseen hyvinvointivaltioon. ”Näkymättömien” merisaamelaiden joutuminen norjalaistamispolitiikan kohteeksi muita saamelaisia voimakkaammin johtuu mm. siitä, että heidän elinkeinonsa ja asuinpaikkansa ovat samoja kuin valtaväestöllä. Porosaamelaiset puolestaan ovat erottuneet selkeästi norjalaisista elinkeinonsa ja elämäntapansa vuoksi.

Kaksi artikkelista käsittelee suomalaisia esimerkkejä. Jukka Nyssönen on tutkinut monimutkaista ja paljon julkisuudessa ollutta metsätalouden ja poronhoidon välistä kiistaa Inarissa, jonka alueesta valtio (Metsähallitus) omistaa 93 %. Inari on saamelaisalueen kunta, joka elinkeinollisesti kuuluu erityisesti poronhoitoa varten tarkoitettulle alueelle, jossa poronhoidon tarpeet pitäisi ottaa huomioon muussa elinkeinotoiminnassa. Inarissa poronhoidosta ja metsänhakuusta käydyssä kiistassa etninen raja osapuolten välillä ei ole määräävä, sillä molemmissa elinkeinoissa toimii sekä suomalaisia että saamelaisia. Poronhoito on tällä alueella myös osasyllinen ympäristön kulumiseen, sillä poronhoidon taloudellisia ongelmia on pyrittävä kompensoimaan laitumiin

nähdessä ylisuurilla poroeloilla. Tästä näkökulmasta poronhoidon ja saamelaiden perinteinen ympäristötieto on huono väline taistelussa Metsähallituksen hakuista vastaan. Pääsyy ympäristön resurssien ylikäyttöön on Nyssösen mukaan sopimaton hallintorakenne (valtio ja Metsähallitus) sekä saamelaiden epäonnistunut strategia (ylilaidunnus). Ympäristön resurssien kestävä käyttö ei ole riippuvainen ainoastaan maanomistusmuodosta, elinkeinon tehokkuudesta tai toimijoiden asiantuntevuudesta.

Seija Tuulentien artikkeli käsittelee, miten suomalainen valtaväestö konstruoi omaa kansallista identiteettiään muodostaessaan mielipiteensä saamelaiden oikeusvaatimuksista. Tuulentien mukaan valtaväestöön kuuluvat ottavat kansallisvaltion itsestään selvänä, kun taas saamelaiden on ollut pakko omaksua vastaava kansallinen retoriikka saadakseen oma äänensä kuuluville. Hänen aineistonsa koostuu lausunnoista, jotka annettiin saamelaiden kulttuuri-itsehallintolaista. Aineistosta johtuu, että paikallistason moninaisuus jää makro- ja välitasojen yleistyksien alle.

Alkuperäiskansan ja kestävä kehityksen lisäksi kirjan artikkeleita yhdistää paikallisen resurssien käytön ja globaalien oikeuksien välinen kytkös suhteessa alkuperäiskansoihin. Useat kirjoittajat korostavat, että kansallisvaltiopolitiikka ja valtaväestön valta-asema estävät alkuperäiskansojen pyrkimyksiä turvata omia intressejään ja oikeuksiaan, jotka alkuperäiskansa-

näkökulmasta ovat universaaleja ja sallivia. Teos on myös osoitus siitä, miten alkuperäiskansojen ja vähemmistöjen kansainvälinen yhteistoiminta ja erilaiset verkostot auttavat tekemään alkuperäiskansoja näkyviksi heidän omasta näkökulmastaan kaikilla yhteiskunnan tasoilla ja osallisiksi heitä koskevissa prosesseissa. Konkreettisina osoituksina kirjassa mainitaan mm. Nunavutin itsehallintojärjestelmä ja saamelaiskäräjät.

Helena Ruotsala

Itäisen perhemallin jäljillä

Jukka Partanen: Isän tuvasta omaan tupaan. Väestö ja kotitaloudet Karjalankannaksen maaseudulla 1750–1870. SKS, 2004, Helsinki. 208 s.

■ Jukka Partasen väitöskirja on osa perhehistorian tutkimuksen demografista traditiota, jossa selvitetään kotitalouksia, perherakennetta ja perhemuotoja. Tutkimussuuntauksen läpimurto tapahtui 1960-luvulla, jolloin John Hajnal esitti tunnetun teesinsä läntisestä ja itäisestä perhemallista. Tuolloin myös lanseerattiin perusolettamus, jossa Suomi asetuu läntisen ja itäisen perhemallin rajavyöhykkeeseen. Pietari–Trieste -akselista tuli eu-

rooppalaisen perhehistorian maaginen rajalinja. Sittemmin malleja on yhtäältä täsmennetty, toisaalta problematisoitu. Hajnalin teesi on innoittajana myös Partasen tutkimuksessa.

Myös Suomessa on tutkittu itäistä perhemallia ja siihen vaikuttaneita tekijöitä. Tutkijoita askarruttaneita kysymyksiä ovat mm. taloudellisten, kulttuuristen ja mentaalisten tekijöiden vaikutukset kotitalouden kokoon ja rakenteeseen. Partanen on ottanut kunnianhimoisen tehtävän selvittää kysymystä, josta alkaa jo olla julkaistuna suhteellisen paljon tutkimusta. Samalla hän osoittaa, että aihetta ei ole ammennettu tyhjiin. Hänen tulkintansa täsmentävät ja korjaavat aiempia tulkintoja. Yksityiskohtainen paneutuminen Räisälän ja Valkjärven tapauksiin auttaa ymmärtämään kotitalouden rakenteeseen liittyviä taloudellisia, yhteiskunnallisia ja kulttuurisia tekijöitä. Partanen osoittaa tuntevansa relevantin perhehistoriallisen tutkimuksen ja pystyy tuomaan oman panoksensa perhehistorian kasvavalle kentälle.

Partanen tarkastelee väestöä, avioitumiskäyttäytymistä ja kotitalouksien rakenteita sekä niiden kehitystä Karjalankannaksen maaseudulla esiteollisella aikakaudella. Tutkimustehtävä on esitetty perusteellisesti mutta kovin laveasti. Tutkimusta olisi jäsentänyt paremmin selkeä pääkysymys, joka kytkeytyy aiemmassa tutkimuksessa esitettyihin tulkintoihin. Tällöin tutkimus liittyisi selkeämmin osaksi itäsuomalaisista perheistä ja kotitalouksista käytyä tieteellistä keskustelua. Lukija saisi heti vastauk-

sen kysymykseen, miksi aihetta kannattaa tutkia.

Toinen tutkimusta vahvistanut seikka olisi ollut eksplisiittinen metodinen keskustelu, joka selvittäisi, millä tavalla tutkija esittää kysymyksensä ja vastaa esittämäänsä kysymykseen. Metodiset ratkaisut tulevat toki esiin tavassa, jolla Partanen luokittelee perheitä ja kotitalouksia. Demografisesti suuntautunut perhehistoriallinen tutkimus pyrkii selvittämään, millaisia ovat olleet primääriyksiköt, joissa ihmiset ovat asuneet ja eläneet. Vuonna 1972 Peter Laslett hahmoteli perhetypologian, joka tarjoaa välineen perhehistorian vertailevaan tutkimukseen. Tavoitteena on vertailukelpoinen analyysiyksikkö ja sitä kautta vertaileva yhteiskuntatutkimus. Partanen kuitenkin ottaa etäisyyttä lasletlaisesta typologisoinnista ja on sitä soveltaen laatinut oman mallinsa. Malli on suhteellisen toimiva, mutta siihen liittyy vaara, että vertailukelpoista informaatiota hukkuu ja vertailu vaikeutuu. Tämä koskee erityisesti ristiriitaista tapaa, jolla avioliittoa käytetään perhemuodon kriteerinä.

Tutkimuksen keskeinen lähdeaineisto koostuu henkikirjoista, seurakunnallisesta väestökirjanpidosta ja tuomiokirjoista. Lisäksi on käytetty aikalaiskuvauksia. Tutkimus on vankalla pohjalla, kun Partanen erittelee väestöhistorian aineistoja ja tekee niiden avulla päätelmiä avioitumismalleista. Hän osuu ilmeisen oikeaan todetessaan, että Kannaksen vähäinen esiaviollinen kanssakäyminen liittyi väestörakenteeseen. Lisäksi hän osoittaa

vakuuttavasti, miten avioituminen oli itäisen mallin mukaisena. Sen sijaan kertovien aineistojen ja aikalaiskuvausten lukutapa on ongelmallisempi. Paikka paikoin 1800-luvun virkamiesten ja yläluokan käsitykset kansan laiskuudesta ja mukavuudenhalusta näyttävät muuttuvan tutkijan omiksi tulkinnoiksi.

Kotitalousrakennetta käsiteltäessä Partasen itsenäinen tutkijan ote näkyy ehkä kaikkein vahvimmin ja keskustelu muiden tutkijoiden esittämien tulkintojen kanssa on onnistunutta. Kotitalouksien määrän kasvusta Partanen esittää oman aineistonsa perusteella uskottavia tulkintoja, jotka tuovat uutta tietoa tilojen jakamisen ja väestökehityksen yhteydestä. Samoin hän käsittelee hyvin demografisia tekijöitä, korjaa Ulla-Britt Lithellin tutkimustuloksia ja pystyy selittämään, mistä muutamien Kannaksen pitäjien imeväiskuolleisuuden nousu 1800-luvulla johtui. Muutamissa alaluvuissa olisi voinut selkeämmin tuoda esiin tutkijan johtopäätökset virkamiesten näkemyksistä.

Taloyhtiömuodoista kirjassa käydään tärkeää tutkimuskeskustelua. Vauhtia kysymyksen käsittelyyn Partanen ottaa Voionmaasta, jonka mukaan yhtiömiehet olivat työvoimaa. Työvoimana heidät nähdään monissa myöhemmissäkin tutkimuksissa. Yhtiömielaitosta koskevassa alaluvussa on mainiota lähdekriittistä pohdintaa mahdollisuudesta tavoittaa menneisyyden kotitalousjärjestelyjä. Rippikirjojen heikkous kotitalouksien kuvaajana on jo ennestään tunnettua, mutta yhtä heikosti yhtiömiehiä näyt-

tävät paljastavan henkikirjat. Tuomiokirjoista yhtiömiehet löytyvät parhaiten, etenkin kun yhtiöstä riideltiin. Johtopäätös, jonka mukaan henkikirjaan kirjatut yhtiömiehet ovat vain minimi todellisesta määrästä, on uskottava.

Partanen käsittelee tutkimuksessaan avioitumista ja perhettä, joissa sukupuoli on keskeinen tekijä. Samoin hän vertaa eri väestöryhmiä. Tutkimuksen keskeiseen käsitteistöön ei kuitenkaan ole nostettu sen enempää sukupuolta kuin luokkaa tai sosiaalista asemaakaan. Niiden problematisointi olisi syventänyt tutkimusta. Esimerkiksi yhtiömiessuhteeseen liittyvien perintölainsäädännön ja -käytännön osalta hyvin alkavaa tutkimusta olisi terävöittänyt sukupuolen merkityksen erittely. Sukupuolen vuoksi tyttöjen ja poikien asema, oikeudet ja velvollisuudet olivat erilaisia, mikä heijastui kotitalouksien rakenteeseen ja käytäntöihin. Partanen on päätyväisillään urauurtaviin tutkimustuloksiin, mutta tulkinta jää puolitiiehen, koska sukupuolinäkökulman antia ei ole hyödynnetty. Myös joitain kiusallisia lapsuksia olisi voinut välttää, jos sukupuolinäkökulma ja luokkanäkökulma olisi eksplikoitu.

Kaiken kaikkiaan Partasen kirja on kuitenkin aidon tutkimustyön tulosta. Tutkija pystyy oman tutkimuksensa avulla ottamaan kantaa mm. John Hajnalin teesiin läntisestä ja itäisestä perhemallista. Partanen täsmentää ja täydentää kuvaa itäsuomalaisista kotitalouksista ja niiden kokoa säädellettävistä tekijöistä. Hän kiinnittää ansiokkaasti huomiota lain-

säädännöllisiin tekijöihin, samoin perimysjärjestelyjen vaikutukseen. Analyysi on enimmäkseen pätevää ja tutkimustulokset mielenkiintoisia. Hyvien tulosten loistoa himmentää kirjan paikoitellen ontuva kieliasu ja viimeistelemättömyys. Hyväntahtoinen lukija ymmärtää, mitä tutkija epäselvillä viittaussuhteilla tarkoittaa, mutta kirjoja ei kirjoiteta ainoastaan hyväntahtoisille lukijoille. Hyvästä tutkimuksesta olisi tullut parempi, jos viimeistelyyn olisi kiinnitetty enemmän huomiota.

Pirjo Markkola

Arkielämää Rooman valtakunnassa

Marja-Leena Hänninen ja Maijastiina Kahlos (toim.): Roomalaista arkea ja juhlaa. Tietolipas 201. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004, 415 s.

■ Rooman historiaa käsittelevän kirjan ilmestyminen on harvinaislaatuinen tapaus Suomessa. Suomalaiset antiikintutkijat eivät ole juurikaan julkaisseet suomenkielisiä yleisesityksiä omista tutkimusaiheistaan, ja esimerkiksi edellisen sosiaalishistoriaa käsittelevän kirjan ilmestymisestä (Päivi Setälän *Antiikin nainen*) on jo yli kymmenen vuotta.

Keskiajan ja viime aikoina muunkin esimodernin ajan his-

torian osalta uusia kirjoja julkaistaan suomeksi vuosittain useita, niin artikkelikokoelmia kuin kokonaisesityksiäkin. Esimerkiksi tänä vuonna on jo ilmestynyt Tuomas Heikkilän ja Samu Niskasen *Euroopan synty: keskiajan historia*, Christian Krötzlin *Pietarin ja Paavalin nimissä*, Jussi Hanskan ja Kirsi Salosen *Kirkko, kuri ja koulutus*, Hannele Klemetilän *Keskiajan pyövelit* sekä Sari Katajala-Peltomaan ja Raisa Toivon toimittama *Pabolainen, noituus ja magia – Kristinuskon kääntöpuoli*. Nimenomaan nuoret tutkijat ovat olleet keskiajan tutkimuksen ja tieteellisten yleisesitysten kirjoittajina aktiivisia. Juuri tämä kirjoittajakunta on puuttunut antiikin puolelta – siinä, missä keskiajan tutkimus on pystynyt rekrytoimaan aktiivisia tutkijoita yhä enemmän jo 1980-luvun lopulta alkaen, on erityisesti antiikin historian osalta vasta 1990-luvun loppupuoli merkinnyt kiinnostuksen kasvua.

Vuoden 2004 poikkeuksellisen runsas kirjasato on eräs osoitus antiikintutkimuksen uudesta aallosta. *Roomalaista arkea ja juhlaa* -kirjan lisäksi markkinoille tullut myös Sami Kosken, Mika Rissasen ja Juha Tahvanaisen kirjoittama *Antiikin urbeilu Olympian kentiltä Rooman areenoille*, Andreo Larsenin toimittama *Antiikin lääketieteen perintö* sekä Teija Kaarakaisen ja Jari Kaukuan toimittama *Stoalaisuus*. Nuorten tutkijoiden osuus on silmiinpistävä.

Roomalaista arkea ja juhlaa on syventävä yleisesitys roomalaisesta arkielämästä eri teemojen kautta tarkasteltuna. Se ei ole perustutkimusta,

vaikka perustuu pitkälle kirjoittajensa omiin tutkimuksiin ja tukeutuu vahvasti uusimpaan tutkimuskirjallisuuteen. Kirja onkin luotettava johdatus esittelemisensä teemoihin – on vain toivottava, että myös historiasta kiinnostunut suuri yleisö löytäisi kirjan, ja hylkäisi viimein Jérôme Carcopinon alun perin vuonna 1939 (sic) ilmestyneen kirjan *Sellaista oli elämä keisarien Roomassa*, joka on jo pahasti vanhentunut. Kirjasta otettiin vielä vuonna 1997 uusi suomenkielinen painos.

Roomalaista arkea ja juhlaa koostuu seitsemästä osasta, joilla on eri kirjoittajat. Kirja on pääsääntöisesti kiitettävän yhtenäinen, osat ovat pikemminkin lukuja kuin erillisiä artikkeleita. Ensimmäinen luku, joka on Marja-Leena Hännisen ja Maijastiina Kahloksen kirjoittama, kuvaa Rooman valtakunnan väestöoloja sekä elämänkaarta syntymästä lapsuuden ja avioliiton kautta vanhuuteen ja kuolemankulttuuriin. Luku muodostaa erinomaisen perustan, jonka avulla myöhemmin kirjassa esitetyt asiat liittyvät kokonaisuudeksi – ja esimerkiksi kuolemankulttuuria koskeva osuus houkuttelee lukijaa toisaalta eläytymään kuvattuihin tilanteisiin, toisaalta hakemaan lisätietoja.

Hanna Liekson kirjoittama toinen luku esittelee roomalaista ruokakulttuuria; erityisesti lihansyönnin kulttuurihistoriaan avautuu upeita näköaloja yksityiskohdissaan ja resepteissään rikkaan luvun kautta. Mutta joiko maaseudun rahvas viiniä? Ria Bergin ensimmäisessä jaksossa esitellään rooma-

laista pukeutumista, ja tuodaan tehokkaasti mutta hauskaasti esille vaatteiden ja identiteetin monet yhteydet: muuttujina toimivat ikä, kansallisuus, luokka-asema, sukupuoli – ja vaihtuvat ajanjaksot omine muoti-ilmiöineen. Ulla Rajala esittelee omassa osuudessaan roomalaista asumista pronssikaudelta myöhäisantiikkiin. Teoksen rajausongelmat häiritsevät tässä luvussa kaikkein selvimmin: luvussa käsitellään arjen asumisen esittelyn ohella niin pronssikautista asumista, Augustuksen kuvapropagandaa, Pompejin seinämaalusten tyylejä, provinssien roomalaistumiskehitystä kuin Rooman tuhon syytäkin. Sitä seuraava Ria Bergin terveyttä ja hygieniaa kuvaava luku on suppeudessaankin kirjan parhaita. Se perustuu laajaan erilaisten lähdemateriaalien hallintaan, ja tarjoaa erinomaisen väylän tutustua ajan ajattelumaailmaan. Jälkiviisaasti voi tosin ihmetellä, miksei teoksen väestöoloja käsittelevää ensimmäistä alalukua, joka on nykyisellään muusta kirjasta hieman irrallinen, ole liitetty tähän – sairaustematiikka olisi ne luontevasti yhdistänyt.

Kirjan loppuluvut ovat Marja-Leena Hännisen ja Maijastiina Kahloksen käsialaa. Kalenteria koskeva osuus on kirjan hidaslukuisin, mutta täynnä nykykäytäntöjamme selittäviä mielenkiintoisia yksityiskohtia. Myöskään kalenterin hallitsemiseen liittynyttä poliittista valtaa tulee harvoin ajatelleeksi. Seuraava alaluku, jossa tutkailaan eri ikä-, sukupuoli- ja yhteiskuntaluokkien ajanhahmotamista, liittää kalenterinkäytön ja ajanlaskun arjen tasolle. Eri-

tyisesti köyhien ajan ja naisten ajan rinnastaminen yläluokkaisten miesten aikaan on tehty erinomaisesti. Kirjan viimeinen luku käsittelee juhlia ja viihdettä Roomassa. Vuoden kiertoon liittyvät juhlat ja niiden muuntuminen aikojen saatossa on kiehtovaa luettavaa. Ne liitetään tiiviisti arjen elämänmenoon, sosiaaliseen ja poliittiseen kaupunkitilaan sekä ajan uskomusmaailmaan (naisten juhlien esittely sai toki miettimään, mahtoiko Roomassa olla myös miesten juhlia). Samaan yltää myös teatteria, sirkusajoja, elännäytäntöjä sekä gladiaattoritaisteluja käsittelevä osuus, jossa erinomaisesti osoitetaan monien antiikkiin liitettyjen ennakkokäsitysten virheellisyys. Samalla vieraan kulttuurimuodon kaukaisuudessaan oudot mutta inhimillisyydessään loputtoman tutut piirteet tulevat ymmärrettäväksi.

Kirjan tarjoamat herkut eivät kuitenkaan lopu kirjan leipätekstin loputtua: sen jälkeen alkaa vaivoja säästelemättä laadittu selittävä asiasanasto, joka antaa lyhyet ja selkeät selitykset kustakin termistä sekä toimii samalla kirjan hakemistona. Sanastoa seuraa vielä kommentoitu, luvuittain etenevä kirjallisuusluettelo, jonka pohjalta on mahdollista löytää kirjallisuutta syvempää asioihin perehtymistä varten. Tällaisten hakemistojen soisi yleistyvän tietokirjoissa laajemminkin.

Kirjan ongelmat voidaan tiivistää yhteen seikkaan: kustantaja on säästänyt sieltä, missä se vain on ollut mahdollista. Kustannustoimittajalla ei selvästikään ole ollut aikaa ja mahdollisuutta paneutua ja tu-

kea tätä projektia sen ansaitsemassa määrin. Seurauksena on lukuisa määrä periaatteessa helposti havaittavia ja korjattavissa olevia pikkuvikoja ja -ongelmia. Ensinnäkin kirjan yleisrajaus on ongelmallinen: periaatteessahan kirjan käsittelyn painopisteen tulisi olla keisarikaudella ja Rooman kaupungissa (s. 17). Käytännössä kuitenkin lähes jokainen kirjoittaja ylittää nämä rajat. Tässä suhteessa kirjan sivumäärän paisuminenkin olisi saatu kuriin tiukemmalla toimituspolitiikalla. Toisaalta voi kysyä, olisiko parempi raja alunperinkin ollut esimerkiksi Italian alueeseen keskittyminen; näin jatkuvat viittaukset esimerkiksi Napolinlahden alueeseen (Pompeji) tai maanviljelykseen olisivat luontevasti asettuneet rajauksen sisälle. Nyt maanviljelystä ja maanviljelyskalentaria ei käsitellä lainkaan omalla arjen kokonaisuutenaan, vaikka niistä paljon kirjoitetaan. Monikohan kirjaa lukeva esimerkiksi tulee ajatteleeksi, että ”ennen sadonkorjuuta” (s. 292) tarkoittaa alkuväkevää Välimeren alueella?

Vastaavasti kustannustoimitaja, ulkopuolisena lukijana, olisi helposti saanut karsittua pois lukujen sisäiset toistot ja ristiriitaisuudet, liian erikoistuneet ilmaiset ja lyhennesumat, sekä jotkin omituiset lauserakenteet ja ajatuslipsahdukset. Tämänkaltaisia ongelmia esiintyy erityisesti kirjan toimittajien omissa teksteissä – toisten teksteistä toimittajien on ollut helpompi ne huomata. Esimerkkeinä seuraavat poiminat: Menivätkö tytöt naimisiin jopa ennen puberteettia – vai vasta lähes 20-vuotiaina (s. 56,

61)? ”Vaikka roomalainen avioliitto siis saattoi päättyä nopeastikin eroon tai jommankumman puolison kuolemaan, ihanteena oli elinikäinen avioliitto” (s.64). Onko lukijalle itsestään selvää, milloin oli ”Flaviusten aika” (s. 212)? Lyhennykset haittaavat sujuvaa lukemista aika ajoin (s. 245); Talvikauden liittäminen vuoteen kahdesti hankaloittaa jo ennestäänkin tiiviin tekstin seuraamista (s. 246). Miksi kylpylöistä kerrotaan naisten aikaa ja lasten aikaa käsittelevien alakkappaleiden jälkeen (s. 278–281) – eikä esimerkiksi viihdeluvussa? ’Molemmat Quinquatrus-juhlat’ – 19.3., 29.6. ja 19.4., s. 295–296.

Hieman ihmetyttää myös se, ettei kirjassa ole voitu käyttää lähdeviitteitä. Nyt alkupe- räisaineistoon sekä uusimpaan tutkimuskirjallisuuteen perustuva tutkimus menee osin hukkaan. On vaikea ymmärtää syitä tällaiseen ratkaisuun, sillä *Tietolipas*-sarjassakin pääsääntöisesti on ollut tapana käyttää viitteitä. Kirjan huolellisesti valitut kuvat on myös painettu lähestulkoon niin pieninä kuin mahdollista – ja lisäksi kuvaluettelo on jätetty pois. Suurin ihmetyksen aihe on kuitenkin se, että julkisuuteen asti on päästetty painos, jonka huolellisesti laadittu hakemisto-osa on ”taitto-ohjelmassa ilmenneen ohjelmistovirheen vuoksi” osin käyttökelvoton. Netistä tulostettavat PDF-versiot eivät kirjan ostajaa paljoa ilahduta. Kaiken kaikkiaan kirja osoittaa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kustannusosastolta outoa kunnioituksen puutetta kirjan toimittajia ja kirjoittajia kohtaan.

Onneksi kirjan ansiot ylittävät sen puutteet monin verroin. Teos toimii erinomaisena tutkimustiedon julkistajana ja yleistiedon jakajana. Se on sujuva yleisteos, mutta se pystyy myös herättämään ajatuksia uusista tutkimuskysymyksistä ja -avauksista. Kirja toimii peilinä ja kritiikin perustana omaan kulttuuriimme ja sen käytäntöihin nähden: miten toisin monet asiat voisivatkaan olla.

Ville Vuolanto

Matkailun ihmeellisessä maailmassa

Auvo Kostiainen, Janne Ah-tola, Leila Koivunen, Katariina Korpela ja Taina Syrjämä: Matkailijan ihmeellinen maailma. Matkailun historia vanhalta ajalta omaan aikaamme. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 977. SKS, 2004, Helsinki. 349 s.

■ Viisi turkulaista historioitsijaa Auvo Kostiainen, Janne Ah-tola, Leila Koivunen, Katariina Korpela ja Taina Syrjämä ovat julkaisseet yhteisteoksen *Matkailijan ihmeellinen maailma. Matkailun historia vanhalta ajalta omaan aikaamme*. Teos edustaa Turun yliopiston yleisen historian oppiaineessa jo pitkään harjoitettua matkailun tutkimusta. Sen yhteydessä on myös toiminut Suomen Akatemian projekti ”Massaturismin

juuret”. Kyseistä teosta voitaneen pitää koosteena tekijöidensä lukuisista aiheita koskevista teksteistä. Sitä edeltävät muun muassa kokoelmat *Matkakuumetta* (1994) ja *Mikä maa – mikä valuu?* (1995).

Matkailun ihmeellinen maailma on ilmestynyt korjaamaan suomenkielisen matkailua koskevan kirjallisuuden aukkoisuutta. Kuten teoksen alaotsikko kertoo, tekijöiden kunnianhimoisena tavoitteena on ollut laatia matkailun historian kokonaisuus, joka olisi kansainvälisestäkin harvinaisen. Teos rajautuu ennen kaikkea länsimaisen matkailun historiaksi, vaikka se alkaakin muinaisista egyptiläisistä. Se kulkee läpivuosisatojen ja muuttuvien matkustusmuotojen päätyen virtuaalimatkailuun. Sisällön voisi kiteyttää kysymyksiksi ketkä matkustivat, miten, minne ja mitä sieltä etsimään. Pääpaino on matkailun nykymuotojen juurien ja esikuvien etsinnässä. Siten interrailin esikuva on löydettävissä yläluokkaisten nuorukaisten *grand tourista*, sillä niitä yhdistää ajatus matkan tarjoamista opeista ja hyödyllisistä kokemuksista.

Kirjoittajat ymmärtävät matkailun kokonaisvaltaiseksi aikansa peiliksi mutta myös aikaansa vaikuttavaksi tekijäksi. Heidän lähtökohtansa on, että ihmisellä on aina ollut halua ja tarvetta liikkumiseen, vaikka syyt ovat moninaisia. He viittaavat myös matkan käsitteen moniselitteisyyteen, mutta teoksesta on löydettävissä selkeä rajaus. He tutkivat fyysisiä matkaa eivätkä matkaa esimerkiksi elämän metaforana. Matkasta puhuminen edellyt-

tää sitä, että henkilön on poistuttava tilapäisesti kotipaikkakunnaltaan. Tämä rajaa pois maailmalla liikkuvista esimerkiksi pakolaiset, joilla ei ole tietoa paluustaan.

Teos luo edistyskertomusta siitä, mitkä tekijät ovat mahdollistaneet sen, että (länsimaiset) ihmiset ovat voineet alkaa liikkua suurina joukkoina, eli miten matkailusta on tullut massaturismia. Teknologian ja yleisen vaurastumisen myötä matkailu on demokratisoitunut, muuttunut harvojen etuoikeudesta suurten joukkojen liikuttamiseksi. Massatuotteistaminen on vuorostaan synnyttänyt tarpeen erottautumiseen, pyrkimykseen löytää omat polkunsaa tallatulla maapallolla. Yhtenä äärimmäismuodoista voidaan pitää vaaramatkailua, vaarojen ja sotien suomaan jännityksen vetovoimaa.

Ensisilmäyksellä teos näyttää yhtenäisesti kirjoitetulta, sillä luvuilla ei näytä olevan esiin nostettuja kirjoittajia. Eri mittaisilla luvuilla ja osioilla on kuitenkin yksilöivät tekijänsä, mikä paljastuu jaksojen lopussa olevista nimikirjainlyhenteistä. Teoksen tiedollista antia ryydittävät vielä ”tietois-kulaatikot”, joilla myös on nimikirjaimin ilmaistut kirjoittajat. Runsaslukuiset tietoisikut käsittelevät muun muassa viikinkejä tutkimusmatkailijoina, Eifeltornia, luksusristeilyjä ja Aku Ankkaa matkailijana. Teoksen rakenne herättää uteliaisuutta, kuinka kirja on konkreettisesti syntynyt, millaisin keskusteluihin koostettu? Se myös selittää jotain toistoista ja paikoitaisesta epätasapainoa tarkkojen yksityiskohtien ja yleistysten kohdalla. Matkailun tutki-

muksessa viime vuosina kiinnostusta herättänyt kysymys sen sukupuolittuneisuudesta jää muutaman lauseen varaan.

Jäin pohtimaan kenelle teos on ensisijaisesti tarkoitettu. Kirjoittajat eivät esitele käytettyjä lähteitä eikä siinä ole nootitusta, minkä voisi katsoa viittaavan ”tavalliseen” lukijaan. Tekstissä ei nosteta esiin tutkijoita, vaan todetaan että ”usein on esitetty” tai ”yleensä”. Nootituksen puutetta korvaa laaja lähde- ja tutkimuskirjallisuuden luettelo, josta matkailun opiskelijat ja tutkijat kyllä hyötyvät. Lähdeaineisto koostuu arkistolähteistä, pienpaineista, opaskirjoista ja internetsivuista. Teoksen luonteesta kertoo se, että aikalaiskirjallisuus kattaa Ovidiukselta Jörn Donneriin. Jäin itse kaipaamaan lähteiden esittelyä ja erittelyä sekä pohdintaa siitä, millaista tietoa ne tuottavat.

Ensi kertaa teosta lukiessa alkaa ihmetellä kriittisten havaintojen vähäisyyttä, mutta lopussa sävy muuttuu. Matkailun ristiriitaisuudet nousevat selvemmin esiin. Lyhyesti ääneen pääsevät sellaiset kriitikot kuin Georg Henrik von Wright, Olli Tammilehto, Claude Levi-Strauss ja Zygmunt Bauman. Matkailu ei ole vain viatonta tiedonjonon tyydyttämistä, vaan siihen on sisällytetty ja sisältyy vallan ja taloudellisten etujen tavoittelu. Kohteina oleville maille turismi ei ole merkinnyt vain vaurastumista, vaan pahimmillaan se on yksipuolistanut niiden kehitystä. Matkailu on toki toiminut monien kulttuurivaikutteiden ja ilmiöiden välittäjänä, mutta se on myös kuluttanut ja kuluttaa luonnonvaroja. Pa-

himmillaan sen voi nähdä paikallisten kulttuurien rapauttavana sekä luonnon tuhoajana.

Matkailijan ihmeellinen maailma kiinnostaa varmasti matkakuumeen uhreja sekä täyttää paikkansa matkailualan oppikirjana. Se pysähdyttää myös pohtimaan, miltä matkailun historia näyttää kun katseet kääntää toisin, kun katsojina ovat länsimaisten matkailijien kohteet. En voi jättää mainitsematta, että hieman hätkähdyttävältä tuntuu postkolonialististen teorioiden aikana lukea, kuinka ”savumerkein kommunikoiva punainen mies” sai väistyä junien tieltä (s. 103).

Ritva Hapuli

Diplomatarium Suecanumin uusi vihko

Diplomatarium Suecanum. Svenskt diplomatarium. Tionde Bandet. Fjärde häftet. Supplement och register 1371–1375. Utarbetat av Claes Gejrot, Roger Andersson, Peter Ståhl. Stockholm 2004. S. 541–787.

■ Lähdejulkaisuhankkeet etenevät Ruotsissa. Riksarkivetin keskiaikaisten asiakirjojen kortisto (*buvudkartotek*) on ilmestynyt aikaisempien CD-ROM-versioiden jälkeen avoimena helppokäyttöisenä internet-julkaisuna.¹ Kahden vuoden tauon jälkeen Claes Gejrot, Ro-

ger Andersson ja Peter Ståhl ovat lisäksi julkaisseet uuden volyymin Ruotsin diplomatariumista. Nyt on ilmestynyt kymmenennen volyymin viimeinen vihko, joka sisältää täydennyksiä vuosien 1371–75 aineistoon.

Tämänkertainen aineisto on peräisin ennen kaikkea paavi Gregorius XI:n (1371–1378) rekisterikirjoista sekä hansakaupungeista (erityisesti Lyypekiä, Stralsundista ja Tallinnasta). Aineisto, varsinkin testamentit, osoittaa jälleen kerran Itämeren rantakaupunkien porvariston laajoista sukulais- ja kaupankäyntipiireistä eri puolilla aluetta. Siten Stralsundin raadin muistikirja (*Liber memorialis*) paljastaa Marquardus de Rønnerin kuolleen Viipurissa vuonna 1371 (DS 8890).

Asiakirja-aineisto ei varsinaisesti tuo esiin mitään yllätyksiä Suomen keskiajan historiasta. Kuuriasta peräisin olevat dokumentitkin ovat pääasiassa aikaisemmin tunnettuja. Näistä osa on julkaistu FMU:ssa vain lyhennettyinä (DS 8903 – FMU 799, DS 8987 – FMU 808, DS 9032 – FMU 812) tai regista-muodossa (DS 9108 – FMU 818). Uudessa julkaisussa on myös kyetty korjaamaan eräitä aikaisempien editioiden luvunvirheitä (DS 8909 – FMU 801). Originaalina säilynyt, Upsalan arkkipiispalle osoitettu kirje FMU 818 (reg.) puolestaan asettuu uuteen kontekstiin, kun saamme tietää paavi Gregorius XI:n lähettäneen samansisältöisen kirjeen myös esimerkiksi Palermon arkkipiispalle.

Gregorius XI:n kirjeistä DS 8902 ja DS 9112 antavat lisävalaistusta Johannes Hundebeken (n. 1340–1420) kirkolliseen uraan. Westfalenissa syntynyt kirkonmies vaikutti 1360-luvulla Tukholmassa, minkä jälkeen hän opiskeli Pariisissa ja Prahassa. Lyypekin piispaksi (1399–1420) lopulta päätyneen kanonisen oikeuden tohtori asui Turussa 1380-luvun lopulla.

Johanneksen 1370-luvun vaiheita ei ole tunnettu kovin tarkasti. Jussi Nuorteva on pitänyt kuitenkin mahdollisena, että jo tässä vaiheessa Johannes oli Turussa kaniikki (ks. Nuortevan artikkeli *Kansallisbiografiassa*). Tältä kaudelta on siis nyt julkaistu kaksi dokumenttia. DS 8902 (28.1. 1371) on painettu aikaisemmin vain osin meillä epäilemättä vähälle huomiolle jääneessä teoksessa *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia IV:1* (1949), nr 31. Asiakirjassa mainitaan vastaanottajan olevan kaniikki Saarenmaalla ja opettavan Prahan artistisessa tiedekunnassa ja opiskelevan kanonista oikeutta. Kahta ja puolta vuotta myöhemmin saamme jälleen lukea Johannes Hundebeken uran etenemisestä. 10.8. 1373 Johannes mainitaan maisterina sekä kanonisen oikeuden opiskelijana. Hänellä myös kerrotaan olevan kanonikaatti ja prebenda Turussa sekä Paimion kirkko (DS 9912).

Julkaisun päättävät korjaukset aiemmin ilmestyneisiin osiin DS X: 1–3 sekä paikannimi- ja henkilöhakemistot. Asianahakemistoa ei teokseen ole valitettavasti laadittu. Sen sijaan tämänkin vihon Rik-

Julkaisun päättävät korjaukset aiemmin ilmestyneisiin osiin DS X: 1–3 sekä paikannimi- ja henkilöhakemistot. Asianahakemistoa ei teokseen ole valitettavasti laadittu. Sen sijaan tämänkin vihon Rik-

1. <http://62.20.57.212/ra/medel-tid/soksid.html>.

sarkivetissa säilytettävät originaaliasiakirjat julkaistaan kuvina arkiston kotisivuilla.

Uudet tekstieditiot ovat huomattavasti täsmällisempiä kuin esimerkiksi FMU:n editiot ovat. Siksi myös Suomen kes-

kiajan historian tutkijoiden on syytä käyttää mieluummin *Diplomatarium Svecanum* -sarjassa julkaistuja tekstejä kuin Hausenin editiota silloinkin, kun asiakirjateksti on FMU:ssa julkaistu.

Toivottavasti kollegamme Tukholmassa jatkavat seuraavinakin vuosina julkaisutoimintaansa totutulla tehokkuudellaan ja täsmällisyydellään!

Mikko Piippo

Kirjoittajat

■ Martti Favorin on Ulkoasiainministeriön tietohallintojohtaja.

Susanna Fellman on Helsingin yliopiston dosentti ja taloushistorian professori (vs.).

Ritva Hapuli on Turun yliopiston kulttuurihistorian dosentti. Hän on Suomen Akatemian rahoittaman ”Kirjoittamisen maailmat. Naisten kirjoittamisen kulttuurihistoria, 1880–1950-projektin” johtaja. Hapuli julkaisi vuonna 2003 suomalaisten naisten matkakirjallisuutta käsittelevän tutkimuksen *Ulkomailla*.

Ari Helo on Suomen Akatemian tutkijatohtori Helsingin yliopiston Renvall-instituutissa erityisalanaan Yhdysvaltain aatehistoria.

Pirkko Leino-Kaukiainen on Helsingin ja Tampereen yliopistojen Suomen historian dosentti ja toimii tutkijana Helsingin yliopiston yhteiskuntahistorian laitoksessa. Hän on tutkinut viime aikoina mm. terveystalouden toisen maailmansodan jälkeen ja kirjallista kulttuuria 1800-luvulla.

Maria Lähtenmäki on Suomen ja Skandinavian historian dosentti ja akatemiattutkija Helsingin yliopiston historian laitoksessa. Hänen uusin tutkimuksensa käsittelee 1900-luvun syrjä- ja rajaseutujen historiaa.

Risto Marjomaa on filosofian tohtori. Hän toimii ”Comintern and African Nationalism, 1921–1935”-projektin tutkijana Åbo Akademiassa.

Pirjo Markkola on Suomen historian dosentti ja akatemiattutkija Tampereen yliopiston Historiatieteen laitoksessa. Hän tutkii kristillisiä turvaverkkoja Suomessa 1700-luvulta 1900-luvulle.

Simo Muir on filosofian tohtori. Hän on tutkijana KOM-BIBKA-nimisessä projektissa Helsingin yliopiston Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien laitoksessa.

Jussi Pakkasvirta on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti ja Renvall-instituutin Latinalaisen Amerikan tutkimuksen yliopistonlehtori. Hän on tutkinut mm. Latinalaisen Amerikan aatehistoriaa, kulttuurilehtiä ja yhteiskunnallisia liikkeitä.

Risto E. J. Penttilä on Elinkeinoelämän valtuuskunnan EVA:n johtaja. Hän on väitellyt kansainvälisistä suhteista Oxfordin yliopistossa (D.Phil.) ja ollut nuorena tutkijana. Tällä hetkellä valmistelee kirjaa Suomen ulkopoliittikan juurista.

Mikko Piippo on filosofian lisensiaatti ja tutkija Helsingin yliopiston Renvall-instituutissa. Hän valmistelee väitöskirjaansa keskiajan historiankirjoituksen historiasta.

Veli-Matti Rautio on filosofian tohtori ja Pirkkalan yhteislukion (vanhempi) lehtori. Hän on ollut tutkija Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksessa, Bremenin yliopiston historiatieteen laitoksessa sekä Bochumin yliopiston yhteydessä toimivassa Yhteiskun-

nallisten liikkeiden tutkimuslaitoksessa. Parhaillaan hän kirjoittaa työnsä ohessa elämäkertaa saksalaisesta sosiaalidemokraatista Ignaz Auerista (1846–1907) sekä valmistelee tutkimusta kansalaisyhteiskunnan historiasta Saksan keisarikunnassa.

Helena Ruotsala on Turun yliopiston kansatieteen dosentti.

Oiva Turpeinen on ansioitunut väestöhistorian tutkija. Professori Turpeinen on kirjoittanut viisiosaisen *Suurirubtinaan Suomi* -sarjan sekä kymmeniä yritys- ja kaupunkihistorioita.

Risto Turunen on Joensuun yliopiston kirjallisuustieteen ma. professori.

Juhana Vartiainen on kansantaloustieteen dosentti. Hän on Tukholmassa toimivan Stiftelsen Fackföreningsrörelsens Institut för Ekonomisk Forskning -instituutin toimitusjohtaja. Vartiaisen tutkimushankkeet liittyvät palkanmuodostukseen ja palkkasopimuksiin. Hän julkaisi yhdessä Kenneth Snellmanin ja Roope Uusitalon kanssa 2003 tutkimuksen *Tulopalkkaus ja teollisuuden muuttuva palkanmuodostus* (Edita).

Ville Vuolanto toimii assistenttina Tampereen yliopiston Historiatieteen laitoksessa. Hän valmistelee väitöskirjaa myöhäisantiikin perhehistoriasta.

Heikki Ylikangas on Suomen historian professori emeritus.

Väitöksiä

■ Hanna Kuusi on väitellyt Helsingin yliopistossa 30.1.2004 (*Viinistä vapautta. Alkoholi, hallinta ja identiteetti 1960-luvun Suomessa*). Vastaväittäjä oli prof. Pertti Haapala.

Paavo Oinonen on väitellyt Turun yliopistossa 14.2.2004 (*Pitkä matka on Tippavaaraan... Suomalaisuuden tulkinta ja Yleisradion toimintaperiaatteet radiosarjoissa Työmiehenperhe, Kalle-Kustaa Korkin seikkailuja ja Kankkulan kaivolla 1945–1964*). Vastaväittäjä oli fil.tri Kimmo Laine.

Niilo Pesonen on väitellyt Helsingin yliopistossa 27.3.2004 (*Valtiokirkosta vapaakirkoksi? Viron evankelis-luterilaisen kirkon järjestysmuodon kehitys 1919–1925*). Vastaväittäjä oli dos. Mikko Ketola.

Markku Jokisipilä on väitellyt Turun yliopistossa 3.4.2004 (*Aseveljiä vai liittolaisia. Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin-sopimus*). Vastaväittäjä oli prof. emeritus Mauno Jokipii.

Päivi Arffman on väitellyt Turun yliopistossa 24.4.2004

(*"Comics go underground!" Underground-sarjakuva vastakulttuurina vuosien 1967–1974 Yhdysvalloissa*). Vastaväittäjä oli dos. Pekka Gro-now.

Sinikka Wunsch on väitellyt Oulun yliopistossa 8.5.2004 (*Punainen ubka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdissä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940*). Vastaväittäjä oli dos. Martti Julkunen.

Johanna Valenius on väitellyt Turun yliopistossa 14.5.2004 (*Underdressing the Maid. Gender, Sexuality and the Body in the Construction of the Finnish Nation*). Vastaväittäjä oli PhD Linda Edmondson, University of Birmingham.

Erkki Maasalo on väitellyt 19.5.2004 Helsingin yliopistossa (*Sir Henrik saa tehtävän. Henrik Ramsayn ulkoministerikausi 1943–1944*). Vastaväittäjä oli dos. Martti Turtola.

Jukka Partanen on väitellyt Joensuun yliopistossa 21.5.2004 (*Isän tuvasta omaan tupaan. Väestö ja kotitaloudet Karjalankannaksen maaseudulla 1750–1870*). Vastaväittäjä oli prof. Pirjo Markkola.

Reija Satokangas on väitellyt Oulun yliopistossa 22.5.2004 (*Talonpoika ja teollisuus*

vastakkain ja rinnakkain – Kemijokisuun agraariyhteisön murros 1860–1938). Vastaväittäjä oli dos. Antti Häkkinen.

Annika Latva-Äijö on väitellyt Turun yliopistossa 28.5.2004 (*Lotta Svärdin synty. Järjestö, armeija, naisuus 1918–1928*). Vastaväittäjä oli fil.tri Marja Kokko.

Kari Miekkaavaara on väitellyt Turun yliopistossa 4.6.2004 (*Ydinaseiden ubka Suomen maanpuolustukselle. Päättäjien käsitykset ubkasta ja toimenpiteet sen torjumiseksi vuosina 1945–1971*). Vastaväittäjä oli prof. Timo Soikkanen.

Mauri Kinnunen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 24.6.2004 (*Herätysliike kahden kulttuurin rajalla. Lestadiolaisuus Karjalassa 1870–1939*). Vastaväittäjä oli dos. Jouko Talonen.

Magnus Ilmjärv on väitellyt Helsingin yliopistossa 8.6.2004 (*Silent submission. Formation of Foreign Policy of Estonia, Latvia and Lithuania. Period from mid-1920's to Annexation in 1940*). Vastaväittäjä oli prof. Kalervo Hovi.

Heikki Eskelinen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 11.9.2004 (*Me tabdoimme suureksi Suomenmaan; Akateemisen Karjala-Seuran historia I: Tausta, organisaatio, aatteet ja*

asema yhteiskunnassa 1922–1939). Vastaväittäjä oli prof. Timo Soikkanen.

Mikko Majander on väitellyt Helsingin yliopistossa 11.9.2004 (*Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokratit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51*). Vastaväittäjä oli prof. Henrik Meinander.

Tomi Mertanen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 18.9.2004 (*Kahdentoista markan kapina? Vuoden 1956 yleislakko Suomessa*). Vastaväittäjä oli dos. Vesa Vares.

Aki Rasilainen on väitellyt Turun yliopistossa 18.9.2004 (*Oikeudellinen argumentointi politiikassa. Suomalaisen legalismin poliittinen historia*). Vastaväittäjä oli prof. Jukka Kekkonen.

Henry Nygård on väitellyt Åbo Akademiassa 16.10.2004 (*Bara ett ringa obeghag? Avfall och renhållning i de finländska städernas profylaktiska strategier 1830–1930*). Vastaväittäjä oli prof. Marie C. Nelson, Linköpings Universitet.

Marko Tikka on väitellyt Tampereen yliopistossa 16.10.2004 (*Kenttöoikeudet. Väliötömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*). Vastaväittäjä oli prof. emeritus Heikki Ylikangas.

Petri Saarikoski on väitellyt Turun yliopistossa 23.10.2004 (*Koneen lumo. Mikrotietokonebarrastus Suomessa 1970-luvulta 1990-luvun puoliväliin*). Vastaväittäjä oli tutkimusjohtaja Frans Mäyrä.

Jarkko Vesikansa on väitellyt Helsingin yliopistossa 5.11.2004 (*Kommunismi uhkaa maattamme*). *Kommunismivastainen porvarillinen akti-*

vismi ja järjestötoiminta Suomessa 1950–1968). Vastaväittäjä oli valtiot. tri Vesa Vares.

Mikko Salasuo on väitellyt Helsingin yliopistossa 19.11.2004 (*Huumeet ajankuvana. Tutkimus huumeiden viihdekäytön kulttuurisesta ilmeneemisestä Suomessa*). Vastaväittäjä oli dos. Juha Partanen.

Frolov Dmitri on väitellyt Helsingin yliopistossa 26.11.2004 (*Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NLVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana*). Vastaväittäjä oli dos. Markku Kangaspuro.

Charlotta Wolff on väitellyt Helsingin yliopistossa 27.11.2004 (*Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*). Vastaväittäjä oli prof. Marie-Christine Skuncke, Upsala Universitet.

Saara Tuomaala on väitellyt Helsingin yliopistossa 27.11.2004 (*Työväitekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*). Vastaväittäjä oli dos. Anne Ollila.

Mikko Ylikangas on väitellyt Helsingin yliopistossa 27.11.2004 (*Rivit suoriksi! Kainokirjallisuuden poliittinen valvonta Neuvosto-Karjalassa 1917–1940*). Vastaväittäjä oli dos. Pertti Luntinen.

Thomas Westerborn on väitellyt Helsingin yliopistossa 4.12.2004 (*Folkets suveränitet förstenad: Lantdagens bus som politisk problem i Finland före självständigheten år 1917, med särskild fokusering på perioden 1906–1912*). Vastaväittäjä oli prof. Emerita Eeva Maija Viljo.

Juha Rajala on väitellyt

Tampereen yliopistossa 4.12.2004 (*Kurittajia ja puukkosan-kareita. Väkivaltalla ja sen kontrollointi Kannaksen rajaseudulla 1885–1917*). Vastaväittäjä oli dos. Seppo Aalto.

(Luettelon laatinut *Veikko Kallio*)

Notes on the contents

■ Juha Vartiainen reviews Juha Siltala's latest book *Työelämän huonontumisen lyhyt historia* (2004) (The Short History of the Deterioration of Working Life) in his article 'Turbokapitalismin helvetinäyt' (Infernal visions of turbo-charged capitalism). Vartiainen says Siltala's work should be read as a dramatic collage of the fates of those who have suffered the worst in working life. Contrary to the belief of many critics, the writer hardly intended to give a representative, comprehensive picture of relations at workplaces. Siltala's book is neither a scientific study nor a pamphlet, it is something else entirely. Although its perspective is deliberately one-sided, it echoes the humanist spirit of the social reports of the 1970s, giving a voice to those who have not enjoyed success in life.

The central theme of this issue of the *Historical Journal* (4/2004) is the wars of 19th and early 20th century, discussed from the perspective of everyday history and the private individual. Maria Lähtenmäki writes about the local events

of the War of Finland in the municipalities of Tornio and Alatornio in 'Tautinen sota. Suomen sota paikallisena ilmiönä' (Poxy War. The War of Finland as a local phenomenon).

In his article 'Suolaa ja diplomatiaa. Suomalaisten kokemuksia Krimin sodasta' (Salt and Diplomacy. Finns' experiences of the Crimean War), Oiva Turpeinen describes how the salt trade in Finland observed the principle of supply and demand 150 years ago. The War of Åland, unlike the popular Finnish song claims, was not horrific, but nonetheless an important milestone for Finland as well as Europe. With the demilitarisation of the Åland Islands, the situation in Northern Europe was stabilised for a long time to come.

In 1876, Sten Anders Wallin, a stable groom from Kisko, took up a new occupation and enlisted as a soldier in the Finnish Guard. After less than a year's service, he was sent to the Balkans to fight against the Turks. Wallin's unpublished memoirs reveal what it was like adapting to life in the garrison and how a common soldier saw the war. Pirkko Leino-Kaukiainen tells Wallin's story in 'Turkin sodan tuntematon sotilas' (The Unknown Soldier of the Russo-Turkish War).

Risto Marjomaa discusses the psychological warfare in 'Psykologien sotaanmarssi. Sotapsykologian synty ensimmäisen maailmansodan aikana'

(Psychologists march to war. The emergence of war psychology during the First World War). When the First World War broke out, few were familiar with the concept of war psychology. The horrifying conditions on the Western front soon led to such serious psychological symptoms in soldiers that the armies both side of the frontline were forced to introduce psychologists to military medical service and training. As a result, military institutions were obliged to give up some of their independence in areas they had held to be essentially theirs.

This issue also discusses the general parcelling out of the land which began in 1757. Earlier research has held the view that it was a national reform which yeoman farmers were reluctant but forced to accept. Latest Swedish research indicates, however, that the yeomen's attitudes were mainly positive towards parcelling. Their reactions have so far gone unexplained. It is not known whether the yeomen accepted the grounds given to justify the process or whether there were some other motives for their conduct. Heikki Ylikangas discusses the compliance of yeoman farmers through an individual case, the parcelling of land in the parish village of Lapua 1760–70 in 'Miksi talonpojat hyväksyivät isojaon?' (Why yeoman farmers accepted the general parcelling out of land).

What will happen to Finland's independence in the European Union that has its own currency, central bank, military and constitution asks Risto E.J. Penttilä in his column 'Kohti uutta autonomiaa' (Towards a new autonomy). Martti Favorin analyses the German policies of Finland and other small countries in 'Viattomuuden diplomatiaa – Saksan demokraattisen tasavallan taistelua asemastaan' (Diplomacy of innocence – how the Democratic Republic of Germany fought for its position). Ari Helo and Jussi Pakkasvirta discuss the foundations of US foreign policies from the perspective of the history of ideas. In their article 'Yhdysvaltain terrorisminvastaisen sodan aatehistoriallinen perusta' (The historical-ideological basis of the American war against terrorism), the authors point out that the moralist stance of US foreign policies is based on the view that by virtue of its constitution the United States holds a special position as the interpreter of modern individual rights.

Simo Muir discusses in his article 'Fenno-jidica. Suomi ja jiddishinkielinen kirjallisuus' (Fenno-jidica. Finland and Yiddish literature) the relationship of Yiddish literature and writers with Finland and introduces Mordechai Chosid, a Helsinki-based Jewish writer.

(Translation *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 0 0 4

102. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Heikki Talvitie (pj.), Pirkko Leino-Kaukiainen (vpj.), Pauli Kettunen, Marjatta Rahikainen, Harri Rinta-aho, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kallioma

Suuntaviivoja

<i>Juba Sihvola</i> , Vaivaako historiantutkimusta miikään?	1
<i>Juba Sihvola</i> , Taistolaisuus ja vallankumouksen pelko	137
<i>Juba Sihvola</i> , Postmodernin ulkopoliittikan aika	297
<i>Juba Sihvola</i> , Historia ja talouden rationaalisuus	441

Teemat

Autonomian ajan sodat	445
Eurooppalaista individualismia	71
Juutalaisuus ja antisemitismi	170
Miehenä olemisen ulottuvuudet	301
Myöntövyöryttä sopivuuden rajoilla	5
Neuvostovarjon alla	33
Rajamaiden ongelmia	360
Sotavangit	144
Unohdettuja karkotuksia	29

Kolumnit

Tuomas Lohi, Nuoret historian lähteillä	94
Risto E. J. Penttilä, Kohtuutta autonomiaa	492
Päivi Maria Pihlaja, Tieteen myyttiset minervat	358
Pilvi Torsti, Historialliset avainsanat historiapolitiikan palveluksessa	166

Katsauksia

<i>Sirkka Ahonen</i> , Historia – sittenkin tuomari	227
<i>Risto Degerman</i> , Miksi Pasi Rutanen rykäisi radiossa 21.8.1968?	389
<i>Martti Favorin</i> , Voimattomuuden diplomatiaa – Saksan demokraattisen tasavallan taistelua asemastaan	508
<i>Ari Helo & Jussi Pakkasvirta</i> , Yhdysvaltain terrorisminvastaisen sodan aatehistoriallinen perusta	511
<i>Anna Kontula</i> , Taistolaisuus puberteettikapinasta takinkääntöön	233
<i>Jussi Kurunmäki</i> , Käsitteiden venyttämisestä	90
<i>Svante Lundgren</i> , Juutalaisuus ja sosialismi	204
<i>Simo Muir</i> , Fennojidica. Suomi ja jiddishinkielinen kirjallisuus	518
<i>Virpi Mäkinen</i> , Individualistisen ajattelumuodon keskiaikaiset juuret	71
<i>Maaria Oikarinen</i> , Holo-kaustin hahmoja	177
<i>Kari Palonen</i> , Poliittikan ajattelu politiikan ulottuvuutena	80
<i>Heikki Ylikangas</i> , Muutokset tutkimuksen suuntautumisessa	29
<i>Tutkimuksia</i>	
<i>Anssi Halmesvirta</i> , Järjestelmänvaihdos ja	

Unkarin 1900-luvun historian myytit	46
<i>Tapani Harviainen</i> , Juutalainen historia ja länsimäinen juutalaiskuva. Jälkiviisautta Lähi-idän konfliktin äärellä	170
<i>Ville Jalovaara</i> , Suomen kirkon yöpakkaset. Tukea valtiojohdolle ja valtiopäiväsaarna YYA-sopimuksesta	33
<i>Hannu Juusola</i> , Israelin historian tutkimus perimmäisten kysymysten äärellä	212
<i>Jouni Järvinen</i> , Charta 77 – ihmisoikeuksia ja poliittisia vainoja Tshekkoslovakiassa	58
<i>Ville Kivimäki</i> , Mies, armeija ja vastarinta. Arndt Pekurisen kohtalo kriittisen mieshistorian valossa	347
<i>Eero Kuparinen</i> , Onko antisemitismi ikuista? Juutalaisvihan elementit eilen ja tänään	191
<i>Jukka Lindstedt</i> , Juutalaisten sotavankien luovutukset	144
<i>Tom Linkinen</i> , Sukupuolinen vieras John "Eleanor" Rykener – naisena esiintynyt miesprostituutio 1300-luvun Lontoossa	326
<i>Marko Lamberg</i> , Miehisyyden ongelma ja miehisen auktoriteetin	

- legitimointi Naantalin birgittalaisluostarissa 335
- Pirkko Leino-Kaukiainen*, Turkin sodan tuntematon sotilas 470
- Maria Läbteenmäki*, Tautilinen sota. Suomen sota paikallisena ilmiönä 447
- Risto Marjomaa*, Psykologien sotaanmarssi. Sotapsykologian synty ensimmäisen maailmansodan aikana 481
- Johannes Remy ja Viktor Pylypenko*, Suomi ja Ukrainan kysymys 1917–21 360
- Andrei Roumiantsev*, Neuvostomaatalous Karjalankannaksella 1940 384
- Saara Tuomaala*, Isien jäljissä itsenäisessä Suomessa. Maamme kirjan maskuliininen narratiivi ja pohjalaispoikien kokemuskertomukset 301
- Oiva Turpeinen*, Suolaa ja diplomatiaa. Suomalaisien kokemuksia Krimin sodasta 456
- Marina Vitubnovskaja*, Itä-Karjala Venäjän yleisvaltakunnallisessa politiikassa 1906–17 374
- Raimo Väyrynen*, Paineet kasvavat: Suomi ja Neuvostoliitto, 1968–1973 5
- Heikki Ylikangas*, Kiista uudisasutuksesta isojaon syynä 494
- Ann-Catrin Östman*, Samanarvoisuus ja hierarkia talonpoikaissa työyhteisössä – luokka ja sukupuoli miesten maataloustyön kuvauksissa 315
- Keskustelua*
- Seikko Eskola*, Pari kommenttia taistolaisuudesta 406
- Seikko Eskola*, Professori Ylikankaalle 256
- Seikko Eskola*, Professori Ylikangas ja talvisodan rauha 103
- Martti Häikiö*, Lähdekritiikkiä Ylikankaalle Göringistä ja talvisodasta 107
- Kati Katajisto*, Historiantutkimuksen vaivat ja voimat 264
- Heikki Kirkinen*, Salainen lisäpöytäkirjako Pähkinäsaaren rauhansopimuksessa? 393
- Obto Manninen*, Väli rauha – olemassaolon säilyttämiseksi 96
- Obto Manninen*, Yhden kortin varaan ei voi heittäytyä 249
- Petri Mirala*, Mikä tutkijankoulutustamme oikein vaivaa? 111
- Tuomo Polvinen*, Lenin ja Bobrikov 110
- Veli-Matti Rautio*, Jatkuuko kriisi lukion historian opetuksessa? 528
- Juha Sihvola*, Oikeiston kurikulttuurista ja maailmanpolitiikan moraalista 407
- Heikki Ylikangas*, Erään hallitustason linjauksen pitkä varjo 258
- Heikki Ylikangas*, Kysymyksiä ja vastauksia koskien talvisodan rauhaa 244
- Arvosteluja*
- Sirkka Ahonen, Yhteinen koulu – tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään (*Arto Nevala*) 125
- Jari Eilola, Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa (*Antero Heikkinen*) 275
- Diplomatarium Suecanum. Supplement och register 1371–1375 (*Mikko Piippo*) 560
- Seppo Hentilä, Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan kysymys puolueettomuuspolitiikan haasteena (*Martti Favorin*) 113
- Kai Häggman, Avarammille aloille väljemmille vesille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1940–2003 (*Risto Turunen*) 550
- Marja-Leena Hänninen ja Maijastiina Kahlos (toim.), Roomalaista arkea ja juhlaa (*Ville Vuolanto*) 556
- Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Steenius (toim.), Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria (*Pasi Ihalainen*) 408
- Martti Häikiö, Historia ja väärät profeetat. Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä (*Osmo Jussila*) 418
- Svein Jentoft, Henry Minde & Ragnar Nilsen (toim.), Indigenous Peoples: Resource Management and Global Rights (*Helena Ruotsala*) 552
- Markku Jokisipilä, Aseveljiä vai liittolaisia? Suomi, Hitlerin Saksan liittosopimusvaatimukset ja Rytin-Ribbentropin sopimus (*Mau-no Jokipii*) 279
- Mika Kallioinen, Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla (*Seija Riitta-Laakso*) 284
- Jukka Kokkonen, Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kon-

- taktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (*Olli Matikainen*) 277
- A. M. Kollontai, Diplomatiškeskije dnevniki 1922–1940 (*Tuomo Polvinen*) 426
- Auvo Kostiaainen, Janne Ahola, Leila Koivunen, Katariina Korpela ja Taina Syrjämaa, Matkailijan ihmeellinen maailma. Matkailun historia vanhalta ajalta omaan aikaamme (*Ritva Hapuli*) 558
- Markku Kuisma, Kahlittu raha, kansallinen kapitalismi. Kansallis-Osake-Pankki 1940–1995 (*Susanna Fellman*) 548
- Antti Kujala, The Crown, the Nobility and the Peasants 1630–1713. Tax, rent and relations of power (*Janne-Tapani Haikari*) 123
- Antti Kuusterä, Lähellä ihmistä. Osuuspankkitoimintaa 100 vuotta (*Hannu Soikkanen*) 265
- Annika Latva-Äijö, Lotta Svärdin synty. Järjestö, armeija, naiseus 1918–1928 (*Marja Kokko*) 424
- Ari T. Manninen, Näin tehtiin Suomesta tietoyhteiskunta (*Petri Paju*) 433
- Janken Myrdal, Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse (*Eino Jutikkala*) 273
- Frank Nesemann, Ein Staat, kein Gourvenement. Die Entstehung und Entwicklung der Autonomie Finnlands im Russischen Zarenreich, 1808 bis 1826 (*Kristiina Kalleinen*) 421
- Jukka Partanen, Isän tuesta omaan tupaan. Väestö ja kotitaloudet Karjalankannaksen maaseudulla 1750–1870 (*Pirjo Markkola*) 554
- Erkki Pihkala, Suomalaiset maailmantaloudessa keskiajalta EU-Suomeen (*Ilkka Nummela*) 119
- Risto Rinne ja Joel Kivirauma (toim.), Koulutuksellista alaluokkaa etsimässä. Matala koulutus yhteiskunnallisen aseman määrittäjänä Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla (*Oona Ilmolahti*) 128
- Matti Salo, Pohjoinen Alma Mater – Oulun yliopisto osana korkea-koululaitosta ja yhteiskuntaa perustamisvaiheista vuoteen 2000 (*Arto Nevala*) 430
- Raffaella Sarti, Europe at Home. Family and Material Culture, 1500–1800 (*Marjatta Rabinainen*) 120
- Päivi Setälä ja Eva Ahl (toim.), Pyhä Birgitta – Euroopan kansallisyhymys (*Marko Lamberg*) 270
- Juha Siltala, Työelämän huonontumisen lyhyt historia (*Juhana Vartiainen*) 537
- Kalevi Sorsa, Kansankoti ja punamulta (*Hannu Soikkanen*) 23
- Erkki Teräväinen, Lavastettu rinnakkaiselo – Suomen ulkopoliittika johtavassa länsisaksalaislehdissä (*Sepo Hentilä*) 116
- Pilvi Torsti, Divergent Stories, Convergent Attitudes. A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in Post-War Bosnia and Herzegovina (*Sirkka Aho-nen*) 130
- Sinikka Wunsch, Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdissä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940 (*Martti Julkunen*) 429
- Tiedemaailma*
- Marja Engman ja Aura Korppi-Tommola*, Lolo Krusius-Ahrenberg 1909–2003 288
- Eino Jutikkala*, Arvo M. Soininen 1920–2004 287
- Kirjoittajat 133, 232, 438, 561
- Ossi Kokkonen*, Keskiajan tutkimuksen voimannäyte Helsingin elokuussa 435
- Anto Leikola*, Baltian oppihistorioitsijat koontuivat Riiassa 292
- Jukka Partanen*, ”Väestö ja perhe Karjalassa” – seminaari Joensuussa 293
- Harri Siiskonen*, Seppo Rytkönen 1940–2004 290
- Pekka Suvanto*, Erkki Kuujo 1921–2004 289
- Palkittuja 133
- Nimitys 133
- Notes on the contents 134, 295, 439, 563
- Hannu Rautkallio*, Talouden kylmä sota 436
- Juha Sihvola tutkijakollegiumin johtajaksi 294
- Päiviö Tommilasta akateemikko 294
- Väitöksiä 562

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2005

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2005 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 34 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 26 eurolla (+ seuran jäsenmaksu). Vuoden 2005 uudet tilaajat saavat numeron 4/2004 tilausetuna.

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (34 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (26 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi

Lähiosoite

Postitoimipaikka

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja /Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- o **postittamalla palvelulipuke**
- o **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- o **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- o **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. ja fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuivitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2004: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 34 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöiltä 46 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 26 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 40 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 11 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 3 €, 1976–89 4 €, 1990–91 6 €, 1992–94 7 €, vuodesta 1995 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvite*

Sihteri: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Rahastonhoitaja: Torsti Salonen, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 0420-298141.

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiamatkoja sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliarvokeiden vastaajia.

Jäsenmaksu on 34 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: dos. Katariina Mustakallio

Varaesimies: dos. Pirkko Leino-Kaukiainen

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 22, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

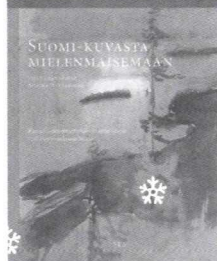
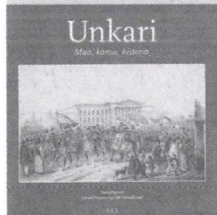

UNKARI *Maa, kansa, historia*

Toimittaneet Juhani Huotari – Olli Vehviläinen

Unkari on kautta historiansa ollut idän ja lännen välissä. Unkarilaiset siirtyivät yli tuhat vuotta sitten Venäjän aroilta nykyisille asuinsijoilleen Karpaattien altaaseen ja loivat slaavikansojen, saksalaisten ja turkkilaisten perustuksessa omaperäisen kulttuurin. Suomalaisia Unkari on 1800-luvulta lähtien kiinnostanut paitsi etäisen kielisukulaisuuden myös rikkaan kulttuurinsa vuoksi. Kattavassa teoksessa tarkastellaan Unkarin vaihteita maan varhaisimmasta menneisyydestä nykypäiviin sekä annetaan kuva unkarin kielen erityispiirteistä.

52,-

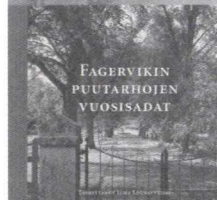
Ville Lukkarinen – Annika Waenerberg

SUOMI-KUVASTA MIELENMAISEMAAN

Kansallismaisemat 1800- ja 1900-luvun vaihteen maalaustaiteessa

Upeasti kuvitettu teos esittelee Suomen kultakauden maisemaalausta kartoittaen kansallisen maiseman ominaislaatua ja purkaen vakiintuneita käsityksiä kansallismaisemasta kaikkein esimerkillisimmän kuvamateriaalin kautta.

48,-

FAGERVIKIN PUUTARHOJEN VUOSISADAT

Toimittanut Irma Lounatvuori

Ainutlaatuinen tutkimus selvittää ja tarkentaa Suomen vanhimpiin puutarhoihin kuuluvan barokkipuutarhan vaihteita.

36,-

Seppo Hentilä

HARPPI-SAKSAN HAARUKASSA

DDR:n poliittinen vaikutus Suomessa

Professori Seppo Hentilä selvittää uudessa teoksessaan omakohtaisin ottein DDR:n poliittista vaikutusta Suomeen ja yksittäisiin suomalaisiin 1960-luvulta 1970-luvulle. Tutkimus on jatko-osa palkitulle teokselle *Kaksi Saksaa ja Suomi* (SKS 2003).

30,-

Ilkka Nummela

TOISELTA KANTILTA

Minna Canth liikenaisena

Kirja luo uuden näkökulman Minna Canthiin tarkastelemalla hänen uraansa kauppiaina julkaistujen kirjeiden sekä lukuisten yritysarkistojen ja muiden taloushistoriallisten lähteiden avulla.

26,-

Hannu Itkonen

VARKAUTELAISTEN VUOSISATA

Varkautelaisten vuosisata on poikkeuksellinen teos paikkakunnan muutoksesta. Kirjassa ovat läsnä ihmiset tekoineen ja toimineen, aatteineen ja aatoksineen. Teos kasvaa sosiologiseksi tulkinnaksi yhden paikkakunnan ja samalla koko suomalaisen yhteiskunnan 1900-luvusta.

40,-

SKS

Hyvän kirjan seurassa

MYYMÄLÄ AVOINNA

ma-to 11–17, pe 11–16

13.–22.12.

ma-to 11–18, pe 11–16

23.12.

klo 11–14

Hallituskatu 1
00170 Helsinki

Puh. (09) 131 23 216
(09) 131 23 215

Tilaukset myös
kirjamyynti@finlit.fi

SKS
SUOMALAISEN
KIRJALLISUUDEN
SEURA

www.finlit.fi/kirjat